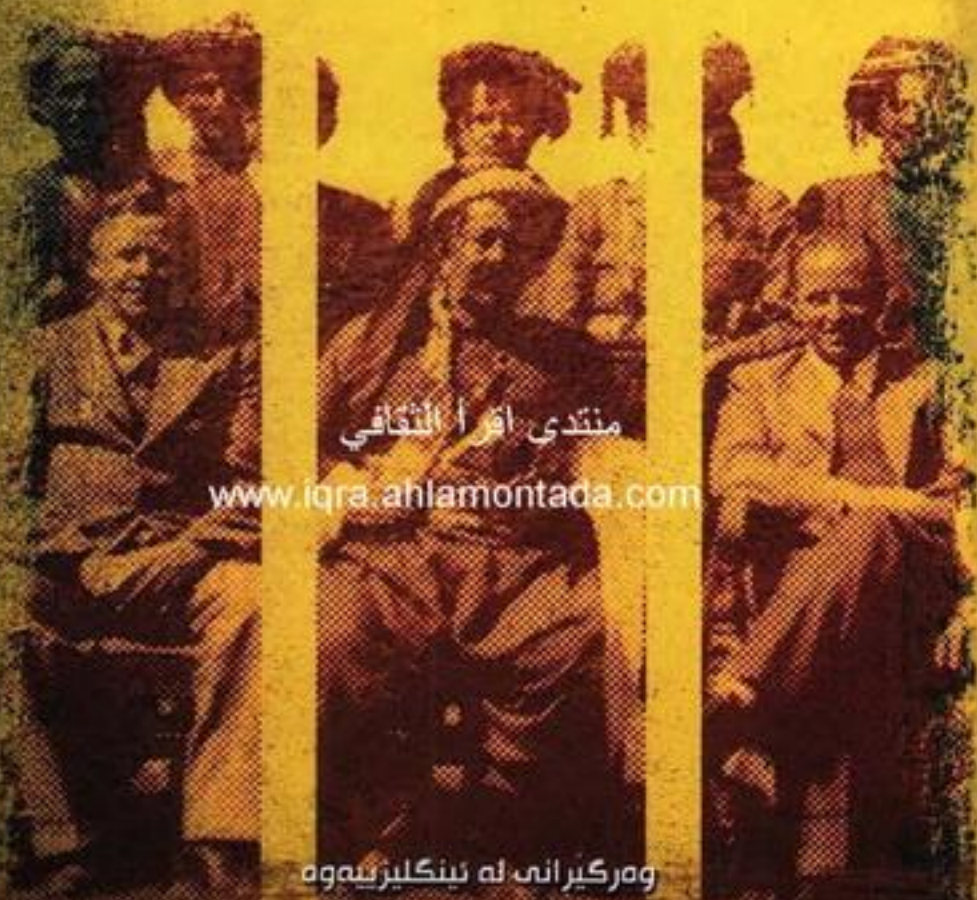

ناسيوناليزمى كوردو روانگه ي رۆژئاوا

منتدى اقرا الثقافى

www.iqra.ahlamontada.com

وهرگيرانى له ئينگليز تىپوه

وريا رحمانى

بۆدابهزاندنی جوهرها كتيب: سهردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النَّقَافِي)

پدای دانلود كتایهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردی ، عربي ، فارسي)

ناسیونالیزمی کورد و روانگهی پۆژناوا

ناوی کتیب: ناسیونالیزمی کورد و پوانگه‌ی پۆژئاوا
نووسینی : (مارتین فان بروینسین، مایکێل گونته‌ر، جانیت کلاین،
ئاندرۆ کورتیس، ده‌یفید رۆماتۆ، هاکان ئوزئوغلۆ)

وه‌رگێڕانی: وریا په‌حمانی

بابه‌ت: سیاسی

هه‌له‌چنی: نیشتمان محه‌مه‌د

په‌یداچوونه‌وه‌ی زمانه‌وانی: نه‌ورۆز حاجی سه‌یدگۆل

مۆنتاژی کۆمپیتهر: سه‌یران عه‌بۆلره‌حمان فه‌ره‌ج

ئیزاینی به‌رگ: ئارام عه‌لی

تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

نرخ: ۳۵۰۰ دینار

ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م

چاپی په‌که‌م: ساڵی ۲۰۱۲

کوردستان _ سلێمانی

www.serdam.org

بۆ په‌یوه‌ندیکرین به‌ زنجیره‌ی کتیبه‌وه: kteb@serdam.org

له‌به‌رپه‌وه‌رایه‌تی گشتی کتیبخانه‌گه‌شتیه‌کان ژماره (۱۶۸۹) ی ساڵی ۲۰۱۱ پتدرلوه
(مافی له‌ چاپدانه‌وه‌ی بۆ ده‌زگای چاپ و په‌خشی سه‌رده‌م پارێزراره‌وه)

ناسيوناليزمى كورد و روانگه‌ى رۆژئاوا

(مارتين فان برونسڤين، مايكىل گوتته، جانيت كلاین،
ئاندرو كورتيس، دهيشيد رۆمانو، هاكان نوزنوغلو)

ره‌رگه‌پانى له ئینگلیزییه‌وه

وریا ره‌جمانی

سلیمانی ۲۰۱۲

زنجیره‌ی کتیبی ده‌زگای چاپ و په‌خشی سهردهم
کتیبی سهردهم ژماره (۶۰۱)

سهرپه‌رشتیاری گشتیبی زنجیره
نازاد به‌ررنجی

پیرست

- نوسه‌ری وتاره‌کانی ئەم کتێبه : ۹
- پیشه‌کی وه‌رگێڤ ۱۱
- ۱- ده‌وری ئەحمه‌دی خانی و حاجی قادری کۆبی له سه‌ره‌لدانی ناسیونالیزمی کورددا مارتین شان بروینستین ۱۹
- ۲- ریشه‌کانی ناسیونالیزمی کورد مایکیل گۆنتەر ۶۷
- ۳- پۆشنییران و کێشه‌ی ژن؛ په‌روه‌ده و زمان له ناخۆیی ناسیونالیستی کورد له قوناغی کۆتایی ئیمپراتۆری عوسمانیدا ۹۹
- جانیت کلاین
- ۴- به‌ جیهانییوون و ناسیونالیزمی کورد له ده‌ره‌وه‌ی ولات ۱۵۳
- ئاندرو کورتیس
- ۵- کاریگه‌ری ئیسلام له سه‌ر دروستبوونی ناسیونالیزمی کورد ... ۱۶۷
- هاکان ئوزنوغلو
- ۶- ناسیونالیزمی کورد و ته‌کنۆلۆژی مۆدیرنی په‌یوه‌ندییه‌کان ۲۰۱
- ده‌یفید رۆماتو

پیشکشہ بہ

دوکتور عادل باخهوان

نووسەری وتارەکانی ئەم کتیبە

پروڤیسۆر هاگان ئوزنوغلۆ:

مامۆستای بەشی میژووی زانکۆی ناوەندی فلۆریدا و بەرپرسی بەشی زمان و شارستانیەتی پۆژمەلاتی نزیك له زانکۆی شیکاگۆی ئەمریکایە. هاگان ئوزنوغلۆ دوو کتیبی بە ناوی "گەرەبیاوێ کوردەکان و دەولەتی عوسمانی" و "له خەلافەتەوێ بۆ دەولەتی سیکولار" و نزیکی ۲۰ وتاری دەربارە کێشە کورد و دەوری ناسیونالیزی کورد له هاوکێشە نێونەتەوییهکاندا بلۆ کردووەتەوه.

پروڤیسۆر مایکێل گەنتەر:

مامۆستای زانستە سیاسیهکانه له زانکۆی تنیسی له ئەمریکا و سکرتیری رێکخراوی EUTCC له بروکسله. مایکێل گەنتەر تا ئێستا ۷ کتیبی دەربارە کێشە کورد نووسیوه و ۷۲ وتاری دەربارە بارودوخی کورد له پۆژنامە بەناویانگەکانی جیهاندا بلۆ کردووەتەوه.

پروڤیسۆر دەیشید رۆمانۆ:

مامۆستای بەشی "سیاسەتەکانی پۆژمەلاتی ناوەراسته" له زانکۆی میسوری ئەمریکا و تا ئێستا چەند وتاری دەربارە بزوتنەوێ کورد له

پۆژنامە نۆونه‌ته‌وه‌ییه‌کاندا بلأو کردو‌ته‌وه. ده‌یفید پۆمانۆ نووسه‌ری کتیبی "بزو‌تنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد" -ه که ساڵی ۲۰۰۶ له لایه‌ن زانکۆی که‌م‌بریجه‌وه چاپ و بلأو بو‌ه‌ته‌وه.

پروفیسۆر مارتین فان بروینسین:

مامۆستای تووژینه‌وه ئیسلامیه‌کانی زانکۆی ئوت‌ریخ و مامۆستای "ئینیسیتیتۆی نۆونه‌ته‌وه‌یی تووژینه‌وه ئیسلامیه‌کان له دنیای مۆدیرن" له هۆله‌ندایه. فان بروینسین به‌ناوبانگترین کوردناسی پۆژناواییه که چه‌ند کتیب و ژماره‌یه‌کی زۆر وتاری ده‌رباره‌ی کیشه‌ی کورد بلأو کردو‌ته‌وه. گرنگترین کتیبی بروینسین "ئاغا، شیخ و ده‌وله‌ت له کوردستان" -ه که وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگ که‌لکی لیوه‌رده‌گیردری‌ت.

پروفیسۆر جانیت کلین

خاتوون جانیت کلین پروفیسۆری به‌شی میژووی زانکۆی "ئاگرۆن" له ویلایه‌تی ئوهایۆی ئەمریکایه و کۆمه‌لێک وتاری ده‌رباره‌ی کورد له سه‌رده‌می عوسمانی و هه‌روه‌ها کتیبیک به‌ ناوی "میلیشیا کورده‌کان له قه‌له‌م‌په‌وه‌ی عه‌شیره‌تی عوسمانیدا" بلأو کردو‌ته‌وه.

پيشه‌کي وه‌رگير

به‌رده‌وام ئه و پرسياړه ده‌خريته‌زوو که ئايا ئه‌وه نه‌ته‌وه‌يه که ناسيوناليزم درست ده‌کات يان ناسيوناليزمه که نه‌ته‌وه درست ده‌کات. زږدېه پسرپوراني بواري ناسيوناليزم پټيانوايه که نه‌ته‌وه، ناسيوناليزم دروست ناکات به‌لکو ناسيوناليزمه که نه‌ته‌وه دروست ده‌کات.

له راستيدا من پسرپوري بواري ناسيوناليزم نيم و له‌وانه‌شه پټناسه‌ي ناسيوناليزم (که چه‌مکي ئالوزه) باش نه‌زانم به‌لام وه‌کوو خوئنه‌پرکي ئاسايي پټموايه که چه‌مکي ناسيوناليزم په‌يوه‌ندي راسته‌وخوي به‌چه‌مکي ده‌ولت و ده‌سه‌لاته‌وه هه‌يه به واتايه‌کي ديکه ده‌ولت ناسيوناليزم پټش ده‌خات و ته‌نانه‌ت ده‌توانيت هټماکانی ناسيوناليزم به تاييه‌ت ميژوو و سه‌روه‌رييه‌کان بخولقيټيت. ناسيوناليزم (نه‌گه‌ر به واتاي هه‌ست کردن به شوناسي نه‌ته‌وه‌يي بيت) ته‌نانه‌ت له رږژئاواش ديارده‌يه‌کي نوټيه و پاش پټکهاتني ده‌ولت - نه‌ته‌وه‌کان پټشکه‌وتوه و گه‌شه‌ي کرده.

هيچ گومان له‌وه‌دا نيه که هه‌موو نه‌ته‌وه‌يه‌ک خاوه‌ن شوناس و کولتور و ميژوي خوئتي به‌لام ئه‌وه ده‌ولت ته که ئه و چه‌مکانه به‌رجه‌سته ده‌کات و هه‌ستي نه‌ته‌وه‌يي له ناو خه‌لکه‌که‌يدا په‌ره‌پټده‌دات و ته‌ياري ده‌کات واتا نه‌گه‌ر نه‌ته‌وه‌يه‌ک خاوه‌ن ده‌ولت بيت، نه‌گه‌ر هه‌ستي نه‌ته‌وه‌يي له ناو خه‌لکه‌که‌شيدا لاواز بيت، ده‌ولت به شيوه‌گه‌لي جوړاوچور بو به‌هټزکردني هه‌ستي نه‌ته‌وه‌يي هه‌ول ده‌دات و پاش

ماوه به کیش ئه و په و ته سه رده خات و سه ره نجام ناسیونالیزم له و لاتا دا پینشه که ویت به لام نه گه ر خاوه ن ده ولت نه بیت هر چه ند که نه ته وه به کی به هیز و کۆن و خاوه ن کولتوریکی به هیزیش بیت ههستی نه ته وه بی خه لکه که شی پینشناکه ویت و له وانه شه پوژ به پوژ لاواز تریش بیت.

کوردیش وه کوو نه ته وه به کی خاوه ن میژوییه کی کۆن و کولتوریکی ده ولت مه ند به رده وام ههستی به کوردیوونی خۆی کردوه و شانازی به ناسنامه ی کوردی خۆی کردوه به لام به هۆی نه وه ی خاوه ن ده ولت ی نه ته وه بی نه بوه، ناسیونالیزمه که شی گه شه به کی نه وتۆی نه کردوه. وه لامی ئه و پرسیاره ش که بۆ کورد نه بوه به خاوه ن ده ولت، ئاسان نیه به لام نه گه ر به شیوه به کی گشتی سه یر بکه ین ده بینین که کۆمه لیک هۆکاری ناوخۆیی، ناوچه یی و نیونه ته وه بی تیکه ل بوونه و ریگریان له وه کردوه که ده ولت ی کوردی درست بیت. هیچ گومان له وه دا نیه که چینی نوخبه ی کورد له پیزی به که م نوخبه ی نه ته وه کانی پوژه لات ی ناوه راستدا بوه که به رده وام ههستی به شوناسی کوردی خۆی کردوه و پێبه رانی کوردیش هاوپی له گه ل کۆمه لانی خه لک به رده وام بۆ وه ده سته ینانی مافی نه ته وه بی (له چوارچێوه ی ده ولت ی سه ره به خۆ یان ئوتونومیدا) خه باتیان کردوه به لام په وتی به ده ولت تبوونی کورد سه رنه که وتوه نه له به ر نه وه ی که کورد له و په یوه ندییه دا که مه رخه م بوه یان خه باتی بۆ نه کردوه به لکوو هۆکاره که ی نه وه به که له پوژه لات ی ناوه راستدا هیچ ده ولت تیک له نه نجامی خه باتی نه ته وه بییدا درست نه بوه به لکوو هه موویان له نه نجامی ملاملان و پیکه وتنی زله یزه پوژئاواییه کان درست بوونه .

کوردستان به هۆی ئەوەی که خاوەن شوین و هەلکەوتیکی
 جوغرافیایی و ژێپۆلۆتیکێ تایبەت له پۆرژەلانی نێوەراستدایە، کەوتووە
 ژێر کاریگەری هاوکێشە نێوەتەوێهێکان و زلهێزەکان پاستەوخۆ
 دەستیان له چاره‌نوس و دواپۆژی ئەم نەتەوێهێ وەردا و بە کورتی
 چاره‌نوسی بوو بە قوربانی بەرژەوێهێ ئەم زلهێزانە. بەریتانیا، پوسیا و
 فەرەنسا تەنها بە لەبەرچاوگرتنی بەرژەوێهێ خۆیان و بێ رەچاوکردنی
 مافی گەلان، نەخشەیی ناوچەکەیان گۆپی و لە ئاکامی ئەم داریژتە
 نوێیەدا، گەلی له نەتەوێهێکان گەشتن بە مافی خۆیان و بێ ئەوەی هیچ
 هەولێکیان دابن، بوون بە خاوەن دەولەتی نەتەوێهێ خۆیان بەلام هەندێ
 نەتەوێهێ دیکەش له ئاکامی ئەم داریژتە نادادپەرەرانە و یەکلایەنەپەدا
 له مافی دامەزرانی دەولەتی خۆیان بێ بەش کران که بەرچاوترینیان
 نەتەوێهێ کورد بوو که سەرەپای ئەو هەموو هەولێی که گەرەپیاوان و
 پێشەوانی ئەم نەتەوێهێ دایان، نەبوو بە خاوەن دەولەتی نەتەوێهێ خۆی،
 بگره‌ بوو بە ژێر دەستی نەتەوێهێ و دەولەتەکانی دیکە و سەرەتایترین
 مافەکانی لێ زەوت کرا چونکه دروستبوونی دەولەتێکی کوردی له‌ گەڵ
 بەرژەوێهێ ئەم زلهێزانە یەکی نەدەگرتەوێهێ. واتا ئەگەر له‌ چوارچێوەی
 بەرژەوێهێ زلهێزەکاندا ببایا، بێ ئەوەی کورد هیچ خەباتێکی بکردبایا یان
 تەنانەت ئاگاشی لێ ببایا (وەک گەلی ئەفغانستان، سوریا، عێراق،
 بەحرەین، کووەیت و ...) دەبوو بە خاوەن دەولەت و سەروری بەلام
 چونکه‌ بە پێچەوانە بوو، له‌ مافی دامەزرانی دەولەتی نەتەوێهێ خۆی
 بێ بەش کراو هەرچەندە خەباتیشی کرد، بێ ئاکام بوو.

* * *

هيندهى كه به جهرگ و دووره ترسن
كه متر له به يهك گهين نه پرسن
كهس بۆ كهس نابن چاو ده به ر بى
ههركهس ده يه ويى زل و له سه ر بى
له م سه ر په قيه و ده ماري زليان
بيگانه ده بن سواري مليان
كورديش كه ببايه به كدل و ده ست
ده ستيان ده كه وت ژيانى سه ر به ست
پهيدا ده بو باوو گه وره يى و ژين
ناومان ده ر نه كرد به بيرو زانين

" نهحمه دى خانى "

له پوانگه ي ماموستا نهحمه دى خانى - بناغه دانهرى بيري نه ته وه يى
كورد - هوى سه ره كى دىلى و ژيرده ستى كورده كان، ههروهك له شيعرى
سه ره وه دا ده رده كه ويى، نكوليكردن له يه كدى و قه بوول نه كردنى په كتره .
له كونه وه تا نه مپۆ، نه مه به واتاي به رده و امبوونى كاره سات و خولقاندنى
سه ره مپى تراژيدى يى كورد بووه . له وكاته وه كه تۆمى بى بپروايى و
خۆفروشى له پىگه ي ئارپاك (وه زير و فه رمانده ي هيزه كانى ماد) چاندر،
كه لىن و نه خۆشينى كى پيس داوينا گرتووين كه له ده روونه وه ده مانخوات
و ده مانپروكيتن ته وه، نه ویش بى بپروايى و ناته بايى، ده مارگرژى و

خۆبهکه مزانیئیکی نادرووست و نازانسته که که سایهتی تاکی کوردی تووشی گرژی و شیواندن کردوه. هه‌میشه به شوین سیبهری دهسه‌لاتیکدا که پراوین که په‌نامان بئ و هه‌شارمان بدات، له حالیکدا که خۆمان باشتەر له هه‌ر کهس بیروکه‌ی چه‌وتی ئه‌و بالاده‌سته‌مان ناسیوه، پوومه‌تی راسته‌قینه‌یمان بینیه، که چی به‌وه‌شه‌وه شانازیمان به‌وه کردوه که "پاسه‌وانی مه‌تبه‌قی سولتان" بین، له هه‌رلا کورژابیت، کورد کورژاوه و به‌یه‌ک تیر دوو ئامانجیان پیکاره، له بیروکه‌ی ئه‌واندا کورد، کورده، به‌وته‌ی ژنه‌پاله‌ تورکه‌کان "بیچوه‌ گورگ ده‌بیته‌ گورگ" و

تاکی ده‌بین به‌جی شنه‌ی نازادی و ولتپاریزییه‌کی راسته‌قینه، به‌زولمی دوژمانان به‌خۆ بئین و هه‌بوونیکی جیاواز له‌دیترانه‌وه‌فام بکه‌ین. له‌شه‌پی سووردا ئه‌وان به‌چه‌کی جۆراوجۆر سینگی پیشمه‌رگه و گه‌ریلاکانمانی ده‌پیکا و به‌ندیخانه‌کان ژوانگه‌ی هه‌میشه‌یی و په‌تی سیداره‌ش هاوپی مالئاواییمان بوو، به‌لام له "شه‌پی سپی" دا دوژمن که‌سایه‌تی مروّفی کورد ده‌پووخین، هئما و نموونه و پئنونینی تو و من له‌پینگه‌ی خودی کورده‌وه ده‌خاته ژیر ته‌وژم و زه‌برو زه‌نگ و ده‌یخاته ئه‌وپه‌ری نه‌هامه‌تی و مردنه‌وه. شه‌پکی ناوخۆیی و براکوژییه‌کی بئ ده‌نگ ده‌ست پیده‌کات، ئه‌مه‌ کوشتنیکی به‌رده‌وامه. که‌سایه‌تی که‌لاوه‌ی مروّفی کورد هه‌موو هه‌وله‌کان ده‌خاته قوناخی ناته‌بابی و به‌ربه‌رکه‌کانیه‌وه، ره‌خنه‌ده‌کاته رووخان و کۆمه‌لگه‌یه‌کی مه‌ند و بشیو ده‌خولقین. گه‌ر له‌شه‌پی سوور به‌ره‌لستی نه‌یاران بووین، له‌گه‌ژاوی شه‌پی سپیدا به‌کتر ده‌خۆین. نه‌گه‌ر له‌شه‌پی سوور داریکمان ده‌بپا، هه‌زاران دار بالایان ده‌کرد، کانیاوئیکیان بتۆنپژ ده‌کرد، سه‌دان پێژاو له‌لوتکه‌وه‌دانه‌بارین،

پیشەوامان دەچووہ سەردار، سیدارەکان بیژوی ئازادییان دەکرد و دایکانی کورد لە مالاڤدا چیرۆکی ئەوین و ئازادییان بۆ کۆرپەکان دەگێڕایەوہ و...
 پەنجەیی تاوان و لادەری بەرامبەر بە ھەموومان راکێشراوہ، کەس متمانە بەکەس ناکات، ھەموو قسەو باسیک لەلایەن ئەوانەوہ ئاو دەخواتوہ، گشتمان ناپاکین، حاشا لە خیانتی کەسمان ناکریت، ھەموو تاوانبارین، داغی سیخۆری دوژمن لە سەردلی ھەموومانە، ھەردووش سامال و خاویڤ و چروین بەلام ھەر وەک نیشتمان، دابەشکراو و لەتلەتین ، دپکی ئاسنی ترس نەتەنیا چوار سنوور، بگرە ھەزاران سنووری دەسکردی پێچاوہ بە دەوروہەرمانا و سیبەرەکانیش جیگای بپروا نین...؟!

* * *

خوینەرانی بەریز ھەروا کە باسم کرد من پەسپۆری بواری ناسیونالیزم نیم بەلکوو ئامانج لە وەرگێرانی ئەم کتیبە تەنھا ئەوہ بوہ کە تا پادەھیک پوانگە و تێپوانینی پۆژئاواییەکان دەربارەیی ناسیونالیزمی کورد نیشان بەدەم. لە راستیدا پۆژئاواییەکان گەلێ وتاریان دەربارەیی لایەنە جۆراوجۆرەکانی ناسیونالیزمی کورد (بە تاییەت لایەنی میژوویی) نووسبوہ بەلام زۆریەیی وتارەکانیان وتاری شیکاری نین واتا خویندەنەوہیی پۆژئاواییەکان بۆ ناسیونالیزمی کورد خویندەنەوہیەکی قوول نیہ و بە ھیچ شێوہیەک لەگەل وتاری پەسپۆرە کوردەکاندا بەراورد ناکریت چونکە پۆژئاواییەکان زیاتر بە شێوہی پۆژنامەنووسانە سەیری ئەو مەسەلەییە دەکەن و بە شێوہیەکی قوول ناچنە نێواخنی مەسەلەکەوہ. لەگەل ئەوہشدا مەروڤ بە گشتی دەتوانیت روانگەیی پۆژئاواییەکان سەبارەت بە چەمکی ناسیونالیزمی کورد لە وتارەکانیاندا ببینیت. بۆ ئەم کتیبە ھەول

دراوه وتاری نهو پوژئاواپانه ههلبژێردریت که زۆربهی لیكۆلینهوهکانیان پهیوهندی به کوردهوه ههیه و لهو بوارهدا خاوهن بۆچوون و بهرهمن. زۆربهی نووسهراڤی وتارهکانی ئهم کتێبه کۆمهلیک کتیب و وتاریان دهبرارهی کورد بلۆ کردوهتهوه، بۆ نمونه مارتین فان بروینسیڤ ئیستا گهرهترین کوردناسی پوژئاواپیه که بهرهمهکانی به تهواوی جیگای متمانهن و وهک سههراوه که لکیان لیوهردهگیردریت. مایکیل گهنتریش یهکن له پسهپۆره بهناوبانگهکانی کیشهی کورده و تا ئیستا نزیکه ی ۷ کتیبی دهبرارهی کیشهی کورد بلۆ کردوهتهوه. هیوادارم به سود بیت.

دهوری نهحمه‌دی خانی و حاجی قادری کۆبی له سه‌ره‌ه‌لدانی ناسیونالیزمی کورددا (۱)

مارتین قان بروینسین

زیاتر له ۳۰۰ سال له‌مه‌وبه‌ر، شاعیری کورد و زانای موسلمان، نهحمه‌دی خانی شاکاره‌که‌ی خۆی به‌ ناوی "مه‌م و زین" هۆنیه‌وه‌ که ناسیونالیسته‌ کورده‌کان به‌حه‌مسه‌ی نه‌ته‌وه‌یی خۆیانی ده‌زانن. "مه‌م و زین" له‌ لایه‌که‌وه‌ چیرۆکی نه‌وینیکی گه‌وره‌ تراژیدیکه‌ وه‌ک به‌ره‌مه‌ کلاسیکه‌کانی پۆژه‌لاتی ناوه‌راسته‌ وه‌ک "کلله‌ و دمه‌"، "خه‌سه‌رو و شیرین" یا "یوسف و زلیخا" (له‌ پاستیدا خانی به‌ره‌مه‌که‌ی خۆی له‌ سه‌ر مۆدیلی "یوسف و زلیخا" داناوه‌ که له‌ لایه‌ن شاعیری گه‌وره‌ی فارس "نیزامی گه‌نجه‌وی" یه‌وه‌ هۆنراوه‌ته‌وه‌) و له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ چیرۆکی نه‌م نه‌وینه‌ حیکایه‌تیکه‌ که له‌ پێگایه‌وه‌ نووسه‌ر په‌یامیکی سۆفیانه‌ ده‌گه‌یه‌نیت. هه‌ندێ له‌ به‌شه‌کانی "مه‌م و زین" له‌ پاستیدا به‌ پوونی بیروبوچونه‌ سۆفیانه‌کانی نهحمه‌دی خانی نیشانداده‌ت (۲).

به‌لام به‌ناویانگبونی نه‌م به‌ره‌مه‌ له‌نتوان کورده‌کانی سه‌ده‌ی بیست به‌هۆی لایه‌نیکه‌ی دیکه‌ی نه‌م به‌ره‌مه‌یه‌ که به‌ ئاشکرا باسی لیکراوه‌،

ئەویش ئەوھەبە كە "مەم و زین" نەك تەنھا شانازی كۆردن بە شوناسی ئەتتیكى كۆرد بە شىئەھەبەكى بەھىز دەردەبەرىت، بەلكو ئارەزوى دروستبۇونى دەولەتتىكى كۆردىش دەكات. خانى بەرھەمەكەى خۆى بە فارسى نەنووسى كە ئەو سەردەمە زمانىكى گونجاو بوو بۆ دەربەرىنكى ئەدەبىى جوان، بەلكو بە كۆردى نووسى. خانى پېشەكى كىتەبەكەى بەو گەبىنامەھە دەستپەدەكات كە كۆردەكان بوونەتە ژىردەستى دەولەتانى دراوسىن بەھۆى ئەوھەى لە نىو خۆياندا بەكگرتوو نىن و ئاواتى ئەوھە دەخوازىت كە پادشایەك سەرھەلبەدات و ئەم خەلكە بەكبخات و ئەو (ھىزانەى) كە كۆردیان كۆدووە بە ژىردەستى خۆيان، بخاتە ژىر دەسەلاتى خۆى.

لە پاستىدا گەلئ لە كۆردەكانى سەدەى بېست، ھەست و سۆزى خۆيان لە ناو دېرەكانى خانىدا دەبىننەوھە و دەلئىن ناسىونالیزمەكەيان پېشەھەكى مېژووى ھەبە كە لانىكەم دەگەپتەوھە بۆ سەردەمى خانى. ئەم كۆردانە دەلئىن خانى بېرۆكەھەكى ناسىونالېستى راگەياندووە، كەوابوو بىزوتنەوھەى كۆرد دەتوانن بانگەشەى ئەوھە بكات كە سى سەدە مېژووى خەباتى نەتەوھەبى ھەبە (۳).

ئایا ئەھمەدى خانى كۆردىكى ناسىونالېست بوو، ئارەزوى دەولەتتىكى كۆردى دەكۆرد؟

ئەلبەتە كۆمەلئەك ھۆكارى باش ھەبە بۆ ئەوھەى ئەھمەدى خانى بە پېشەنگى ناسىونالېزمى كۆرد دابنئىن و من لىرە نىشانىدەدەم كە چۆن بەرھەمەكانى خانى، بە تايبەت "مەم و زین" دەورىكى گىرنگى لە قۇناغە

چاره‌نووسسازه‌کافی بزوتنه‌وهی نه‌ته‌وهی کورددا بینویه. به‌لام ئایا له جیی خۆیدا به خودی خانى به کوردیکی ناسیونالیست بزانی؟

به بۆچوونی من نه‌خیر له جیی خۆیدا نییه و ئیتمه ناتوانین له‌سه‌ر بنه‌مای چهند دیتیکی به‌ناوبانگی "مه‌م و زین" به‌و ئه‌نجامه‌ بگه‌ین که خانى له بییری ده‌وله‌تییکی کوردیدا بووه. ئه‌وه پاسته که ئه‌حمه‌دی خانى به‌کجار زۆر ئاگاداری شوناسی کوردی خۆی بوو و شانازی پێ ده‌کرد و چالاکییه ئه‌ده‌بییه‌کافی خۆی خزمه‌ت کردن به کورد ده‌زانی. له سه‌ده‌کافی پێشتردا لیکۆلەر و زانایانی کورد به گشتی به زمانی فارسی یا عه‌ره‌بی ده‌یاننوسی. شه‌ره‌فخانی به‌تلیسی میژووه به‌ناوبانگه‌کی خۆی ده‌رباره‌ی میژووی سه‌رۆک (عه‌شیره‌ته‌کان) و ئه‌ماره‌ته‌کان به ناوی "شه‌ره‌فنامه" (که دروست یه‌ک سه‌ده‌ پێش له مه‌م و زین نووسراوه) به فارسی نووسیوه. زانا به‌ناوبانگه‌کی دیکه‌ی کورد واتا "ئیدریس به‌تلیسی" ش (له گۆتایی سه‌ده‌ی ۱۵ و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۱۶ دا ژیاوه) که له‌ناو حکومه‌تدا کاری ده‌کرد، به‌رهمه‌که‌ی خۆی ده‌رباره‌ی میژووی عوسمانی و به‌رپرسیاریتییه حکومه‌تییه‌کافی خۆی به زمانی فارسی نووسیوه (۴).

بیرۆکه‌ی نووسین به زمانی کوردی له‌وانه‌یه قه‌د به‌ خه‌یالی ئه‌م نووسه‌رانه‌دا نه‌هاتبیت، چونکه ئه‌و سه‌رده‌مه فارسی نه‌ک ته‌نها به خنجیلانه‌ترین زمان بۆ ئامانجه ئه‌ده‌بییه‌کان له قه‌له‌م ده‌دا به‌لکو زمانیکیش بوو که خۆینه‌ریکی زۆری هه‌بوو، چونکه زۆربه‌ی خه‌لکی خۆینه‌هاری ئیمپراتۆری عوسمانی و موسلمانه‌کافی هیند و هه‌روه‌ها ئێران، ده‌یانته‌وانی فارسی بخۆینه‌وه. ئه‌حمه‌دی خانى ده‌بێ ئاگاداری ئه‌وه

بووین که برپاره‌که‌ی بۆ نووسین به زمانی کوردی (له باتی زمانی فارسی) ده‌بیته هۆی ئه‌وه‌ی قه‌د ئه‌و ناوبانگه په‌یدا نه‌کات که نمونه گه‌وره‌که‌ی خۆی واتا نیزامی گه‌نجه‌وی به‌ده‌ستی هه‌ناوه. خانی به ئه‌نقه‌ست زمانی کوردی هه‌لبژارد به‌و مه‌به‌سته‌ی که پێگه و پێزی کولتوری کورد له چاو دراوسێکانی کورده‌کان بباته سه‌ره‌وه، به‌وته‌ی خودی خانی:

دا خه‌لقی نه‌بیژتن کو ئه‌کراد
 بێ ماریفتن، بی ئه‌سل و بنیاد
 ئه‌نواعی میله‌ل خۆدان کتیبین
 کورمانجی ته‌نی د بێ حسیبین

خانی یه‌که‌م شاعیری‌ک نه‌بوو که شیعری کلاسیکی به‌ کوردی ده‌نووسی، خودی خانی ئاماژه به‌ شاعیرانی پیش له‌ خۆی وه‌ک فه‌قی ته‌یران^۱، عه‌لی حه‌ریری^۲ و مه‌لای جزیری^۳ ده‌کات، به‌لام وادیاره‌ گه‌لێ شاعیری دیکه‌ی کورد ئه‌و کاته هه‌بوون که ئیستا له‌بیر کراون، چونکه به‌رهمه‌کانیان له‌ناوچووه. گه‌پیده‌ی به‌ناوبانگی تورک، ئه‌ولیا‌ی چه‌له‌بی^۴ ده‌لێت: له‌ کاتی سه‌ردانه‌که‌ی بۆ "ئامیدییه"^۵ له‌ ده‌وریه‌ری ساڵی ۱۶۶۰ ژماره‌یه‌کی زۆر شاعیری پکابه‌ر بوون که له‌ دیوانی میردا ده‌ژیان و شیعری

¹ Feqiyê Teyran -

² Elî Harîrî -

³ Melayê Cezîrî -

⁴ Evliya Çelebi -

⁵ Amadiye -

به سۆز و ههستیان به زمانی کرمانجی ده نووسی. ئەولیاى چەلەبى ئاماژە بە قەسیدەیهکی خوشی به کێک له م شاعیرانه به ناوی پهمه زان ئەفەندی دهکات. ئەم ئاماژانهى ئەولیاى چەلەبى نیشاندەدات که چالاکییهکی ئەدەبى کوردی گەرموگۆر له و سەردەمه دا هه بووه (5).

چ هۆکارێک بووه ته هۆى ئەوهى ئەدەبیاتی کوردی له سەدهى ۱۷ دا ببوژیته وه؟ وهلامى ئەم پرسیاره ساده نییه، بهلام من پیموایه که هۆکاره کهى، زالبوونى عوسمانى بووه که ئەحمەدى خانیش به دەستیبه وه دەنالێنیت. له ئیستانبول له سەدهى ۱۶ به ملاوه زمانی تورکی عوسمانى وهک زمانی دیوانى و پرەسمى جینگای زمانی فارسى گرته وه. ئەم نمونەیه له وانهیه شاعیرانى کورد وهک مه لای جزیری و ئەحمەدى خانى هانداییت تا ئەدەبیاتی زمانه کهى خوشیان پیشبەخن. له وهش گرنگتر، له سەدهکانى سەرتهای دهسه لاتداری عوسمانیدا، قوناغیکى تاراپه یهک ئارام و سه قامگیر هاته کایه وه. بنه ماله دهسه لاتدارهکانى کورد که خۆیان کردبوو به غولامى عوسمانییهکان، چیژیان له ئۆتۆتۆمى، ناساییش و بهخته وهرى خۆیان وهرده گرت و ئەمهش وای لیده کردن پشتیوانى له هونه ر و زانست بکه ن. میرهکان و دهسه لاتدارانى عوسمانى (به یلیر به گه کان^۶ و سه نجا ق به گه کان^۷) یش پشتیوانى حوجره کان بوون که تیئاندا لوه کورده کان فێرى ئەدەبیات و زانسته ئایینییه کان ده بوون. دیوه خان و حوجره کان شوینگه لیک بوون که هونه ره جۆراوجۆره کان، به تایبەت ئەدەبیات تییدا

⁶ beylerbeys

⁷ sancakbeys

پێزی لێدهگیراو به شیوهی سروشتی شاعیرانی کوردی ئه و سهردهمه له
یهکیک له م دوانه یان له ههردووکیاندا به شدارییان دهکرد.

ئهمه دهمانباتهوه سهه ئه و مهسه لهیه که ئایا خانی ناسیونالیست بوو
یان نا؟ ههندیک له برهگهکانی "دیباچه" (پیشهکییهکهی) مه م و زین،
بئنگومان رهنگ و بویهکی مۆدیرنی ههیه. ئهگهه خۆمان بخهینه جیگای
ئهحمه دی خانی له سێسههده ساڵ لهمهویهر، ئایا دهتوانین وهها که
ناسیونالیستهکانی سهههتای سهدهی ۲۰ دهلێن، بلێن که خانی داوای
دهولهتیکه نهتهوهیی کوردی کردوه. له پاستیدا من خۆم گومانم لهوهدا
ههیه که ئه م قسانه هی خانی بێت، لهوانهیه کهسانی پاش ئه و بهسهه
بهههههکهیدا زیادیان کردبێت، بهلام ئه م قسانه له نوسخه زۆر گهنگهکهی
"مه م و زین"یشدا ههیه که "م ا پودینکو"^۸ به گویرهی ۹ دهستنوسی
جۆراوجۆر نامادهی کردوه که گۆنترینیان له سالی (۱۷۳۱-۱۷۳۲) دا
نوسراوه، واتا پێش ئه وهی ناسیونالیزی مۆدیرن له پۆژهلاتی
ناوهراستدا سههه لهبدا (۶)، کهوابوو دهبێت خودی ئهحمه دی خانی
بووبیت که نوسیبیتی:

گهه د هوبووا مه پاديشاههك

.....

غالیب نه دبوو ل سهه مه ئه و رۆم

و دیسان دهلێت:

گهه د ههبوو وا مه ئیتیفاههك

M.A. Rudenko⁸

ویک را بکرا مه ئینقیادهک
پۆم و عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م ته‌مامی
مه‌مییان ژ مه‌را دکر غولامی
ته‌کمیلن دکر مه‌ دین و ده‌وله‌ت (٧)
ته‌حسیلن دکر مه‌ عیلم و حیکه‌مت

ده‌کریت ئه‌م (په‌ستانه) وه‌ک گله و گازنده‌ی کوردیک سه‌یر بکه‌ین که
سه‌ری له‌وه سوپماوه بۆ که‌له‌که‌ی ده‌وله‌تی نییه، له‌کاتیکدا خه‌لکانی
دیکه، تورکه‌کان، عه‌ره‌به‌کان و فارسه‌کان ده‌وله‌تیان مه‌یه. به‌هر حال
ئه‌م لیکنانه‌وه‌یه دوو کیشی مه‌یه: له‌ سه‌رچاوه‌کانی دیکه‌ی ئه‌م
سه‌رده‌مه‌دا بۆمان ده‌رده‌که‌وێت که خه‌لکی ئه‌و کاته به‌و شیوازه که ئه‌مپۆ
خه‌لک خۆیان وه‌ک گروپیکه‌ی ئه‌تینیکه‌ی یا نه‌ته‌وه‌یی ده‌ناسینن، ئه‌و کاته
خۆیان وا نه‌ده‌ناساند. ئه‌حمه‌دی خانی ئاماژه به‌ پۆم، عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م
ده‌کات که ئه‌مانه‌ش وه‌کو ده‌وله‌ته‌کانی ئه‌مپۆ، گروپه‌ی ئه‌تینیکه‌ی نه‌بوون.
پۆم له‌ ئه‌سه‌لدا ئه‌مپه‌راتۆری پۆم بوو، پاشان به‌شی پۆژئاواکه‌ی بوو به
بیزانتیوم^٩ و پاشان ئه‌و ناوه بۆ ئه‌و حکومه‌تانه‌ی که جینگه‌یان گرتیه‌وه
واتا سه‌له‌جوقیه‌کان و تورکه‌کانی عوسمانی به‌کار برا. ئه‌ستاش ئه‌م ناوه
هه‌ندێجار بۆ کۆماری تورکیا به‌کار ده‌بریت، به‌لام قه‌د بۆ تورکه
په‌سه‌نه‌کان به‌کار نابریت (٨).

وشه‌ی "عه‌جه‌م" له‌ لایه‌ن عه‌ره‌به‌کانه‌وه بۆ سه‌رجه‌م ئه‌و خه‌لکه‌ی که
زمانیان عه‌ره‌به‌ی نه‌بوو به‌کار ده‌برا و له‌ تورکیای عوسمانیشدا به‌ تاییه‌ت

⁹ Byzantium

بۆ سەرجه م ئیرانییه کان، له وانه تورکه کانی ئیران به کار ده برا. عه رب و کورد (یا کرمانج، خانی ههردوو ناوه که به کار ده هینیت) ده ولت نین به لکو گروپیک مروژن، به لام گومانه که ی من له وه دایه که ئایا نه م ناوانه راست و دروست بۆ هه مان نه و خه لکه به کار ده هینرین که نه مرو ئیمه مه به ستمانه، کاتی که وهک نه ته وه ی عه رب یا نه ته وه ی کورد باسی لیده که ی ن. ههروه ها که من له شوینیکی دیکه دا نووسیومه، دهسته واژه ی "کورد" له و سه رده مه دا وادیاره تنها مه به سستی عه شیرته کورده کان و به شیک له بژارده (نوخبه) ئاریستوکراته شارنشینه کان بووه، نهک گوندنشینه غهیره عه شیره تییه کان (۹).

مه سه له ی دووهم، سه روشتی ده ولته کانه: نه و کاته بیرو که ی ده ولت - نه ته وه کان نه له نه وروپا و نه له ئاسیا هیشتا سه ری هه لنه دا بوو. نه ده ولته تیک به ناوی تورک، عه رب یا فارس هه بوو، نه هه یچ هه ولتیک له ئارادا بوو بۆ نه وه ی نه م ده ولته تانه دا به زری ن. ده ولته تانی نه و کاته له سه ر بنه مای ناسنامه ی ئایینی یا وه فاداری به بنه ماله یه کی پادشایی دامه زابوون، وهک: ده ولته تی عوسمانی و سه فه وی که هه ردووکیان تورک زمان بوون، به لام هه یچ تاسه یه کیان بۆ نه تنیکی تورکی نه بوو. نه م ده ولته تانه "چه ند نه تنیکی" بوون و نه گه ر نه حمه دی خانی بییری له جو ره ده ولته تیک کردووه ته وه کاتی که ئاره زوی پادشایه کی کورد ده کات، مه به سستی به پوونی ده ولته تیکی نه ته وه یی نه بووه به لکو مه به سستی ده ولته تیکی چه ند نه تنیکی بووه که تییدا:

"پۆم و عه رب و عه جه م ته مامی

هه موویان ژه مه را دکر غولامی."

ئەگەر ئەو پېتاسەيە كە ئيرنىست گيلنېر^{۱۰} لە ناسيوناليزم كردووپەتى، لە بەرچاۋ بگرين، ئەو كاتە دەتوانين بلئين كە خانى كەسيكى ناسيوناليزم نەبوو، چونكە ئيرنىست گيلنېر دەلەت: "ناسيوناليزم پرهنسيپكى سياسيە كە يەكينةى سياسي و نەتەوہيى پتەكەوہ دەگونجينيەت" (۱۰). خانى لە پارچە پارچە بوونى كوردەكان و ئەوہى كە ناتوانن لە نيو خۇياندا رېكبەكون عاجزە و واى دەبينيت كە ئەم جوداييە بوو تە ھۆى ئەوہى كە كوردەكان ببن بە غولامى دەولەتانى دەوربەرو دەلەت: ئەگەر كوردەكان يەكيان بگرتايا دەيانتوانى بەسەر ھەموو ئەم دەولەتانەدا زال بن.

"مەم و زين"ى خانى لە سەر بنەماى ئەفسانەيەكى فۆلكلورى بەناوبانگ و خۆشەويست بە ناوى "مەمى ئالان" (ھەندىجار "مەم و زين" یشى پتەلەين) ھۆنراو تەوہ، بەلام شىواز و ناوہ پۆكەكەى لەگەل ھەردووكيان زۆر جياوازە (۱۱). خانى كۆمەلەك گۆرانكارى لە چيرۆكە بنەرەتتيەكەدا كردووہ و چين لەسەر چين پرى كردووہ لە واتا سمبوليكەكان، و بە بيرۆكە سۆفيانەو ميتافيزيايەكان و بيروبوچوونەكانى خۆى بە نيسبەت سياسەت دەولەمەندى كردووہ و بە شيوہى شيعرى مەسنەوى فارسى ھۆنيويەتتيەوہ. ئەمە نيشانى دەدات كە موخاتەبەكانى خانى لە پلەى يەكەمدا ھەمان موخاتەبەكانى چيرۆكبەزە نەريتتيەكان نەبوون كە "مەمى ئالان"يان پشتاويشت گواستبووہ، بەلكو موخاتەبەكاتى كۆمەلەك كەسى زاناتر بوون كە دەيانتوانى خالە سمبوليك و ميتافيزيايەكانى بەرھەمەكەى دەرک بكن و شىوازە ئەدەببيەكانى

Ernest Gellner-¹⁰

فارسی بزائن بۆ ئه‌وه‌ی بتوانن په‌ی به‌ ده‌ستکه‌وته‌که‌ی خانی ببه‌ن. له‌وانه‌یه‌ موخاته‌به‌کانی خانی زۆر که‌م بووبن و له‌وانه‌یه‌ ته‌نها له‌ دیوه‌خانی ئه‌ماره‌ته‌کان و حوجره‌کاندا بوون.

ژماره‌ی ئه‌و ده‌ستنووسانه‌ی "مه‌م و زین" که‌ له‌ کۆمه‌له‌ ده‌ستنووسه‌ گه‌وره‌کاندا هه‌یه‌، زۆر که‌مه‌. ده‌لێن پو‌دینکۆ ۹ ده‌ستنووسی جۆراوجۆری "مه‌م و زین"ی دۆزیوه‌ته‌وه‌ و به‌کاریه‌تێناوه‌ (که‌ ۳ دانه‌ی ه‌ی کۆمه‌له‌ ده‌ستنووسه‌کانی ئه‌لیکساندیر ژابا" بوون)، به‌لام ته‌نها چه‌ند ده‌ستنووسیکی له‌ پۆژئاوا هه‌یه‌، زه‌حمه‌ته‌ مه‌زنده‌ی ئه‌وه‌ بکری‌ت که‌ چه‌نده‌ ده‌ستنووسی "مه‌م و زین" له‌ ناو کۆمه‌لگه‌ی کوردستاندا بووه‌ پیش ئه‌وه‌ی که‌ یه‌که‌م نوسخه‌ی چاپکراوی ده‌ریکه‌وێت، به‌لام من پێمانییه‌ له‌ چه‌ند سه‌د دانه‌یه‌ک زیاتر بووبی‌ت. ئه‌گه‌ر وای دابنێین که‌ نزیکه‌ی بیست که‌س هه‌ر دانه‌یه‌کیانی خویندبێته‌وه‌، به‌ گه‌شتی ژماره‌ی خوینهرانی ئه‌م به‌ره‌مه‌ زیاتر له‌ چه‌ند هه‌زار که‌سیک نه‌بووه‌. ته‌نانه‌ت له‌وانه‌یه‌ ئه‌م مه‌زنده‌یه‌ش زیاد بێت (۱۲) که‌ وابوو ته‌نها پاش ده‌رکه‌وتنی پیشه‌ی چاپ، به‌ره‌مه‌که‌ی خانی موخاته‌به‌ی به‌ کۆمه‌لی په‌یدا کرد.

خوینهرانی خانی ستایشی به‌هره‌ی ئه‌ده‌بی خاننیاان ده‌کرد، به‌لام ئایا ده‌توانین مه‌زنده‌ی ئه‌وه‌ بکه‌ین که‌ خوینهرانی ئه‌و کاته‌ درکیان به‌و په‌یامه‌ سیاسییی به‌ره‌مه‌که‌ی ده‌کرد که‌ خوینهرانی ئه‌م‌پۆ درکی پێده‌که‌ن. مه‌لا مه‌حمودی بایه‌زیدی که‌ ساڵی ۱۸۵۰ له‌ سه‌ر داوای کونسولی روسیا له‌ ئه‌رزپوم، ئه‌لیکساندیر ژابا یه‌که‌م خویندنه‌وه‌ی کورتی ده‌رباره‌ی ئه‌ده‌بیاتی کوردی نووسیوه‌، "مه‌م و زین" ته‌نها وه‌ک چیرۆکیکی

Alexandre Jaba-¹¹

ئەویندارانە (کتیبکی عاشق و مەشوق) ناو دەبات. مەلا مەحمود ستایشی بەهرە ئەدەببەکانی خانی دەکات و دەئیت: خانی بەناوبانگترین و خۆشەویستەری شاعیری کوردە، بەلام هیچ لەسەر بەهرە غەیرە ئەدەببەکانی (مەبەستی بەهرە سیاسییەکانە- وەرگێڕ) خانی نالیت (١٣).

لەوانەیە یەکەم کەسێک کە دەرکی بە پەیامە ناسیونالیستیەکی مەم زین کردبێت شاعیری باشووری کوردستان، حاجی قادری کۆبی (١٨١٧-١٨٩٧) بووبێت. دەتوانین بڵین کە حاجی قادری کۆبی وەک کەسایەتیەکی سەرەکی، کاریگەرییەکی گەورە لەسەر هوشیارییە نەتەوەییەکانی کورد مەم لە باکوور و مەم لە باشووری کوردستان هەبوو. حاجی قادر فەقێ بوو و لە حوجرەکانی پارچە جۆراوجۆرەکانی کوردستاندا خۆیندووویەتی (١٤). حاجی لە سەرەمی ئالوگۆرە گەورەکانی کوردستاندا ژیاو و ئەو کاتە کە دوایین ئەمارەتە کوردەکان بە دەستی دەولەتی عوسمانی لەناو براون، حاجی پیاویکی جەیل بوو.

دەبێت حاجی لە ئەزموونەکانی دەولەتی دوایین حاکمی گەورە سۆران، میر محەمەدی پەواندۆزی بەناوبانگ (کە بە میرە کۆرە ناسراو و لە ١٨١٤ تا ١٨٣٥ حکومەتی کردوو) کە سەرەمیک دەسەلاتی بەشێکی گەورە ناوهند و باکووری کوردستانی بە دەستەو بوو، شتی زۆر فێر بووبێت، هەروەها حاجی قادر دەبێت چیرۆکی زۆری دەربارەیی دەسەلات و دادپەرورەیی بەدرخان بەگی بۆتان- کە لە دەیهی ١٨٤٠ خۆی بە تەواوی لە دەولەتی عوسمانی سەرەخۆ کرد و زۆری پۆژئاوا و ناوهندی کوردستانی هێنایە ژێر دەسەلاتی خۆی- لە زمانی پێنوارەکانەووە بیستبێت. ئەم دوایین دەسەلاتدارە گەورە کوردانە - کە چیرۆکی

په فتاره كانيان هيشتا له لايه ن چيرۆكبيژه كانه وه ده گوتريته وه و داستاني ستايش كردنه كانيان وهك گوراني ده گوتريته وه - ده بيتت كاريگه رييه كي گه وري له سر حاجي قادري گه نچ كرديت. په نكه هه ره سهيناني نه م كورده ده سه لاند ارانه به ده ستي سوپاي ته كوزمه ندي (پنكوپتيكي) عوسماني و پشتيوي و نانه مني قوناعي پاش نه وه - كه تييدا عه شيره ته كان له گه ل يه كدي به رده وام له گيره و كيشه دا بوون - هه ستي ناسيوناليزمي پرماتنيكي حاجي قادرو سوژ بو پابردوي فيودالي نايدوالي خوي و روزانديت (15).

حاجي قادر پاشان چوو بو ئيستانبول و له وي له گه ل بنه ماله گه وري كورده كاندا په يوه ندي گرت. حاجي به هوي نه وه ي مه لايه كي خوينده وار و پياويكي نه ديب بوو، بنه ماله ي به درخان كرديان به ماموستاي منداله كانيان. وادياره خودي حاجي كه نه شراف زاده نه بوو، شانازي به خزمه تكردن به م بنه ماله گه وrane كردوه. له وانه يه لايه نه ناسيوناليسيديه كانى شيعره كانى حاجي، له نه نجامي نه م نيكه لاوييه ي له گه ل به درخانييه كاندا دروست بوويتت. له لايه كي ديكه وه نه وه گه نجه كانى به درخانييه كانيش كه وتونه ته ژير كاريگه ريي ناسيوناليزمي حاجي قادره وه. به وتي قه ناتى كوردو¹²، له پنگاي به درخانييه كانه وه بوو كه حاجي قادري كووي بو يه كه مجار له گه ل (بيروبوچوونه كانى- وه رگيژ) نه حمه دي خاني ناشنا بووه (16).

پارچه شيعرنيكي خودي حاجي قادر، كاريگه ريي خاني له سر حاجي به رووني نيشانده دات و له راستيدا حاجي قادر بو نه ده بيياتي سوواني بوو

Qanatê Kurdo-¹²

به و که سایه تیبیهی که نه حمه دی خانی له نه ده بیاتی کرمانجیدا هه بیوو،
بوو به پیشه نگیگ که نه وهی دواتری ناسیونالیسته کورده کان ئیلهامیان
لی وهرگرت و شیعه رکانیان ده خوینده وه بو نه وهی هست و سۆزی
ناسیونالیستی خوین ده ربیپن. هه ر وه کو خانی، نووسین به زمانی کوردی
بو حاجی قادری کۆبیش هه لباردنیکسی سیاسی بوو. حاجی ده لیت: بئ
رئزگرتن له زمانی کوردی، نه ته وهی کورد له کرده وه دا بوونی نییه چونکه
کۆمه لگهی کورد پابردووی خۆی نایه ته بیر:

کتیب و ده فته ر و تاریخ و کاغه ز

به کوردی گه ر بنووسرایا زوبانی

مه لا و زانا و میر و پادشامان

هه تا مه حشه ر ده ما ناو و نیشانی (۱۷)

حاجی قادری کۆبی تاسه ی پابردووی کورده و وه ک سه رده می زئپینی
میژوو کورد ناو له نه ماره ته کان ده بات:

حاکم و میره کانی کوردستان

هه ر له بو تانه وه تا بابان

یه ک به یه ک حافیزی شه ریعت بوون

سه ید و شیخی قوم و میله ت بوون

سه ید و شیخه کان له ترسی نه وان

مونزه وی بوون و زاکیری په حمان

نه و که فه وتان ریای نه وان ده رکه وت

سه یری چۆن بوونه پوش و ناگر و نه وت

یه کئ له م لاره روو ده کاته عه جه م

دووش له ولاره ده بڼه دوژمنی هم

.....

کوا والی سه نندوج، به گزاده یی په واندوز

کوا حاکی بابان، میری جه زیر و بۆتان

.....

کوا نه و ده می که کوردان نازاد و سه ریه خو بوون

سولتانی میلک و میللهت، خاوهنی جه یش و عیرفان (۱۸)

نه گری نه وه زوره که حاجی قادر نه شیعرا نه ی پاش خویندنه وه ی
"مهم و زین" نو سیبیت چونکه مرؤف هست به کاریگری نه حمه دی
خانی له سه ر حاجی ده کات: حاجی هر وه ک خانی به ده ست ناکوکی و
بوونی بق و کینه ی همیشه یی له نیوان عه شیره ته کورده کانداه نالینیت و
ناره زوو ده کات پادشاهی کی کورد سه ره لبدات. به هر حال جیاوازیه ک له
نیوان خانی و حاجی قادردا هه یه: نه حمه دی خانی له سه ر نه و باوه په بوو
که پادشا کورده نایدیاله که ی - که بتوانیت سه رجه م عه شیره تان
یه کبخت - قه د بوونی نه بووه، به لام حاجی قادر له سه ر نه و باوه په یه که
میری کوره و به درخان به گ (هرچند که حاجی ناویان ناهینیت) دوو
نمونه له م جوړه پادشاهه بوون.

هرچند که ده کریت "مهم و زین" وه ک په خنه یه ک له کومه لگی
ده ره به گایه تی سه ر بکریت - که به تایبه ت میری جه زیره ی بۆتان
ده ورکی زالمانه ی تیدا بینیه - حاجی قادر به ته ووی ستایشی میره
کورده کان ده کات.

من زور گومانم له ودا هه یه که بتوانم به نیسه ت نه حمه دی خانی
باسی ناسیونالیزم بکه م، به لام ده توانم به پوونی ناسیونالیزمیکی

پۆمانتیک و ئایدیالیستیک له حاجی قادری کۆبییدا ببینم. حاجی قادر، مه م و زین به "کتیبی نه ته وهی ئیمه" (کتیبا میله تهی مه) داده نیت، که وابوو ئیمه ده توانین بلیین که له گه لی له قوناغه گرنه گانهی پیشکه وتنی بزوتنه وهی کورددا، "مه م و زین" ده وریکی گرنگی وهک سمبولیکی نه ته وهی ببینوه .

چاپکراوه کانی مه م وزین

چاپی به که م پۆژنامه ی کوردی به ناوی "کوردستان" شتیکی گرنه گ بو. میقداد میدحه ت به درخان که به که م ژماره کانی پۆژنامه ی کوردستانی له سالی ۱۸۹۸ له قاهیره بلاو کرده وه، به کیک له و مندالانه بوو که حاجی قادری کۆبی مامۆستای بوو. له ژماره ی دووه م و ژماره کانی دیکه ی "کوردستان" دا، میقداد میدحه ت به درخان هه ندیک له به شه کانی "مه م و زین" ی بلاو کرده وه بۆ نه وهی نیشانی بدات که نه ده بیاتی کوردی چه نه ده به رزه . میقداد میدحه ت به درخان نووسی: "من هه ندیک له به شه کانی" مه م و زین" م بۆ "عوله ما" کانی تورک و عه ره ب خوینده وه و بۆیانم ته رجومه کرده وه، هه موویان ده یانگوت: که به حه یاتیان کتیبی نه وه نه ده به هیزیان نه ببینوه (۱۹).

شایانی ئاماژه پیکردنه که نه وه ده ستنوسه ی "مه م و زین" که میقداد به درخان که لکی لیه و رگرتوه، هه حاجی قادری کۆبی بووه . میقداد به درخان وهک پیزدانانیک بۆ مامۆستا که ی وانا حاجی قادر له سه ی ژماره ی پۆژنامه ی "کوردستان" دا، کۆمه لیک شیعری سۆرانی حاجی بلاو کرده وه که حاجی به ده ستی خۆی له لاپه ره ی کۆتایی ده ستنوسه که دا

نوسیبوی. حاجی له م شیعرا نه دا خۆی به تنها که سینگ ده زانیت که له پال خانیدا بنه ماکانی شیعی کوردی داپشتوو (۲۰). به هر حال ئەم بانگه شه یه حاجی زیاده پۆییانه یه، به لام ههروه ها که ده بینین حاجی قادر دهوری سه ره کی له بلۆ کردنه وهی به ره مه کانی خانیدا بینیه. ئایا "مه م و زین" ی خانی له پۆژنامه ی "کوردستان" دا بلۆ ده بووه وه نه گه ر میقداد شاگردی حاجی نه بوایا؟

میقداد میدحت نیازی خۆی ده رپروه بۆ نه وهی ده که که ی مه م و زین به ته واوی وه ک کتیبیک بلۆ بکاته وه، به لام قه د نه و ده رفه تی بۆ نه په خسا. یه که م نوسخه ی ته واوی "مه م و زین" له قۆناغی دواتری بزوتنه وهی کورد، و اتا ساله کانی دوا ی هه لوه شان وهی ئیمپراتوری عوسمانی له کاتی جهنگی یه که می جیهانیدا بلۆ بووه وه که بۆ ماوه یه کی کورت دامه زاندنی ده وله تیکی کورد چاوه پوان ده کرا. دوا به دوا ی ناگرهستی ۱۹۱۸ و داگیرکردنی ئیستانبول له لایه ن به ریتانیا و فه په نسه وه، نه شرافزاده و پۆشنبیره کورده کان کۆمه له یه کی ناسیونالیستیان به ناوی "کوردستان ته عالی جه معیه تی"^{۱۳} دامه زراند. ئەم کۆمه له یه کاریگه ری زۆری له سه ر گه لیک له ریکخواه کان هه بوو که یه کیک له وانه "کورد ته عمیمی مه عاریف و نه شریات جه معیه تی"^{۱۴} "بوو، که چالاکی په روه رده یی و چاپ و بلۆ کردنه وهی ده کرد.

یه که م کتیبیک که ئەم ریکخواه یه له سال ی ۱۹۱۹ دا بلۆی کورده وه، "مه م و زین" ی خانی بوو. له پاستیدا ئەم کتیبه ته نها کتیبیک بوو

¹³ Kürdistan Te'ali Cemiyeti-

¹⁴ Kürd Ta'mim-i Ma'arif ve Nesriyat Cemiyeti-

که "کورد ته عمیمی مه عاریف و نه شریات جه معییته تی" بلأوی کرده وه و
ته نها چالاکی گرتگی ئەم پتکخراوش بوو (۲۱). زۆریه ی خاوه ن بیران
له سه ر ئەو باوه رهن که زۆریه ی ژماره کانی ئەم کتیبه پاشان سوتیندراون،
به لام لانیکه م چند دانه یه کی هه ر مایه وه و گه لیک نوسخه ی ده ستنوو سی
لیته لگیرا (۲۲). له وانه یه پاش ئەم چاپکراوه بووین که "مه م و زین" له
راستیدا له سه رانسه ری باکووری کوردستاندا ناسرابین.

یه کتیک له ئەندامانی کوردی "ته عمیمی مه عاریف و نه شریات
جه معییته تی" شایانی سه رنجدانی تایبه ته، چونکه بوو به یه کتیک له
په سه نترین و کاریگه رترین بیرمه ندانی موسلمانانی تورکیا له سه ده ی
بیسته مدا. ئەم پیاوه سه عید نرسی بوو که له حوجره ی کورده کانی
ئستانبولدا ده یخویند. نرسی بوو به که سایه تیه کی خوینده وار و
پیاویکی بیرکراوه و زۆر به په روه رده ی هاوپی کورده کانی گریدراو بوو.
ژیاننامه ی نرسی، په یوه ندی له میژینه ی ئەوی له گه ل ئەحمه دی خانی
پتیه دیاره. پاش خویندن له گه لیک له حوجره کانی وان و بیتلیس،
نرسی سن مانگی له حوجره یه ک له بایه زید به سه ر برد که نزیک بوو له
شوینه ی که خانی تیدا نیژرابوو. له ماوه ی ئەم سن مانگه دا له بایه زید،
نرسی زۆریه ی کاتی خۆی به شه و و به پۆژ له "تربی" (مه زاری) خانی
به سه ر برد. خه لکی ناوچه که ئەمه یان بینی باوه رپیان به وه هیتا که پۆچی
ئهحمه دی خانی چووه ته ناو سه عید نرسی (ئهحمه دی خانی
حه زه ره رینین فه یزینه مه زه ره ئەلدو) (۲۳).

ماوه یه کی زۆر پاش ئەوه، "نرسی" هیشتا ئەم قۆناغه ی ژیا نی به
گرتگرتین قۆناغه ی په روه رده ی خۆی ده زانی. به هه رحال نرسی ماوه یه کی

نۆر پاش ئەوھى كە بە فەرمى لە بزوتنەوھى كورد داپرا، ھېشتا بە توندى گرىدايى ئەحمەدى خانى بوو (٢٤).

پاش سەرکەوتنى بزوتنەوھى كە مالىست لە توركيا، "كوردستان تەعالى جەمعيەتى" ناچار بوو چالاكیيەكانى رابوھستينيت و پاش سالى ١٩٢٢ ھىچ دەنگىكى ئەما (٢٥). بە درخانىيەكان كە بە ئاشكرا دژى كە مالىستەكان رابوھستابوون، ولاتى توركيايان بە جەيھىشت و نۆرەي ئەوانەي كە لە توركيا مانەوھ، لە لايەن كاربەدەستانى كە مالىستەوھ تووشى گىچەل بوون. سەيد عەبدولقادر پاش شۆرشى شەيخ سەيد لە سەيدارە درا و سەيد نورسەيش نۆرەي زيانى خۆي لە دوورە ولاتيدا بەسەر برد.

لە سالى ١٩٢٧، جەلادەت و كامەران بە درخان لە گەل كۆمەلەي كە لە پۆشنەيرانى دىكەي كورد كە لە سوريا دەژيان، كۆمەلەيەكە نووى كورديان بە ناوى "خۆيبوون" دامەزاند. لە ١٩٣٢ برايانى بە درخان دەستيان كرد بە بلۆكردنەوھى بلۆكەي گرنكى "ھاوار" كە يەكەم بلۆكەي بوو كە بە جىددى ئەدەبىياتى كرمانجى بلۆكردەوھ. "ھاوار" نووسىنى كرمانجى ستاندارد كرد و ھەردوو شەيوازى ئەلفوبىيى لاتىن (بۆ يەكەمجار - ھەرگىپ) و ھەرەبى بەكارھەنا و لە تىكەلەي كە گەلە لە زاراوھەكانى ھەرىمى (جىزىرەي بۆتان - ھەرگىپ)، ئەدەبىياتى ستانداردى كرمانجى دروستكرد.

ئەو خالەي كە نۆر جىنگاي سەرنجە ئەوھەي كە "ھاوار" سەرنجى نۆرى بە ئەحمەدى خانى دەدا. لە ژمارەي (٣٣)ى "ھاوار" دا (١) ئۆكتۆبەرى

١٩٤١) جهلادته بهگ كه به نازناوى "هه ره كۆل عه زيزان"^{١٥} شتى ده نووسى، وتارىكى له ژۆر ناوى "كلاسيكۆن مه"^{١٦} بلۆكرده وه كه تىيدا سه رنجى زۆرى به "مه م و زين"ى خانى ده دا. جهلادته بهگ، خانى له گه ل (مه ولانا جهلال الدينى- وه رگۆپ) پۆمى به راورد ده كات كه ده لۆن مه لا عبدالرحمانى جامى پى تووه "ئه و پىغه مبه ر نه بووه به لام كتيبىكى پى رۆزى نووسيوه" (نه پىغه مبه ره لىن كى تاپا وى هه يه). به لام جهلادته بهگ بانگه شهى ئه وه ده كات كه خانى "نهك ته نها كتيبى نووسيوه، به لكو پىغه مبه ريشه، پىغه مبه رى باوه پى نه ته وه بيمانه، پىغه مبه رى بى رۆكه ي نه ژاده كه مانه" (به لۆن خانى ژى خودان كتيبه، لىن خانى پىغه مبه رى، پىغه مبه را ديانه تا مه يا ميللى، پىغه مبه رى ئۆلا مه يا نه ژاديه).

به هه رحال ته نها به شىكى كورتى "مه م و زين" له "هاوار" دا بلۆ بووه وه، به لام چه نده سال دواتر ئه و نوسخه يه كه له ئىستانبول له ١٩٤٧ بلۆ كرابوووه له هه له ب له چاپ درايه وه .

كۆمارى مه اباد به كۆك له بووداوه گرنگه كانى ميژووى بزوتنه وه ي كورده كه "مه م و زين"ى خانى هه چ ده وريكى تىدا نه گىرپا، به لام "هه ژار"ى شاعير كه له كۆماردا چالاك بوو و پاش پوخانى كۆمار له عىراق گيرسا بووه وه، ئه حمه دى خانى له باشوور و پۆژه لانى كوردستان به خه لك ناساند (٢٦). هه ژار "مه م و زين"ى كرد به سۆرانى كه له سالى ١٩٦٠ له به غداد بلۆبووه وه. ئه م قۆناغه، قۆناغيكى گرنگ بوو، چونكه هاوكات بوو له گه ل له داىكبوونى بزوتنه وه ي كورد وهك بزوتنه وه يه كى جه ماوه رى له

^{١٥} Herekol Ezizan-

^{١٦} "Klasikên me"-

عیراق، که پاش له ناوچوونی حکومه تی پاشایه تی له لایه ن عه بدولکه ریم قاسمه وه وه دیهات. گه لیک له خه لک لای من باسی نه وه یان کردوه کاتیک که وه رگیزانه که ی "مه م و زین" ی هه ژاریان خویندوه ته وه، که وتونه ته ژیر کاریگری به کجار زۆری نه حمه دی خانی.

سه ره له نوێ سه ره له آدانه وه ی بزوتنه وه ی کورد له ده یه ی ۱۹۶۰ له تورکیاش، کاریگری بلو بوونه وه ی وه رگیزانی "مه م و زین" ی پیوه دیاره. محمه د نه مین بوزنه رسلان "مه م و زین" ی به نه لفوبیی لاتینی به زمانی کوردی له گه ل وه رگیزانه تورکییه که یدا بلو کرده وه (۲۷). نه مه یه که م کتیبی کوردی نه بوو، به لام گرنگترین کتیبیک بوو که له و سالانه دا له تورکیا بلو بووه وه و کاریگرییه کی زۆری هه بوو. پاش بلو بوونه وه ی نه م کتیبه بوو که ژماره یه ک له کورده کان توانییان له کوردیه گرانه که ی خانی تییکه ن و به هۆی وه رگیزانه تورکییه که ی بوزنه رسلان بوو که نه م کتیبه زیاتر له چاپه کانی پیشووتری "مه م و زین" خوینداری په یدا کرد. هه رچه نده که بوزنه رسلان هه ستیارتیرین به شه سیاسییه کانی "مه م و زین" ی سرپیوووه، به لام دیسان کتیبه که ماوه یه کی کورت پاش بلو بوونه وه قه ده غه کراو کاریه ده ستانی حکومه ت سه رجه م نوسخه کانی کتیبه که یان (که ده ستیان پییکه یشت) له ناو برد. نه وانه ش که کتیبه که یان له ده ست دا مابوو، ناچار بوون بیشارنه وه و له راستیدا گه لیک له خه لک له ترسی (کوده تاج وه رگیز) سه ریازی ئاداری ۱۹۷۱ کتیبه که یان به ده ستی خویمان له ناو برد (۲۸).

ئه‌حه‌ده‌ی خانی و نه‌ته‌وه‌ی کورد

ئایا هیچ شتیکی نه‌وتۆ هه‌یه که مرۆف بتوانیت له سه‌رده‌می خانیدا باس له نه‌ته‌وه‌ی کورد بکات؟ من پیموانییه، هه‌رچه‌ند که له‌وانه‌یه بیروپاکان جیاواز بن. له نێوان میژوونووسانی ئه‌وروپاییش بیروپای جیاواز هه‌یه ده‌ریاره‌ی کاتی سه‌ره‌له‌دانی یه‌که‌م نه‌ته‌وه‌کان له ئه‌روپادا. هه‌ندیک له میژوونووسه‌ کۆنتره‌کان، بۆ نمونه مارک بلوچ^{۱۷} بانگه‌شه‌ی ئه‌وه ده‌که‌ن که فه‌ره‌نسییه‌کان و ئه‌لمانیا‌یه‌کان تا ساڵی ۱۱۰۰ نه‌بوون به نه‌ته‌وه، له کاتی‌که‌دا که میژوونووسانی دیکه وه‌ک جان هۆیزینگا^{۱۸} له‌سه‌ر ئه‌و باوه‌رهن که ئه‌م مه‌سه‌له‌یه پیش له سه‌ده‌ی ۱۴ پووی نه‌داوه. میژوونووسی نوێتر، ئیوگین ویبیر^{۱۹} نیشانیداوه که ته‌نانه‌ت تا ساڵی ۱۹۰۰ فه‌ره‌نسا هه‌شتا نه‌بوویو به یه‌ک نه‌ته‌وه و به‌شیه‌یه‌کی پوون ده‌لیت: "زۆربه‌ی گوندنشینیانی فه‌ره‌نسا بیریان له فه‌ره‌نسه‌ویبونی خۆیان نه‌ده‌کرده‌وه، به‌لکو خۆیان ته‌نها به گوند یان ناوچه‌که‌ی خۆیان ده‌ناسانده‌وه. ته‌نها له پێگای په‌روه‌رده‌ی به‌کۆمه‌ل و خزمه‌تی گشتی له سوپا و په‌خشی به‌رنامه له رادیۆی نه‌ته‌وه‌یی واتا له پێگای هه‌ولّه جۆراوجۆره‌کانی ده‌ولّه‌ت - بوو که گوندنشینیان به‌ره‌و لای نه‌ته‌وه پاکێشران" (۲۹).

Marc Bloch-¹⁷

Johan Huizinga -¹⁸

Eugene Weber -¹⁹

هەندێ لە نووسەرانی نوێی بواری ناسیونالیزم، بە تاییبەت ئاندیڤرسون^{۲۰} و گیلنیر^{۲۱} پێداگری لەسەر ئەوە دەکەن کە ناسیونالیزم و سەرھەڵدانی نەتەو، دیاردەگەلیکی تا رادەیهک نوێن. گیلنیر ئەم دیاردانە بۆ سەرھەتای قونای پێشەسازی و کۆچی گوندنشینهکان بۆ شار دەگەرێنیتەو و ئاندیڤرسون بۆ سەرھەڵدانی چاپی کتێب و ئەو شتە کە خۆی پێدەلێت "کاپیتالیزمی چاپ" دەیگەرێنیتەو (۲۰). بە بۆچوونی ئاندیڤرسون و گیلنیر لەناوچوونی بەرپەستەکانی نیوان کۆمەلگە گوندییهکان و ناوچهکانی دیکە یە کە رینگا بۆ ئەوە خۆش دەکات کە ناسیونالیزم دروستبێت.

ئاندیڤرسون دەلێت: پیش لە داھاتنی چاپی کتێب، تەنھا بژاردەیهکی بچووک دەیاننوانی بخوینن و بنووسن و لە ئەوروپا ئەم خویندن و نووسینە بە زمانی نۆنەتەوی پۆشنبیران و اتا لاتینی بوو و ھەر کتیبیک کە دەنووسرا تەنھا چەند دانەیهکی دەگەوتە بەر دەستی خوینەران، بەلام تەکنیکی چاپ لەناکاو بوو ھۆی ئەوەی کە کتیب لە ژمارەیهکی زۆردا چاپ بکریت و بفرۆشیت. بەھۆی ئەوەی ژمارە یە ئێوە کە سانە ی کە زمانی ئەلمانی یا فەرەنسییان دەزانی، لەوانە زیاتر بوو کە زمانی لاتینیان دەزانی، چاپخانەکان کتیبەکانیان بەو زمانانە چاپ دەکرد بۆ ئەوەی خوینەری زیاتری ھەبێت و کتیبی زیاتر بفرۆشن، کەوابوو لە گرنگی زمانی لاتینی کەم بوو و ھۆی بە قازانج نەبوو کە بەرھەمەکان بە زمانی بلو ببنووە کە تەنھا چینیکی زۆر خویندەوار و بژاردەیهکی نۆنەتەوی لێ تێدەگەشتن، بەلکوو دەبوایا بەرھەمەکان بەو زمانە چاپ بوایا کە چین و توێژی زیاتری کۆمەلگە لێ تێدەگەشتن.

Anderson -20

Gellner-21

له نۆوان ئۇو خەلكە كە دەیانتوانی ئۇو كۆتیبانە بخویننەو و پاشان توانییان پۆژنامەكان و بلاڤۆكەكان بخویننەو، ھۆشیاری گەشەیی كرد و شتیکی ھاوبەشیان پەیدا كرد كە ئۇوانی لە خویننەری زمانەكانی دیکە جیا كرده و ھو جۆرە كۆمەلگە یەكی نووییان پیکهینا وانا نەتەو. ئاندیرسۆن باسی كۆمەلگە وینا كراوہ كان دەكات، چونكە تەنھا لە خەيالی خەلكدا بوونیان ھەبە و بە پیچەوانەیی كۆمەلگە نەریقیبەكان كە تیئاندا زۆربەیی خەلك یەكدی دەناسن، لەم جۆرە كۆمەلگە یاندا ئەندامانی نەتەو تەنھا چەند كەسێك لە یەكدی دەناسن و ناچارن ئۇوانی دیکە ھەك خەلك وینا (تەسەور) بكەن.

سەرھەلدانی ناسیونالیزم لە پۆژھەلاتی ناوھراست ھەك سەرھەلدانی ناسیونالیزم لە ئوروپا نەبوو، بەلام بەرھەمەكانی ئاندیرسۆن یارمەتیمان دەدات تا درك بەو بەكەین كە دەزگای چاپ چ دەوریکی گرنگی لە سەرھەلدانی ناسیونالیزمی كورددا گێراوہ. گەلێك لە میژوونوسان جەخت لەسەر ئۇو دەكەنەو كە تەنھا كاتێك سوودی ھەبە باس لە نەتەوكان و ناسیونالیزم بەكەین كە چین و توێژە كۆمەلایەتیبە جۆراوجۆرەكان كەم تا زۆر یەك بگرن. ھۆشیاری نەتەوھیی لەوانەبە سەرھەتا لە نۆوان چین و توێژەكانی بالای كۆمەلگە سەرھەلدات، بەلام ھەتا كاتێك كە چینی ناوھراست و خواری ئۇو كۆمەلگەبە ئۇو ھۆشیارییانەیی تیدا پەیدا نەبیت، ناتوانین پێیان بلیین "نەتەو".

لە سەرھەتای ئۇم سەدەبەدا گروپێکی بچووكی كوردە ناسیونالیستەكان ھەبوو كە زۆربەیان ئەندامی بنەمالە ئاریستوكراتەكان بوون كە لە ئیستانبول یا تەنانت لە دەرەو پەرەردەیان دیتبوو و لە ژێر کاریگەری

بیروکه نه وروپییهکاندا بوون. یه کتیک له وانه، به ناوی قه دری جه میل پاشا^{۲۲} له بیره وهرییهکانی خویدا دنووسیت که له کاتی جهنگی جیهانیدا ههولیانداوه پشتیوانی سه رۆک عه شیره ته کوردهکان به ره و لای بیروکه ناسیونالیستییهکانی خویمان رابکیشن، به لام بی هیوا بوون، چونکه بیروکه ی "نه ته وهی کورد" هیچ واتایه کی بۆ ئاغاگان نه بووه، ئیتر خه لکه عه شیره تی و گوندییه که با بمینئ (۳۱)، بگره قه دری به گ و دۆستهکانی هیچ بیریان له قسه کردن له گه ل گوندییهکاندا نه کردبووه وه و من پرسیارم لا دروستبووه که ئایا قه د گوندییهکانیان به کورد زانیوه.

که وابوو له بارودۆخیکی وه هادا شتیکی ئه وتۆ بوونی نییه تا بلتین که له و سه رده مه دا کوردهکان وه ک نه ته وه بوون.

له شویتنیکي دیکه دا من هه ولمداووه نشانی بدهم که چۆن کوردهکان پاشان که م که م له رینگای یه کگرتن، به تاییه ت راکیشانی خه لکی گوندهکان به ره و لای کۆمه لگه ی کورد، وه کو نه ته وه (به پیتی پیناسه ی نوئ) گه شه یان کرد (۳۲). نه گه ر بۆ چه ند سه ده پیشتر بگه رپینه وه له وانه یه به هه مان شیوه له خویمان پرسیار بکه ین که نه حمه دی خانی کاتیک که باسی "کورد" و "کرمانج" ی ده کرد بییری له چی و له کئ ده کرده وه و ئایا وه کو نه ته وه بییری لیده کردنه وه؟ به باوه ری من خانی له م ناوانه به و شیوه یه که نه مرۆ ئییه که لکی لیوه رده گرین، که لکی وه رنه ده گرت. من دلنایام که خانی گوندییه غه یه عه شیره تییهکانی به کورد نه ده زانی. له مه زیاتر هه روه ها که پیشتر وتمان، نه و ده سه ته واژه سیاسیانه ی که خانی که لکیان لیوه رده گریت وه کو "میلل" (کۆی

"میللهت" که ئیستا به واتای نه‌ته‌وه‌یه) له سه‌رده‌می خانیدا واتایه‌کی دیکه‌ی هه‌بووه. ئه‌گه‌ر ئیتمه‌ ناو و ده‌سته‌واژه‌کانی نیو "مه‌م و زین" به‌و شیوه‌یه لی‌کبه‌ینه‌وه که ئه‌مرۆ واتایان هه‌یه، له‌وانه‌یه به‌هه‌له‌ له‌ و شته‌ تیبگه‌ین که ئه‌حمه‌دی خانی له‌ راستیدا وتووێه‌تی. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه له‌ ئه‌ده‌بیاتدا ئه‌وه چه‌سپاوه که کاتیک که نه‌وه‌یه‌ک شتیک ده‌خوینێته‌وه، ده‌توانیت کۆمه‌لیک واتای نویی تیدا بدۆزێته‌وه، واتاگه‌لیک که خودی نووسه‌ر قه‌د ناگای لی‌نه‌بووبی.

ئه‌نجام

هه‌روه‌ها که ده‌زانین، نه‌ته‌وه، ناسیونالیزم دروست ناکات، به‌لکو ناسیونالیزمه که نه‌ته‌وه دروست ده‌کات.

ئه‌گەر ده‌بینین که ئه‌م‌پۆ کورد نه‌ته‌وه‌یه، ئه‌مه‌ یه‌کیک له سه‌رکه‌وتنه‌کانی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورده. من له‌م وتاره‌دا هه‌ل‌ئینجاندنی ئه‌وه‌م‌کرد که ئه‌حمه‌دی خانی له‌ پاستیدا ناسیونالیست نه‌بووه، لانیکه‌م له‌و سه‌رده‌مه‌دا به‌ واتای ئه‌م‌پۆ ناسیونالیست نه‌بووه. له‌ لایه‌کی دیکه‌وه‌ من هه‌ول‌مدا نیشانی بده‌م که به‌رهمه‌کانی خانی، به‌ تایبته‌ "مه‌م و زین" له‌ سه‌رجه‌م قۆناغه‌کانی گه‌شه‌سەندنی بزوتنه‌وه‌ی کورددا ده‌وری گێپاوه، که‌وابوو له‌ جێی خۆیدا‌یه‌ که‌ خانی به‌ "باوکی ناسیونالیزی کورد" بزانی. نه‌وه‌ ناسیونالیسته‌کانی دواتری کورد توانیان بیروکه‌کانی خۆیان له‌ به‌رهمه‌کانی ئه‌حمه‌دی خانی‌دا ببیننه‌وه‌و به‌ هه‌لکه‌وت نه‌بووه‌ که‌ هه‌ر کاتی‌ک که‌ چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی کوردی ده‌ستی پێ‌کردوه‌، ده‌زگا‌کانی چاپ و بلۆکردنه‌وه‌و سه‌رنوو‌سه‌ره‌کان "مه‌م و زین" یان بلۆ کردوه‌ته‌وه. که‌وابوو ناراسته‌وخۆ خانی یارمه‌تی زۆری به‌ سه‌رله‌نوێ له‌دایکبوونه‌وه‌ی زمانی کوردی وه‌ک زمان‌ئێکی زیندووی ئه‌ده‌بی داوه.

ده‌وله‌تی تورکیاش به‌ شیوه‌ی خۆی یارمه‌تی به‌ له‌دایکبوونه‌وه‌ی ئه‌ده‌بیاتی کرمانجی داوه: به‌ قه‌ده‌غه‌بوونی ئه‌و "مه‌م و زین" ه‌ که‌ بوژته‌رسه‌لان بلۆی کرده‌وه، ئه‌م به‌رهمه‌ زیاتر بوو به‌ سمبولی کولتووری کورد. پاش کوده‌تای ئه‌یلوولی ۱۹۸۰ سه‌رکوتی کولتووری کورد له‌ تورکیا گه‌لیک له‌ پۆشن‌بیرانی کوردی ناچار کرد ئه‌و ولاته‌ جێبه‌ئێن و وه‌ک په‌نا‌به‌ری

سیاسی له ولاتگه لیک وهک ئەلمانیا و به تایبەت سوید بگرسیتنەوه. ئەم پۆشنبیرانه لەم ولاتانه بواری ئەوهیان بۆ پەرخسا که به کوردی بنووسن و بلۆ بکەنەوه و ئەو خەلکە کاتیک که له تورکیا بوون تەنها به زمانی تورکی دەیاننووسی، کهم کهم دەستیان کرد به نووسین به زمانی کوردی.

له ماوهی ۱۵ سالی پابردوودا، (زاراوهی) کرمانجی وهک زمانیکی ئەدهبی مۆدیرن گەشە کردووه و چۆنییهتی نووسین بهم (زاراوهیه - وهرگێڕ) به شیوهیهکی بهرچاو باشتر بووه. ئیستا ئەدهبیاتی کرمانجی بهردهوام گەشه دهکات و ژماره‌ی ئەو کهسانه‌ی که به کرمانجی ده‌خویننەوه، زیادی کردووه. ئەو خالە گزنگه، کاتیک که محەمه‌د ئەمین بوزنەرسه‌لان لەم سالانه‌ی دواییدا چاپیکی نوێی "مەم و زین" ی خسته‌ ناو بازار، له‌ باتی وه‌رگێڕانه‌ تورکیه‌که‌ی جاران، کرمانجیه‌که‌ی به‌ زمانی ئەمڕۆ خسته‌ شوینی. ئەم پیشکەوتنانه‌ له‌ وانه‌یه‌ قەد پڕوی نه‌دابایا ئەگەر سه‌رجه‌م نووسه‌ره‌ کورده‌کان له‌ تورکیا بمابایانه‌وه. که‌وابوو هه‌روه‌ها که‌ تا ئیستا بینیومانه‌ سه‌رکۆتی حکومت یارمه‌تی به‌ به‌هێزبوونی ئەو شته‌ داوه‌ که‌ حکومت هه‌ولێ ده‌دا له‌ ناوی به‌رێ، واتا کۆلتوری کورد.

هه‌رچی کورده‌کانی تورکیا زیاتر هه‌ولبده‌ن بۆ ئەوه‌ی کرمانجی وه‌ک زمانیکی ئەدهبی مۆدیرن پیشبەخن، ئاواته‌که‌ی خانی زیاتر دیته‌دی که‌:

"دا خەلقى نه‌بیژن کو ئەکراد"

بێ مه‌عریفه‌تن، بێ ئەسل و بونیاد"

سه‌رچاوه‌:

Martin van Bruinessen, 'Ehmedî Xani's Mem û Zîn and its role in the emergence of Kurdish national awareness', in Vali, Abbas (ed.), *Essays on the origins of Kurdish nationalism*, (2003), Costa Mesa, Mazda Publishers, pp. 40-57.

پهراویزه‌گان:

۱- ئەم وتارە یەكەمجار لە كۆنفرانسی سێسەدهمین سالیادی "مەم و زین"ی خانیدا خۆپندرایەوه كه كۆمه‌له‌ی نووسەرانی كورد له سوید (كۆمه‌لا نڤیسكارێن كورد له سویدی) له ۲۷ی مانگی مای ۱۹۹۵ پێكیخستبوو، بەلام بەرەبەرە كۆمه‌لیك شتم پێ زیاد كردووه و پێداچوونه‌وه‌م كردووه (تێبینی نووسەر). له راستیدا ناوی ئەم وتارە "ده‌وری ئەحمەدی خانی له سەر‌ه‌لدانی ناسیونالیزی كورددا" یه بەلام به هۆی ئەوه‌ی له گە‌ل ناوه‌پۆکی وتارە‌كه‌دا گونجاوتر بوو كردم به "ده‌وری ئەحمەدی خانی و حاجی قادری كۆری له سەر‌ه‌لدانی ناسیونالیزی كورددا" (وه‌رگێن).

۲- محەمەد ئەنوه‌ر عەلی له پێ‌س‌اله‌ی دكتۆراكه‌یدا به ناوی "احمد الخانی: فلسفات التصوف فی دیوانیه مەم و زین"، (جامعه القادس يوسف، معهد الاداب الشرقیه، ۱۹۷۲) بیروپا سۆفیانە‌كانی "مەم و زین"ی شیکردووه‌ته‌وه. سوپاسی "مالعیسانیزم تیفون" ده‌كه‌م كه ئەم توێژینه‌وه‌یه‌ی پێ‌نیشاندام.

۳- بۆ نمونه، فه‌هاد شاكه‌لی، كۆتیبی "ناسیونالیزی كورد له مەم و زینی ئەحمەدی خانیدا (سوید، ئۆپسالا، ۱۹۸۳، چاپی نوێ، بروكسێل، ئینستیتوتی كورد، ۱۹۹۳) و وتارە‌كه‌ی مورا‌د جوان به ناوی "ده‌ورا ئەحمەدی خانی و كورده‌واریا وی"، كۆفارا چرا، هه‌ژمار ۲، حوزە‌یرانا ۱۹۹۵، لاپه‌ره‌ی ۲۹-۳) و كۆتیبه‌كه‌ی مه‌ده‌نی ئایهان به ناوی "كوردستانلی فی‌لۆسۆف ئەحمەدی خانی" (ئانكارا، ۱۹۹۶).

۴- ئیدریس به‌تلیسی، كه له ئەوه‌ی بنه‌ماله‌یه‌کی به‌ناویانگی ئایینی و سۆفی له بی‌تلیس بوو، گه‌وره‌ترین كاتیبی دیوانی عوسمانی بووه. هه‌ر ئه‌ویش بوو كه گرنگترین ده‌سه‌لاتداره‌كانی كوردی ناوچه‌ی هاندا كه له شه‌ری نێوان عوسمانی و سه‌فه‌ویدا، لایه‌نی عوسمانیه‌كان بگرن كه له ئە‌نجامدا زۆربه‌ی (خاکی) كوردستان كه‌وته‌ سه‌ر ئیمپراتۆری عوسمانی. كۆتیبه‌كانی ئیدریس به‌تلیسی به ناوی "هه‌شت به‌هه‌شت" و "سه‌لیعنامه" له گرنگترین به‌ر‌ه‌مه‌ می‌ژووویه‌كانی ئەو سه‌رده‌مه‌ له‌ قه‌لم ده‌درێن.

۵- تئیبینییه‌کانی ئەولایای چەلەبی لە ئامیدییه و باشووری کوردستان لە بەرەمه چاپکراوه‌که‌یدا بە ناوی "سەیاچه‌تنامه" دا نئییه که لەسەر بنەمای دەست‌نووسە ناتەواوه‌کان چاپکراوه. ئەم تئیبینیانە لە بەرگی چواری نووسراوه‌کانی خودی نووسەر که لە کتێبخانەی "تۆپکاپی" دا هەلگیراوه، هەیه.

۶- بنواین بۆ:

Axmed Xani, Mam U Zin, Kriticeskiy tekst, peroved, predislovie I ukazatali M.B. Rudenko (Moskva: NAUK, 1962) P 13-16

۷- لە واتای نوێدا، "دەولەت" نزیکترین وشەیه بە دەولەتی ئەمڕۆ، بەلام واتا ئەسڵییه‌که‌ی پوون نەبوو. دەسته‌واژه‌ی "دین و دەولەت" ئاماژە بە ئایینیکی یا دەولەتیکی تایبەت ناکات، بە‌لکو دەسته‌واژه‌یه‌کی تیکچڕاوه‌وه‌ک دەسته‌واژه‌ی "دین و دنیا".

۸- دەسته‌واژه‌ی باوی "پۆمی پەش" ئاماژە‌شە بە دەولەتی عوسمانی، بە تایبەت سوپاکە‌ی. بۆیه پێیان دە‌لێن پەش چونکه جلوبەرگی سەربازانی عوسمانی لە کۆتاییه‌کانی سەده‌ی ۱۹، پەش بووه (سوپاسی ناچی کوتلای ده‌کەم که ئەم تۆزه زانیارییه‌ی دامێ).

۹- مارتین فان برونسین، وتاری "کۆمه‌لگە‌ی کورد، ئەتنیسیته و کێشە‌ی پەنابەرانی" لە کتێبه‌که‌ی فیلیپ کرینبروک و ستیغان سپیریل دا بە ناوی:
"The Kurds : a contemporary overview (London, Rotledge, 1992 (pp33-36)

10- Ernest Gellner, Nations and Nationalism (Oxford: Basil BICKWELL, 1983) P 1

۱۰- بۆ شیکردنه‌وه‌ی جیاوازیه‌کانی نێوان چیرۆکه‌ زاره‌کیه‌که‌ی مەمی ئالان و

مەم و زینی خانی بنواین بۆ:

Michael L. Chet, "And athornbush sprang up between them": Studies on "Mem u Zin", a Kurdish romance (PH.D. dissertation, University of California, Berkeley, 1991 (pp.52-62.)

بە بۆچوونی من تێزەکه‌ی مایکێل چایت باشتترین توێژینه‌وه‌یه که تا ئێستا ده‌رباره‌ی نهریتی زاره‌کی کورد نووسراوه و تئیدا ۱۸ گۆڕانه‌وه‌ی جیاوازی مەمی ئالان شی کراوه‌ته‌وه.

۲- کاتیک که من به که مجار ئەم بۆچوونەم دەریپی، هەندی له دۆسته کوردەکانم له گەلم ھاوڕا نەبوون. کەسیکی خەلکی دیاریبەر ناماژەیی بە شتیکی گزنگ کرد، ئەویش ئەو بوو که له ناو بنەمالەیی خۆیاندا چەند نوسخەیهکی دەستنووسی "مەم و زین"یان هەبوو و دەیگوت دراوسێکانیشیان هەروا چەند نوسخەیهکیان هەبوو. بە بۆچوونی ئەم کەسە ژمارەیی نوسخەکانی مەم و زین زۆر لەو ژمارەیی زۆرتەرە که من ناماژەم پێکردوو. بە هەرحال من بۆ داگۆکی لەم هەلسەنگاندنەیی خۆم دەبێت بڵێم که گەلێن لەو دەستنووسانەیی که ئەمڕۆ هەیە له راستیدا له یەکەم چاپکراوی "مەم و زین" کۆپی کراون (بۆ نموونە ئەو "مەم و زین"ە که محەمەد ئەمین بوزنەرسەلان کردی بە تورکی و بڵاوی کردەوه). بە هەرحال هەروەها که پاشان ناماژەیی پێدەکهەم سەرھەڵدانی پیشەیی چاپ، گۆرپانکاریگەلی گەورەیی دروستکردوو، چونکه هەر کتیبێک ژمارەیهکی زۆری لێ بڵاو دەبێتەوه و خۆینەری زۆری هەیە. من ئیستاش لەسەر ئەو باوەرپەیی خۆم سوورم که "مەم و زین" پێش ئەوێ چاپ بێت، له راستیدا زۆر خەلک نەیان دەناسی.

۳- ئەحمەدی خانی زاف ژ غەزەلیات و ئەشعاران و بەیت بە زمانی کرمانجی گوتیبە و د زمانی عەرەبی و فارسی و تورکی ژێ دیسان غەزەلیات و ئەشعاران و ئەبیاتی زاف گوتیبە و د علمی فنونان ژێ قەوی ماھیر و ساحیبی عیرفانە و ژ شووعەراین کوردستانی هەموویان ژێ مەحشور و فایقە، بەلکی ژ هەموو شووعەرائان مەقبول و مەمدوحە". بنواین بۆ:

Alexandre Jaba, Recueil de notices de recitts Kourdes (St-Petersbourg, 1860) p 15, kurdish text

۴- قەناتێ کوردۆ ناماژە بە حوجرەکانی کۆیە، خۆشناو، سەر دەشت، هەولێر، کەرکوک، سلیمانی، مەھاباد و شەق دەکات. بنواین بۆ کتیبەکهی قەناتێ کوردۆ بە ناوی: "تاریخا ئەدبیاتا کوردی" ۲ (ستۆکھۆلم، وەشانێن "پۆزا نو"، ۱۹۸۵)، لاپەرەیی ۱۸

۵- دهربارهی ئەم دوو فرمانڕەوا دوایه گهرهه کورد و ههولەکانیان بۆ ئەوهی بهشیکه زۆری خاکی کوردستان به کبخهن و بیخه نه ژێر دهسهلاتی خۆیان، بنواپن بۆ کتێبه کهی جه لیلی جه لیل به ناوی:

DR.Celile Celil ,XIX.Yuzyil Osmanli Im paratorlugu(AnkR:Oz-Ge,1992).
من له کتێبه کهی خۆمدا به ناوی "ئاغا، شیخ و دهولەت له کوردستاندا" (له ندهن، ۱۹۹۲) لاپه ره ی ۱۷۵-۱۸۲ و ۲۲۴-۲۳۴ ههولمداوه ناکام و نه نجامه کانی له ناوچوونی ئەماره ته کوردنشینه کان و ئەو زنجیره پێشها تانه شیکه مه وه که بووه هۆی سه ره له ئادانی ناسیونالیزی مۆدی رنی کورد.

۶- تاریخا ئە ده بیاتا کوردی، لاپه ره ۱۸. من ههچ ئاماژه به کم له ههچ شوینیکدا نه بینوه که حاجی قادری کۆیی، "مه م و زین" ی له کاتی فه قیتیدا له حوچره کاندای خۆیندبیته وه. له وانه یه "مه م و زین" ئەو کاته ته نها له ناوچه کرمانچ زمانه کانی کوردستاندا ناسراو بووه.

۷- ئەمیر حه سه نه پور، ناسیونالیزم و زمان له کوردستاندا، ۱۹۱۸-۱۹۸۵
San Francisco, Mellen Research University Press, 1992) p 93

۸- دیوانی حاجی قادری کۆیی، پێداچوونه وه ی گێو موکریانی (هه ولێز، چاپخانه ی کوردستان، ۱۹۵۳) لاپه ره ی ۵۱، ۴۸.

۹- من ئەو کتێب جارنا هن عوله مایین تورک و عه ره با را خوهندیه و ته رجومان کریهه، هه میا ژێ گوتیه کو "وی زیده ژ وئی کتێبی ژیتر مه نه دبیته". بنواپن بۆ محمه د ئەمین بوزنه رسه لان، خۆیندنه وه ی پۆژنامه ی "کوردستان"، به رگی ۱، لاپه ره ی ۱۲۷.

۲۰- دوو به یته کۆتایی ئەم شیعره (که له لاپه ره ی ۲۵-۱۳۶ ی کتێبه کهی "خۆیندنه وه ی پۆژنامه ی کوردستان" ی محمه د ئەمین بوزنه رسه لاندای هاتوه) حاجی قادر بانگه شه ی ئەوه ده کات که :

له مه جمعه ی دووه ل سوۆران و بوۆتان
له سایه ی ئەم کتێبه ناسراوه
له کوردستان، غه یری حاجی و شیخ خانی

ئەساسى نەزمى كوردى دانە ناوھ

- ۲۱- دەريارەي "كورد تەعميمي مەعاريف و نەشرىيات جەمئىيەتى"، ئەندامەكانى و چالاككېيەكانى بىنواپن بۆ: ئىسماعىل گۆلداش، "كوردستان تەعالى جەمئىيەتى" (ئىستانبول، دەزگاي چاپ و بىلوكردنەوھى دۆز، ۱۹۹۱) لاپەرھى ۷۷-۸۱.
- ۲۲- بىنواپن بۆ فەرھاد شاكەلى، كىتئىبى "ئاسيوناليزمى كورد لە مەم و زىنى ئەحمەدى خانيدا (سويد، ئۆپسال، ۱۹۸۳)، چاپى نوئ، بروكسىل، ئىنىستىتوتى كورد، ۱۹۹۳)، لاپەرھى ۲.
- ۲۳- ئەم خالە لە ژياننامەكەي سەعيد نورسى (كە بە شىوھى ياسايى لە توركييا بىلويبووھە) بە ناوى "بەديعوزەمان سەعيد نورسى حەياتى: مەسلەكى تەرجومەنى حالى" (ئىستانبول، دەزگاي بىلوكردنەوھى يەنى ئاساي، ۱۹۷۴) لاپەرھى ۳۴-۳۵ دا ئامازەي پىكراوھ.
- ۲۴- لە ژياننامە بىلويبووھەدا، ھىچ باسى دەورى سەعيد نورسى لە بزوتنەوھى كورددا نىيە. ئەم لايەنى ژيانى نورسى لە كىتئىبەكەي روھات بە ناوى "ئونوتولموشلوگون بى ئۆيكوسو: سەعيدى كوردى" (ئىستانبول، دەزگاي بىلوكردنەوھى فىرات، ۱۹۹۱) و كىتئىبەكەي مالميسانىژ بە ناوى "سەعيد نورسى و كورت سورونو" (ئىستانبول، دەزگاي بىلوكردنەوھى دۆز، ۱۹۹۱) و بە شىوھەكەي بەرفراوانتر لە گۆفارى مانگانەي "دەعا" (كە لە لايەن گروپىكى كوردىيەوھە چاپ دەكرا كە لە بزوتنەوھى سەرەكى نورجو جىابووھە) دا ئامازەي پىكراوھ.
- ۲۵- گۆلداش ئامازە بەوھ دەكات كە "كوردستان تەعالى جەمئىيەتى" بە شىوھى فەرمى لە لايەن دەولەتى عوسمانى لە ئىستانبول لە تەموزى ۱۹۲۰ دا قەدەغە كرا، بەلام ھەندىج لە چالاككېيەكانى تا ۱۹۲۲ بەردەوام بوو، بەلام دواي ئەوھ ژيانى كۆتايى پىتھات. بىنواپن بۆ: ئىسماعىل گۆلداش، كوردستان تەعالى جەمئىيەتى (ئىستانبول، دەزگاي چاپ و بىلوكردنەوھى دۆز، ۱۹۹۱) لاپەرھى ۲۲۷-۲۲۸.

۳۶- پیش بلایوونهوهی وهرگێرانهکەى مه‌ژار، گىو موکریانى مه‌م و زینى بلایو
کردبووهوه (هه‌ولێر، ۱۹۵۴ و دیسان له ۱۹۶۸دا) به‌لام به‌هۆى نه‌وهى به کرمانجى
بوو، خوێنه‌رى ئۆدى له کوردستانى عێراق نه‌بوو.

۳۷- نه‌حمه‌دى خانى، مه‌م و زین، تورکچه‌سى، محمه‌د نه‌مین بوزنه‌رسه‌لان
(ده‌زگای چاپ و بلایوکردنه‌وهى گون، ۱۹۶۸).

۳۸- دادگاییکردنى بوزنه‌رسه‌لان چه‌ند ساڵ دواتر کۆتایى پێهات و بێگوناح
ده‌رچوو، کتێبه‌که‌شى سه‌ربه‌ست بوو و ساڵى ۱۹۷۵ دیسان چاپ و بلایو بووه‌وه.

29- Eugene Weber, Peasants into Frenchman: the modernization of rural France, 1870-1914 (London, Chatto, and Windus, 1979)

30- Benedict Anderson, Imagined communities: reflections (London, Verso Editions, 1983). Ernest Gellner: Nations and Nationalism on the origin and spread of nationalism (Oxford: Blakwell, 1983)

31- Zinnar Silopyi KQadri BEY cemil pasa), Doza Kurdistan :Kurt milletinin 60 senedenberi esaretten Kurtulus savasi hatirati. - Baytut:stewr Basimevi.1969)p 38-39

32- Martin Van Bruinessen, "Kurdish soclty, ethnicity, nationalism and refugee problems" in : Phillip G. Kreyenbroec and Stefan Sperl(ed)The Kurds : a contemporary overview(Londopn :Rotledge ,1992)pp 33-67.Idem , "Nationalism kurde et ethnicities intra- kurdes",Peuples Medeterraneens no:68-69)1994,11-37

بەرھەمەکانی دیکەى نووسەرى ئەم وتارە:

2010

"De Fethullah Gülenbeweging in Nederland." Een rapport opgesteld op verzoek van de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie. Kamerstuk 14-12-2010. BZK.

"Najmuddin Al-Kubra, Jumadil Kubra dan Jamaluddin Al-Akbar (Jejak Pengaruh Kubrawiyya pada Permulaan Islam di Indonesia)", Jurnal Al-Qurba (Makassar) 1(1): 24-57, 2010. Online at: http://www.jurnalalqurba.com/index.php?option=com_rokdownloads&view=file&Itemid=98&id=3:2-nadjamuddin-al-kubra-jumadil-kubra-dan-jamaluddin-al-akbar.

Producing Islamic knowledge: transmission and dissemination in Western Europe, edited by Martin van Bruinessen and Stefano Allievi, London, etc.: Routledge, 2010, 196pp. ISBN 978-0-415-35592-6.

"Producing Islamic knowledge in Western Europe: discipline, authority, and personal quest", in: Martin van Bruinessen and Stefano Allievi (eds), Producing Islamic knowledge: transmission and dissemination in Western Europe, London, etc.: Routledge, 2010, pp. 1-27.

"Prawacana: Globalisasi Neo-liberal dan Kedermawanan Islam" ["Foreword: Neo-liberal globalization and Islamic charity"] in: Hilman Latief, Melayani Umat: Filantropi Islam dan Ideologi Kesejahteraan Kaum Modernis [Serving the Umma: Islamic philanthropy and the welfare ideology of Indonesia's Modernist Muslims], Jakarta: Gramedia, 2010, pp. xi-xx.

"New leadership, new policies? The Nahdlatul Ulama congress in Makassar arrests the slide away from liberal views but shows the organisation's vulnerability to outside political interference", Inside Indonesia 100, April-June 2010.

"Pirsî Kurd: pirsî kê, wulamî kê? Bizûtnewey Kurd le ruwangey Kurdekan û le ruwangey dirawsêkanîyan da", Farhang (Arbil), no. 27, April 2010, pp. 17-31. [Sorani Kurdish translation, by Hassan Ghazi, of the Wadie Jwaideh memorial lecture, "The Kurdish question: whose question, whose answers? The Kurdish movement seen by the Kurds and by their neighbours"]

2009

Martin van Bruinessen, Kürdolojinin bahçesinde: Kürdologlar ve Kürdoloji üzerine söyleşi ve makaleler [In the garden of Kurdology: interviews and essays on Kurdologists and Kurdology], Istanbul: Vate, 2009. 204 pp. ISBN 978-975-6278-38-3.

Martin van Bruinessen, 'Genealogies of Islamic radicalism in post-Suharto Indonesia', in Joseph Liow & Nadirsyah Hosen (eds), Islam in Southeast Asia: Critical Concepts in Islamic Studies, vol. IV: The Myth of the 'Second Front': Muslim Southeast Asia and the War on Terror, London/New York: Routledge, 2009, pp. 35-66.

Muhammad Khalid Masud, Armando Salvatore, and Martin van Bruinessen (eds), Islam and modernity: key issues and debates, Edinburgh University Press

and American University in Cairo Press, 2009. 296 pp. ISBN: 9780748637935 (pbk), 9780748637928 (hbk).

Martin van Bruinessen, 'Sufism, "popular" Islam, and the encounter with modernity', in: Muhammad Khalid Masud, Armando Salvatore, and Martin van Bruinessen (eds), *Islam and modernity: key issues and debates*, Edinburg University Press, 2009, pp. 125-157.

Farish A. Noor, Yoginder Sikand, and Martin van Bruinessen (eds), *The Madrasa in Asia: Political Activism and Transnational Linkages*. New Delhi: Manohar, 2009 [reprint for the South Asian market].

"Le paş rozgar-î Ebû Qubeys: gorankarî-y terîfet-î Neqşbendî-Xalidî le Îdonîsya da", in Rêbazî sofigerî Neqşbendî-Xalidî. Mewlana Xalid û terîfet-î Xalidî, bergî yekem, Hewlêr: Çapxane-y Aras, 2009, pp. 253-305. [Kurdish translation of "After the days of Abu Qubays" (2008)]

"Ahl-i Haqq", *The Encyclopaedia of Islam, Third Edition, Part 2009-2*, pp. 51-58.

'I. Mélikoff'un "Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe" kitabı üzerine bir değerlendirme', *Sacayak* (Istanbul), 8, Kasım 2009, 19-25.

Axa-w shêx-û dewlet: derbare-y nerî-î komelavefî-w siyâsî-y Kurdistan, berg-î yekem (Sorani translation of Agha, Shaikh and State, by Shêrko Hejar, pt. I).

Axa-w shêx-û dewlet: derbare-y nerî-î komelavefî-w siyâsî-y Kurdistan, berg-î dûwem (Sorani translation of Agha, Shaikh and State, by Shêrko Hejar, part II).

Raperîn-î Kurd beraber-î Simko (Sorani translation of 'Kurdish tribes and the state in Iran: The case of Simko's revolt', by Shêrko Hejar).

2008

"Liberal and progressive voices in Indonesian Islam", in Shireen T. Hunter (ed.), *Reformist voices of Islam: mediating Islam and modernity*, Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2008, pp. 187-207.

Farish A. Noor, Yoginder Sikand, and Martin van Bruinessen (eds), The Madrasa in Asia: Political Activism and Transnational Linkages. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008. 304 pp. ISBN 978 90 5356 710 4.

Full text (PDF) available online

Farish A. Noor, Yoginder Sikand, and Martin van Bruinessen, "Behind the walls: re-appraising the role and importance of madrasas in the world today", in: Farish A. Noor, Yoginder Sikand, Martin van Bruinessen (eds), *The madrasa in Asia: Political Activism and Transnational Linkages*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008, pp. 9-27.

Martin van Bruinessen, "Traditionalist and Islamist pesantrens in contemporary Indonesia", in: Farish A. Noor, Yoginder Sikand, Martin van Bruinessen (eds), *The madrasa in Asia: Political Activism and Transnational Linkages*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008, pp. 227-246.

Martin van Bruinessen et al., "Contemporary Developments in Indonesian Islam: Explaining the 'Conservative Turn'", report prepared for the Netherlands Ministry of Foreign Affairs, August 2008.

Martin van Bruinessen, "Religious practices in the Turco-Iranian world: continuity and change", in: Mohammad-Reza Djilili, Alessandro Monsutti, and

Anna Neubauer (eds), *Le monder turco-iranien en question*, Geneva: The Graduate Institute / Paris: Karthala, 2008, pp. 123-142.

"The Kurdish question: whose question, whose answers? The Kurdish movement seen by the Kurds and by their neighbours", Jwaideh Memorial Lecture series, Publication No. 3. Department of Near Eastern Languages and Cultures, Indiana University, Bloomington, 2008.

"After the days of Abû Qubays: Indonesian transformations of the Naqshbandiyya-Khâliidiyya", *Journal of the History of Sufism* 5, 2008, pp. 225-251.

Al-gha wa-l-shaykh wa-l-dawla: al-bina al-ijtima'iyya wa-l-siyasiyya li-Kurdistan (II). Baghdad, Arbil and Beirut: Ma'had al-dirasat al-istratijiyya, 2008. [Second volume of the Arabic translation of Agha, Shaikh and State].

Susan Meiselas, *Kurdistan: In the Shadow of History*, second edition. With historical introductions and a new postscript by Martin van Bruinessen. Chicago: The University of Chicago Press, 2008.

2007

Sufism and the 'modern' in Islam, edited by Martin van Bruinessen and Julia Day Howell. London: I.B.Tauris, 2007. 367 pp. ISBN 978-1-85043-854-0.

[Julia Day Howell and Martin van Bruinessen,] "Sufism and the 'modern' in Islam", in: Martin van Bruinessen and Julia Day Howell (eds), *Sufism and the 'modern' in Islam*. London: I.B.Tauris, 2007, pp. 3-18.

"Saints, politicians and Sufi bureaucrats: mysticism and politics in Indonesia's New Order", in: Martin van Bruinessen and Julia Day Howell (eds), *Sufism and the 'modern' in Islam*. London: I.B.Tauris, 2007, pp. 92-112.

"Development & Islamic charities", *ISIM Review* 20, 2007, p. 5.

Al-gha wa-l-shaykh wa-l-dawla: al-bina al-ijtima'iyya wa-l-siyasiyya li-Kurdistan (I). Baghdad, Arbil and Beirut: Ma'had al-dirasat al-istratijiyya, 2007. 430 pp. [Arabic translation of Agha, Shaikh and State, with a new Introduction].

"Foreword" in: Joost Jongerden, *The settlement issue in Turkey and the Kurds: an analysis of spatial policies, modernity and war*. Leiden: Brill, 2007, pp. xxi-xxiv.

"Ahmad Khatib Sambas", *Encyclopaedia of Islam*, 3rd Edition, Part 1, pp. 69-71.

"Ahmad Sanusi bin Abdurrahim of Sukabumi", *Encyclopaedia of Islam*, Third Edition, Part 2, pp. 83-85.

"Ansor", *Encyclopaedia of Islam*, Third Edition, Part 2, pp. 131-133.

"I. Dünya Savasi ertesinde Endonezya Müslümanlari ve Halife sorunu", *Toplumsal Tarih (Istanbul) #157 (Ocak 2007)*, 22-31.

2006

"Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi: 16 ve 17. yüzyillarda Kürdistan", *Toplumsal Tarih (Istanbul) # 156 (Aralik 2006)*, 24-31.

"Divergent paths from Gontor: Muslim educational reform and the travails of pluralism in Indonesia", in: Freek L. Bakker & Jan Sihar Arintonang (eds.), *On the edge of many worlds [Festschrift Karel A. Steenbrink]*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2006, pp. 152-162.

"I would be sitting in the village room where people gather.' Interview with Martin van Bruinessen", *European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue N°5, Power, ideology, knowledge - deconstructing Kurdish Studies*, 2006.
URL : <http://www.ejts.org/document775.html>

"Les pratiques religieuses dans le monde turco-iranien: changements et continuités", *Cahiers d'Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, no. 39-40 (2005), 101-121.

"Kurdish paths to nation", in: Faleh A. Jabar & Hosham Dawod (eds), *The Kurds: nationalism and politics*, London: Saqi, 2006, pp. 21-48.

"Turuq al-akrâd ilâ binâ' al-umma", in: Fâlih `Abd al-Jabbâr and Hishâm Dâwûd (eds), *Al-ithniyya wa-l-dawla: al-Akrâd fî-l-`Irâq wa-l-Irân wa-Turkiyâ*. Baghdad / Beyrut: Ma`had al-dirâsât al-istrâtiġiyya, 2006, pp. 25-75 [also published separately as: *Al-akrâd wa binâ' al-umma*. Baghdad / Beyrut: Ma`had al-dirâsât al-istrâtiġiyya, 2006.

"A Kurdish warlord on the Turkish-Persian frontier in the early twentieth century: Isma`il Aqa Simko", in: Touraj Atabaki (ed.), *Iran and the First World War: battleground of the great powers*. London: I.B. Tauris, pp. 69-93.

[with Farid Wajidi], "Syu'un ijtimâ'iyah and the kiai rakyat: Traditionalist Islam, civil society and social concerns", in: Henk Schulte Nordholt (ed.), *Indonesian Transitions*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 205-248.

"Foreword", in: Wadie Jwaideh, *The Kurdish national movement, its origins and development*. Syracuse, NY: Syracuse University Press, 2006, pp. ix-xiv.

"Nurcholish Madjid: Indonesian Muslim intellectual", *ISIM Review # 17* (Spring 2006), 22-23.

"Arabisering van de Indonesische islam?", *ZemZem, Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam*, jaargang 2, no 1, 73-84.

2005

"Kurdish challenges", in: Walter Posch (ed.), *Looking into Iraq* [Chaillot paper no. 79]. Paris: Institute for Security Studies, European Union, 2005, pp. 45-72.

"Ismail Beşikçi: Turkish sociologist, critic of Kemalism, and kurdologist", *The Journal of Kurdish Studies*, vol. V (2003-04 [2005]), 19-34.

"Adile Hanim'dan Leyla Zana'ya: Kürt tarihinde siyasi liderler olarak kadınlar", in: Shahrzad Mojab (ed.), *Devletsiz ulusun kadınları: Kürt kadını üzerine araştırmalar*. Istanbul: Avesta, 2005, pp. 131-153.

"Ehmedê Xani'nin Mem û Zîn'i ve Kürt milli uyanisinin ortaya çıkışındaki rolü", in: Abbas Vali (ed.), *Kürt milliyetçiliğinin kökenleri*. Istanbul: Avesta, 2005, pp. 63-82.

2004

"NU: Jamaah konservatif yang melahirkan gerakan progresif", foreword in: Laode Ida, *NU Muda: Kaum progresif dan sekularisme baru*. Jakarta: Erlangga, 2004, pp. xii-xvii.

"Post-Soeharto Muslim engagements with civil society and democratization", in: Hanneman Samuel & Henk Schulte Nordholt (eds), *Indonesia in transition*.

Rethinking 'civil society', 'region' and 'crisis'. Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2004, pp. 37-66.

"The Kurdish movement: issues, organization, mobilization", On the Waterfront, Newsletter of the Friends of the International Institute for Social History, no. 8 (2004), 10-12.

"Les Kurdes, États et tribus", in: Hosham Dawod (ed.), Tribus et pouvoirs en terre d'islam. Paris: Armand Colin, 2004, pp. 145-168.

"Kurdistan Workers Party (PKK)", in: Philip Mattar et al. (eds.) Encyclopedia of the Modern Middle East and North Africa, 2d ed., Detroit, etc.: Thomson Gale, 2004, vol. 2, pp. 1342-44.

2003

Agha, Scheich und Staat. Politik und Gesellschaft Kurdistans. Berlin: Parabolis, 2003. 864 pp. ISBN 3-88402-259-8. [Revised second edition, with a new foreword]

Aga, Sevh, Devlet. Istanbul: Iletisim, 2003. 509 pp. ISBN 975-470-941-6. [New Turkish translation of Agha, Shaikh and State, the social and political structures of Kurdistan]

Evliya Celebi Diyarbekir'de. Derleyenler Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten. Istanbul: Iletisim, 2003. 428 pp. ISBN 975-05-0077-6. [Turkish translation of Evliya Çelebi in Diyarbekir]

"Innerkurdische Herrschaftsverhältnisse: Stämme und religiöse Bruderschaften", in: epd-Dokumentation (Evangelischer Pressedienst, ISSN 0935-5111), 7/2003, pp. 9-14.

"Ehmedî Xanî's Mem û Zîn and its role in the emergence of Kurdish national awareness", in: Abbas Vali (ed.), Essays on the origins of Kurdish nationalism. Costa Mesa, Cal.: Mazda Publishers, 2003, pp. 40-57.

"Gerakan usroh di Indonesia: peristiwa Lampung", preface to: Abdul Syukur, Gerakan Usroh di Indonesia: Peristiwa Lampung 1989. Yogyakarta: Ombak, 2003, pp. xix-xxiii.

2002

"The violent fringes of Indonesia's Islam", ISIM Newsletter # 11 (December 2002), p. 7.

"Kurds, states and tribes", in: Faleh A. Jabar and Hosham Dawod (eds.), Tribes and power: nationalism and ethnicity in the Middle East. London: Saqi, 2002, pp. 165-183.

"Genealogies of Islamic radicalism in post-Suharto Indonesia", South East Asia Research vol. 10, no. 2 (2002), 117-154.

"Het Koerdisch, een problematische taal" / "Kurdî, zimanekî bi derd e", Foreword to: Mahabad B. Qilorî & Nêçîrvan Qilorî, Ferhenga Kurdî – Holendî / Woordenboek Koerdisch – Nederlands. Amsterdam: Bulaaq, 2002, pp. 5-13, pp. 14-21.

"Foreword" in: Farish A. Noor, New voices of Islam. Leiden: ISIM, 2002, pp. vii-ix.

"Back to Situbondo? Nahdlatul Ulama attitudes towards Abdurrahman Wahid's presidency and his fall", in: Henk Schulte Nordholt & Irwan Abdullah

(eds), Indonesia: in search of transition. Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2002, pp. 15-46.

[Indonesian translation: "Kembali ke Situbondo? Sikap NU terhadap kepresidenan Gus Dur", *Gèrbang, Jurnal Studi Agama dan Demokrasi* No. 12, Vol. V (2002), 4-28.]

"Derebeyler, şakiler (haydutlar), Aleviler: Osmanlı İmparatorluğunun çevresinde (merkezden uzak yerlerde) oluşan sosyal oluşumlar Anadolu'da bir sivil toplumun oluşmasının başlangıcı mıdır?", in: İbrahim Bahadır (ed.), *Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Alevi tarih ve kültürü*. Bielefeld: Bielefeld Alevi Kültür Merkezi Yayınları, 2002, pp. 123-125.

2001

"Kurdistan", in: Joel Krieger (ed), *The Oxford Companion to Politics of the World*, Second revised edition. New York: Oxford University Press, 2001, pp. 479-480.

"From Adela Khanum to Leyla Zana: women as political leaders in Kurdish history", in: Shahrzad Mojab (ed), *Women of a non-state nation: the Kurds*. Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2001, pp. 95-112.

"İsmail Beşikçi: Türk sosiologu, Kemalizm eleştirmeni ve Kürdolog", *İkinci Bilim ve Siyaset* 1, 1 (yaz-sonbahar 2001), pp. 39-52.

"Aslımı inkar eden haramzadedir! Le débat sur l'identité ethnique des Alévis kurdes", *Études kurdes* no. 3 (octobre 2001), 7-40.

"Préface", in: Xavier Bougarel et Nathalie Clayer (sous la direction de), *Le nouvel islam balkanique: les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*. Paris: Maisonneuve & Larose, 2001, pp. 5-6.

"Kata pengantar: tarekat dan masyarakat modern", in: Mahmud Sujuthi, *Politik tarekat: Qadiriyyah wa Naqsyabandiyah Jombang. Studi tentang hubungan agama, negara dan masyarakat*. Yogyakarta: Galang Press, 2001, pp. xiii-xvi.

"The production of Islamic knowledge in western Europe", *ISIM Newsletter* 8 (September 2001), p. 3.

2000

Mullas, Sufis and heretics: the role of religion in Kurdish society. Collected articles. Istanbul: The Isis Press, 2000. 322 pp.

Kurdish ethno-nationalism versus nation-building states. Collected articles. Istanbul: The Isis Press, 2000. 301 pp.

Kürtlük, Türklük, Alevilik: etnik ve dinsel kimlik mücadeleleri [Being a Kurd, a Turk, an Alevi: ethnic and religious identity struggles]. Istanbul: İletişim Yayınları, 2000. 211 pp.

"The Sâdatê Nehrî or Gîlânizâde of Central Kurdistan", in: Thierry Zarcone, Ekrem Işın & Arthur Buehler (eds.), *The Qâdiriyya Order [=Journal of the History of Sufism, special issue, vol. 1-2]*. Istanbul: Simurg, 2000, pp. 79-91.

"The Qâdiriyya and the lineages of Qâdirî shaykhs among the Kurds", in: Thierry Zarcone, Ekrem Işın & Arthur Buehler (eds.), *The Qâdiriyya Order [=Journal of the History of Sufism, special issue, vol. 1-2]*. Istanbul: Simurg, 2000, pp. 131-149.

"Shaykh `Abd al-Qâdir al-Jilânî and the Qâdiriyya in Indonesia", in: Thierry Zarcone, Ekrem Işın & Arthur Buehler (eds.), The Qâdiriyya Order [=Journal of the History of Sufism, special issue, vol. 1-2]. Istanbul: Simurg, 2000, pp. 361-395.

"Kurdistan in the 16th and 17th centuries, as reflected in Evliya Celebi's Sevahatname", The Journal of Kurdish Studies 3 (2000), 1-11.

"The Kurds in movement: migrations, mobilisations, communications and the globalisation of the Kurdish question", Working Paper no. 14, Islamic Area Studies Project, Tokyo, Japan, 1999. 20 pp.

"Transnational aspects of the Kurdish question". Working paper, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Florence, 2000. 33 pp.

"La natura e gli usi della violenza nel conflitto kurdi", in: Marco Buttino, Maria Cristina Ercolessi, Alessandro Triulzi (eds.), Uomini in armi. Napoli: l'ancora, 2000, pp. 99-113.

"Homogene natie of multi-etnische samenleving? Turkije en de Koerdische kwestie", Justitiële Verkenningen 26 no. 8 (oktober/november 2000), 33-44.

"Von Adela Khanum zu Leyla Zana: Weibliche Führungspersonen in der kurdischen Geschichte", in: Eva Savelsberg, Siamend Hajo & Carsten Borck (ed.), Kurdische Frauen und das Bild der kurdischen Frau. Münster: Lit, 2000, pp. 9-32.

"Shifting national and ethnic identities: the Kurds in Turkey and Europe", in: Günay Göksu Özdoğan & Gül Tokay (eds.), Redefining the nation, state and citizen. Istanbul: Eren, 2000, pp. 91-108.

"Les Kurdes, États et tribus", Études kurdes, revue biannuelle de recherches, no. 1 (2000), 9-31.

"Kurds, genocide of", in: Israel W. Charny (ed.), Encyclopedia of Genocide. Santa Barbara, Denver and Oxford: ABC Clío Publishers, 2000, pp. 383-385.

1999

Kitab kuning, pesantren dan tarekat: Tradisi-tradisi Islam di Indonesia. Pengantar: Abdurrahman Wahid. Third, revised edition. Bandung: Mizan, 1999. 382 pp.

Jâmi' a-shinâsi-yi mardum-i Kurd (âghâ, shaykh u dowlat). Sâkhtfârhâ-yi ijtîmâ'î u siyâsi-yi Kurdistân [Persian translation of Agha, shaikh and state]. Tehran: Nashr-i Pânîz, 1999. 503 pp.

"Controversies and polemics involving the Sufi orders in twentieth-century Indonesia", in: F. de Jong & B. Radtke (eds), Islamic mysticism contested: thirteen centuries of controversies and polemics. Leiden: Brill, 1999, pp. 705-728.

"Die Türkei, Europa und die Kurden nach der Festnahme von Abdullah Öcalan", INAMO, Informationsprojekt Naher und Mittlerer Osten, Nummer 18, 1999, 9-15. Reprinted as "Öcalans Balance zwischen den 'Zivilisten' und den 'Militärs'", in Frankfurter Rundschau, 11. Juni 1999.

"Öcalan capturé: et après? Une question kurde plus épineuse que jamais", Critique internationale no. 4 (été 1999), 39-47.

"Koerdisch taalpurisme", in: Nicoline van der Sijs (red.), Taaltrots, purisme in een veertigtal talen. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 1999, pp. 283-284.

"The Kurds and Islam", Working Paper no. 13, Islamic Area Studies Project, Tokyo, Japan, 1999. 24 pp.

"Global and local in Indonesian Islam", Southeast Asian Studies (Kyoto) vol. 37, no.2 (1999), 46-63.

[Indonesian translation: "Islam lokal dan Islam global di Indonesia", Tashwirul Afkar, Jurnal refleksi Pemikiran Keagamaan & Kebudayaan, Edisi No. 14 (2003), 68-85.]

"Kata pengantar" ("Preface"), in: Robert W. Hefner, Geger Tengger: perubahan sosial dan perkelahian politik. Yogyakarta: LKiS, 1999, pp. xxxi-xxxvi.

1998

[edited, with Joyce Blau] **Islam des Kurdes** [= Les Annales de l'Autre Islam, No.5]. Paris: INALCO, 1998. 382 pp.

"Introduction: The Kurds and Islam", Les Annales de l'Autre Islam, No.5 (1998), 13-35.

"The impact of Kurdish `ulama on Indonesian Islam", Les Annales de l'Autre Islam, No.5 (1998), 83-106.

"The Shabak, a Kizilbash community in Iraqi Kurdistan", Les Annales de l'Autre Islam, No.5 (1998), 185-196.

"Bibliographie sélective de l'islam kurde", Les Annales de l'Autre Islam, No.5 (1998), 371-382.

"Apo in Italië: Europa en de PKK", Midden-Oosten tijdschrift Soera 6 no.4 (1998), 3-8.

"Studies of Sufism and the Sufi orders in Indonesia", Die Welt des Islams 38 no 2 (1998), 192-219.

"Shifting national and ethnic identities: the Kurds in Turkey and the European diaspora", Journal of Muslim Minority Affairs 18, no 1 (1998), 39-52.

Rakyat kecil, Islam dan politik (The little people, Islam and politics, collected articles). Yogyakarta: Bentang Budaya, 1998. xxviii + 368 pp.

"Abd al-Samad b. Muhammad Sâlih al-Kalantâni, dit Tuan Tabal", in: Marc Gaboriau et al. (eds), Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman périphérique, du XIXe siècle à nos jours, fasc. 2. Paris: CNRS / EHESS, p. 9.

"Zayn al-`Abidin b. Muhammad al-Fatani", in: idem, p. 27.

1997

"A note on source materials for the biographies of Southeast Asian `ulama", La transmission du savoir dans le monde musulman périphérique, Lettre d'information no. 17 (1997), 57-66.

Chapter commentaries in: Susan Meiselas, Kurdistan in the shadow of history.

New York: Random House, 1997.

"'Aslini inkar eden haramzadedir!': the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevis", in: Krisztina Kehl-Bodrogi, Barbara Kellner-Heinkele and Anke Otter-Beaujean (eds), *Syncretistic religious communities in the Near East*. Leiden: Brill, 1997, pp. 1-23.

1996

[met Michiel Leezenberg] "De Koerden in 1996", in: *De wereld in 1996*. Uitgeverij Het Spectrum, Uitgeversmaatschappij Bonaventura en Kluwer Editorial, 1996, pp. 72-75.

"Diversity and division among the Kurds", Warreport, bulletin of the institute for war and peace reporting, number 47, november/december 1996, 29-32.

"Islamic state or state Islam? Fifty years of state-Islam relations in Indonesia", in: Ingrid Wessel (Hrsg.), *Indonesien am Ende des 20. Jahrhunderts*. Hamburg: Abera-Verlag, 1996, pp. 19-34.

"Traditions for the future: the reconstruction of traditionalist discourse within NU", in: Greg Barton and Greg Fealy (eds), *Nahdlatul Ulama, traditional Islam and modernity in Indonesia*. Clayton, VIC: Monash Asia Institute, 1996, pp. 163-189.

"Kurds, Turks, and the Alevi revival in Turkey", *Middle East Report #200* (Summer 1996), 7-10.

"Sûfis and sultâns in Southeast Asia and Kurdistan: a comparative survey", *Studia Islamika* (Jakarta), vol.3, no.3 (1996), 1-20.

"Turkey's death squads", *Middle East Report #199* (Spring 1996), 20-23.

"Historical background" and "Developments since Newroz 1993", in: *Violations of human rights in Turkish Kurdistan. Report of a fact-finding mission of Pax Christi and the Netherlands Kurdistan Society to Newroz 1993*. Amsterdam: Netherlands Kurdistan Society, 1996, pp. 1-8 and 22-33.

"Les soufis et le pouvoir temporel", in: Alexandre Popovic & Gilles Veinstein (eds), *Les voies d'Allah: les ordres mystiques dans le monde musulman des origines à aujourd'hui*. Paris: Fayard, 1996, pp. 242-253.

"L'Asie du sud-est", in: Alexandre Popovic & Gilles Veinstein (eds), *Les voies d'Allah: les ordres mystiques dans le monde musulman des origines à aujourd'hui*. Paris: Fayard, 1996, pp. 274-284.

Agha w sêx û dewlet. Bergî yekem. Kurdish (Sorani) translation (by Kurdo Ali) of Agha, shaikh and state. Sollentuna (Sweden): Solförlaget, 1996. Reprint: Sulaimania (Iraq): Serdem, 1999.

1995

"State-Islam relations in contemporary Indonesia, 1945-1990", in: C. van Dijk & A.H. de Groot (eds), *State and Islam*. Leiden: CNWS, 1995, pp. 96-114.

"When Haji Bektash still bore the name of Sultan Sahak. Notes on the Ahl-i Haqq of the Guran district", in: Alexandre Popovic & Gilles Veinstein (eds), *Bektachiyya: études sur l'ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*. Istanbul: Éditions Isis, 1995, pp. 117-138.

"Muslim fundamentalism: something to be understood or to be explained away?", *Islam and Muslim Christian Relations*, vol. 6, no. 2 (1995), 157-71.

"Shari'a court, tarekat and pesantren: religious institutions in the Banten sultanate", *Archipel* 50 (1995), 165-200.

"Tarekat and tarekat teachers in Madurese society", in: Kees van Dijk, Huub de Jonge & Elly Touwen-Bouwsma (eds.), *Across Madura Strait: The dynamics of an insular society*. Leiden: KITLV Press, 1995, pp. 91-117.

"Muslims of the Dutch East Indies and the caliphate question", *Studia Islamika* vol 2, no 3 (1995), 115-140.

Kitab kuning, pesantren dan tarekat: Tradisi-tradisi Islam di Indonesia. Pengantar: Abdurrahman Wahid. Bandung: Mizan, 1995. 382 pp.

1994

"Nationalisme kurde et ethnicités intra-kurdes", *Peuples Méditerranéens* no. 68-69 (1994), 11-37.

NU: tradisi, relasi-relasi kuasa, pencarian wacana baru [The NU: tradition, power relations, and the search for a new discourse]. Yogyakarta: LkiS, 1994. viii+311 pp.

"Najmuddin al-Kubra, Jumadil Kubra and Jamaluddin al-Akbar: Traces of Kubrawiyya influence in early Indonesian Islam", *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 150 (1994), 305-329.

"Genocide of Kurds", in: Israel W. Charny (ed), *The widening circle of genocide* [= *Genocide: A Critical Bibliographic Review*, vol 3]. New Brunswick, NY: Transaction Publishers, 1994, pp. 165-191.

"Genocide in Kurdistan? The suppression of the Dersim rebellion in Turkey (1937-38) and the chemical war against the Iraqi Kurds (1988)", in: George J. Andreopoulos (ed), *Conceptual and historical dimensions of genocide*. University of Pennsylvania Press, 1994, pp. 141-170.

"Pesantren and kitab kuning: continuity and change in a tradition of religious learning", in: Wolfgang Marschall (ed), *Texts from the islands. Oral and written traditions of Indonesia and the Malay world* [Ethnologica Bernica, 4]. Berne: University of Berne, 1994, pp. 121-145.

"The origins and development of Sufi orders (tarekat) in Southeast Asia", *Studia Islamika - Indonesian Journal for Islamic Studies* vol. 1, no.1 (1994), 1-23.

"Yahudi sebagai simbol dalam wacana Islam Indonesia masa kini" ["The Jew as a symbol in contemporary Muslim discourse in Indonesia"], in: *Spiritualitas baru: Agama dan aspirasi rakyat* [Seri Dian II Tahun I]. Yogyakarta: Dian/Interfidei, 1994, pp. 253-268.

1993

"Kurdistan", in: Joel Krieger (ed), *The Oxford Companion to Politics of the World*. New York: Oxford University Press, 1993, pp. 518-519.

"Kitab kuning dan perempuan, perempuan dan kitab kuning", in: Lies M. Marcoes-Natsir & Johan Hendrik Meuleman (ed), *Wanita Islam Indonesia dalam kajian tekstual dan kontekstual*. Jakarta: INIS, 1993, pp. 165-174.

"Matriarchy in Kurdistan? Women rulers in Kurdish history", *The International Journal of Kurdish Studies* (Brooklyn NY) vol. 6 no. 1-2 (1993), 25-39.

1992

Tarekat Naqsyabandiyah di Indonesia. Survei historis, geografis, dan sosiologis. Pengantar: Hamid Algar. Bandung: Mizan, 1992. 242 pp. Revised edition: 1994. 256 pp.

"Kurdish `ulama and their Indonesian students", in: *De Turcicis aliisque rebus commentarii Henry Hofman dedicati* [= *Utrecht Turcological Series*, vol 3]. Utrecht: Instituut voor Oosterse Talen en Culturen, 1992, pp. 205-227.

Kürdistan üzerine yazılar. Istanbul: İletişim yayınlari, 1992. 373 pp.

"Gerakan sempalan di kalangan umat Islam Indonesia: latar belakang sosial-budaya" ("Sectarian movements in Indonesian Islam: Social and cultural background"), *Ulumul Qur'an* vol. III no. 1 (1992), 16-27.

"Kurdish society, ethnicity, nationalism and refugee problems", in: Philip G. Kreyenbroek and Stefan Sperl (eds), *The Kurds: a contemporary overview*. London: Routledge, 1992, pp. 33-67.

Agha, shalkh and state. The social and political structures of Kurdistan. London: Zed Books, 1992. 373 pp. ISBN 1-85649-019-X.

"Basyuni `Imran", in: *Dictionnaire biographique des savants et grandes figures du monde musulman périphérique, du XIXe siècle à nos jours*, Fasc. no 1. Paris: CNRS-EHESS, p. 26.

"Mahfuz b. `Abd Allah al-Tarmasi", in *idem*, p. 30-31.

"Muhammad Wali al-Khalidi", in *idem*, p. 33.

"Muhammad Zayn al-Din b. Badawi al-Sumbawi", in *idem*, p. 33.

"Usman Pontianak", in *idem*, p. 36.

"Tarekat dan politik: Amalan untuk dunia atau akherat?", Pesantren vol. IX no. 1, 3-14.

1991

"Haji Bektash, Sultan Sahak, Shah Mina Sahib and various avatars of a running wall", Turcica XXI-XXIII (1991), 55-69.

"Religion in Kurdistan", Kurdish Times (New York) vol. 4 nos. 1-2 (1991), 5-27.

"Kurdish society and the modern state: ethnic nationalism versus nation-building", in: Turaj Atabaki and Margreet Dorleijn (eds), Kurdistan in search of ethnic identity. Papers presented to the First Conference on Ethnicity and Ethnic Identity in the Middle East and Central Asia. Utrecht: Department of Oriental Studies, 1991, pp. 24-51.

"The tariqa Khalwatiyya in South Celebes", in: Harry A. Poeze en Pim Schoorl (eds), Excursies in Celebes. Een bundel bijdragen bij het afscheid van J. Noordduyn... Leiden: KITLV Uitgeverij, 1991, pp. 251-269.

"The 28th congress of the Nahdlatul Ulama: Power struggle and social concerns", Archipel 41 (1991), 185-200.

1990

"The Kurds in Turkey: Further restrictions of basic rights", The Review (International Commission of Jurists) No 45 (1990), 46-52.

"Kitab Kuning: Books in Arabic script used in the pesantren milieu. Comments on a new collection in the KITLV library", Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 146 (1990), 226-269.

"The Naqshbandi order in 17th-century Kurdistan", in: Marc Gaborieau, Alexandre Popovic et Thierry Zarcone (eds.), Naqshbandis: cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman. Istanbul-Paris: Editions Isis, 1990, pp. 337-360.

"The origins and development of the Naqshbandi order in Indonesia", Der Islam 67 (1990), 150-179.

"Indonesia's ulama and politics. Caught between legitimising the status quo and searching for alternatives", Prisma - The Indonesian Indicator (Jakarta) No. 49 (1990), 52-69.

"Mencari ilmu dan pahala di Tanah Suci: Orang Nusantara naik haji" ("Seeking knowledge and merit: Indonesians on the hajj"), Ulumul Qur'an (Jakarta) Vol II No 5 (1990), 42- 49.

1989

"The ethnic identity of the Kurds", in: Ethnic groups in the Republic of Turkey, compiled and edited by Peter Alford Andrews with Rüdiger Benninghaus [=Beihefte zum Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Reihe B, Nr.60]. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1989, pp. 613-21.

Agha, Scheich und Staat. Politik und Gesellschaft Kurdistans. Berlin: Edition Parabolis, 1989. 541 pp. [German translation of 1978 thesis, with revisions].

1988

"Duit, jodoh, dukun: Remarks on cultural change among poor migrants to Bandung", Masyarakat Indonesia jilid XV (1988), 35-65.

[with Hendrik Boeschoten] Evliya Çelebi in Diyarbekir. The relevant section of the Seyahatname edited with translation, commentary and introduction [= Evliya Çelebi's Book of Travels: Land and people of the Ottoman Empire in the seventeenth century. A corpus of partial editions, vol. I]. Leiden: E.J. Brill, 1988. xvii, 270 pp.

"Between guerrilla war and political murder: The Workers' Party of Kurdistan", MERIP Middle East Report no. 153 (July-August 1988), 40-46.

"De tarekat in Indonesië: tussen rebellie en aanpassing", in: C. van Dijk (red.), Islam en politiek in Indonesië. Muiderberg: Coutinho, 1988, pp. 69-84.

"De situatie van de Koerden sinds de Golfoorlog", Internationale Spectator xlii/3 (maart 1988), 174-184.

"Les Kurdes et leur langue au XVIIe siècle: notes d'Evliya Çelebi sur les dialectes kurdes", Studia Kurdica No. 1-5 (1988), 13-34.

1987

"New perspectives on Southeast Asian Islam?" (review article), Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 143 (1987), 519-538.

1986

The Kurds between Iran and Iraq", MERIP Middle East Report no. 141 (July-August 1986), 14-27.

1985

"De Koerden van Turkije en hun literatuur" in: Traditie en modernisme in de Turkse literatuur [=Oriëntatie immigranten lektuur, no.7]. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum, 1985, pp. 47-65.

"Onvedinci yüzyılda Kürtler ve dilleri: Kürt lehçeleri üzerine Evliya Çelebi'nin notları" ("The Kurds and their language in the 17th century: Evliya Çelebi's notes on Kurdish dialects"), Studia Kurdica, yıl:2, no:1-3 (Nisan 1985), 13-37.

"Islam en politiek in Indonesië: spanningen en heroriëntaties", *Internationale Spectator* 39 (1985) no. 8, 484-494.

Jochen Blaschke und Martin van Bruinessen (Hrg.), *Islam und Politik in der Türkei* [=Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984]. Berlin: EXpress Edition, 1985 (reprinted: Berlin: Parabolis, 1989).

"Die türkische Republik: ein säkularer Staat?" in: Jochen Blaschke und Martin van Bruinessen (Hrg.), *Islam und Politik in der Türkei* [=Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984]. Berlin: EXpress Edition, 1985 (reprinted: Berlin: Parabolis, 1989), pp. 13-51.

"Vom Osmanismus zum Separatismus: Religiöse und ethnische Hintergründe der Rebellion des Scheich Said", in: Jochen Blaschke und Martin van Bruinessen (Hrg.), *Islam und Politik in der Türkei* [=Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Vorderen und Mittleren Orients 1984]. Berlin: EXpress Edition, 1985 (reprinted: Berlin: Parabolis, 1989), pp. 109-165.

1984

"Popular Islam, Kurdish nationalism and rural revolt: The rebellion of Shaikh Said in Turkey (1925)", in: János M. Bak and Gerhard Benecke (eds.), *Religion and Rural Revolt*. Manchester: Manchester University Press, 1984, 281-295.

"The Kurds in Turkey", *MERIP Reports* no. 121 (February 1984), 6-12.

1983

"Kurdish tribes and the state in Iran: The case of Simko's revolt", in: Richard Tapper (ed.), *The Conflict of Tribe and State in Iran and Afghanistan*. London: Croom Helm, 1983, pp. 364-400.

1982

"Turkijes generaals en de overgang naar een nieuwe civiele orde", *Internationale Spectator* 36 (1982) no.12, 727-734.

[met Rudy Koopmans, Wicher Smit en Leo van Velzen], *Turkije in crisis: Een sociale, politieke en economische analyse*. Bussum/Antwerpen: Het Wereldvenster, 1982.

1981

"Nationalismus und religiöser Konflikt: Der kurdische Widerstand im Iran", in: Kurt Greussing (Hg.), *Religion und Politik im Iran* [=Mardom nameh, Jahrbuch zur Geschichte und Gesellschaft des Mittleren Orients]. Frankfurt a.M.: Syndikat, 1981, pp. 372-409.

1980

"Irans Koerden en de islamitische revolutie", in: *De Iraanse Revolutie: Achtergronden* [=MOI-publicatie 5]. Nijmegen: MOI, 1980, pp. 95-120.

1979

"The Christians of eastern Turkey, the state and the local power structure", ICMC Migration News no. 3-4, 40-46. [Also in: Christian Minorities in Turkey. Report produced by the Churches' Committee on Migrant Workers in Europe. Brussels, 1979, 77-84.]

1978

Agha, Shaikh and State. On the Social and Political Organization of Kurdistan. Proefschrift, Rijksuniversiteit Utrecht, 1978. xii, 468 pp. Kurdish (Sorani) translation by Shêrko Hezhar: Axa-w shêx-û dewlet: derbare-y nerît-î komelayetî-w siyâsî-v Kurdistan, berg-î yekem(pt. I), and berg-î dûwem (pt. 2).

ریشه‌کانی ناسیونالیزمی کورد مایکیل گهنتەر

به گشتی دوو ریبازی فیکری سهرکی دهرباره‌ی نه‌ته‌وه و ناسیونالیزم
هه‌یه:

پریمۆردیالیسته‌کان^{۲۳}، یا بناژۆخوازه‌کان، ده‌لێن که ئهم دوو چه‌مکانه
ریشه‌ی که‌وناریان هه‌یه، که‌وابوو پابردوو‌ه‌که‌ی ده‌گه‌رپته‌وه بۆ هه‌ندیک
کاتی دوور له‌ میژودا. بۆ نمونه جان ئارمسترانگ^{۲۴} ده‌لێت که نه‌ته‌وه و
که‌له‌کان له‌ قوناغی پیش مۆدێرن له‌ پێگای په‌وتگه‌لێک وه‌ک سیمبوله‌کان،
په‌یوه‌ندییه‌کان و ئۆستوره‌کان هیدی هیدی سهریان هه‌لداوه، که‌وابوو
ناسیونالیزمی کۆن و که‌وناره .

جان ئارمسترانگ هه‌رچه‌ند که ئه‌وه پشتپاست ده‌کاته‌وه که نه‌ته‌وه‌کان
دروسته‌بن، به‌لام ده‌لێت که پیش له‌ سهره‌لدانی ناسیونالیزم، نه‌ته‌وه
هه‌ر بووه (۱). ئانتۆنی د ئیس‌میت^{۲۵} له‌گه‌ل مه‌کته‌بی پریمۆردیالیسته

primordialists-²³

John Armstrong-²⁴

Anthony D. Smith-²⁵

هاوراپیه و ده‌لئیت ریشه‌کانی نه‌توه له ئیتنیسته‌دا خه‌وتوووه که وهک میتوموتیر^{۲۶} یا ئەفسانه‌ی سیاسی باو و باپیران میژوو و کولتووریکی هاوبه‌ش، قه‌له‌م‌په‌ویکی تاییه‌ت و هه‌ستی به‌ک‌پ‌ری‌زی ده‌خولق‌ینیت^{۲۷} (۲).

له لایه‌کی دیکه‌وه کانسترکشنه‌کان^{۲۷} ده‌لئین: "ناسیونالیزم دیارده‌یه‌کی نوییه که له کرده‌وه‌دا نه‌توه‌کانی دروستکردوووه. بۆ نمونه ئیرنیست گیلنیر^{۲۸} و بیندیکت ئاندیرسون^{۲۹} ده‌لئین که ده‌وله‌ته‌کان نه‌توه‌کان دروستده‌که‌ن"^{۳۰} (۳) و ناسیونالیزم هوشیاربوونه‌وه‌ی نه‌توه‌کان به نیسبه‌ت خۆیان نییه، به‌لکو ناسیونالیزم به نه‌توه‌کان ده‌لئیت که له کوتیه‌وه هاتوون^{۳۱} (۴) و هه‌روه‌ها که ئاندیرسون ئاماژه‌ی پیده‌کات ناسیونالیزم له پێگای میکانیزمگه‌لیک وهک کاپیتالیزمی چاپ ئه‌وان وینا ده‌کات. ماسیمۆ دی ئازاگلیۆ^{۳۲}، پێبه‌ری ناسیونالیستی ئیتالیا له کاتی "پیسورگیمینیتۆ"^{۳۱} به‌رده‌وام بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ی ده‌کرد که "ئیمه ئیتالیا‌مان دروستکرد، ئیستا ناچارین ئیتالیا‌یه‌کان دروستبکه‌ین"^{۳۲} (۵)

ئییوگیکن ویبر^{۳۳} په‌وته‌کانی ئەم دواییه‌ی ئالوگ‌زپه‌کانی گوندیه‌کان له ناو کۆمه‌لگه‌ی فه‌ره‌نسا به شیوه‌ی به‌لگه‌مه‌ند ده‌خاته‌پوو و نیشانی ده‌دات که چون زۆربه‌ی گوندنشینه‌کانی فه‌ره‌نسا هه‌تا کۆتایی سالی ۱۸۷۰ و

mythomoteur-²⁶

constructionists-²⁷

Ernest Gellner-²⁸

Benedict Anderson-²⁹

Massimo d'Azeglio-³⁰

Risorgimento-³¹

Eugene Weber-³²

تهنانه تا کاتی هه‌لگیرسانی شه‌پی به‌که‌می جیهانی وه‌ک نه‌ندامی
نه‌ته‌وه‌ی فه‌په‌نسا بیریان له‌ خۆیان نه‌ده‌کرده‌وه (٦).

ناسیونالیزمی کوردی پریموردیال (که‌ونار)

زۆربه‌ی ناسیونالیسته‌ کورده‌کان به‌ ناسیونالیستی پریموردیالیست
داده‌نرین، چونکه ده‌لین ریشه‌کانی نه‌ته‌وه‌و ناسیونالیزمه‌که‌یان
ده‌که‌پیتته‌وه‌ بۆ سه‌رده‌می که‌ونار. که‌لێک له‌ ناسیونالیسته‌ کورده‌کان
خۆیان به‌ نه‌ته‌وه‌ی "ماده‌کانی که‌ونار ده‌زانن که‌ ئیمپراتوریای
"ناشوور"یان له‌ سالی ٦١٢ی پێش له‌ زایین پوخاند. ئەم ناسیونالیسته
کورده‌نه‌ هه‌روه‌ها ده‌رباره‌ی په‌گورپیشه‌ی خۆیان ئاماژه‌ به‌ نه‌فسانه‌ی
"جن"ی چه‌زته‌ی سلیمان و کاوه‌ی ئاسنگه‌ر ده‌که‌ن که‌ حاکی زالم،
"زوحاک"ی شکست دا که‌ مێشکی که‌نجه‌کانی ده‌دا به‌ دوو دانه‌ ماری زۆر
که‌وره‌ که‌ له‌ سه‌ر شانی سه‌وز ببوون. کورده‌کان چه‌ژنی نه‌ته‌وه‌یی خۆیان
واتا نه‌ورۆز له‌ سه‌ره‌تای به‌هار یا سالی تازه‌ جه‌ژن ده‌گرن. به‌ بۆچوونی
هه‌ندیک له‌م ناسیونالیسته‌ کورده‌نه‌، "کارده‌خیه‌"کان که‌ گوردی
کوشنده‌یان له‌ "گزینفون"^{٣٣} و سوپا ده‌هه‌زار که‌سییه‌که‌ی له‌ کاتی
پاشه‌کشه‌ له‌ ئێران له‌ سالی ٤٠١ی پێش له‌ زایین وه‌شاند، باو و باپیرانی
کورده‌کان بوون.

³³ ئاماژه‌ به‌ گزینفون (Xenophon)، شاگردی سقراط و سه‌رداری یۆنانی که‌ سالی ٤٠١ی
به‌ر له‌ زایین کاتی که‌پانه‌وه‌ له‌ ئێران به‌ره‌و یۆنان تووشی کورد بووه‌ و له‌ کتێبه‌که‌ی خۆیدا
به‌ ناوی "ئانا‌بازیس" یان که‌پانه‌وه‌ی ١٠ هه‌زار که‌سی باسی ئه‌و زه‌برانه‌ی کردووه‌ که‌ کورد له
سوپا‌که‌ی وه‌شاندوویه‌ . (وه‌رگێت)

میهداد ئیزه‌دی^{۳۴} ده‌لێت: "ساغکردنه‌وه‌ی میژووی کورد کارێکی
 نه‌سته‌مه چونکه زۆریه‌ی ئه‌م میژووه به ده‌ستی داگیرکهرانی
 (کوردستانه‌وه - وه‌رگێت) نووسراوه. کورده‌کان به ماوه‌ی زیاتر له ۸۰۰
 ساڵ له ژێر ده‌سه‌لاتی داگیرکهراندا بوونه. که‌وابوو له ئه‌نجامدا خزمه‌ته‌کانی
 کورده‌کان به میژوو، پشتگوێ خراوه یا له‌وه خراپتر، لکێندراوه به
 نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌وه" (۷). ئیزه‌دی هه‌روه‌ها ده‌لێت: "سه‌ره‌رای ئه‌مه‌ش،
 قۆناغی سه‌ده‌ی ۵ی پێش له زایین تا ۶ی زایینی، قۆناغی یه‌کده‌ستبوون
 و پته‌ویبونی شوناسی نه‌ته‌وه‌یی مۆدێرنی کورده. له‌م قۆناغه‌دا
 ده‌سته‌واژه‌یه‌کی تایبته به ناوی "کورد" سه‌ره‌نجام دروست بوو و بۆ
 سه‌رجه‌م به‌شه‌کانی ئه‌م نه‌ته‌وه‌یه به‌کار برآ" (۸).

له‌ باری زانیارییه‌ زمانی و میژوویییه‌کاندا فلادیمیر ف مینورسکی^{۳۵} به
 پارێزی زیاتره‌وه باسی ئه‌م مه‌سه‌له‌یه ده‌کات. مینورسکی ده‌لێت:
 "سه‌رچاوه ئیسلامییه‌کان و نه‌ریته کوردیییه‌کان بۆ چاره‌سه‌رکردنی
 مه‌سه‌له‌ی په‌گورپیشه‌ی کورده‌کان یارمه‌تی ئێمه‌ نادات"، به‌لام وه‌ک ئه‌نجام
 ده‌لێت: "که‌وابوو له ده‌رووبه‌ری قۆناغی داگیرکارییه‌کانی عه‌ره‌به‌کاندا (له
 ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی ۷) ده‌سته‌واژه‌ی ئه‌تنیکی "کورد" (کۆکه‌ی ده‌بی به
 ئه‌کراد) بۆ کۆمه‌لێک عه‌شیره‌تی ئێرانی یا به ئێرانیبوو به‌کار برآ" (۹).
 مینورسکی ئه‌وه زیاده‌کات که "له کاتی داگیرکارییه‌کانی عه‌ره‌به‌کان
 به‌ملاوه به وردی (له سه‌رچاوه میژوویییه‌کاندا - وه‌رگێت) ئاماژه به
 کورده‌کان ده‌کریته. له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۵ی کۆچی، کورده‌کان ده‌وریکی

Mehrdad Izady-³⁴

Vladimir F. Minorsky-³⁵

بەرچاویان لە ڕووداوەکاندا گێڕا و هەمیشە دەستپێشخەر بوون و سلسلە
جۆراوجۆرە کوردەکان لە م قۆناغەدا سەریانەڵدا" (۱۰).

ئیدیز و ای اف پینرۆز^{۳۶} دەڵێن: "هۆشیاری کوردەکان بەنێست
ئەوی شوناسیکی جیاوازیان هەیه دەگەرێتەوه بۆ کاتە دوورەکانی
مێژوو" (۱۱). مێژوو دەڵێت کە سەلاحەدین (۱۱۳۷-۱۱۹۳) گەرترین و
بەناوبانگترین کەسایەتی کوردە. سەلاحەدین لە ساڵی ۱۱۷۱ خەلافەتی
فاتمیە شیعەکانی لە میسر لەناو برد و سلسلەی سوننەیی ئەیوبییەکانی
دامەزراند کە لە سەراسەری میسر، سوریا و عێراق فەرمانڕەوایی دەکرد.
ئەلبەتە سەلاحەدین لە پۆژئاوا زۆرتر وەک پێڕەیکی موسڵمانی ئازا و
بەوج بەناوبانگە کە مەسیحییە خاچەرستەکانی ژێر پێڕەرایەتی پادشاهی
بەریتانیا، "پێچارد شێردل"^{۳۷} ی شکست داو شاری پیرۆزی ئورشلیمی
گەراندەوه بۆ باوہشی ئیسلام.

لە ساڵی ۱۵۹۷ میری کورد، شەرەفخانێ بەتلیسی (۱۵۴۳-۱۶۰۳)
کتیبی "شەرەفنامە"ی نووسی کە مێژوویەکی پێکۆپێکی ئەمارتە نیچە
سەرەخۆکانە کە هەندیکیان تا ناوہراستی سەدەیی ۱۹ بەردەوام
بوون (۱۲). بەشی یەکەمی ئەم کتیبە مێژووییە باشە کە بە زمانی فارسی
نووسراوه، باسی ۵ سلسلەی کورد دەکات کە جۆرە حکومەتییکی
پاشایەتی بوون یان دەکریت وەک حکومەتگەلی سەرەخۆ لیکبدرێتەوه کە
بریتیبوون لە: مەروانییەکانی جزیرە و دیاریبەر، حەسەنەحیدییەکانی

Edith and E. F. Penrose-³⁶

Richard the Lion Heart-³⁷

دینه‌هر و شاره‌زور، فزله‌وییه‌کانی لوری گه‌ره، شازاده‌کانی لوری
بچوک و نه‌یوویییه‌کان که سه‌لاحه‌دین دایمه‌زrand.

به‌شی دووه‌می "شهره‌فنامه"ی شهره‌فخان باسی نه‌و سلسله‌کوردانه
دهکات که سکه‌یان دروستکردوه و خوتبه‌یان به‌ناو خویندراوه‌ته‌وه. نه‌م
تاییه‌تمه‌ندیانه له‌گه‌ل سه‌ربه‌خویددا یه‌کسانه، که‌وابوو گه‌لیک له
ناسیونالیسته‌کانی ئیستای کورد وه‌ک به‌لگه‌یه‌کی میژوویی بۆ سه‌لماندنی
کۆنبوونی نه‌ته‌وه‌و ناسیونالیزمه‌که‌یان ناماژه به "شهره‌فنامه" ده‌که‌ن.

سه‌د سال دواتر، نه‌حمه‌دی خانی "مه‌م و زین"ی هۆنیه‌وه که دیوانه
شیعریکی نه‌وینداریی تراژیدیکه که به‌گشتی وه‌ک حیماسه‌ی نه‌ته‌وه‌یی
کورد سه‌یر ده‌کریت، چونکه ناماژه به‌ بیرو بۆچوونه کوردیه
ناسیونالیستییه‌کان ده‌کات:

گه‌ر ده‌ه‌بوو وا مه‌ ئیتیفاقه‌ک

ویک را بکرا مه‌ ئینقیاده‌ک

پۆم و عه‌ره‌ب و عه‌جه‌م ته‌مامی

هه‌میان ژمه‌را دکر غولامی

ته‌کمیلێ دکر مه‌ دین و ده‌وله‌ت

ته‌حسیلێ دکر مه‌ عیلم و حکمه‌ت (۱۳)

نه‌حمه‌دی خانی به‌ ناماژه‌ کردن به‌ ئینشیقاقه‌کانی نێو کورده‌کان،
باسی فاکتۆریکی زۆر گرنگ (که به‌رده‌وام دووپاتده‌بیته‌وه) ده‌کات که
ناسیونالیزمی کورد نه‌مپۆش به‌ ده‌ستییه‌وه ده‌نالێنیت. که‌وابوو له
شوینیکی دیکه له‌ دیوانه‌که‌یدا به‌ ده‌ستی نه‌جامه‌کانی نه‌م ئینشیقاقانه‌ی
نێو کورده‌کان ده‌نالێنیت و ده‌لێت:

بنر ژ عه‌ره‌ب هه‌تا فه گورجان

کورمانجییه بوویه شوبهی بورجان (۱۴)

فه‌هاد شا‌که‌لی له شیکردنه‌وه‌ی ناسیونالیزی کورد له مەم و زین دا به‌و نه‌نجامه ده‌گات که نه‌حمه‌دی خانی شانازی به کوردبوونی خۆی کردووو و وا بیری کردووو ته‌وه که کورده‌کان وه‌ک خه‌لکانی دراوسیتی خۆیان نه‌ته‌وه‌یه‌کن و له‌وان که‌متر نین (۱۵). نه‌میر حه‌سه‌نپوور ده‌لێت: که شه‌ره‌فنامه و مەم و زین، نیشانه‌گه‌لی په‌گوپیشه‌ی میژوویی ناسیونالیزی کوردن و ناماژه به‌وه ده‌کات که کاره‌که‌ی شه‌ره‌فخان نیشانه‌ی هه‌ولێکی چروپه‌ر به‌و جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر ده‌وله‌تییکی کوردی (۱۶). خالی سه‌رنج‌راکێش نه‌وه‌یه که حه‌سه‌نپوور له‌ پوانگه‌ی مارکسییه‌وه له‌گه‌ل پێشکه‌وتنی توێژینه‌وه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان هه‌لسوکه‌وت ده‌کات و له‌ پێگای نه‌و شته که ناوی ده‌نێت "ناسیونالیزی فیودالی و بورژوازی"، سه‌یری پێشکه‌وتنه‌کانی ناسیونالیزی کورد ده‌کات. حه‌سه‌نپوور هه‌روه‌ها جه‌خت له‌سه‌ر گرنگی نه‌ماره‌ته کورده‌کان ده‌کاته‌وه که هه‌ندیکیان تا ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی ۱۹ وه‌ک کیانگه‌لی سیاسی سه‌ربه‌خۆ هه‌ر مانه‌وه. حه‌سه‌نپوور هه‌روه‌ها ده‌لێت که دوا‌ی نه‌حمه‌دی خانی، دوا‌یین کۆله‌که‌ی کوردایه‌تی، شاعیری نیشتمانپه‌روه‌ری کوردی سه‌ده‌ی ۱۹، حاجی قادری کۆبی بووه. (۱۷)

له‌ میژوویی کورد و فولکلۆری قاره‌مانپه‌روه‌ریدا، (به‌یتی) "دمدم" بووه به‌ جوړیک ماسادای^{۳۸} کورد. قه‌لای دمدم له‌ خواری ناوچه‌ شاخاوییه‌کانی نزیکه‌ که‌ناری پوژئاوای ده‌ریاچه‌ی ئورومییه هه‌لکه‌وتبوو که حاته‌م به‌گ،

وهزیری شا عه‌باسی سه‌فه‌وی، میرخانی یه‌کده‌ستی برادۆستی له تۆفه‌مبه‌ری ۱۶۰۹ تا هاوینی ۱۶۱۰ تێیدا گه‌مارۆ دا. کاتیک که سه‌ره‌نجام هێزه‌کانی ئێران قه‌لای "دمدم" یان گرت، بینییان که هه‌موو ئه‌و که‌سانه‌ی که قه‌لاکه‌یان پاراستوو، خۆیان کوشتوو به‌ ئه‌وه‌ی به‌ زیندوویی نه‌که‌ونه ده‌سته‌وه. به‌یتی دمدم وه‌ک خه‌باتیکی کوردانه دژی ده‌سه‌لاتی ده‌ره‌کی باسی گه‌مارۆدانی قه‌لای دمدم ده‌کات و گه‌لێک که‌س به‌ ته‌نها حیماسه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی ده‌زانن که ده‌توانیت شان له شانی مەم و زین بدات.

هه‌رچه‌ند که هه‌چ شتیک ده‌ریاره‌ی ئه‌ده‌بیاتی کورد پێش له ئیسلام، بوونی نییه و بێگومان ئه‌م ئه‌ده‌بیاته به‌هۆی شه‌پوشۆره‌ بێوچانه‌کانی کوردستان له‌ناو چووه، به‌لام ده‌کریت ئاماژه به‌ چه‌ند به‌ره‌م و نووسه‌ریکی گرنگی دیکه بکه‌ین. به‌لام به‌هه‌رحال سه‌ره‌تا ده‌بیت ئاماژه به‌وه بکه‌ین که هه‌ر له‌ کۆنه‌وه کۆمه‌لێک نووسه‌ری کورد هه‌بوون که به‌ زمانی عه‌ره‌بی، فارسی و تورکی نووسیویانه، ئه‌مه له کاتیکدا که له قۆناغه نوێیه‌کاندا گه‌لێک له کورده‌کان له زمانه‌کانی پۆژئاوا که‌لکیان وه‌رده‌گرت. به‌کارهێنانی ئه‌م زمانه‌ بیانیانه، په‌گه‌رپیشه کوردیه‌کانی ئه‌م ئه‌ده‌بیاته‌ی تیره وتار کردوو.

میژوونووس و ژیا‌نامه‌نووسی کوردی سه‌ده‌ی ۱۳، ابن‌الاسیر^{۳۹} به‌ره‌مه‌کانی خۆی به‌ زمانی عه‌ره‌بی نووسیوه له کاتیکدا که له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۱۶، ئیدریس به‌تلیسی^{۴۰} کتێبه‌که‌ی خۆی به‌ ناوی "هشت

Ibn al-Athir-³⁹

Idris Bitlisi⁴⁰

بهشت^{۴۱} به زمانی فارسی نووسیوه و تئیدا باسی میژووی سهره‌تای
سولتانه‌کانی عوسمانی ده‌کات. مه‌لای جزیری که شاعیریکی سۆفی
به‌ناویانگ بوو که له سهره‌تای سه‌ده‌ی ۱۷ دا ده‌ژیا، رایگه‌یاند:

"من گوئی سووری عه‌ده‌نی بۆت‌انم،

من مه‌شفه‌لی دلاوه‌رانی کورستانم"

شعیره‌کانی مه‌لای جزیری هیشتاش له ناو خه‌لکدا خۆشه‌ویسته.
نووسه‌ره سهره‌تاییه‌کانی دیکه‌ی کورد بریتین له میژوونووس و
جوگرافیزانی به‌ناویانگی سه‌ده‌ی ۱۴، عبدالفدا^{۴۲}، شاعیری گه‌وره‌ی زمانی
تورکی، فزولی^{۴۳} (له سالی ۱۵۵۶ کۆچی دوا‌یی کردووه)، عه‌لی
حه‌ریری^{۴۴}، مه‌لا نه‌حمه‌دی باتی^{۴۵} و میرمه‌مه‌دی موکیز^{۴۶}، ناسراو به
فه‌قی ته‌یران^{۴۷}.

به پشتیوانی دیوه‌خانی ئه‌رده‌لان، ژماره‌یه‌ک له شاعیرانی بێ وینه‌ی
کورد به زمانی کوردی گۆرانی، شیعریان ده‌نووسی. ئەم قۆناغه له مه‌لا
مه‌مه‌د په‌ریشان^{۴۸} (ی دینه‌وه‌ری - وه‌رگێپ) له سه‌ده‌ی ۱۵ تا مه‌لا
عه‌به‌له‌په‌حیمی مه‌وله‌وی^{۴۹} (تاوه‌گۆزی - وه‌رگێپ) له سه‌ده‌ی ۱۹ درێژ بوو

⁴¹ Hasht Behesht

Abu al-Fida-⁴²

Fuduli-⁴³

Eli Heriri-⁴⁴

Mele Ahmed of Bate -⁴⁵

Mir Mihemed of Mukis-⁴⁶

Feqiye Teyran-⁴⁷

Mulla Muhammad Pareshan-⁴⁸

Mulla Abdal Rahim Mawlawi-⁴⁹

و ههروهه شاعیرگه لیک وهک ئهحمه دی تهختی^{۵۰}، شیخ مستهفا بیسارانی^{۵۱}، خانای قوبادی^{۵۲} و مهحزونی^{۵۳} له خۆ دهگرتیت. (زاراوهی گۆرانی - وهرگتێر) وهک زمانیکی ئهدهبی دیوهخانی به نهمانی ئهمارهتی ئهردهلان له ناوهپاستی سهدهی ۱۹ کۆتایی پێهات. پێشینهی ئهدهبی بالای زاراوهی گۆرانی لهو پاستیهدا دهردهکهویت که دهستهواژهی "گۆرانی" له زمانی نوێی کوردی سۆرانیدا بۆ ئاواز بهکاردهبریت.

له سهدهی ۱۹ و ۲۰دا گه لیک نووسهری گه وره ی کورد سه ریانه له دا که ناتوانین لێره ئامازه به ناوی هه موویان بکهین، به لام سه ره کیترینه کانیان بریتین له: حاجی قادری کۆبی (که پێشتر باسمان کرد)، پۆژنامه نووسی زۆر نیشتمانپه روه ر حاجی توفیق (پیره میژد)، لیکۆله ری بن وینه ی کوردی سوریا محمهد فه رید کورد عه لی^{۵۴}، شاعیری چالاکی نیشتمانپه روه ر شیخموس هه سن جگه رخوین^{۵۵}، فایه ق عه بدوللا بیکه س^{۵۶}، عه بدوللا محمهد زیوه ر^{۵۷}، ئه حمه د شه وقی کوردی میسری^{۵۸} (که به شای شاعیران ناسراوه)، برایانی کوردی میسر^{۵۹} (محمهد

Ahmede Texti-⁵⁰

Sheikh Mistefa Besarani-⁵¹

⁵² Khanay Qubadi

Mahzuni-⁵³

Muhammad Farid Kurd Ali-⁵⁴

Sexmus Hesén Cegerxwin-⁵⁵

Faiq Abdallah Bakes-⁵⁶

Abdallah Mihemed Ziwer-⁵⁷

Ahmad Shawki-⁵⁸

the Kurdish-Egyptian brothers-⁵⁹

تەيمور و مەحمود تەيمور⁶⁰ و مەحمەد شەيخ عەبدولكەريم قانع⁶¹. لە ساڵى ۱۸۹۸ (پۆژنامەى) "كوردستان" كە لە لاين گروپىك لە كوردانى دەرەوى ولات لە قاهيرە بلابوووه، دەورى بنەپەتى لە پيشكەوتنى ئەدەبىياتى كورد و ناسيوناليزمى مۆديرنى كورددا بينى.

لە ساڵى ۱۸۸۰، شەيخ عوبەيدوللاى نەهرى پاپەپىنىكى بەناوبانگ بەلام سەرنەكەوتوى پتەپەرايەتى كرد كە بە بۆچوونى هەندىك كەس بوو بە پيشەكەيك بۆ پاپەپىنە ناسيوناليسىتەكانى دواترى كورد. شەيخ عوبەيدوللا لە نامەيەكى بەناوبانگدا كە بۆ كونسولى گشتى بەرىتانىا لە تەوريز نووسى، بە پوونى ئاماژە بە هەندىك لە جۆرەكانى ناسيوناليزمى كورد دەكات و پايدەگەپەنيت: "نەتەوى كورد نەتەويەكى جودايە، ئايينەكەى جودايە و ياسا و داب و نەرىتەكانى جودان. ئيمە نەتەويەكى جوداين. ئيمە دەمانەويت كاروبارى خۆمان لە دەستى خۆماندا بيت" (۱۸).

ناسيوناليزمى كوردى كانستراكشەينىست

سەرەپاى ئەم هەلەنجانە پريمۆديال يا بنەپەتيا نە بۆ نيشاندانى كۆنوبونى ناسيوناليزمى كورد، لىكدانەهەگەلىكى وەها بەهۆى كۆمەلەيەك هۆكارى زۆر پتە و لەگەل پرسىيار پووبەپوو دەبیتەوه. ئەلبەتە پيش هەموو شەتىك دەبیت ئەوه بلەين كە چەمكى نەتەوه و ناسيوناليزم بە واتاى وەفادارى بەكجار زۆرى مەووف بە نەتەوى خۆى، تەنانەت لە پۆژئاواش شەتىكى نوپىيە و بە بۆچوونى گەلەيك كەس ئەم چەمكە لە كۆتايەكانى

⁶⁰ Muhammad and Mahmud Taymur-

⁶¹ Mihemed Shheikh Abdul Kerim Qani-

سەدەى ۱۸ و بەتایبەت لە ماوەى شۆپىشى فەرەنسا (کە لە ۱۷۸۹ دەستپێکرد) دەستى بە پێشکەوتن کردوو (۱۹)، ئەم چەمکە تەنانەت لە پۆزەهەلاتى ناوەراستدا نوێترە. ناسیونالیزمى تورک، فارس و تەنانەت عەرەب زیاتر پاش شەپى جیهانى یەكەم دوابەدواى هەلۆهشانه‌وهى ئیمپراتۆرى عوسمانى (کە چەند نەتە‌وه‌یى بوو) پرویدا کە پێداگری لەسەر ئیسلام وەك هۆکاری بالای وەفادارى دەکرد.

بۆ نمونە مارتین فان بروینسن لەگەڵ ئەو بانگەشه باوەدا هاوڕا نییە کە "مەم و زین"ی ئەحمەدى خانى لە سەدەى ۱۷ پێشەنگى ناسیونالیزمى مۆدێرنى کورد بوو و دەلێت کە نە پێش مەرجى سیاسى و نە پێش مەرجى کۆمەلایەتى - ئابوورى کوردستان لە سەدەى ۱۷ بۆ دروستبوونى چەمكى نەتە‌وه لە ئازادا نەبوو، چونکە عەشیرەتەکان ماکی سەرەکی شوناسى کوردی بوون. مارتین فان بروینسن دەلێت: "بە گشتى خەلکی ئەو کاتە وەکو خەلکی ئەمرۆ خۆیان وەکو گروپى ئەتنىکی یا نەتە‌وه‌یى نەدەناساند" (۲۰).

هيوگ سیتون واستون⁶² سەرھەلدانى ئەو شتەى کە خۆى پێى دەلێت "ناسیونالیزمى پەرمى" لە ولاتگەلێكى چەند نەتە‌وه‌ى وەك روسیا و ھەنگاریا لە نیوہى دووہمى سەدەى ۱۹ شیدەکاتە‌وه و دەلێت: "پێبەرانی بەھێزترین نەتە‌وه‌کان، نەتە‌وايەتى خۆیان لە ھەموو پووەکاندا (لە پووی ئایینی، زمانى و کولتورییە‌وه) بەسەر نەتە‌وه‌کانى دیکەدا سەپاند. ئەمانە ولاتى خۆیان لە پێگای دروستکردنى تاکە نەتە‌وه‌یەكى یەکشکل بەھێز کرد (۲۱). بە "پروس" کردنى خەلک لە ئیمپراتۆرى روسیا لە کاتى

Hugh Seton-Watson⁶²

دهسه لاتداری ئەلیکساندیری سێیه م و نیکۆلاسی دووهم، وێنای نهتهوهیهکی بهکچهشن بوو و پاشان بوو به مۆدیلتیک بۆ دهولهتانی نوێ له پۆژهه لاتی ناوهراست وهک تورکیا.

دینیز ناتالی⁶³ پووینی دهکاتهوه که چۆن له ئیمپراتۆری عوسمانی و قاجاردا، نهبوونی پڕۆژهیهکی ناسیونالیستی تایبهتی فهرمی لهسهربهنامهی ئیقتیسیته، پیشی لهوه گرت که کوردایهتی (ناسیونالیزمی کورد) بهرجهسته یا گشتگیر ببیت (22). بهههرحال دوابه دواي جهنگی جیهانی بهکه م شیوهگهلی جۆراوجۆری کوردایهتی له عێراق، تورکیا و ئێران وهک کردهوهی سیاسی سهریهه لدا (23).

هاکان ئوزتۆغلو⁶⁴ به جوانی نیشانی دهدات که چۆن ناسیونالیزمی کورد له تورکیا تهنا دوابه دواي لهیهکهه لوه شانه وهی ئیمپراتۆری عوسمانی سهریهه لدا و گه وه کوردهکان به شوین شوناسیکی نویدا گه پان. هاکان ئوزتۆغلو ده لیت: "له نهبوونی ئیدوئولوژییهکی کارا وهک عوسمانیزمدا، ناسیونالیزمی کورد تهنا ریگای گونجای کوردهکان بوو. ناسیونالیزمی کورد نهنجامی گه پانیکی به کجار زۆر به شوین شوناس پاش هه ره سهیتانی عوسمانی بوو" (24). که وابوو ناسیونالیزمی کورد هۆکاری لهیهکهه لوه شانه وهی ئیمپراتۆری عوسمانی نه بوو، به لکو نهنجامی لهیهکهه لوه شانه وهی ئەم ئیمپراتۆرییه بوو (25).

Denise Natali-⁶³

Hakan Ozoglu-⁶⁴

هاکان یاوز⁶⁵ به وردی باسی پیشهکانی ناسیونالیزمی کورد له تورکیا دهکات و دهلیت: "سیاسهتهکانی دهولته تی تورکیا هۆکاری به کلاییکه ره وهی به ره و پېشچوون و سه رو خوارکردنهکانی ئیسنۆناسیونالیزمی کورد بوو. هۆکاری سه ره کی به سیاسیبوونی شوناسی کولتوری کورد، گۆپانی ئاراسته ی راستیه چه ند ئه تنیکی و چه ند کولتورییهکانی ئیمپراتۆری عوسمانی به ره و مۆدیلی دهولته - نه ته وهی بوو (۲۶). چاکسازیهکانی که مالیستهکان که ئامانجی دروستکردنی دهولته - نه ته وهیه کی مۆدیرن له تورکیا بوو، دروستبوونی ئیسنۆناسیونالیزمی کوردی لیکه وته وه (۲۷). یاوز پینچ قوناغ بو پېشکه وتنی مۆدیرنی ناسیونالیزمی کورد له تورکیا داده نیت:

- ۱- کاریگریی سیاسه ته ناوه ندیه کانئ ئیمپراتۆری عوسمانی له ۱۸۷۸ تا ۱۹۲۴
- ۲- کاردانه وهی عه شیره ته کوردهکان له به رامبه ر پڕۆژه ی نه ته وه سازی مسته فا که مال ئه تاتورک له ۱۹۲۵ تا ۱۹۶۱
- ۳- به سیکولاربوونی شوناسی کورد له چوارچیه ی بزوتنه وهی به رفراوانتری چه پ له تورکیا له ۱۹۶۲ تا ۱۹۸۳
- ۴- راپه پینی پارتی کریکارانی کوردستان (پ ک ک) له ۱۹۸۴ تا ۱۹۸۸ و
- ۵- قوناغی دوا ی ده ستگیربوونی رپیه ری PKK، عه بدولا تۆجالان له ۱۹۹۹.

هاکان یاووز له سه‌راسه‌ری شیکردنه‌وه‌که‌یدا پیداکاری له‌سه‌ر نه‌وه ده‌کات که: "جیاوازی سه‌ره‌کی نیوان ناسیونالیزی کورد و تورک، بوونی ده‌وله‌ته. به‌هۆی نه‌وه‌ی که ناسیونالیزی کورد له تورکیا، عیراق و ئیزران له وه‌لامی (کرده‌وه‌کانی) ده‌وله‌ت - نه‌ته‌وه مؤدیرنه‌کاندا گه‌شه‌ی کردووه، به‌رده‌وام پیداکاری له‌سه‌ر "جیاوازییه" نه‌تنیکیه‌کانی خۆی کردووه‌ته‌وه‌و هه‌ندیگ جار ده‌ستی بۆ پرسیزم (په‌گه‌زه‌رستی) بردووه بۆ نه‌وه‌ی ریشه‌ی خۆی له ناو میژوودا دابوکتیت (٢٨).

حه‌مید بوزنه‌رسلان^{٦٦} له بنه‌رتدا له‌گه‌ل شیکردنه‌وه‌که‌ی یاووز هاو‌پایه و ده‌لیت: "دوو هۆکاری گرنگ که نه‌یه‌یشته ناسیونالیزی کورد کاریگه‌ری به‌رچاوی له ساڵی ١٩١٩ تا ١٩٢١ هه‌بیت بیروکه‌ی براهه‌تی نیسلامی و ترس له دروستبوونی ده‌وله‌تیکی نه‌رمه‌نی بوو (٢٩). به‌هه‌رحال پاگه‌یاندنی کۆماری که‌مالیست له ساڵی ١٩٢٢ به واتای کۆتاییه‌په‌هاتنی په‌یوه‌ندی هه‌ستیاری عوسمانی له ناوچه‌کانی ناوه‌ند و ناوچه‌کانی دیکه بوو. نه‌مه تا پاده‌یه‌کی زۆر هۆکاری به‌شداری که‌سایه‌تییه نه‌ریتییه گه‌وره‌کانی کورد له پاپه‌رینه‌کانی دواتردا بوو" (٣٠).

ئه‌م دوایینه‌ه‌ علی که‌مال ئوزجان^{٦٧} بیروکه‌کانی نه‌ته‌وه و ناسیونالیزی ده‌وره کردووه‌ته‌وه‌و که‌وتووته‌ ژێر کاریگه‌ری نه‌وه‌ ده‌وره نه‌خوازوانه که سه‌ره‌ل‌دان و دروستبوونی کاپیتالیزی تورک و کۆماری تورکیا له نه‌نجامی سه‌ره‌ل‌دانی PKK و دوورکه‌وتنه‌وه‌ی کورده‌کان له عه‌شیره‌تچیتی گێراویه‌تی (٣١).

Hamit Bozarslan-⁶⁶

Ali Kemal Ozcan-⁶⁷

بهه‌مان شیوه له عێراق، ناسیونالیزمی کورد تنها پاش جهنگی یه‌که‌می جیهانی وه‌ک به‌ده‌نگه‌اتنیک له به‌رام‌به‌ر هه‌ول‌ه‌کان بۆ دروستکردنی ده‌وله‌تیکۆی مؤدیرنی عه‌ره‌ب - که به شتیک زیاتر له ئۆتۆنۆمییه‌کی به‌رته‌سک بۆ کورده‌کان قایل نه‌ده‌بوو - ده‌ستی به گه‌شه‌سندن کرد (٢٢). که‌وابوو پاپه‌رینه‌کانی شیخ مه‌حمودی به‌رزنجی له ده‌یه‌ی ١٩٢٠ و مه‌لا مسته‌فا بارزانی که له ده‌یه‌ی ١٩٣٠ ده‌ستپێکرد، زۆرتر عه‌شیره‌تی بوون و هه‌ندێجار جاشه‌ کورده‌کان له باتی پشتیوانی لێکردن، دژایه‌تییان ده‌کرد. بۆ نمونه ده‌یفید مه‌کداوڵ^{٦٨} ده‌رباره‌ی پاپه‌رینه‌کانی شیخ مه‌حمود به‌رزنجی ده‌لێت: "شیخ مه‌حمود خالی هاوبه‌شی که‌می له‌گه‌ڵ پێبه‌رانی ئه‌مپۆی کوردا هه‌بوو. قسه‌کان و شیوه‌ی به‌یانی شیخ مه‌حمود له‌گه‌ڵ پێبه‌رانی ئه‌مپۆی کورد به‌ ته‌واوی جیاواز بوو. خالی گرنگ ئه‌وه‌یه که شیخ مه‌حمود کاتی خۆی به‌ هه‌ستی ناسیونالیستی به‌ فیرۆ نه‌دا. شیخ مه‌حمود سه‌ید بوو و به‌ زمانی ئیسلام له‌گه‌ڵ پێبه‌رانی پاپه‌رینه‌که‌ی قسه‌ی ده‌کرد. شیخ مه‌حمود ساڵی ١٩١٩ داوای جیهادی کرد (نه‌ خه‌باتیکۆی پزگاریده‌ری نه‌ته‌وه‌یی). له‌مه‌ زیاتر شیوه‌ی کاره‌که‌ی ئه‌وه‌ بوو که که‌لک له‌ هاوپه‌یمانییه‌ خه‌زمیی و عه‌شیره‌تییه‌کان وه‌ربگریت و ئامانجی دامه‌زراندنی قه‌له‌مه‌وه‌یکۆی شه‌خسی بوو" (٣٣).

ته‌نها له ده‌یه‌ی ١٩٦٠ بوو که بزوتنه‌وه‌ی کورد له عێراق، تایبه‌تمه‌ندی بزوتنه‌وه‌یه‌کی ناسیونالیستی راسته‌قینه‌ی به‌خۆوه‌ گرت. دوا‌به‌دوای پوو‌خانی کۆماری مه‌هاباد له کوردستانی ئێران له ساڵی ١٩٤٦، پاشه‌کشه‌ی

رێبەری بەناوبانگی کوردی عێراق، مەلا مستەفا بارزانی بۆ یەکێتی سۆشیەت پاشان بوو بە حیماسەیهک بۆ سەرھەڵدانی ناسیونالیزمی مۆدێرنی کورد. مەلا مستەفا بارزانی دەیگوت: "ئێمە ٥٢ پوژ رێپێوانمان کرد، رینگاکانی شاخە بەرزەکان ٦ تا ١٢ فووت بەفری لێنیشتبوو، ئێمە ٩ جار شەپمان کرد و ٤ کەسمان لێکوژا و ٧ کەسمان لێ بریندار بوو" (٣٤). مەلا مستەفا تەنانەت تا دواپوژی ژیا، قەد بە تەواوی دەستی لە تاییەتمەندییەکانی سەرۆک عەشیرەتێک ھەڵنەگرت و ئەم مەسەلەیه تا پادەیهک ھۆکاری ناکۆکییە توندەکە ی لەگەڵ ئیبراھیم ئەحمەد و زاواکە ی، جەلال تالەبانی بوو.

ھەولەکانی سەدام حوسەین بۆ جینۆسایدکردنی کورد بە ئامانجی لەناوبردنی کوردەکان لە دەیە ی ١٩٧٠ و ١٩٨٠، بە پێچەوانە ی ئامانجەکە ی، بوو ھۆی پتەو بوونی ناسیونالیزمی کورد. شکستی عێراق لە شەپری کەنداو لە ١٩٩١ یواری بۆ دروستبوونی دەولەتێکی دوافاکتۆی کورد لە باکووری عێراق خۆش کرد کە تێیدا ھەستی پوژ لە دوا ی پوژ بوو لە زیادبوونی ناسیونالیزمی کوردەکانی عێراق لە چوارچێوە ی دەولەتێکی ژێر دەسەلاتی کورددا، دەستی بە گەشە کرد (٣٥).

ھۆکارە ئابووری و کۆمەلایەتیەکانیش دەوری گرنگیان لە پیشکەوتنی ناسیونالیزمی کورد لە عێراقدا بینیووە. پیشەسازی نەوت، دروستکردنی بەنداوگەلی گەورە و کارخانە ی چیمەنتۆ و توتن و میکانیزەبوونی کشتوکاڵ، ھەمووی ئەمانە بوو تە ھۆی دەولەمەندتربوونی کوردەکان و یارمەتی داو بەوہی خەلک لە ناوچە گوندییە بچووکە باو و باپیرانییەکانی خۆیان دەریکەون و بیئە ناو جیھانی شارە گەورەترەکاندا.

له ده‌یه‌ی سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۲۱، ناسیونالیزمی کوردی عێراق بووه به پیشکه‌وتووترین جۆری ناسیونالیزم له نیو سه‌رجه‌مگه‌لی کورد، به‌لام پوونه که پیشه‌کانی ئەم ناسیونالیزمه زۆتر نوین و ده‌گه‌رینه‌وه بۆ ئەو پووداوانه که پیشتر به کورتی باسمانکردن.

فه‌ریده کوهی که‌مالیش^{۶۹} پیشه نوێیه‌کانی ناسیونالیزمی کوردی له ئێران نیشانداوه. له ئێران، ته‌نها دوا‌به‌دوای ئالوگۆره‌ بئه‌رته‌یه‌کان له ناو کۆمه‌لگه‌ی نه‌ریتی، عه‌شیره‌تی و په‌وه‌ندایه‌تی و ئابووری کورده‌کان (که پاش به‌ده‌سه‌لاتگه‌یشتنی ده‌وله‌تی پاشایه‌تی په‌هله‌وی له سه‌ره‌تای ده‌یه‌ی ۱۹۲۰ ده‌ستپێک‌کرد) بوو که کورده‌کان هێدی هێدی خۆیان وه‌ک کۆمه‌لگه‌یه‌کی خاوه‌ن شو‌ناسی‌کی ئەتنیکی یه‌ک‌ده‌ست سه‌یر کردو هه‌ستی کوردی تێیاندا گه‌شایه‌وه (۳۶). هه‌رچه‌ند که کۆماری کورته ته‌مه‌ن و بچووی کوردستان له ۱۹۴۶ له ئێران دروستبوو، به‌لام به‌هه‌رحال ناسیونالیزمی کورد له ئێران به‌قه‌د ناسیونالیزمی کورد له عێراق و تورکیا گه‌شه‌ی نه‌کردووه (۳۷).

له سو‌ریاش ناسیونالیزمی کورد ته‌نانه‌ت له‌وه‌ی کورده‌کانی ئێرانیش گه‌شه‌ی که‌متری کردووه، بۆ نمونه نیلیدا فۆکارۆ^{۷۰} نیشانیداوه که چۆن گرنگی به‌رده‌وامی وه‌فادارییه عه‌شیره‌تی و ئابینیه‌کان پیشی له‌ بڵاوبوونه‌وه‌ی ناسیونالیزمی کورد له سو‌ریا گرتووه‌و پێگای بۆ ئەوه خۆش کردووه که هێزه ناسیونالیسته عه‌ره‌به‌رکه‌به‌ره‌کان له سو‌ریا ده‌ستپوه‌ردان له ناسیونالیزمی کورددا بکه‌ن و ده‌ستکاری بکه‌ن (۳۸). به‌هه‌رحال

Farideh Koohi-Kamali⁶⁹

Nelida Fuccaro⁷⁰

خۆپیشاندانه خۆیناوییه‌کانی کورده‌کان له سووریا (له شاری قامیشلو - وه‌رگێژ) له به‌هاری ۲۰۰۴ نیشانیده‌دات که کورده‌کان له سووریا به‌رده‌وام هه‌ستی گله و گازنده‌ی ئه‌تنیکی خۆیان دژی ده‌وله‌ت (که ته‌نانه‌ت هه‌ندی له‌وانی له مافی هاوولاتبیوون بێهه‌ش کردوه) پێشخستوه.

برایانی به‌درخان (سووریا، کامه‌ران و جه‌لاده‌ت به‌درخان) هه‌ولیانداوه ناسیونالیزی کورد له ده‌یه‌ی ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ گه‌شه پێده‌ن یا دروستی بکه‌ن که ئه‌مه‌ش به جوانی نیشانیده‌دات که په‌گورپه‌شی ئه‌م ناسیونالیزمه نوێیه. ئه‌م سه‌ن برایه کورپی "به‌درخانی بو‌تان"ی به‌ناویانگ بوون که ئه‌ماره‌ته به‌هێزه‌که‌ی به ده‌ستی عوسمانییه‌کان له ۱۸۴۷ دا رووخا. ئه‌م سه‌ن برایه له‌گه‌ڵ کێشه‌ی نۆد رووبه‌روو بوون، له‌وانه سروشتی ده‌مه‌می بوونی په‌یوه‌ندییه‌کانی کورد له‌گه‌ڵ تورکه‌کان و سه‌ره‌تاییبوونی شته‌کان له کوردستان، هه‌روه‌ها که مارتین ئیستروهمیه‌ر^{۷۱} ئاماژه‌ی پێده‌کات و ده‌لێت: "سه‌رجه‌م کورده‌کان به‌ قولیی و به‌ توندی که‌وتبوونه دوا‌ی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تی، ئیدوئولوژیکی، ئابووری و تاکه‌که‌سییه‌کانی خۆیان له‌گه‌ڵ تورکه‌کان. ئه‌م په‌یوه‌ندییانه پێشی له‌ گه‌شه‌کردنی شوناسییکی کوردی متمانه‌به‌خۆکه‌ر، به‌هێز و جیاواز گرت" (۳۹). له پاستیدا موراد سومه‌ر^{۷۲} نیشانیداوه که چۆن ته‌نانه‌ت ئه‌مپۆش "تورک و کورده‌کان گروپێکی یه‌که‌بارچه له ناو پۆلیتبه‌ندی شوناسه نه‌گۆره‌ میژووییه‌کاندا پێکناهێنن" (۴۰).

Martin Strohmeier-⁷¹

Murat Somer -⁷²

له وه زیاتر به بۆچوونی ستروئیمیر: "زمانی کوردی قهلاجۆ کرابوو و بۆ پهروهده یا ئهدهبیات گونجاو نهبوو، کولتوره کهیان له دواوه مابوو و میژووه کهیان ئهفسانه بوو (٤١). له مه زیاتر هۆکاریکی زمانیی که پتر له زاراوهکان کوردهکانی له یهک جیا ده کرده وه، کێشه ی ئه و کوردانه بوو که به زمانی تورکی قسه یان ده کرد" (٤٢).

له راستیدا ته نانه ت ئه مپۆش PKK له گه ل ئه م کێشه یه پوه یه پوه یه ، چونکه هه م به زمانی کوردی و هه م به زمانی تورکی پهروه ده به کادرهکانی ده دات. خودی ئۆجالانیش به دهستی ئه م کێشه یه ده ینا لاند، چونکه زمانی تورکی له زمانی کوردی باشتر ده زانی و ته نها له م سالانه ی دوا ییه دا بوو که فێری کوردی بوو. تزاری پوس یاش له سالی ١٨١٢ له گه ل کێشه یه کی هاوشیوه پوه یه پوو بوو، چونکه زۆربه ی ئه ندامانی حکومه ته که ی له کاتی داگیرکاری ناپلیۆن به زمانی فه ره نسی قسه یان ده کرد. دوا به دوا ی جهنگی یه که می جیهانی و شالوی پاش ئه وه بۆ دروست کردنی ده ولت - نه ته وه کان له پۆژه لاتی ناوه راست، کورده کان که سیکیان نه بوو تا له به رامبه ر که لک وه رگرتنی مسته فا که مال ئه تاتورک له وه فاداری ئیسلامی، رابوه ستیت. رێبه رانی کورد وه ک محمه د شه ریف پاشا (که هه ول ی دا له رێگای هاوکاری کردنی لیژنه ی ئه رمه نیه کان له کۆنفرانسی ناشتی پاریس له ١٩١٩ مافی دامه زراندنی ده ولته ی کوردی ده سه ته به ر بکات) وه ک خایین سه یر ده کریت، چونکه ویستوویه تی له سه ر هه لویستی کورد سازش بکات. به وته ی ستروئیمیر "دروستبوونی نه ته وه ی تورک به وه گرێدرا بوو که کورده کان ه یچ به رنامه یه کیان نه بیته بۆ نه ته وه ی خۆیان" (٤٣).

پاش هه ره سههینانی راپه پینی شیخ سه عیدو ناگری له دهیه ی ۱۹۲۰،
 برابانی به درخان په یوه نندیه کانی خویان له گه ل ناسیونالیزی تورک به
 ته وای پچراندو هه ولیان دا (به پشتیوانی فه پهنسا له سوریا)
 ناسیونالیزی کورد به ته وای گه شه پیدهن. له کتیبی "گۆمه لکوژی
 کورد له تورکیا" و "مه سه له ی کوردستان دژی تورکیا" که هه ردوکیان له
 لایه ن سوریا به درخانه وه له ۱۹۲۸ بلو بوونه وه، نووسراوه: "تورکه کان
 پاش ئو هه موو هاوکارییه که له گه ل کورده کان و نه ته وه کانی دیکه
 کردیان، نیستا ئامانجیان قه لچۆکردن و تاواندنه وه ی کورده کانه.
 تورکه کان که له نه وه ی ئاتیلا و چه نگیزخان^{۷۲} ئالوگوریان تیدا پیکنا بیئت
 و له سروشتی خویاندا وه حشی و شه یئانین" (۴۴).

هه رچند که ئه م نووسینه وه ی به درخان بۆ پپوپا گهنده بووه و
 شیکردنه وه یه کی ساکار، به لاریدابه ر و چه واشه کارانه یه له میژوی کورد و
 تورک، به لام کاریگه ریه کی گرنکی له سه ر پيشکه وتنه کانی دواتری
 ناسیونالیزی کورد و شیکردنه وه کانیدا دانا. جه لادته به درخان وه ک
 یه که م سه رۆکی "خۆیبیوون"^{۷۴} هه لبرێدرا که حیزبیکێ ترانزه شنالی
 کورد بوو که سالی ۱۹۲۷ له لایه ن رۆشنییرانی کوردی سوریا له دهره وه ی
 ولات دامه زرا. حیزبی "خۆیبیوون" به دوی ئه وه دا بوو که بزوتنه وه یه کی
 ئازادیه خشی نه ته وه یی کوردی به هیز له گه ل هیزیکێ شه پکه ری
 مه شقیپکراو (که به رپه ره عه شیره تییه نه ریتییه کان گریدراو نه بیئت)
 دابه زرنیئت و راپه پینی سه رنه که وتووی ناگری له سالی ۱۹۲۷-۱۹۳۰ به

Attila and Jingiz Khan-⁷³

Khoybun-⁷⁴

رێكخستن كرد. دوابه‌دوای ئه‌وه، جه‌لاده‌ت به‌درخان ژيانی خۆی بۆ كاری نه‌ده‌بیبی ته‌رخان كرد و یارمه‌تی پێشكه‌وتنی ئه‌لفوبیی كوردی لاتینی دا. له‌ دوایین ساڵه‌كانی ژيانی له‌ ده‌یه‌ی ١٩٦٠، جه‌لاده‌ت به‌درخان وه‌ك وته‌بێژی مه‌لا مسته‌فا بارزانی، پێبه‌ری به‌ناوبانگی كوردی عێراق خزمه‌تی كرد. ساڵی ١٩٣٧ كامه‌ران به‌درخان كتیبی "هه‌لۆی كوردستان" ی بلآو كرده‌وه كه‌ هه‌ولێکی فۆرمالیتیک و له‌بیركراو بوو بۆ نووسینی چیرۆكێکی حیماسی بۆ هاندانی ئامانجی كورده‌كان وه‌ك به‌رهمه‌هه‌ كلاسێكه‌كه‌ی فرانز ویترفیل^{٧٥} به‌ ناوی "٤٠ پۆژی موسا داغ"^{٧٦} كه‌ بۆ ئه‌رمه‌نییه‌كان نووسرابوو. به‌درخان هه‌ولێ دا نه‌ته‌وه‌یه‌کی ویناكرایوی كوردی دروستبكات كه‌ قاره‌مان و نیشتمانپه‌روه‌ر بێت و پێز له‌ خاكه‌كه‌ی خۆی بگرێت، خۆی به‌ شاخه‌كاندا بناسێته‌وه‌ و شانازی به‌ زمان و میرات و چیرۆكه‌ گه‌له‌ری و گۆرانییه‌ جوانه‌كان و ژنه‌ به‌هێز و نیشتمانپه‌روه‌ره‌كانی و په‌كپیزی كورد به‌گشتی بكات.

به‌درخان ته‌نانه‌ت هه‌ولیدا ئه‌و بیره‌كه‌یه‌ پێشبخات كه‌ ئایینی پاسته‌قینه‌ی كورد، ئایینی زه‌رده‌شتی بووه‌ و "باخی عه‌ده‌نی بابل"^{٧٧} هاوشیوه‌یه‌کی كوردی له‌ ئه‌فسانه‌ی "هه‌زار ده‌ریاچه" له‌ بینگول هه‌بووه‌. مه‌ته‌لگه‌لیك وه‌ك "شیر ته‌نها پشت به‌ چنگوپه‌لی خۆی ده‌به‌ستیت" نیشانی ده‌دات كه‌ چۆن كورده‌كان ته‌نها پشتیان به‌ خۆیان به‌ستوه‌ و چاوه‌پروانی یارمه‌تی كه‌سانی دیکه‌ نه‌بوون.

Franz Werfel-⁷⁵

The Forty Days of Musa Dagh -⁷⁶

Biblical Garden of Eden -⁷⁷

بهه‌رحال هه‌وێی کامه‌ران به‌درخان بۆ دروستکردنی حیماسه‌یه‌کی
نه‌ته‌وه‌یی کوردی هیچ ئاکامێکی نه‌بوو و نه‌یتوانی خزمه‌تی ناسیونالیزمی
کورد بکات. زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری کورده‌کان ئه‌و کاته‌ هه‌شتا هه‌ستی
نه‌ته‌وه‌یی کوردی تێیاندا دزه‌ی نه‌کردبوو و خۆیان له‌ موسڵمانانی دیکه
جیا نه‌کردبووه‌وه‌.

ئەنجام

ئەوھە كە پىشەكانى ناسيوناليزمى كورد زۆرتەر (نە بە تەواوى) لە سەردەمى نوڧدايە، بە هيچ شتۆه يەك بە واتاى پەتكردەنەوھى بوون يا پەوايەتى ئەم ناسيوناليزمە نيبە. لە راستيدا ئەم تايبەتەنديبە تەنھا بە پىشە نوڧيەكانى ناسيوناليزمى كورد سنووردار نيبە چونكە ناسيوناليزمى عەرەب، تورك و فارس تەنھا تۆزىك لە ناسيوناليزمى كورد كۆتتەن و ناسيوناليزمى نەتەوھەكانى ئەوروپاش (كە چەمكى ناسيوناليزم لە ناو ئەواندا لەدايكبوو) تارپادەيەك نوڧن. بەھەرچال ئەوھە راستە كە ناسيوناليزمى كورد بە بەراورد لەگەل ناسيوناليزمى دراوسىكانى واتا توركەكان، عەرەبەكان و فارسەكان، مەنگ و پارچە پارچە بوو.

ئەم وتارە نيشانيدا كە ناسيوناليزمى كورد زۆرتەر لە سەدەى ۲۰ دا وەك كاردانەوھى ئەتنيكىكى بىن دەولەت دژى ناسيوناليزمە فرميبە خاوەن دەولەتەكان (توركيا، عىراق، ئىران و سوريا) گەشەى كرد. مارتين فان بروينسن شروڧەى ئەوھە دەكات كە "جۆرى سياستە نەتەوھەسازيبەكان كە لە قۇناغەكانى پيشوودا زۆر بە سەرکەوتووى جيبەجى بوو، ئىستا ئاكام و ئەنجامى پىچەوانەى بەدواوھە و لە دەيەى ۱۹۷۰وھە سەرکوتى دەربىنى ھەستى ناسيوناليزمى كوردى لە باتى ئەوھى بيبتە ھۆى لەناوچوونى، بووھە ھۆى بەھيزبوونى ئەم ناسيوناليزمە" (۴۵). ھەرھەما موراد سومەر بە ئامازەدانى تايبەت بە كورد، ئەم دوايانە نيشانيداوھە كە "چۆن خەلك دەتوانن چەمگەلى تىكەلاو و جۆراوجۆريان بۆ شوناسەكەيان ھەببەت، كەوابوو ئيتنيسيتە ناچارە لەگەل سەرچاوەكانى

دیکه وهک شوناسی نه ته وهیی، فه رانه ته وهیی و ناوچه بییه کان پکا بهری بکات" (٤٦).

به هه رحال ئه م کیشه و جیاوازییانه له ناو ناسیونالیزی کورددا ئه م ناسیونالیزی له ناو نه بر دووه، به لکو به رده وام گه شه ده کات و پوخته تر ده بیته. بۆ نمونه ئه م دواییانه پیشکه وتنی ترانزنه شنالی ویناکراو وهک تۆره کانی دیاسپۆرا، ریکخواه نیتونه ته وه بییه ناده ولّه تیه کان، سیستمی دیموکراتیکی ده ولّه تانی خانه خوئی و سیستمی پیشکه وتووی په یوه ندییه کان، ده رفه تی بنه په تی بۆ شیوه نوئییه کانی پشتیوانی له پرۆژه کانی ناسیونالیزی کوردی په خساندووه (٤٧).

له عیراق دروستبوونی هه ریمیکی پارێزراو و خاوه ن ئۆتۆنۆمی یارمه تی به هاتوچۆی خه لک و ئالوگۆپی بیروپاکان و هاتنی سه رچاوه کان بۆ کوردستانی عیراق داوه هه مووی ئه مانه ش یارمه تییا ن به پیشکه وتنی چه مکی خۆده سه لاتداری کورد داوه (٤٨). له تورکیا ده سترپاگه یشتن به ریکخواه کانی یه کیتی ئه وروپا، په یوه ندی له گه ل تۆپی نیتونه ته وه بی ریکخواه کانی مافی مرۆفی به هیزتر کردووه و گۆره پانئیکی یاسایی سیاسی نوئی بۆ بانگه شه ناسیونالیستییه کانی کورده کان دروستکردووه و نهک ته نها له عیراق، به لکو له ئاستی نیتونه ته وه بییشدا په وایه تی به کوردایه تی داوه (٤٩).

له راستیدا له سه ره تای سه ده ی ٢١، ناسیونالیزی کورد ده ستیکرد به دروستکردنی کیشه و سه ره ئیشه بۆ داها تووی ده ولّه تی ئێران، تورکیا، عیراق و سووریا. ناسیونالیزی کورد به تابه ت له باکووری عیراق پاش دروستبوونی ده ولّه تیکی دوفاکتۆی کورد (که دوابه دوای شکستی عیراق

له شه‌پی که‌نداو له ۱۹۹۱ پیکهات) بوژاوه‌ته‌وه . له ژیر پاراستنی هه‌ریمی دژه‌فرین که دژی ده‌ولتی سه‌دام دامه‌زرا و تا کاتی پووخانی ئەم پژیته به‌رده‌وام بوو، نه‌وه‌یه‌کی کورد له ژیر ده‌سه‌لاتی ئیداره‌ی کورددا گه‌وره بووه که تنها زمانی کوردی (نه‌عه‌ره‌بی) ده‌زانیته . له‌مه‌زیاتر کۆمه‌لگه‌ی مه‌ده‌نی کورد که‌م که‌م سه‌ریه‌له‌داوه‌و گه‌لیک پۆژنامه، گۆنار، پادیۆ و ته‌له‌فیزیۆن به‌ زمانی کوردی کار ده‌که‌ن و بیروپای جیاواز بلآو ده‌که‌نه‌وه . کورده‌کان چیژ له‌و ئازادیانه‌ وه‌رده‌گرن که شوپنه‌کانی دیکه‌ی عێراق لێی بیه‌شن. له‌مه‌ زیاتر بوونی دیاسپۆریه‌کی تاراپه‌یه‌ک خوینده‌وار که پۆژبه‌پۆژ کاریگه‌ری زیاتری ده‌بیته و زیاتر له ۵۰۰ هه‌زار که‌سی له ئه‌وروپایه، بووه به‌ پالپشتیک بۆ ناسیونالیزمی کورد که له‌ ناو ئەم ده‌ولته‌ دوفاکتۆیه‌دا گه‌شه‌ی کردووه .

شه‌پی ولاته‌ یه‌گگرتووه‌کانی ئەمریکا له عێراق که سه‌دام حوسه‌ینی له سالی ۲۰۰۳ له‌سه‌ر ده‌سه‌لات لاه‌رد، ناسیونالیزمی کوردی زیاتر له‌ جارانی به‌ره‌وپیش بردووه‌و له‌ سایه‌ی دژایه‌تییه‌ له‌ میژینه‌کانی تورکیا له‌گه‌ڵ ئەمریکا، ناسیونالیزمی کورد له عێراق زۆر زیاتر له‌وه‌ی که‌ چاوه‌پوان ده‌کرا بوو به‌ هاوپه‌یمانی نزیک‌ی ئەمریکا (۵۰). ئەم بارودۆخه‌ هه‌ستیاره‌ له‌ ئەنجامی ئەوه‌دا پیکهات که‌ تورکیا پێگای به‌ ولاته‌ یه‌گگرتووه‌کانی ئەمریکا نه‌دا خاکی ئەم ولاته‌ وه‌ک پێگه‌یه‌ک بۆ هێرشکردنه‌ سه‌ر عێراق له‌ ماری ۲۰۰۳ به‌کار بێنیت .

کورده‌کانی عێراق له‌ نا‌کاو متحانه‌یان به‌ ده‌وری هاوپه‌یمانی له‌گه‌ڵ ولاته‌ یه‌گگرتووه‌کانی ئەمریکا کرد و به‌ په‌رۆش و سه‌رکه‌وتوانه‌ ئەم کاره‌یان جیه‌جی کرد . له‌ کاتی‌کدا که‌ نا‌ئارامیه‌یه‌کانی پاش شه‌پی عێراق

گەلیک لە ناوچه‌کانی عەرەب‌نشینیی عێراقی کردوو بە ناوچه‌گەلی زۆر مەترسیدار، ناوچه‌ی کوردنشینیی عێراق بوو بە ھەریەکێکی تا پادەبەک ئارام و ناسیونالیزمی کورد بوو بە پشتیوانیکی وەفاداری وڵاتە یەکگرتووکانی ئەمریکا. لە بەرامبەردا وڵاتە یەکگرتووکانی ئەمریکا پشتیوانی لە دەستووری عێراق دەکات کە دەسەلاتیکی زۆری داو بە کوردەکان بۆ بەرپۆھەردنی کاروباری خۆیان لە عێراقدا.

ئێستا ناسیونالیزمی کورد لە عێراق خاوەن دەسەلاتیکی بێ وێنە، چونکە ھیزی فیتۆکردنی^{۷۸} پێشھاتەکانی داھاتووی عێراقی ھەیە. ئەگەر عەرەبەکان پازی نەبن بە عێراقیکی فیدرالی دیموکرات کە ئامانجەکانی ناسیونالیزمی کورد تێیدا بەدی بێت، کوردەکان بەردەوام دەبن لە بەرپۆھەردنی کاروباری خۆیان کە لە ساڵی ۱۹۹۱ تا ئێستا بەرپۆھەریان بردوو. لە پاستیدا دوو پێفراندۆمی نافەرمی لە ساڵی ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵ بەرپۆھەردوو کە تێیدا خەڵک بە تیکرا دەنگی بە سەرپۆھەردنی کورد دا. ئەلبەتە راستییە ژبوپۆلۆتیکەکان^{۷۹} لە ئێستادا ناھێڵت کوردەکان سەرپۆھەردن، بەلام کچ دەتوانت پێشبینی ئەو بکات کە داھاتوو چۆن دەبێت ئەگەر بێت و عێراقیکی دیموکراتی فیدرال دروست نەبێت. لەوانە یە ئێوکاتە (بە ناوی پاراستنی سەقامگیری کە بە قازانجی وڵاتە یەکگرتووکانی ئەمریکا، تورکیا و دەولەتانی دراوسێی دیکە بێت) مافی ئەو بۆ کورد بە ڕەوا ببینرێت کە بەرھەو سەرپۆھەردنی ھەنگاوی ھەلبگریت.

veto-⁷⁸

Geopolitical -⁷⁹

ماوه ته وه ئه وه بلیین که به له بهرچا و گرتنی ئه و راستییی که کوردستانی گه وه خاوهن پێژهیه کی بهرچاوی نهوت و ئاوه له پۆژه لاتیی ناوه راستدا، ناسیونالیزی کورد به دلنیاییه وه کاریگه ری له سه ر داها تووی ناوچه به تاییهت و داها تووی جیهان به گشتی ده بیته. که وابوو ده وله تانی دیکه بۆ پوو به پوو بوونه وه له گه ل ئه م نه نامانه و پوو به پوو بوونه وه له گه ل ده وله تان و نه ته وه کانی دیکه، ده بی په وایه تی به ناسیونالیزی کورد بدهن. ئه گه ر سه ره تا دان به م په وایه تییه دا بنه یته له وانه یه پاشان پێگا چاره یه کی داد په ره رانه و درێژخایه ن بۆ کێشه کان بدۆزێته وه.

بۆ وه دیهاتنی مافی چاره ی خۆنووسین بۆ نه ته وه ی کورد پێویست ناکات هه تهن یه کپارچه یی خاکی ئه و ولاتانه که کورد تێیاندا ده ژێ، له ناو بجێته. شیوه گه لی جۆرا و جۆری ئۆتۆنۆمی، فیدرا لیزی م و ته نانته دیموکراسییه کی ساده، به لام راسته قینه له وانه یه داواکارییه راسته قینه کانی ناسیونالیزی کورد دا بین بکات. له م پوانگه یه پێگا چاره له وه دایه که پێشووینه نوێکانی مافی مرۆف بۆ نه ته وه ی کورد په یه وه بکریته. ئه نجامێکی وه ها له وانه یه سه داسه د سه ر نه گریته، به لام ده بیته هۆی په ی دا بوونی پێگا چاره یه ک بۆ هه موو ئه و ناسیونالیزمانه ی که په یوه ندییان به م مه سه له یه وه هه یه. که وابوو داها تووی ناسیونالیزی کورد چۆن ده بیته، دیار نییه.

سه رچاوه:

Michael M. Gunter, *The Modern Origins of Kurdish Nationalism*, cited in *Evolution of Kurdish Nationalism*, Mohammed M.A. Ahmed, Michael M. Gunter, (2007), Costa Mesa, Mazda Publishers.

پهراویزهکان:

- 1 - John Armstrong, Nations before Nationalism (Chapel Hill: University of North Carolina, 1982).
- 2- Anthony D. Smith, The Ethnic Origins of Nations (Oxford: Blackwell, 1986).
- 3- Ernest Gellner, Thought and Change (London: Weidenfeld and Nicholson, 1964), p. 168.
- 4- Benedict Anderson, Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism (London: Verso, 1991).
- 5- Benyamin Neuberger, "State and Nation in African Thought," Journal of African Studies 4:2 (1977), p. 202.
- 6- Eugene Weber, Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870-1914 (Stanford: Stanford University, 1976).
- 7- Mehrdad R. Izady, The Kurds: A Concise Handbook (Washington: Crane Russak: 1992), p. 23.

8- بنواړن بۆ هه مان سه رچاوه ی پيشوو، لاپه رهی ٢٤

- 9- Vladimir F. Minorsky, "Kurds, Kurdistan: Origins and Pre-Islamic History," in The Encyclopedia of Islam, New ed. Vol. 5. Leiden, Netherlands: Brill, 1981), p. 449.

10- بنواړن بۆ هه مان سه رچاوه ی پيشوو

- 11- Edith and E. F. Penrose, Iraq: International Relations and National Development (London: Ernest Benn, 1970), p. 276.

12- بۆ به شين له وه رگيراني نه م کتبه بۆ زماني شينگيزی بنواړن بۆ:

- Prince Sharaf al-Din Bitlisi (English translation and commentaries by M. R. Izady) The Sharafnama: Or the History of the Kurdish Nation, 1597—Book One (Costa Mesa, CA: Mazda, 2005).

- 13- Martin van Bruinessen, Agha, Shaikh and State: The Social and Political Structure of Kurdistan (London: Zed, 1992), p. 267.

- 14- Amir Hassanpour, Nationalism and Language in Kurdistan, 1918-1985 (San Francisco: Mellen Research University, 1992), pp. 53, 55.

- 15- Ferhad Shakely, Kurdish Nationalism in Mam u Zin of Ahmad-iKhani (Brussels: Kurdish Institute of Brussels, 1992), p. 64.

- 16- Amir Hassanpour, "The Making of Kurdish Identity: Pre-20th Century Historical and Literary Discourses," in Abbas Vali, ed., Essays on the Origins of Kurdish Nationalism (Costa Mesa, CA: Mazda, 2003), p. 112.

17- بنواړن بۆ هه مان سه رچاوه ی پيشوو، لاپه رهی ١٣٠

18- David McDowall, *A Modern History of the Kurds* (London and New York: I.B. Tauris, 1996), p. 53.

19- John Hutchinson and Anthony D. Smith, eds. *Nationalism* (Oxford and New York: Oxford University, 1994), pp. 5.

جان هاتچینسون و ئانتونی ئیسمیت ئاماژە بە کۆمەڵیک پرورداری تایبەتی دیکە دەکەن وەک: دابەشبوونی یەکەمی پۆلەندا (لهستان) لە ساڵی ۱۷۷۵، پراگە یان دنی سەربەخۆیی ئەمریکا لە ساڵی ۱۷۷۶ و لیدوانەکەیی جان فیشیر بۆ نەتەوێی ئەلمانیا لە ساڵی ۱۸۰۷. جان هاتچینسون و ئانتونی ئیسمیت هەروەها ئاماژە بەو دەکەن کە ناسیونالیزم وەک بزوتنەوێکی ئیدئۆلۆژیکی بێ شتگەلیک وەک چاپەمەنی پۆژننامەفانی، مۆفگەرایی چینیایەتی لە هەندیک لە شارەکانی باکووری ئیتالیا، گەشەکردنی شارە ئازادەکان وەک ناوەندی کاپیتالیزم و جیاکردنەوێی ئینگلتەرا لە فەرەنسا لە کۆتایی شەپتی سەدسالە (۱۴۵۳-۱۳۳۷) پوینەدەدا.

20- Martin van Bruinessen, "Ehmedi Xanis Mem u Zin and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness," in Abbas Vali, ed., *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* (Costa Mesa, CA: Mazda, 2003), p. 44.

21- Hugh Seton-Watson, *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism* (Boulder: Westview, 1977), p. 148.

22- Denise Natali, *The Kurds and the State: Evolving National Identity in Iraq, Turkey, and Iran* (Syracuse: Syracuse University Press, 2005), p. 24.

23- بنواین بۆ هەمان سەرچاوەی پیشوو، لاپەرەیی ۱۴۰

24- Hakan Ozoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries* (Albany, NY: State University of New York, 2004), p. 117.

25- بنواین بۆ هەمان سەرچاوەی پیشوو، لاپەرەیی ۳۰. بۆ شیکردنەوێی زیاتری

پەرۆزەیی مۆدێرنیزاسیۆنی کەمالیستەکان و ناخۆیی حکومەت بە نەسبەت کوردەکان بنواین بۆ:

Mesut Yegen, "The Turkish State Discourse and the Exclusion of Kurdish Identity," *Middle Eastern Studies* 35 (April 1996), pp. 216-29.

26- M. Hakan Yavuz, "Five Stages of the Construction of Kurdish Nationalism in Turkey," *Nationalism & 2.*, p. 2.

27- بنواین بۆ هەمان سەرچاوەی پیشوو، لاپەرەیی ۳. بۆ زانیاری و

لێکدانەوێی زیاتری ئەم بابەتە بنواین بۆ:

M. Hakan Yavuz, "A Preamble to the Kurdish Question: The Politics of Kurdish Identity," *Journal of Muslim Minority Affairs* 18:1 (1998), pp. 9-18; and

Robert Olson, "Five Stages of Kurdish Nationalism, 1880-1980," *Journal of Muslim Minority Affairs* 12:2 (1991), pp. 392-410.

29- Hamit Bozarslan, "Kurdish Nationalism in Turkey: From Tacit Contract to Rebellion (1919-1925)," in Abbas Vali, ed., *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* (Costa Mesa, CA: Mazda, 2003), p. 165.

30- بنوارین بۆ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

31- Ali Kemal Ozcan, *Turkeys Kurds: A Theoretical Analysis of the PKK and Abdullah Ocalan* (London and New York: Routledge, 2006).

32- C. J. Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs: Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq, 1919-1925* (London: Oxford University, 1957); and Wadie Jwaideh, "The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development," Ph.D. dissertation, Syracuse University, 1960.

33- McDowall, *Modern History of the Kurds*, p. 158. For further discussions, see Edmonds, *Kurds, Turks and Arabs*; and Saad Jawad, *Iraq and the Kurdish Question, 1958-1970* (London: Ithaca, 1981). Nevertheless, Sheikh Mahmud did declare himself "king of Kurdistan" in 1922.

34- Dana Adams Schmidt, *Journey among Brave Men* (Boston: Little, Brown, 1964), pp. 109-10.

35- Gareth R.V. Stansfield, *Iraqi Kurdistan: Political Development and Emergent Democracy* (London and New York: RoutledgeCurzon, 2003).

36- Farideh Koohi-Kamali, *The Political Development of the Kurds in Iran: Pastoral Nationalism* (New York: Palgrave Macmillan, 2003).

37- On the Mahabad Republic of Kurdistan, see William Eagleton, Jr., *The Kurdish Republic of 1946* (London: Oxford University, 1963); and "The Republic of Kurdistan: Fifty Years Later," special issue, *International Journal of Kurdish Studies* 11, nos. 1-2 (1997).

38- Nelida Fuccaro, "Kurds and Kurdish Nationalism in Mandatory Syria: Politics, Culture and Identity," in Abbas Vali, ed., *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* (Costa Mesa, CA: Mazda, 2003), pp. 191-217.

هه‌روه‌ها بنوارین بۆ:

Ismet Cheriff Vanly, "The Kurds in Syria and Lebanon," in *The Kurds: A Contemporary Overview* (London: Routledge, 1992), ed. by Philip G. Kreyenbroek and Stefan Sperl, pp. 143-70.

عيسمه‌ت شه‌ريف وانلى يه‌كێك له چالاكه ئاكاديميسه‌ كۆنه‌كانى بواری

ناسیونالیزمی هه‌نووكه‌ی كورده‌.

39- Martin Strohmeier, *Crucial Images in the Presentation of a Kurdish National Identity: Heroes and Patriots, Traitors and Foes* (Leiden and Boston: Brill, 2003), p. 54.

40- Murat Somer, "Turkeys Kurdish Conflict: Changing Context, and Domestic and Regional Implications," *Middle East Journal* 58 (Spring 2004), p. 237.

41- Strohmeier, *Crucial Images in Kurdish National Identity*, p. 45.

42- بنوارین بۆ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌رەى ٦١.

43- بنواین بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره ی ۸۴.

44- بنواین بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره ی ۱۰۴.

45- Martin van Bruinessen, "Shifting National and Ethnic Identities: The Kurds in Turkey and the European Diaspora," *Journal of Muslim Minority Affairs* 18 (April 1998), p. 39.

46- Murat Somer, "Failures of the Discourse of Ethnicity: Turkey, Kurds, and the Emerging Iraq," *Security Dialogue* 36 (March 2005), p. 114.

47- Natali, *Kurds and the State*, p. 161.

48- بنواین بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره ی ۱۴۶-۱۴۵

49- بنواین بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره ی ۱۶۹

50- بۆ دوو کۆمه له وتاری جیاواز له م په یوه ندییه دا بروانن بۆ:

Mohammed M.A. Ahmed and Michael M. Gunter, eds., *The Kurdish Question and the 2003 Iraqi War* (Costa Mesa, CA.: Mazda, 2005); and Brendan OLeary, John McGarry, and Khaled Salih, eds., *The Future of Kurdistan in Iraq* (Philadelphia: University of Pennsylvania, 2005).

پۆشنیپیران و کیشە ی ژن، پەرورده و زمان له ناخیوی ناسیونالیستی کورد له قونای کۆتایی ئیمپراتۆری عوسمانیدا

جانیت کلاین

تیبینییهکی سهرنجپراکتش، پۆژیک له پۆژان له بلاقۆکی "ژین" دا
بلاوبوووه که پۆژنامهیهکی کوردی ناسیونالیستی بوو، که پاش شهپی
یهکه می جیهانی له ناو ئیمپراتۆری عوسمانیدا بلاو دهبووه. له
پۆژنامهیه دا نووسرابوو:

"هه ندی له خوینهره کانمان له کاتی وتنی (گۆکردنی) وشه ی "ژین"
کۆمه لیک کیشه یان هه یه و هه ندیکیان واتیکه یشتون که ئه م وشه یه "ژن"
ه . به هه رحال وشه ی ژین به ته واوی هاوتایه له گه ل ژیان، چونکه له
پاستنویسدا پیتی (Y) واتا ئی له نیوان (J) ، (S) و (N) (ن) دا دیت، به
واتایه کی دیکه وه ک که سه ره ی پیناسه وایه . ژن که هاوتا فارسییه که ی
ده بیت به "زه ن" بی (Y) ده نووسریت و به که سه ره ده خویندریته وه . ئه مه
نموونه یه که که نیشاندده ات کۆمه لیک واتای نامۆ و چه وت به هۆی

هه‌له‌یه‌کی بچووک له نووسینی پیتته‌کاندا دروستده‌بیت، ئه‌مه‌ش به‌پاستی جیگای داخه. به‌لام چیمان پتده‌کریت؟ ئه‌مه‌ نیشانیده‌دات که چه‌نده باشه زمانیکی ئاریایی (وه‌کو کوردی- وه‌رگێر) به‌ ئه‌لفوویی سامی بنووسریتته‌وه - سه‌رکه‌وتوو بن" (١).

له کاتی‌کدا که زۆر به‌ ده‌گه‌من دوو وشه‌ی "ژن" و "ژیان" له پاستنویسی نانیستانداردا پتکه‌وه‌ تیکه‌ل ده‌کرین، به‌لام به‌هه‌رحال ئه‌وه‌ ته‌نها به‌خت و شانسه‌ نه‌بووه‌ که پۆشنیبرانی کورد مه‌سه‌له‌ی ژنیان کرد به‌ ده‌ستمایه‌ی ئاخپوه‌ ناسیونالیستییه‌کان که له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ٢٠دا ده‌ستی به‌ گه‌شه‌ کرد. ژنان خه‌باتی خۆیان له قۆناغی نوێی سیاسی کورد له سه‌رده‌می عوسمانی له ١٩١٢ دا له کاتی‌کدا ده‌ستپیکرد که نووسه‌ریکی کورد خوینه‌رانی خۆی ئاگادار کرده‌وه‌ که کیشه‌یه‌کی گرنه‌گ هه‌یه‌ که له سه‌راسه‌ری پۆژئاوا و به‌شیکی بچووک له پۆژه‌لات، پۆژنامه‌وانان، سه‌رجه‌م زانستفانه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و به‌ کورتی هه‌موو که‌سیکی به‌ خۆوه سه‌رقال کرده‌وه، ئه‌ویش "کیشه‌ی ژن"-ه. له پاستیدا ئه‌م نووسه‌ره‌ نووسی: "هه‌ندیک بیرمه‌ند، سه‌رده‌می ئیمه‌ و سه‌ده‌ی ئیمه‌ به‌ "سه‌ده‌ی ژن" ناوزه‌د ده‌که‌ن. بابته‌ی ئیمه‌ "کیشه‌ی ژن"-ه له نیوان کورددا. ئامانجی ئیمه‌ ئه‌وه‌یه‌ که "کیشه‌ی ژن" و که‌وابوو کیشه‌ی بنه‌ماله‌ بخه‌ینه‌پوو که مه‌سه‌له‌یه‌کی یه‌کجار گرنه‌گ بۆ کورد، هه‌روه‌ها که بۆ هه‌موو که‌سیکی دیکه‌ گرنه‌گ و ده‌بیت وه‌ک کیشه‌ی گه‌نجان گرنه‌گی پێ بدریت" (٢).

سه‌ره‌لدانی ژن و به‌ واتایه‌کی دروستتر "کیشه‌ی ژن" له ناو ئاخپویی سیاسی کورد له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ٢٠دا پووداویکی گرنه‌گ بوو، نه‌ک ته‌نها

به هۆی ئه وهی که نیشانهی دروستبوونی فیمینیزی کرد بو، یا به هۆی ئه وهی که نیشانهی ده رکه وتنی ژنان له ناو سیاسه تی کرددا بو، به لکو به هۆی ئه وهی که هاوکات بوو له گه ل سهره له دانی کۆمه لێک کێشه و ئه کته ری نوێ. ئه م کێشه و ئه کته ره نوێیانه پێکه وه به شیک بوون له جۆرێک ناخۆی سیاسی جیاواز که رۆشنبرانی کردی عوسمانی بلایان ده کرده وه و پشتیوانیان لیده کرد (۳). ئه مه ناخۆیکی نوێ بوو که خۆی په روه رده بوو و هه ولیدا یارمه تی زیاتر به پێکهاتنی ئالوگۆر له واقیعی سیاسی، کۆمه لایه تی و ئابووریدا بدات (۴).

به نیهت کرد، هه روه ک گه لێ له بزوتنه وه ناسیونالیستییه کانی دیکه ی هاوچه رخ، "کێشه ی ژن" و ته نانه ت خودی ژنیش ده وری زۆر گرنکی نه بوو، به لکو با به تیک بوو که زۆرتر پیاوان بریاریان له سه ر گرنکیه که ی ده دا و سمبولی مه سه له کانی دیکه بوو، واتا گۆره پانیک بوو بۆ خه بات له پێناو کۆمه لێک په رفره وانه تر که کۆمه لگه له گه لیا ندا پوه به بوو. که وابوو ئه م وتاره به واتای پاسته قینه ی خۆی ده رباره ی ژنی کرد نییه، که وابوو ناتوانیت پاسته وخۆ له چوارچۆیه ی توێژینه وه کان ده رباره ی ژن پۆلێن بکریت (۵)، به لکو ده یه ویت له رێگای شیکردنه وه ی شیۆه ی هه لسوکه وتی ناخۆی ناسیونالیستی کرد له گه ل "کێشه ی ژن"، په یوه ندیه کۆمه لایه تییه جنسیه کان (له پوه ی جنسی ژن و پیاوه وه) بخاته پوه، به تایبه ت ئه و بواره که تیدا گروپێکی بژارده ی تا پاده یه ک بچوکی (زۆرتر پیاوان) کردی عوسمانی هه ولیا ندا بزوتنه وه یه کی ناسیونالیست دروستبکه ن و بانگه شه ی رێبه رایه تیکردنی ئه م بزوتنه وه یان ده کرد له رێگای کۆمه لێک په رژه ی رێکخراوه یی و نووسیندا.

كه وابوو مه بهستی ئەم توێژینهوهیهی ئێمه ئەوهیه كه نیشانیبدات و ئەوه شیبكاتەوه كه چۆن "كێشەى ژن" كهوتە ناو پۆشنبیران و پۆشنبیران چۆن هەلسووکهوتیان لهگەڵ ئەم مهسهلهیه کردووه و ههروهها دهمانهویت ئەوه نیشانبدهین كه كام لایهنهكانى میژووی كۆمه‌لایه‌تى و سیاسى كورد له كۆتایی سهردهمی عوسمانیدا دهكریت له پێگای تاوتوێکردنى "كێشەى ژن" له چاپه‌مه‌نییه‌كانى كوردی سهردهمی عوسمانیدا دیاری بكریت (٦). بۆ گه‌یشتن به‌م مه‌به‌سته پێویسته ته‌وه‌ره‌كان ده‌رباره‌ی ژن له دوو بواری په‌یوه‌ندیداردا به‌خینه به‌ر باس: یه‌كه‌م، ده‌بێت ئەو وتارانه به‌خینه به‌ر باس كه ده‌رباره‌ی كێشەى ژن له پال و تاره كۆمه‌لایه‌تى و سیاسیه‌كانى دیکه‌دا ب‌ل‌او بوونه‌ته‌وه (٧). دووهم، پێویسته ئاماژه به‌ په‌یوه‌ندییه ناوخۆیه‌كانى ئەم مه‌سه‌لانه بکه‌ین و بیانخه‌ینه ناو چوارچێوه‌ی میژوویی به‌رفراوانتری خۆیاندا. ئەگەر "كێشەى ژن" وه‌ك به‌شێك له ناخۆیكى سیاسى به‌رفراوانتر تاوتوێ بکه‌ین، ده‌توانین په‌ی به‌وه ببه‌ین كه "كێشەى ژن" به‌ شتیه‌یه‌كى ئالۆز پێچرابوو به‌و كێشه‌گه‌وره‌ترانه‌وه كه كۆمه‌لگه‌ی كورد له كۆتایی قۆناغى عوسمانیدا له‌گه‌ڵیاندا پووبه‌پوو بوو وه‌ك مه‌سه‌له‌ی ئایین، ئاراسته‌ی شارستانییه‌ت، ئابووری و له هه‌موویان گرنگتر مه‌سه‌له‌ی ناسیونالیزم.

سییه‌م، كاتێك كه باسى ئەوه ده‌كه‌ین كه كه‌ی و چۆن كێشەى ژن له ناو چاپه‌مه‌نى كوردیدا سه‌ره‌یه‌لدا، ده‌توانین په‌ی به‌وه ببه‌ین كه ئەوكاته نه‌ك ته‌نها كۆمه‌لێ كێشه هه‌بووه كه پۆشنبیران و پیاوانى حكومه‌ت له قۆناغى مه‌به‌ستی توێژینه‌وه‌كه‌ی ئێمه‌دا (١٩٠٨-١٩١٩) باسیان کردووه، به‌لكو سروشتى ئەو سیاسه‌تانه كه تییدا تیوه‌گلابوون، خۆیشی له ناو

پهوتی گوزار (تیپه پېوون) دا بوو. سهره لاندی ناسیونالیزم، په کئی له بهرهمه لاره کییه کانی ئەم جوړه سیاسته نوێیانه بوو. ناسیونالیزمی کورد (هەر وهک بزوتنه وه ناسیونالیستییه جوړاوجوړه کانی ناو و دهره وهی ئیمپراتوری عوسمانی) له دهوروبه ری سهره تای سده ی ۲۰ دا سهریه لدا. له هه مان کاتدا سهره لاندی ئەم ناسیونالیزمه (هەر وهک بزوتنه وه ناسیونالیسته کانی دیکه) و لیکچوونی ته وای زۆریه ی ئەم ناخیوه - که ئەندازیاره کانی بهرهمیان هینا- له گه ل بزوتنه وه ناسیونالیسته کانی دیکه، بیگومان ئەم ناسیونالیزمه دهخاته ناو میژووی جیهانی ناسیونالیزم.

له هه موو ئەمانه زیاتر، به نیسبته میژووی پۆشنبیری، گه لئ له بیروکه کانی ئەمقۆ دهرباره ی زمان، په گه ز، شارۆمندی، په یوه ندییه کۆمه لایه تییه کان و زانست بۆ په روه رده کردنی خوێنران له گه لئ له شوینه کانی جیهان، له به رده ستدا بوو. به هرحال ئەوه که چۆن ئەم مه سه لانه له لایه ن چالاکانی کۆمه لگه جوړاوجوړه کانه وه شروقه کراوه و که لکی لئ وه رگیراوه، بابه تیکی دیکه یه . له هه مان کاتدا ئەلپه ته ناسیونالیزمی کورد خاوه ن تاییه تمه ندی میژووی خۆیه تی.

ناسیونالیزمی کورد له ناوه راستی ئالوگۆره چره کۆمه لایه تی و ئابوورییه کانی کوردستانی عوسمانیدا سهریه لدا، که مه رجی به کلاییکه ره وهی، گۆپینی پیکهاته ی ده سه لاتی ناوچه بوو که تا راده یه ک له ئەنجامی هه وله کانی عوسمانی بۆ چرکردنه وهی ناوچه له یه ک دووره کانی ئیمپراتورییه که ی له سده ی ۱۹ دا پوویدا. ناسیونالیزمی کورد تا راده یه ک له ئەنجامی هه وله کانی گه وره پیاوه محه للییه کان سهریه لدا که ده سه لاتیان له م په وته دا لئ زهوت کرابوو. هه ندیک له م گه وره پیاوانه به و

ئامانجە پوویان لە ناسیونالیزم کرد که پښگایه کی دیکه بۆ گەشتن به دەسه‌لات بدۆزنه‌وه. له‌هه‌مان کاتدا که‌سانی سه‌ر به چینی خاوه‌ن پيشه (وهک پوژنامه‌نووس، پزیشک، پزیشکی ناژه‌ل، و ئەفسەر) کاتیک هاتنه‌ پیزی نه‌و گه‌وره‌پیاوانه که کۆمه‌لگه‌ی عوسمانی به گشتی له ناو په‌وتی ئالوگۆپێکی سیاسی، ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی نویدا (مۆدیرنیته) بوو و په‌رنسیپی ناسیونالیزم پوژیه‌پوژ زیاتر ده‌بوو به چوارچێوه‌یه‌کی په‌وا بۆ هاندانی ئامانجە سیاسیه‌کان. هه‌روه‌ها که نه‌توه به شیوه‌یه‌کی به‌رفراوان په‌یوه‌ندی به دامه‌زراوه نوێیه‌کان و پيشکه‌وتنه‌وه هه‌بوو، ناسیونالیزمیش به‌شیک بوو له پوژیه‌یه‌کی پوژنیه‌یه‌کی گه‌وره‌تر که به‌ پڕوای گه‌لیک له پوژنیه‌یه‌کان، کۆمه‌لگه‌یانی خۆشبه‌خت ده‌کرد (A).

بیرمه‌ندانی کورد به ئامانجی بلاقورده‌وه‌ی بیرو بۆچوونه‌کانیان له نیو هاورپێ عوسمانیه‌کانیاندا، به تایبه‌ت هاورپێ کورده‌کانیان که له قه‌له‌مه‌وه‌ی عوسمانی و له نه‌وروپا ده‌ژیان، گه‌لی بلاقوکیان بلاقورده‌وه که زۆریان دوو زمان بوون و کۆمه‌لێک وتاریان ده‌رباره‌ی ته‌وه‌رگه‌لی جۆراوجۆر هه‌م به زمانی کوردی و هه‌م به زمانی تورکی عوسمانی بلاقورده‌وه. له‌م بلاقوکانه‌دا کۆمه‌لێک بابته‌ وهک ده‌وری ئابین له ناو کۆمه‌لگه‌، پيشکه‌وتنه‌ زانستیه‌کان، میژوو، نه‌ده‌بیات، سیاسه‌ت، پووداوگه‌لی پوژ، ناسیونالیزم، په‌روه‌رده، چاکسازی له زمان و "گیشه‌ی ژن" تاوتوێ ده‌کرا. ئەم بلاقوکه کوردیانه‌ی سه‌رده‌می عوسمانی له په‌وی شیواز و ناوه‌پوکه‌وه ته‌نها زۆر له بلاقوکه هاورپیه‌کانی دیکه‌ی عوسمانی ده‌چوون، به‌لکو زۆریش له‌و بلاقوکانه‌ ده‌چوون که ناسیونالیسته‌کان و بیرمه‌ندانی کۆمه‌لگه‌کانی دیکه‌ی سه‌راسه‌ری جیهان بلاقوکیان ده‌کردنه‌وه. له‌م پووه‌وه ئەم بلاقوکه کوردیانه

بئى ھاوتا نەبوون و بەشىگ بوون لە ڤەوتە تەکنۆلۆژىکە گەورەترەکانى جىهان (بۆ نمونە کاپىتالىزمى چاپ) (٩) و ڤەوتە ڤۆشنبىرىيەکان. بەهەرچال تايبەتمەندى ئەم بلافۆکانە تەنها ئەو بوو کە بە زمانى کوردى بلأو دەبوونەو بە زمانى کوردى دەنووسران و لە ڤوى سياسىيەوە باسى کورديان دەکرد و تارادەيەک باسى ئەو مەسلانەيان دەکرد کە بە تايبەت کارىگەرى لە سەر کوردهکان هەبوو (١٠).

لە هەموو هەولدانىک بۆ شىکردنەوەى هەرچەشنە ناخۆيکى کۆمەلایەتى يا سياسى (بۆ نمونە ناخۆي ناسيونالىستى. ئيمە لەم وتارەدا) ئەو گەنگە کە ئەو مەسلە سەرەکىيانە تاوتويى بکەين کە خودى ناسيونالىستەکان وزەيەکى زۆريان بۆ سەرف کردووە، واتا ئەو بابەتانە کە بەردەوام لە بلافۆکەکانياندا بلأو بوو تەو. بە نىسبەت چاپەمەنى کوردى، من هەولمداو لە شوئىنکى دىکەدا باسى ئەم ڤرۆزەيە بکەم و لێرە دووپاتى ناکەمەو (١١). بەهەرچال لەهەمان کاتدا لەوانەيە شايانى بايەخپيدان بيت کە ئەو بابەتانە شىبکەينەو کە لە ڤيۆهريکى کەمترا لە چاپەمەنيەکاندا بلأو بوونەتەو، چونکە ئەم تەوەرانە، بە تايبەت ھاوکاتبوونيان لەگەل مەسلەکانى دىکە لەوانەيە ئەو تىروانىنانە ڤوونتر بکاتەو و لە ڤاستيدا گەلئ لە ڤوانگە و ڤلانە وردترەکانى ناسيونالىستەکان ئاشکرا بکات. "کيشەى ژن" يەکن لەم تەوەرانەيە. "کيشەى ژن" هەرچەند کە کەمتر لە گەلئ لە تەوەرەکانى دىکە باسکراو، بەلام بەهەرچال ڤشتگوئيش نەخراو. هەرەها کە من هيوادارم بتوانم لەم وتارەدا نيشانىبەم "کيشەى ژن" ڤەيوەنديەکى نەڤساوئى لەگەل کيشە گەورەترەکاندا هەبوو و کەوابوو شايانى ئەو يە کە باش سەرنجى ڤيبدەين.

مهسه لهی "نوی" و "مۆدیرن"

سالی ۱۹۱۳ "کیشهی ژن" وهک مهسه لهیهکی گرنگی کۆمه لایهتی و کیشهیەک که چاره سه رکردنی ده بیته هۆی پیشکه وتن، نویبونه وه و به خته وهری و له کۆتاییدا ده بیته هۆی به نه ته وه بوونی کورد، که وته ناو چاپه مه نی کوردی. ههروه ها که نووسه ریک ئه و کاته نووسی: "یه کئ له پیوانه کانی شارستانییه ت، پیگهی ژنه له ناو کۆمه لگه دا و پێژه ی سه رکه وتنی له ناو کۆمه لگه دا. له ناو نه ته وه شارستانییه کاند، ژن به پاستی نیوه ی کۆمه لگه یه و هه موو جۆره ماف و ئیمتیاز و پێزگرتن و گرنگی پیدانیک که پیاو هه یه تی، ته نانه ت هه ندیجار زیاتر له پیاویش ده دریت به ژنان" (۱۲).

ئهو نووسه رانه ی که ده رباره ی "کیشهی ژن" ده یاننووسی، ده یانگوت پیگهی ژن له ناو کۆمه لگه ده ربهری تاییه ته مندی ئه و کۆمه لگه یه یه و نووسه رانی دواتریش به شیوه گه لی جۆراوجۆر ئه م چه مکه یان په ره پێداوه و گه شان دووه . به هه رحال "کیشهی ژن" یه کئ له و کیشه بچووکترانه بوو که پۆشنبیرانی کوردی سه رده می عوسمانی له چوارچێوه ی هه و له به رفراوانتره کانیان هه لسه وکه وتیان له گه لدا ده کرد، واتا ئه و هه و له به رفراوانانه که بۆ چۆنییه تی هه لسه وکه و تکردن له گه ل کۆمه لگه یه کی له ناو ئالوگۆرپدا و به مه به ستی به رپیکه خستنکردنی وزه ی کۆمه لگه به ره و عاقاریک که ئه وان هه ستیان ده کرد به گشتی به قازانجی عوسمانییه کان و به تاییه تی به قازانجی کورده کانه، ده درا. پوانینیکی کورت بۆ مه سه له کانی

دیکه که چاپه‌مەنی کورد لە و سەردەمەدا باسی دەکرد، یارمەتی دەدات بە روونبوونەوهی "کێشە ی ژن" لەم ناخێوەدا.

لە راستیدا ئەو مەسەلانە ی که لە چاپه‌مەنی کوردیدا لە کۆتایی قۆناغی عوسمانیدا باس دەکرا، نیشانگەری سێ شیۆه سیاست بوو که نووسەرانی پیشەنگی تورک وهک یوسف ئاکچوررا⁸⁰ و زیا گوگالپ⁸¹، قەیرانی شارستانی خۆیان تیدا وهسف دەکرد (١٣) و بە شیۆه ی ناراسته‌وخۆ بوو بە نمونەیه‌ک که لە پێگایه‌وه میژوونوسانی دواتر، رەوتە پۆشنبیری و سیاسیه‌کانیان لە سەردەمی کۆتایی عوسمانیدا شیده‌کرده‌وه . (١٤) که وابوو باس و گفتوگۆ موناقه‌شه‌ له چاپه‌مەنیه‌کانی عوسمانیدا ئەوه‌نده جموجۆلی تیکه‌وت که ده‌یانگوت ده‌بی کۆمه‌لگه‌ له‌سه‌ر بنه‌مای پرونسیپه‌لیک وهک "ئیسلام" و "پۆژئاواچیتتی"⁸² یان "ناسیونالیزم" (مه‌به‌ستیان ناسیونالیزمی تورک بوو) به‌پێکخستن بکریت و "یاساسه‌روه‌ری"⁸³، "مۆدێرنیزم" و "عوسمانیزم"یش به‌سه‌ریاندا زیاد بکریت.

ئەم مەسەلانە لە چاپه‌مەنی کوردیدا بە شیۆه‌یه‌کی به‌رفراوان باس دەکرا. لە قۆناغی ئالوگۆره‌ کۆمه‌لایه‌تی، سیاسی و ئابورییه‌ خێراکاندا، پۆشنبیرانی کورد چوونه‌ ریزی هاوتا عوسمانیه‌کانیان بۆ گفتوگۆی گشتی ده‌رباره‌ی سروشتی ئەو کۆمه‌لگه‌یه‌ که ئەوان به‌ته‌مابوون دروستی بکن.

Yusuf Akçura-⁸⁰

Ziya Gokalp-⁸¹

westernism-⁸²

constitutionalism-⁸³ (حکومەتی یاسا)

کۆمه‌لیک وتار دهرباره‌ی ده‌وری ئیسلام، پێژه‌ی به‌ره‌و پۆژئاواچوونی کۆمه‌لگه‌، وه‌رگرینی سیستمه‌ مۆدیرنه‌کان (سیستمی په‌روه‌رده - وه‌ک قوتابخانه‌ی مۆدیرن، میتۆده‌کانی توێژینه‌وه‌و لیکۆلینه‌وه‌ و مه‌نه‌جی په‌روه‌رده -، سیستمی سیاسی- وه‌ک په‌سه‌ندکردنی یاسای بنه‌ره‌تی، ناوه‌ندچیتتی یا ناوه‌ندنه‌چیتتی، و سیستمی سه‌ربازی - وه‌ک چه‌کی نوێ، یاسای سه‌ربازی و سوپا)، چاکسازی له‌ ئەلفویددا و کۆمه‌لیک بابه‌تی دیکه‌ که‌ چاپه‌مه‌نی کوردی له‌ سه‌ره‌تای ده‌ستبه‌کاربوونی له‌ سالی ۱۸۹۸دا باسی ده‌کرد و له‌ پووی چه‌ندایه‌تی و چۆنایه‌تییه‌وه‌ تا سالی ۱۹۱۹ گه‌شه‌ی کرد.

ئه‌گه‌رچی ئه‌م ته‌وه‌رانه‌ نوێ و مۆدیرن بوون، به‌لام گرنگییه‌که‌ی له‌وه‌دایه‌ که‌ له‌ پێگای ئامرازیک‌ی نوێ وانا چاپه‌مه‌نی ده‌رده‌بپردا که‌ سه‌ره‌لدانی خودی ئه‌م چاپه‌مه‌نییه‌ش ده‌ربهری ئه‌و پاستییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیانه‌ بوو که‌ له‌ سه‌روبه‌ندی ئالوگۆردا بوون. یه‌که‌م پۆژنامه‌ و بلاڤۆکه‌ غه‌یره‌ حکومییه‌کان وه‌ک به‌ره‌می بزووتنه‌وه‌ی تورکه‌ گه‌نجه‌کانی عوسمانی له‌ ده‌یه‌ی ۱۸۶۰ دا سه‌ریانه‌لدا، چونکه‌ پۆشنبیران و کاربه‌ده‌ستانی حکومه‌ت ده‌ستیان کرد به‌ باس و گفتوگۆ کردن له‌ سه‌ر ئه‌و مه‌سه‌لانه‌ که‌ په‌یوه‌ندی به‌ ئازادی، یاساسه‌روه‌ری و به‌تایبه‌ت "عوسمانیزم" وه‌هه‌بوو (۱۵).

له‌ ده‌یه‌ی ۱۸۹۰ که‌سایه‌تی و پێکخراوگه‌لی جۆراوجۆر که‌ زۆریه‌یان تا راده‌یه‌ک له‌ ژێر کاریگه‌ری "کۆمیته‌ی یه‌کیتی و پێشکه‌وتنی عوسمانی" (عوسمانی ئیتیحاد و ته‌ره‌قی جه‌معییه‌تی که‌ ئێمه‌ له‌مه‌ودوا وه‌ک CUP ناوی لێده‌به‌ین) دا بوون، پێکه‌وه‌ یارمه‌تییان به‌ سه‌ره‌لدانی

چاپه مەنیه کی زیندوو دا که گەلێ له که سایه تیه خوینده واره کانی عوسمانی له سه ره تایی سه ده ی ۲۰ وه سه رقائی خوی کردبوو. به که م پۆژنامه ی کوردی به ناوی "کوردستان" (۱۹۰۲-۱۸۹۸) له م چوارچیوه یه دا سه ریه لدا و له ژیر چاودیری CUP دا بلأو بووه وه. دامه زینه رانی ئەم پۆژنامه یه واتا میقداد میدحه ت به درخان و عه بدولپه حمان به درخان به شیک بوون له بزوتنه وه یه کی گه و ره تر بۆ له سه ر ده سه لات لابرینی سولتان عه بدولحه میدی دووم و زیندوو کردنه وه ی یاسا سه ره یی عوسمانی (حکومه تی یاسا) (۱۶).

به هه مان شیوه "کورد ته عاون و ته ره قی گازیته سی" (بلا فۆکی پیشکه وتن و یارمه تیدانی کورد) که دوابه دوای هه راوه ژریا کانی شوپشی تورکه گه نجه کان له ۱۹۰۸-۱۹۰۹ دا بلأو بووه وه، ئەویش ده ربپی کۆمه لێک ئالوگۆپی سیاسی به رفراوانتر بوو له ناو ئیمپراتۆری عوسمانی و باسی کۆمه لێک مه سه له ی گرنگتری ده کرد که ئەو کاته کۆمه لگه له گه لیدا پووبه پوو بوو. ئەم نووسه رانه له بلا فۆکه کانیا ندا باسی کۆمه لێک مه سه له ی زۆر گرنگیان ده کرد که سه راسه ری ئیمپراتۆری عوسمانی له گه لیدا پووبه پوو بوو وه ک چالاکییه کانی پارلمان، مه سه له ی ده ستیوه ردانی زله یزه کان، بایکۆتکردنی (نه کپینی) کالآ و شتومه که کانی ولاتی نه مسا و مه سه له ی بالکان. که وابوو ده بێ ئەم بلا فۆکه کوردیانه له چوارچیوه ی به رفراوانتری پوودا وه کۆمه لایه تی و سیاسیه کانی عوسمانیدا سه یر بکریێن. ئەم بلا فۆکه کوردیانه هه ره وه ک گەلێ له بلا فۆک و پۆژنامه کانی دیکه که له م قوناغه دا له ناو و ده ره وه ی عوسمانیدا بوورانه وه، ده ربپی سروشتی نویی سیاسه ته کانی عوسمانی و کۆمه لگه ی عوسمانی له و سه رده مه دا

بوون (هم له پووی شیوهی ده‌ریپین و هم له پووی په‌یامه‌کانیانه‌وه)
(۱۷).

له کاتیځدا که نامزای ده‌ریپین و په‌یامه‌کانی نه‌م بلاڅوکانه به
دلنیا‌یی‌وه به‌شیک بوون له چوارچپوهی به‌رفراوانتری عوسمانیدا، به‌لام
به‌مه‌رحال هیچ که‌س ناتوانیت لایه‌نی دیکه‌ی ناوه‌پوکی بلاڅوکه
کورددیه‌کان پشتگړی بخت که نه‌ویش نه‌و راستیبه‌یه که نه‌م بلاڅوکانه
کورددی بوون، چونکه ناوی کوردیان له‌سەر بوو و خوینه‌ری کوردیان
هه‌بوو و به‌ زمانی تورکی و کوردی و عوسمانی وتاریان بلاو ده‌کرده‌وه.
هه‌رچند که وتاره‌کانی ناو نه‌م بلاڅوکانه زوړتر باسی نه‌و کیشانه‌یان
ده‌کرد که کومه‌لگه‌ی عوسمانی له‌گه‌لیدا پووبه‌پوو بوو، به‌لام کومه‌لک
پوژنامه‌نوس و وتارنوس به‌شدارییان تیدا ده‌کردن و به‌ تابه‌ت باسی
کورد و کوردستانیان تیدا ده‌کردن. هه‌رچند که نه‌م وتارانه‌ قه‌د ناوی
"کورد" و "کوردستان" یان نه‌ده‌هیتنا، به‌لام به‌ شیوه‌ی ناراسته‌وخو
مه‌سه‌له‌ی کوردیان له‌و بلاڅوکانه‌دا ده‌خسته به‌ریاس که له لایه‌ن
پوشنبیرانی عوسمانی- که خو‌یان به‌ کورد ده‌زانی و خوینه‌ری تابه‌تی
کوردیان هه‌بوو- بلاو ده‌بووه‌وه (۱۸).

به‌مه‌رحال سه‌ره‌پای به‌هیزبوونی ناشکرای نه‌م ناخپوه نویبه که هیدی
هیدی‌رنگ و بوی نه‌ته‌وه‌یی به‌ خووه‌ گرتبوو، به‌لام له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا
تابه‌تمه‌ندیبه نه‌ته‌وه‌ییبه‌که‌ی له چوارچپوه‌ گه‌وره‌تره عوسمانیبه
ئیسلامیبه‌که‌یدا که‌م‌رنگ ببوو و پیشکه‌وتنی کورده‌کان وه‌کو کورد،
خزمتی به‌ نامانجه‌ گه‌وره‌تره‌کانی پیشکه‌وتنی خه‌لکی عوسمانی و
موسلمان ده‌کرد. به‌مه‌رحال گورپانکاریبه‌ک له‌م عاقاره‌دا به‌دیده‌کریت،

نه ویش نهو بلافوکانه بوون که کتوپر پیش هه لگیرسانی جهنگی به که می جیهانی سه ریانه لدا واتا "پۆژی کورد" (۱۹۱۳) و "مه تاوی کورد" (۱۹۱۳-۱۹۱۴).

وتاره کانی نهو بلافوکانه رهنگ و بۆی ناسیونالیستیریان بوو و خوینره کانیان هیدی شاهییدی پیکهاتنی ئالوگۆر له په یوه ندیبه کانی نیوان پیشکه وتنی خه لک (یا نه ته وه) و شهرت و مه رجه به رفراوانتره کانی پیشکه وتن بوون. پیش نه وه، نووسهران لایهنگری مؤدیرنیته و په روه رده کردنی کورده کان و پیشکه وتنی زمانه که یان وهک ئامرازیک بۆ هاندانی کۆمه لگه و سیاسه تیکی ته ندروستتری عوسمانی بوون، به لام پاش نه وه دهستیان کرد به باس و گفتوگۆ ده ریاره ی نه وه ی که چون خوینده واری (په روه رده) و لایه نه کانی دیکه ی مؤدیرنیته ده کریت بخریته خزمه نی ئامانجی نه ته وه یی کورد و کوردایه تی.

نهو گۆرانکارییه له ئامانجه کاندایه وانیه یارمه تی به شروفه کردنی نهو پرسیاره بدات که بۆ کیشهی ژن له باتی نه وه ی سالی ۱۸۹۸ یا ۱۹۰۸ سه ره لبدات، له سالی ۱۹۱۳ سه ریبه لدا (۱۹). هه روه ها که هیوادارم له م وتاره دا نیشانیبده م، کیشهی ژن له سه ر بنه مای ئاخویکی ناسیونالیستی نوئی سه ریبه لدا و له سه ره تا وه واتا ساله کانی پیش هه لگیرسانی شه ری به که می جیهانی تا قوناغی دوا ی شه پ، واتا نهو کاته که هه ردوو مه سه له که پۆژیبه پۆژ گرنگی زیاتری پیده درا و ده خرایه بهر باس و تاوتویکردن، په یوه ندیبه کی گه رموگۆری هه بوو له گه ل مه سه له ی نه ته وه ییدا.

ناسیونالیزم و "کیشهی ژن"

دکتور عهبدوللا جهودهت^{۸۴} سالی ۱۹۱۳ نووسی:

"نیمه له سهردهمیگدا دهژین که بریار له سهر چاره نووسی نه ته وهکان دهدریت و به فرمی دهناسرین" (۲۰) و باسی شتیکی کرد که پاش شهر پوونتر بووهوه، ئه ویش ئه وه بوو که خه لک و دهسه لات له جیهاندا زیاتر له سهر بنه مای پره نسیبی نه ته وه بی به پیکهستن ده کرین. پۆشنبیرانی کورد پۆژی به پۆژ زیاتر ناگاداری گرنکی ئه م نه زمی (ناژینی) نوئییه جیهانییه ده بوون و به هۆی ئه وه ی له خه باتیکی به رفر او انتردا بۆ دهسه لات به شدارییان ده کرد، وشه ی تازه په وایه تی پیدراوی "ناسیونالیزم" یان بۆ ده رپرینی باس و گفتوگو سیاسییه کانیا و پیشخستنی ئالوگوره کان به کار ده هیتا. له ئاخوی نه ته وه بییدا بوو که سه رجه م ئه و مه سه لانه ی که مۆدیرنیه ته و پیشکه وتنیان که مارۆ دابوو، ها و نا ههنگ کران.

پۆشنبیرانی کورد هه ستیان ده کرد که پیویسته وه کو نه ته وه بچه ناو مۆدیرنیه ته، چونکه نه ته وه خالی سه ره کی هه بوونی سیاسی له جیهانی مۆدیرندا بوو. له گه ل ئه مه شدا، له هه مان کاتدا بۆ ئه وه ی کورده کان وه کو نه ته وه یه ک به فرمی بنا سرین و مافه نه ته وه ییه کانیا و به ده ست به یتن، پیویست بوو پۆشنبیره کانیا و هه ستی ناسیونالیستی له ناو خودی کورده کاندای بورژوین و له هه مان کاتدا به هیزه کانی جیهان به سه لمینن که مه سه له ی نه ته وه یی کورد راستیه کی به رچاوه و کورد وه کو نه ته وه یه ک خاوه ن هه موو تاییه ته ندییه کانی پیشکه وتن و مۆدیرنیه ته یه.

Abdullah cevdet-⁸⁴

پۆشنبیرانی کورد پڕۆژەى ناسیونالیستی و چاکسازی جۆراوجۆریان
 گرتە بەرو لە پێگای وتارەکانیان که لە چاپەمەنییەکاندا بۆ دەبوو،
 ئەم پڕۆژەییان بۆ خەڵک دەخستەپوو و تێیدا هەولەکانی بەشیک لە
 نوخبە کوردەکانیان دەخستەپوو بۆ دروستکردنی ناسیونالیزمی کورد و
 چاکسازی لە ناو ئەم ناسیونالیزمەدا، لە پال هێلە مۆدیرنەکاندا.
 پۆشنبیرانی کورد هەولیان دەدا هێزەکانی جیهان تێگەیەنن و (هەروەها
 هێزەکان دان بەوەدا بنێن) که کوردەکان نەتەوێکی جیاوازن و شایانی
 ئەوەن وەک نەتەوێکی هەلسوکەوتیان لەگەڵ بکریت و بە هەموو
 تاییەتمەندییەکانی سەردەم تەیار بکرین. ناسیونالیستە کوردەکان پیش
 شەپى یەكەمی جیهانی دەستیان کرد بە وتار نووسین دەربارەى ئەم
 بابەتانە (هەروەها که لە قسەکانی عەبدوڵلا جەودەت) دا بینیمان، بەلام
 لە راستیدا پاش شەپى یەكەمی جیهانی و پراگەیاندا نەما ۱۴ خالییەکی
 وودرۆ ویلسۆن (۲۱) بوو که بەشیکى گرنکی نوخبە کوردەکان هاندران تا
 هەولبەن بۆ بەدەستەینانی بەشیک لەو (سەرزه‌مینانەى - وەرگێڕ)
 پڕۆژەلاتی ناوەراست که پاش شەپ دابەش کران. پیشکەوتنی ژنی کورد
 وەک هۆکاری سەرەکی بۆ گەیشتن بە دوو ئامانجی نەتەوایەتی کورد و
 پیشکەوتنی مۆدیرن سەیر دەکرا، هەروەها که بێرمەندیکی کورد لەو
 سەردەمەدا نووسی: "پێگەى ژن لە ناو هەر نەتەوێکیدا دەربەپى پێژەى
 پیشکەوتنی ئەو کۆمەڵگەییە. پێژەى پیشکەوتنویى نەتەوێکیمان و
 خەڵکەکیمان بەستراوەتەو بە پێگەى ژنەو. ئەم یاسایە دەبێ هەموو
 کاتیک لە بەرچاوی بکیریت" (۲۲).

پۆشنبیرانی کورد به تیگه‌یشتن له کاریگری یه کالییکه ره وهی "کیشهی ژن" له جیهانی مۆدیرندا، لایه‌نگری چاکسازی بوون بۆ ئه وهی ژنانی کورد و بنه‌ماله‌کان و له ئه‌نجامدا نه‌ته وهی کورد له گه‌ڵ پۆشوینه‌کانی سه‌رده‌م خۆیان بگونجین. گرنگترین بواری ئه‌م چاکسازییه، بواری په‌روه‌ده بوو. له سالی ۱۹۱۳ نووسه‌ریکی کورد پێشنیاری ئه وهی کرد که ژنانی کورد تا ئه و ئاسته فیتری خۆیندن و زانست بن که شیایوی که سایه‌تی ژنه" (۲۳).

نووسه‌رانی پاش شه‌پی یه‌که‌می جیهانی پێداگریان له‌سه‌ر پێویستبوونی به‌رفراوانکردنی په‌روه‌ده‌یه‌کی پۆشنبیرانه‌و مۆدیرن بۆ ژنان ده‌کرد (۲۴) و وه‌ک هۆکاری سه‌ره‌کی بۆ چاکسازی له ناو ژنان و که‌وابوو یارمه‌تیدان به وه‌دیها‌تی ئامانجی نه‌ته وهی و پێشکه‌وتن سه‌یری په‌روه‌ده‌یان ده‌کرد. به هه‌رحال له‌هه‌مان کاتدا ئه‌م پێداگرتنه له‌سه‌ر په‌روه‌ده و پۆشنبیری (واتا مۆدیرنیته) نه‌ک ته‌نها بۆ ژنان داوا ده‌کرا، به‌لکو بۆ کۆمه‌لگه به گشتی و به تایبه‌ت بۆ گه‌نجانی کورد و توێژ و چینه خواره‌کانی کۆمه‌لگه‌ی کورد وه‌پاست ده‌گه‌پا. له کاتی‌کدا که زۆربه‌ی رێکخراوه کورده‌کان له قۆناغی کۆتایی عوسمانیدا زیاتر بۆ "پۆشنبیرکردنی گه‌نجانی کورد" دامه‌زرا‌بوون، به‌لام هه‌لسو‌راوانی پاش جه‌نگ به گه‌وتینی زیاتره‌وه باسی ده‌وری په‌روه‌ده‌یان له نه‌ته وه‌سازیدا ده‌کرد و ده‌یانگوت نه‌ک ته‌نها په‌روه‌ده، به‌لکو په‌روه‌ده‌ی "نه‌ته وهی" تایبه‌ت له هه‌موو ئه‌رکیکی دیکه گرنگتره، هه‌روه‌ها که بیرمه‌ندیکی ناسیونالیست ئه و کاته نووسی‌بووی: "هه‌روه‌ها که هیچ که‌س ناتوانی‌ت بێ خواردن بژیت، هیچ نه‌ته وه و ولاتیکیش ناتوانی‌ت بێ په‌روه‌ده بژیت". (۲۵).

پهروهده شتیکی بنهپهتی بوو بۆ ئامانجه پهیوهندیدارهکانی پیشکەوتنی مۆدیرن و نهتهوهسازی، ههروهها که له کۆمه‌لگه، پرۆگرام و پلانه جۆراوجۆرهکانی پهروهده و ههروهها داخوازییه گشتیهکانی پۆشنبیرانی کورد بۆ په‌ره‌پێدان و پیشخستنی فێرکردن و پهروهدهدا دیار بوو (٢٦). پهروهدهی ژنان و کچان له‌م چوارچۆیه به‌رفراوانتره‌ی پهروهدهی نهتهوهییدا هاته ئاراوه.

له کاتی‌دا که په‌وه‌ کورده ناسیونالیسته‌کان دانیان به‌ گرنگبوونی پهروهدهی ژنان بۆ مان و به‌خته‌وه‌ری نهتهوه‌ی کوردا ده‌نا، پێداگریشیان له‌سه‌ر ده‌وری زۆر بنه‌په‌تی ژنی کورد هم له‌ بوا‌ری "هۆشیاری نهته‌وه‌یی" و هم له‌ بوا‌ری ژبانی نهته‌وه‌ییدا به‌ گشتی وه‌ک مامۆستایه‌ک ده‌کرد. مه‌به‌ست له‌ مامۆستا، مامۆستای قوتابخانه نه‌بوو، به‌لکو مه‌به‌ستیان زۆتر دایکێک بوو که منداڵه‌کانی به‌ شیوه‌یه‌کی بێ وینه‌ی کوردی گه‌وره‌ بکات. کورده ناسیونالیسته‌کان زۆر به‌ په‌وه‌ی پێداگرییان له‌سه‌ر ده‌وری ژن له‌ پهروهده‌کردنی نهته‌وه‌دا ده‌کرد. نووسه‌ریکی کورد بیروبۆچوونی له‌و کاتهدا ئه‌وه‌ بوو که: "ژن بنه‌مای نه‌وه‌کانی داها‌توو داده‌پێژێت. ئه‌مه‌ به‌ واتای ئه‌وه‌یه‌ که ئه‌و نهته‌وانه‌ی که ژنه‌کانیان باش پهروهده نه‌کردوه‌ و پێژ له‌ ئه‌رکی دایکایه‌تی ناگرن، خۆیان هه‌تیون" (٢٧).

ئهم نووسه‌ره‌ بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌ی ده‌کرد که: "ژنی کورد، ژنی به‌خێوکردنی منداڵه‌ و ته‌نها که‌سیکه‌ که پهروهده به‌ منداڵ ده‌دات و له‌ ده‌رونی (پۆحی) هه‌موو منداڵێکی کوردا شتیکی هه‌یه‌ که تێکه‌له‌ له‌گه‌ڵ جه‌سته‌ و ده‌رونی دایکیدا" (٢٨). ئهم نووسه‌ره‌ پێداگری له‌سه‌ر ئه‌وه‌

دهکرد که پئویسته ژن په‌روه‌ده بکریت بۆ ئه‌وه‌ی دایکیکی باش و نه‌ته‌وه‌ی بیټ (٢٩). نووسه‌ر هه‌روه‌ها مۆچباری خوینه‌رانی ده‌کرد که نه‌گه‌ر نه‌و پئوشوینه‌ په‌روه‌ده‌یی و فیکاریانه‌ی که له وتاره‌که‌یدا باسی کردووه، جیبه‌جئ بکریت، نه‌و کاته ده‌بینن که "ژنی کورد" چنده داوینپاک و باشه و نه‌و منداڵانه‌ی که گه‌وره‌ی کردوون، چنده ده‌توانن بنه‌مایه‌کی باش بۆ ولاته‌که‌یان دا‌پرژن" (٣٠).

"کۆمه‌له‌ی پیشکه‌وتنی ژنی کورد" (کورد کادینلاری ته‌عالی جه‌معیه‌تی^{٨٥}) وه‌ک لقیکی کۆمه‌له‌ی پیشکه‌وتنی کوردستان (کوردستان ته‌عالی جه‌معیه‌تی) له‌ ساڵی ١٩١٩ دا دامه‌زرا بۆ ئه‌وه‌ی ژنان له‌ په‌وتی هۆشیاری نه‌ته‌وه‌ییدا به‌شدار بن. عه‌زیز یامولکی^{٨٦} له وتاریکدا به‌ بۆنه‌ی کردنه‌وه‌ی نه‌م کۆمه‌له‌یه‌ پیرۆزیایی له ژنان ده‌کات و پیداکاری له‌سه‌ر به‌رپرسیاریتی ژنان وه‌ک دایکیکی مامۆستا ده‌کات و ده‌لێت:

"ژنی کورد له‌م قوناغه‌ داویانه‌ی میژووی پیشکه‌وتن و گه‌شه‌کردنی گه‌وره‌دا، لاپه‌په‌یه‌کی پرشنگداری تۆمار کردووه که پیشتر بۆ ماوه‌یه‌ک به‌ ده‌ستی نه‌و گه‌رو گرفتانه‌ی که سه‌رده‌م به‌ سه‌ریدا سه‌پاندبووی، گه‌روده‌ بوو و ده‌بئ به‌ چاوی ریز و گه‌وره‌یه‌وه‌ سه‌یر بکریت، چونکه وه‌ک هه‌موو نه‌ته‌وه‌کانی دیکه، گرنگترین جه‌مسهری پیشکه‌وتن و گه‌شه‌سەندنی شارستانییه‌تی کورد به‌سه‌راوه‌ته‌وه‌ به‌ پیشکه‌وتن و گه‌شه‌کردنی ژنه‌وه‌ . وه‌دیها‌تنی نه‌م ئامانجه‌ به‌و منداڵانه‌ گه‌رداوه‌ که ژنان گه‌وره‌یان ده‌که‌ن. منداڵ ئه‌دای ئایینی و نه‌ته‌وه‌یی و دا‌بونه‌ریتی نه‌ته‌وه‌یی له‌ داویننی دایکی

Kurd kadinlari teali cemiyeti-⁸⁵

Eziz yamulki -⁸⁶

فیر ده بیټ و نه مهش ده بیټه هوی نه وهی که نه و مندالنه پاشان تیکه ل به په گز و نه ته وهی خوی بیټ و وه فادار بیټ به نه ته وه که ی خوی که ۶ هه زار سال میژوی مه یه . بو نه وهی نه م نامانجه وه دی بیټ، نه وانه ی که داوینپاکن و ده یانه ویت خزمه تی خویان بکن، به ربه ستیک له به رامبه ر نه و هوکاره پوخینه ره دروستده کن که ساله های ساله نیشتمانه که مان له که لیدا پوویه پوویه و نه و ئیش و برینه قول و کوشندانه ساریژ ده کن که نازارمان ده دات، که و ابو هه ولکی ماندوونه ناسانه و نه پساوه ده دن" (۳۱).

وتاریکی دیکه ستایشی هه وله کانی کومه لکه بو پیشکه وتنی ژنانی کورد ده کات و نامازه به په یوه ندی په روه رده و دایکایه تی نیشتمان و مه سه له ی نه ته وه یی ده کات و به شیوه یه کی پوون ده لیت: "نه گه ر ده مانه ویت پیگه یه کی به هیزمان هه بیټ که له ریگایه وه ده نگی خومان بگه یه نین به جیهانی شارستانی، ده بې له زانست، هونه ر، ته کنولوژی و هه موو شیوازه کانی دیکه ی پیشکه وتن که له نه مریکا بگره تا نه وروپا هه یه، که لک وه ریگرین و لایه نه باشه کانی بخینه خزمه ت نه و شته نه ته وه ییانه ی که له ناو خوماندا هه یه و که لک له و شتانه وه ریگرین که له ناو نه ته وه ی خوماندا نییه . هیه شتیک به قه د نه وه خزمه ت به پیشکه وتنی ئیمه ناکات که ژنانی ئیمه قه دری نه م پاستییه بزائن. نه مه به واتای نه وه نییه که ژنانی ئیمه خویان بنوینن، به لکو نه وه یه که به تیپوانینیکی نوئ، گه شه و پیشکه وتنی ژنانی کورد مسوگر بکن و رۆژیک بیټ که هه موو ژنیک له بنه ماله ی خویدا بیټ به دایکیک که

ههستی نیشتمانپه‌روهی، به‌پرسیاریتی و فیداکاری فیږی مندالان و خۆشک و براکانمان بکات. (۳۲)

"عبدالرحیم رحمی"^{۸۷}ی شاعیریش (له پارچه شیعریکدا له ژیر ناوی "بۆ جفاتا دایکان: ژ مالا هه‌کاریان") پیروزیایی له کرانه‌وهی کۆمه‌له‌ی ژنانی کورد ده‌کات و ناماژه به ده‌وری نیشتمانپه‌روهی دایکان ده‌کات و ده‌لیت:

پرسی ژ عه‌سر ده‌وران: فه‌ن و ته‌ره‌قیاته
ده‌وله‌ت سپری چیبیه؟ گوت:
ده‌وله‌ت سپری ژنانه
له‌وره قه‌د ناخه‌ون ئه‌و شه‌و و پۆژ ئه‌وان خه‌باته
جا زاریه‌کی مه‌زن کن: ژینا وه‌لات به‌وانه
ئینسان به‌ ئه‌سلێ فیتره‌ت نه‌ قه‌نجه نه‌ خرابه
قه‌نج و خرابیا مه‌ به‌راکرنه‌ دیانه
ئه‌مری په‌سوولی جینه‌ت: بن پین ئوموهاتان
له‌ورا ده‌ها زه‌کاوه‌ت به‌ ته‌ربیا ئه‌وانه
عیلم، فه‌زیله‌تا وان هندی بکه‌ت ته‌ره‌قی
ته‌جهیز بین موکه‌میل به‌ ئه‌خلاق ماده‌رانه
ئه‌م دی بله‌ند بین هیند هه‌تا بکه‌نه‌ ئه‌و جان
وه‌ختی فه‌لاح بونێ زمان ژێ ئه‌و زمانه
گوتن و کرنه‌ دایان جفاتا‌کی بله‌ندی

يا رهب تۆ پىڭكە بىنە تەۋفىقىكى دوانە
رحمى نەدىت كو لايىق تەقدىم بكت ھەدىيە
ھەدىيە گەر قبول بىت، ۋى داىە جىسم و جانە^{۳۳} (۳۳)

بۇ ئەۋەى پەرۋەردە، بە تايىبەت پەرۋەردەى نەتەۋەى سەرگەۋتوۋ
بىۋايە، دەۋايە پېژەى خويىندەۋارى ھەموو كوردىك زۆر بەرز بۋايە، بە
تايىبەت خويىندىن و نووسىن بە كوردى (۳۴). كەۋابوۋ چاكسازى لە زماندا
مەسەلەيەكى گىرنگ بوۋ بۇ بىرمەندانى ناسيونالىست كە تىيدا ژئانى
كوردىش دەۋريان ھەبوۋ. بىرمەندانى كورد وا بۇ مەسەلەكە دەچوون كە
پىشكەۋتنى زمانى داىك شتىكى زۆر پىۋىستە بۇ ئەۋەى پەرۋەردەكردنى
خەلك سەر بگەۋىت، ھەرۋەھا كە بىرمەندىكى كورد لە سەرەتاي سالى
۱۹۰۸دا نووسى: "ھەرۋەھا كە ھەموو دەزانن، زمان ئامپازى پەرۋەردەيە.
ئامپازى گەيشتن بە زانست و تەكنۆلۆژى، پىشكەۋتن و شارستانى، زمانە.
گەلىك كە زمانى نووسراۋى نەبىت يا كۆمەلىك بەرھەمى نووسراۋى باشى
نەبىت، فەۋتاۋە و تواناى ئەۋەى نەبىت باش قسە بكات و بىرو
بۇچوونەكانى دەربىرپىت". (۳۵)

پەيۋەندى نىۋان زمان و پەرۋەردە، بە تايىبەت پەرۋەردەى نەتەۋەى لە
لايەن زۆربەى نووسەرانتى ئەو سەردەمەۋە گىرنگى پىدراۋە و لە بارەى ئەم

⁸⁸ لە ناو وتارەكەدا ۋەرگىترانە ئىنگلىزىيەكەى ئەم شىعرە دانراۋە، بەلام من دەقە
ئەسلىيەكەى ئەم شىعرەم لە پۇژنامەى "ژىن"دا ئۆزىيەۋە ۋەك خۇى لىرە دامناۋە (تەنھا لە
پوۋى شىۋەى نووسىنەۋە تۆزى دەستكارىم كىردوۋە)، چونكە بۇ خويىنەر لەۋانەيە گىرنگ بىت
كە بزانىت شىۋەى نووسىن بە زمانى كوردى لەۋ قۇناغەدا چۆن بوۋە (ۋەرگىتر).

تهوه ره وتاریان نووسیوه. ئەمه له کاتیکدا به که له سالانی پیشووتردا، زمان وهک هاوتای پهروهه ده سیر دهکرا، چونکه پۆشنبیرانی کورد پۆژ به پۆژ زیاتر پوانگهی ناسیونالیستیان دهگرت بهر و پوانگهکانی خۆیان به نیسبته زمان به گوێرهی ناسیونالیزم دهپالوت. زمان نهک تهنها هۆکاری سهرهکی پهروهه بوو، بهلکو بۆ پهروههیهکی نهتهوهیی جیاواز و پیشکەوتنی زمانی کوردی پێویست بوو و ئەم پێویستییه نهک تهنها بۆ فێرکردنی کوردهکان به زمانی خۆیان به شیوهیهکی ناسیونالیستی بوو، بهلکو بۆئوهش بوو که بۆ خهڵکی جیهان پوون بیتهوه که کوردهکان تایبهتمهندییهکانی دیکهی "تهوهبوونیان"، لهوانه ئەدهبیاتی نووسراو و میژوویهکی نووسراویان ههیه (۳۶). ههروهها که نووسهرێک ئەو کاته نووسیوی: "به تایبته لهم سهردهمه دا له جیهانی شارستانیادا، هۆکاری سهلماندن و بوونی هههه تهوهیهک، زمان و نهتهوهکهیهتی. نهتهوهیهک که ئەم دوو هۆکارهی بۆ سهلماندنی خۆی نهبیت، گرنگی پێنادریت و کهس گوێی پێنادات (۳۷)".

له کاتیکدا که زۆریه پۆشنبیران لهسهر گرنگی زمان بۆ نهتهوهسازی هاوڕا بوون، له گفتوگو و موناقهشه زیندوووهکاندا دهبرارهی ئهوهی که پاراستن، چاکسازی و پیشکەوتنی زمانی کوردی دهبیت چۆن بکریت، بهشدارییان دهکرد. مهسهلهی ستانداردکردنی زمانی کوردی و چاکسازی له ئهلفوییکهیدا یهکن له گرنگترین مهسهلهکانی پهیههههه به زمان بوو که سههرنجی پۆشنبیرانی کوردی بههه لای خۆی پاکیشابوو. ئەم دوو مهسهلهیه زۆر سیاسی کرابوون، چونکه مهسهله تهنها چارهسههرکردنی کێشهی زمانی کوردی نهبوو، بهلکو ئهوه بوو که کام زاواوه دهبی بکریت

به زاراوهی ستاندارد، که وابوو له کرده و هدا بریاردان له سه ره نه و مه سه له یه هدا که کام زاراوهی کوردی زۆرتین قسه کەری هه یه و بلّوه .

ستاندارد کردنی زمان بۆ ناسیونالیسته کان گرنگ بوو، چونکه ده یانویست پرۆژهی دروستکردنی نه ته وه یه ک جیبه جی بکن، نه ته وه یه ک که به زمانی نه ته وه یی قسه بکات. به هه مان شیوه باس و گفتوگۆ و موناقله له سه ره نه و مه سه له یه له ناو ناسیونالیسته کاندایه بوو که ده بێ نه لفوویی عه ره بی بۆ نووسینی کوردی به کاربه یتریت، یا ئولفوویی لاتینی؟ سه رچاوه ی نه م باس و موناقله شه یه زۆتر بۆ نه وه ده گه پایه وه که شارستانی نه ته وه ی کورد ده بێ به کام عاقدایه پروات⁸⁹ نه نه وه که له راستیدا کامیان زیاتر بۆ زمانی کوردی گونجاوه، هه رچه ند که ناسیونالیسته کان هه ولایانده دا له باس و موناقله شه کانیاندا نه وه بلّین که نه لفوویی لاتین بۆ زمانی کوردی گونجاوتره . (38)

له ناخیوی ناسیونالیستیدا ده بوایه ژن ده وری له چاکسازی زماندا بگێرپایه و نه مه ش ته نها به هۆی چوارچێوه ی توانای ژنان وه ک لیکۆله ر و زمانناسی دیکه نه بوو، به لکو وه ک یه کێ له سه رچاوه پڕ بایه خه سروشتیه کانی نه ته وه سه یر ده کرا. بیرمه ندان و چالاکانی ناسیونالیست وه ک سه رچاوه ی "کوردیه کی پاراوه" سه یری ژنان و کۆمه لاتی خه لکیان ده کرد. به هۆی نه وه ی ژنانی گوندیی به گشتی په یوه ندی زۆر که میان له گه ل خه لکی غه یره کورد زمان هه بوو، ناسیونالیسته کان

وابیریان ده کرده وه نه و کوردیه یی که نه م ژنه گوندییانه قسه ی پێده کەن، په سه ن و پاراوه و نه که وتووته ژیر کاریگه ریی خرابی

⁸⁹ مه به ستی نه وه یه که به عاقدایه پۆژه لاتدا بپروات یا پۆژناوا؟ (وه رگێپ)

زمانه‌کانی دیکه. له ئەجامدا ئەو کەسانەى کە چاکسازییان له زماندا دەکرد، له پرۆژەى ستانداردکردنى زمانى کوردیدا وهک گەنجینه‌یه‌کى نەتەوه‌یى سه‌یرى ژنیاى ده‌کرد. خه‌لیل خه‌یالى^{۹۰} کە بیره‌ندىکى ناسیونالیست بوو کە به‌ تايه‌ت له‌ بواری چاکسازی له‌ زماندا چالاک بوو، پیداکردى له‌ سه‌ر ریفۆرمخوازانى زمان ده‌کرد کە له‌ پێتئاو پێشخستنى زمانى کوردى و دروستکردنى زمانىکى ستاندارد، ئەده‌بیاتى زاره‌کى و نووسراوى کورد کۆبکە‌نه‌وه. خالى گرنگ ئەوه‌یه‌ کە خه‌لیل خه‌یالى ده‌یگوت: "میشک و بیری کۆمه‌لانى خه‌لک، گەنجینه‌ى وشه‌کانه. قاعیده‌یه‌ک هه‌یه‌ کە ئەمڕۆ به‌ گشتى قبول کراوه، ئەویش ئەوه‌یه‌ کە پاراوترین زمانى هه‌ر نەتەوه‌یه‌ک ئەو زمانه‌یه‌ کە کۆمه‌لانى ئاسایى خه‌لک قسه‌ى پێده‌که‌ن، به‌ تايه‌ت ژنه‌ به‌ سال‌چووه‌کان" (۳۹).

که‌وابوو ژنان ده‌ورێکى ئاشکرایان له‌ نەتەوه‌سازیدا هه‌بوو و وه‌ک هێمای کولتوورى نەتەوه‌یى و دایک و فیژیکه‌رى منداڵانى نەتەوه‌ى کورد سه‌یر ده‌کران. به‌هه‌رحال کورده‌ ناسیونالیسته‌کان ده‌یانگوت بۆ ئەوه‌ى ژنى کورد هه‌روا که‌لکى بۆ پرۆژەى ناسیونالیستى هه‌بیت، ده‌بێ به‌رده‌وام وه‌ک سه‌رچاوه‌ى ره‌سانه‌یه‌تى کوردى خزمه‌ت بکات و منداڵه‌کانى به‌ شیوه‌یه‌کى ناسیونالیستى په‌روه‌رده‌ بکات و کوردبوونى خۆى بپارێزێت. کورده‌ ناسیونالیسته‌کان به‌ تايه‌ت له‌وه‌ توپه‌ بوون کە ئەو ژنانه‌ى کە له‌ شاره‌کاندا ده‌ژین، کوردايه‌تییان له‌ بیره‌چووه‌ته‌وه‌ و که‌وتوونه‌ته‌ ژێر کاریگه‌رى خراپى کولتوورى بیانى. ئەم کێشه‌یه‌ لانیکه‌م له‌ لایه‌ن دوو نووسه‌ره‌وه، ته‌نانه‌ت پێش له‌ هه‌لگیرسانى شه‌پى به‌که‌مى جیهانى

Xelil Hayali-⁹⁰

سەرنجی پیدراوه . یەكئ لەم نووسەرانه كاتیک كه باسی شاری خارپوت دهكات، له بهتوركبوونی ژنانی كورد گلهیی دهكات و دهنووسیت:

"كاتیک كه مرۆف بهروو گوندهكان دهچیت كۆمهلیك وینهی سەرنجراکیش دەبینیت، به تاییهت وینهی ئەو ژنه ماندووانهی كه بهدوای گویدریژدان كه باری داریان پێیه . كۆمهلیك تاییهتەندی ههیه كه ژنانی شار (كه بوونه به تورك) لەم ژنه گوندنشینانه جیا دهكاتوه و به دهگهمن له ناو ژنانی شارنشیندا بهدیدهكریت وهك جیددیبوون، بههیزیوون، چالاکبوون و ئازادبوون و لهوه زیاتر تاییهتەندییه ئەخلاقیهكان . من سەرم لهوه سورماوه كه هۆكاری نهخۆشبوون و لاوازیوونی ئەم ژنه شارنشینانه چیه كه له گوندهوه هاتوون، بهلام تاییهتەندییه پهگزیی و راستهقینهكانی خویان لهدهستداوه . من هۆكاری ئەم مهسهلهیه بۆ ئەوه دهگهپێنمهوه ئەم ژنانه كه (دهستیان له نهتهوهكەیان هه لگرتووه و به بچووكی دهزانن و بانگهشەیی ئەوه دهكەن كه پهوتی مۆدیرنیوونیان گرتووته بهر) ئەوهیه كه به ههله له مهسهلهكه تیگه‌یشتوون". (٤٠)

كهوابوو له روانگهی ناسیونالیستهكانهوه، چاره‌سەرکردنی "كیشەیی ژن" و چاكسازی له كاروباری ژنان له كۆمه‌لگه‌ی كورددا شتیکی پێویسته و پێگا بۆ ئەوه خۆشدهكات كه ژنی كورد ببیت به ژنیکی مۆدیرن، بهلام به مه‌رجێك كه پیدراگر بیت له‌سەر كوردایه‌تی و تاییهتەندییه نهته‌وه‌یه‌یه‌كان . ئەرگه‌نی ماده‌نلی⁹¹ له وتاریكدا له ژێر ناوی "كیشەیی ژن له ناو كورددا" ده‌نووسیت: "چاك‌كردنه‌وه‌ی ئەو ژنه شاریانه‌ی كه بیری كوردایه‌تی و

⁹¹Ergeni Medenli-

هه‌لسوکه‌وتی کوردیان له ده‌ستداهه، ده‌لویت (ده‌ستده‌دات)، به‌لام ئه‌م ئامانجه‌ته‌ن‌ها به‌هه‌ولێ زیاتر و کاری زیاتر به‌دیدیت" (٤١).

جیاواز و مؤدیرن

به‌هه‌رحال کورده ناسیونالیسته‌کان له لایه‌که‌وه بۆ پاگرتنی پاراویوونی زمانی ژنان و له لایه‌کی دیکه‌وه بۆ سه‌لماندنی ئه‌وه‌ی که ژنی کورد و کۆمه‌لگه‌ی کورد و نه‌ته‌وه‌ی کورد به‌گشتی خاوه‌ن تایبه‌تمه‌ندییه‌کانی سه‌رده‌مه، له‌گه‌ڵ کیشه‌یه‌ک پووبه‌پوو بوون. ناسیونالیسته‌کان ئه‌م کیشه‌یان (هه‌روه‌ها که له سه‌روه‌ه باسه‌مانکرد) به‌وه‌ڵێنجاندنه چاره‌سه‌ر ده‌کرد که پینگه‌ی ژن له ناو کۆمه‌لگه‌ی کورد تا ئیستا له‌گه‌ڵ پێداویستییه‌کانی مؤدیرنیه گونجاوه و ته‌ن‌ها شتیک که ژنی کورد نه‌بیووه، په‌روه‌رده‌یه‌کی مؤدیرن بووه. نووسه‌ره ناسیونالیسته‌کان له وتاره‌کانیاندا له کاتی به‌راوردکردنی بارودۆخی ژنانی کورد له‌گه‌ڵ بارودۆخی ژنانی موسڵمانی عوسمانی، ده‌یانگوت که ژنی کورد له ناو کۆمه‌لگه‌دا بالاده‌ست بووه و له پاستیدا ئازادی زیاتری بووه. هه‌روه‌ها ئه‌م به‌لگه و هه‌یمایه به‌شیکه‌ی گرنگی پرۆژه‌ی ناسیونالیسته‌کان بوو بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌وه به‌سه‌لمێتن که نه‌ته‌وه‌ی کورد وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌کی جیاواز بوونی هه‌یه و خاوه‌ن ئه‌و تایبه‌تمه‌ندی و شه‌رتومه‌رجانه‌یه که پێویسته بۆ ئه‌وه‌ی بچێته‌ پێزی ده‌وله‌ت - نه‌ته‌وه‌کانی جیهان.

ناسیونالیسته‌کان هه‌روه‌ها که له میژوو، ئه‌ده‌بیات و زمان که‌لکیان وه‌رده‌گرت بۆ ئه‌وه‌ی بیسه‌لمێتن که نه‌ته‌وه‌ی کورد نه‌ته‌وه‌یه‌کی جیاوازه، له تایبه‌تمه‌ندییه‌ بێ وێنه‌کانی ژنانی کورد به‌راورد له‌گه‌ڵ ژنانی دیکه‌ی

موسلمان و عوسمانی بۆ دروستکردنی مهسهلهی نهتهوهیی خۆیان که لکیان وهردهگرت. ئەمه یهکن له هۆکارهکانی ئەو مهسهلهیه بوو که بۆ ناسیونالیستهکان ئەوهنده پێداگرییان له سەر ئارهزوی خۆیان بۆ راگرتنی کوردایهتی له ناو ژنی کورددا دهکردوه و ههولیاندهدا ئەو ژنه کوردانهی که تایبهتمهندییه راستهقینهکانی خۆیان له دهستدابوو و له نهتهوهی خۆیان بربابوون، دیسان بکه نهوه به کورد. ئەگەر ههرحهشه شک و گومانێک به نیسبته تایبهتمهندی نهتهوهیی هۆکارهکانی پهسهنایهتی نهتهوهیی هاتبایه ئاراهه، ئەو کاته خالهکانی جیاکه رهوهی نهتهوهی کورد به گشتی دهچوه ژێر پرسیار. ههولهکانی ناسیونالیستهکان بۆ پاراستن و نیشاندانی "پاراووبوون" و جیاوازیبوونی نهتهوهی کورد به گشتی به ژن سنووردار نهبوو و ههرحهند که بارودۆخی ژنان گرنگی تایبهتی بۆ ناسیونالیستهکان له ئاخپوهکه یاندا ههبوو، به لأم تهنها له چوارچێوهی بزوتنه وهیهکی گهوره تر بۆ پێداگرتن له سەر مهسهلهی نهتهوهیی کورد وهک نهتهوهیهکی واقیع و جیاوازه، سهیری ژنیا ن دهکرد (٤٢). له راستیدا سه ره ل دانی کێشه ی ژن و پاکێشانی ژنان بۆ ناو باس و گفتوگۆکانی کوردهکان ده ریاره ی سیاسهت و کۆمه لگه، به شیک بوو له هه وله کانیا ن بۆ ئەوه ی وه لآمی ئەو که سانه بده نه وه که حاشایان له وه ده کرد که کورد نه ته وه یه کی جیاوازه.

عه بدوللا جهودهت که کوردیکی ناسیونالیست بوو، تهنها که سایه تیه کی کوردی عوسمانی نه بوو که شانازی به وه ده کرد که له قو ناغیکدا ده ژنی که تیی دا بریار له سەر چاره نووسی نه ته وه کان ده دریت و به فه رمی ده ناسرین. به واتایه کی دیکه نوخبه کوردهکان ته نها گروپی

عوسمانی نه‌بوون که دانیان به هیژی پوو له گه‌شه‌ی ناسیونالیزم له جیهانی مؤدی‌رندا دهنه و به گویره‌ی نه‌وه هه‌لسوک‌ه‌وتیان ده‌کرد. ناسیونالیزمی تورک که له کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۹ سه‌ریه‌لدا و بوو به هیژیکی بالاده‌ستی پوو له گه‌شه له ناخۆی سیاسی و کولتووری عوسمانی له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۲۰دا، له‌پال عاقاریکی هاوشیوه‌دا له لایه‌ن بیرمه‌نده‌کانییه‌وه پیشک‌ه‌وت، بیرمه‌ندگه‌لیک که خالی هاوبه‌شی زۆریان له‌گه‌ل بزوتنه‌وه ناسیونالیسته‌کانی کورد و گه‌لانی دیکه‌ی عوسمانیدا هه‌بوو.

به‌هه‌رحال نه‌وه که بووه هۆی سه‌رکه‌وتنی ناسیونالیزمی تورک و ده‌وله‌تی عوسمانی، به‌رکه‌نار له پشتیوانی نه‌کردنی که‌سانی غه‌یره تورک و به‌تایبه‌ت نه‌وانه‌ی که خوازیاری جیابوونه‌وه له عوسمانی بوون، نه‌و راستییه بوو که ناسیونالیسته تورکه‌کان لانیکه‌م به پوآله‌ت زیاتر له که‌سانی دیکه هۆگری نه‌وه بوون که کیانی ده‌وله‌تی عوسمانی به یه‌کپارچه‌یی‌وه پابگرن، که‌وابوو پنیویستیان به‌وه بوو که پیش له‌و سیاسته جیاییخووازه‌ بگرن که بزوتنه‌وه جیاییخووازه‌کان به‌پۆه‌یان ده‌برد (۴۳). عوسمانیزم یا په‌یره‌وکردنی ناسیونالیزمیکی په‌سه‌می یه‌که‌م وه‌لام به‌م سیاسته بوو (۴۴)، به‌لام چونکه ناسیونالیزمی تورک له ناو نه‌و که‌سانه‌دا که ده‌سه‌لاتیان له‌ناو ده‌وله‌تی عوسمانیدا به‌ده‌سته‌وه بوو، بلاوتر بووه‌وه، ناخۆی په‌سه‌می له پیناوشوناس و یه‌گرتوویی عوسمانی به قازانجی ناسیونالیسته تورکه‌کان به‌هیتزتر بوو. نه‌م به‌هیتزیبوونه بۆ نمونه له سیاسته‌کانی ده‌وله‌ت به‌نیسه‌ت کۆپوکۆمه‌له‌ ته‌تیکیه‌کان و زمانی فه‌رمی پاش قه‌یرانی بالکان له ۱۹۰۸ و به‌هیتزتریوونی نه‌م

سیاسته له ۱۹۱۲ به له ده ستچوونی هه تاهه تایی بالکان له دهستی عوسمانی پهنگی دایه وه. ئەم سیاسته له قونای پاش شەپری یه کهمی جیهانی توندتریوو، چونکه ئەو کاته ئەو خاکه که له دهستی عوسمانیدا (سهرده مێک ئیمپراتورییه کی گه وره بوو) مابوو، ئیستاش داگیرکراوو و له سه روبه ندی نه وه دا بوو که له لایه ن هێزه کانی دیکه وه دابه ش بکریت.

بیرمه ندانی کورد وه ک پۆشنبیرانی گروهه کانی دیکه ی عوسمانی (۴۵)، گله بیان له م سیاستانه ده کرد و وای بو ده چوون که ئامانجی ئەم سیاستانه به تورککردنی کورده کان و میژووه که یان و حاشاکردن له بوونی کورده . ههروه ها که پیشتر نیشانماندا، ناره زایه تی و توورپه یی له سیاستی "به تورککردن" له سه ره تایی سالی ۱۹۱۲ سه ربه لدا، به لام پاش شەپری یه کهمی جیهانی توندتر بووه وه (۴۶). پۆشنبیرانی کورد سه ره تا به شه رمه زارکردنی چالاکیه کانی ئەو که سانه ی که بو نمونه بوونی کوردیان په ت ده کرده وه (له پێگای ئەوه که له با تی وشه ی " کورده ستان" کۆمه لێک ناوی دیکه یان وه ک "پاریزگا کانی پۆژه لات"، "ناوچه کانی پۆژه لات" و ته نانه ت "ناوچه ئه رمه نی نشینه کان" به کار ده هینا) وه لامی ئەم سیاستانه یان دایه وه (۴۷).

به هه رحال ناسیونالیسته کورده کان ته نها به شه رمه زارکردنی سیاسته ته کانی "به تورککردن" پانه وه ستان و به کۆمه لێک شیوه کاریانکرد بو ئەوه ی نیشاننێدنه که کورده کان نه ته وه یه کی جیاوازن و له راستیدا تورک نین (۴۸).

خسته نه پووی خاله جیاوازه کانی ژنانی کورد له گه ل ژنانی گروهه کانی دیکه ی موسلمان عوسمانی وه ک تورک و عه ره به کان، به کێک له به شه

گرنه گه کانی ههوله کانی ناسیونالیسته کورده کان بوو بۆ شه رمه زار کردن و په تکرده وهی ئه وهه لیجاندن و سیاسه تانهی که (بانگه شهی ئه وه بیان ده کرد که کورد نه ته وه په کی جیاواز نییه) و سه لماندنی ئه وه به جیهان که کورده کان شایانی ئه وهن که وهک نه ته وه په کی جیاواز به فه رمی بنا سرتین و هه لسه وکتیان له گه لدا بکریت. هه روه ها ئه مه ده رفه تیک بوو بۆ هه ندیک له ناسیونالیسته کان تا که سایه تیبه ئیسلامیخوازه کان یا ئه وانیه که له ناخیوی په کگرتویی ئایینی بۆ پووچه لکردنه وهی بانگه شه ناسیونالیستییه کان که لکیان وه رده گرت، په راویز بخن. مه مدوح سه لیم به گ وه ها باسی ئه م گروپانه ده کات: "ئه مه راستیه کی ئاشکرایه ئه و پیگه و مافانهی که ژنان له سه ره تای سه رده می ئیسلامدا هه یانبوو، زۆر له و مافانه زیاتر بووه که ئیستا هه یانه، به لام ته نانه ت ئیستاش کومه لیک کهس هه ن که وابیر ده که نه وه که ته نانه ت ئه م تۆزه مافه ش بۆ ژنان زیاده و مافه کانیا ن زۆر له وه که متره که ئه وان داوای ده که ن. ئه رکی عوله ما و لیکنۆ له ره ئایینییه کان ئه وه نییه که ئه رکه ئایینییه کان بپاریزن، به لکو ئه وه په که ئه م مافانه له گه ل پیداو یستییه کانی سه رده م بگونجینن و نه بنه له مپه ریک له سه ر ریگای نو یکردنه وه و به کاره یانی ئه م مافانه. به بۆچوونی من بۆ ئه وهی له وه هه له په تیگه یین که له ئیسلامدا مافی ژنان چه نده له گه ل پره نسپه کانی ئه م ئایینه ناته بایه و ئه م چه مکه ش چه نده ئه مپۆ به هه له وه رگیراوه، ئه وه نده به سه که پیگه ی ژن له ناو نه ته وه جۆراوجۆره موسلمانه کان و چین و تو یژه جۆراوجۆره کانی ئه م نه ته وانه تاوتو یی بکه یین". (٤٩)

مەمدوح سەلیم بەگ بە چەپوونەووە لەسەر ئەو مەسەلە یە کە تارپادە یەکی زۆر خراوەتەووە پەراویزەووە، لە شوپینکی دیکەدا دەنووسیت:

"ئەگەر تا ئیستا هەولێ زیاتر درابایا بۆ ئەوێ پەرورەدە یەکی باش بە ژنان بدریت و لە باتی ئەوێ پێیان بگوترایە چۆن جلوبەرگ ببۆشن، پەرورەدە بکرانایە، ئیستا کێشەمان نەبوو و ئامانجمان زۆر زووتر لە ئیستا هاتبوووە دی (۵۰)."

مەمدوح سەلیم بەگ ھەرۆھا لە کێشە ی ژن کەلکی وەرەگرت بۆ ئەوێ خالە جیاواژەکانی کوردەکان لەگەڵ موسڵمانانی دیکە ی عوسمانی بخاتەرۆو و دە یگوت: "کوردەکان ھاوکات لەگەڵ ئەوێ بیگومان موسڵمانن، بەلام ئیسلامیان بە گوێزە ی پێداویستی یەکانی خۆیان نەتەووە یی کردووە" (۵۱).

مەمدوح سەلیم بەگ ھەرۆھا دە یگوت کە کوردەکان نەتەنھا بە شیۆە ی خۆیان ئیسلامیان وەرگرتووە، بەلکو لەم پەرۆتەدا لە دراوسێکانی خۆیان بەھیزتر دەرکەوتوون. مەمدوح سەلیم بەگ بۆ پوونکردنەووە ی ئەم خالە، لە باروودۆخی ژن لە ناو کۆمەلگە ی کورددا کەلکی وەرەگرت و بۆ نمونە دە یگوت: "ژنی کورد لە بنە پەتدا ئازادە و سەرۆکی بنە مالا یە. ژنی کورد بەرکەنار لە نەریتی شەرم و حە یای ئیسلامی، لە کۆتوبەندە ناپیویستەکان ئازادە و ھەرۆک پیاو لە ژیا نی کۆمە لایە تیدا بە شدار ی دەکات و خاوەن پێگە یەکی بەرزە" (۵۲).

مەمدوح سەلیم بەگ ھەرۆھا بۆ شیکردنەووە ی زیاتری ئازادی پێژە یی ژنی کورد، ئاماژە ی بە کەمبوونی پێژە ی فرە ژنی و تە لاق لە کوردستاندا دە کرد (۵۳) و دە یگوت کە ژنی کورد لە بنە پەتدا ئازادە، چونکە ھەمان

ئەو ئەرك و كارانه ئەنجامدەدات كە شووھكەى (پیاو) ئەنجامیدەدات، دروست بەھەمان شتۆھ كە پیاوھكەى دەيكات" (۵۴). مەمدوح سەلیم لەم پەيوەندییەدا ناماژەى بە بەسەرھاتیكى راستەقینەى سەرنجراکیش دەکرد و دەیگوت:

"پۆڤڤى لە پۆڤڤان پێیوارىك كە كورد نابیت لە وەرزى ھاویندا پێیدەكەویتە مالىك كە پیاوھكەى لە مالى نابیت. ژنى مالىكە كە كوردىكى جوان دەبیت میوانەكەى دەباتە ژێر سێبەرى دارىك و بە گوێرەى دابونەرىت نان و چای دەداتن. میوانەكە لە كاتى خواردنى ناندا دەكەویتە بیرى ئەوەى تەماح بكاتە ناموسى ژنى مالىكە و ئەمەكنەناسى بكات، بەلام ژنەكە خۆى ناخاتەو شكەو. پاش خواردنى نان پیاوھكە كۆنترۆلى خۆى لەدەست دەدات و..... ژنى مالى خێرا ئەو پیاوھ ئەمەكنەناسە دەبەستیتەو بە دارىكەو و تا ئیوارە ھەروا دەھیلتیتەو. كاتىك كە ئیوارە پیاوى مالىكە دیتەو بە سەرسورمانەو لە ژنەكە پرسىار دەكات:

"ئەمە كىیە؟ كى بەستویتىیەو؟ ژنەكە وەلام دەداتەو ئەم پیاوھ دەیویست شتىكى تۆ بدزیت، دەیویست ناموسى تۆ بدزیت و منیش بەستمەو. ژنەكە دەلێت سزای ئەم پیاوھ ئەوئەندە بەسە كە لەسەر لەبەیانىیەو تا ئیستا بەستراوئەو و پاشان بەرىدەدات" (۵۵).

مەمدوح سەلیم بەگ لە كۆتایى ئەم بەسەرھاتەدا دەلێت: "ئەمە نمونەىەكى زەقى بەرزبوونى كەسایەتى ژنى كوردە و نمونەى بەسەرھاتى وا لە ناو كۆمەلگەى كورددا ئەوئەند زیادە كە بوو بە شتىكى باو. ئەمە جوړىك دلىباى كۆمەلایەتییە و نیشانەى شارستانىیە و دەكریت وەك تاییەتمەندییەكى پڕ بایەخى نەتەوەى كورد سەیر بكریت" (۵۶).

كورده ناسیونالیسته‌كان ئەم ئازادییه‌ی ژنی كورد به به‌روارد له‌گه‌ڵ
 ژنانی نه‌ته‌وه‌كانی دراوسیڤیان بۆ ئەوه ده‌خسته‌پوو كه نیشانبه‌ده‌ن كه
 یه‌كه‌م: كورده‌كان له دراوسیڤكانیان جیاوازن و دووهم : كورده‌كان به
 گوێزهی تایبه‌تمه‌ندییه‌كانی سه‌رده‌م هه‌لسوكه‌وت ده‌كهن و پێز له "ئازادی
 ژن" ده‌گرن كه بووه به وشه‌ی سه‌ر زاری ئاخێوی مۆدیرنیسته‌كان.
 ته‌نانه‌ت پێش له شه‌پێ یه‌كه‌می جیهانیش، ئه‌رگه‌نی ماده‌نلی خا‌له‌كانی
 ئەم هه‌له‌پنجانه‌ی سه‌ره‌وه‌ی پێكه‌وه تێكه‌ڵ كرد و ئەو بانگه‌شه‌یه‌شی به
 سه‌ریدا زیاد كرد كه: "به‌هۆی ئەوه‌ی ئەم خا‌له ئه‌رێتیانه هه‌میشه له ناو
 كورددا بووه (چ له ناو بنه‌مائه و چ له ژیا‌نی گشتیدا)، بیروبو‌چوونی
 خراپ به نیه‌سبه‌ت ژن و بنه‌مائه له په‌وتێکی خێراتر و ئاسانه‌تردا له‌ناو
 ده‌چیت و هه‌روه‌ك مه‌سه‌له‌ی ئەلفووبی‌ی زمانی كوردی، كورده‌كان ده‌توانن
 پێگاچاره‌یه‌کی تایبه‌تی ئاسان بۆ چاره‌سه‌ركردنی "كێشه‌ی ژن"یش
 بدۆزنه‌وه" (٥٧).

ماده‌نلی له درێژه‌دا نووسی: "جگه له شاره‌كان (كه تایبه‌تمه‌ندی
 پاسته‌قینه‌ی خۆیان له ده‌ستداوه)، به گشتی له‌ناو گونده‌كاندا پێگه‌ی ژن
 سه‌ره‌پای ئەوه‌ی كه سه‌ره‌تاییه، به‌لام بێ وێنه‌یه". ماده‌نلی ئاماژه به‌وه
 ده‌كات كه ژنان به‌هۆی ئەو ده‌وره كه وه‌ك ناو‌پێژێوان له تێوان گروپه
 پكابه‌ره‌كاندا ده‌یگێژن، پێزیان لێ ده‌گیریت. ئه‌رگه‌نی ماده‌نلی هه‌روه‌ها
 ئاماژه به‌وه ده‌كات كه: "له ناو شار و گونده كورده‌كاندا، حیجابی ژنان
 توندوتۆڵ نییه و لهو حیجابیه‌ی كه ئایین و مه‌نتیق قبو‌لی ده‌كات،
 تێناپه‌ریت و ژنانی كورد قه‌د خۆیان ناخزێننه ناو حیجابی‌ی توندوتۆڵ و
 به ئازادی ته‌واو هاتو‌چۆ ده‌كهن و به ده‌وروپه‌ردا ده‌سوورێنه‌وه".

ئەرگەنى لە كۆتاييدا دەلەيت: "لە راستيدا بەھۆى ئەھۆى كە ژنى كورد نەخويندەوار و سادەىە (بەلام خاوەن تايبەتمەندى ئەخلاقى بەرزە) پىويستى بە پەرورەدە و زانستىكى سەردەميانە ھەيە و ئەگەر ئەم پەرورەدەىە بە ژنى كورد بەرديت و بە واتايەكى ديكە ئەگەر بە ئاستىك لە پەرورەدە و زانست بگات كە شياوى كەسايەتى ژنى كوردە، ئەو كاتە چارەسەركردنى كيشەى ژن زۆر ئاسانتر دەبيت" (٥٨).

قوناغىكى مېژوويى

تا ئىستا ئەھەمان نيشاندا كە چۆن پۆشنبيرانى كوردى عوسمانى لە سەرەتاي سەدەى ٢٠دا "كيشەى ژن" يان ھىنايە ناو چاپەمەنيەكانەو بە شىوھەيك كە نەك تەنھا بە قازانجى خودى ژنان بييت، بەلكو كەلكى لى وھريگيريت بۆ ئەھۆى بييت بە نمونەيەك بۆ ئەو كيشە گەرەترانەى كە لەگەلیدا پووبەپوون وھك مەسەلەى مۆديرنيتە، ئايين و بە تايبەت مەسەلەى ناسيوناليزم. لەھەمان كاتدا بەھرحال ناسيوناليسەتەكان پىويستيان بەو بوو كە باسى تايبەتمەنديەكانى ئەو دەورە بگەن كە بە وتەى خۆيان دەبوايە ژنان لە كۆمەلگەدا بيانگىرايە.

ئامازە كردن بەو گرنگە كە روانگەكانى نووسەرانى كوردى عوسمانى دەربارەى كۆمەلگە بە گشتى و "كيشەى ژن" بە تايبەتى، لەگەل پەوتە پۆشنبيريەكانى زالى ئەو سەردەمەدا تەبا بوو. سەرەكيترين نمونەكانى ئەم پەوتە، گرنگيدان بە زانست و ياساكانى راستيە بيۆلۆژيكيەكانى مۆف و ياساى سروشتى بوون (٥٩). پۆشنبيرانى كورد ھەرھەك

پۆشنبیرانی دیکه‌ی شوپنه جوراوجۆره‌کانی جیهان، دوایین که‌شفیاته (دۆزینه‌وه) زانستییه‌کانیان ده‌خسته ناو چوارچێوه‌ی سیاسه‌تی کۆمه‌لایه‌تی که به‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان مرۆفه‌کاندا زال بوو. له ئه‌وروپا و ئه‌مریکای باکوور، بیروکه زانستییه‌کان ده‌رباره‌ی په‌گه‌ز، جنس و چین که بۆ پاساوه‌تانه‌وه بۆ هه‌لاوردنه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و دروستکردنی کۆمه‌لێک هه‌لاوردنی نوێی دیکه به‌کار ده‌برا. له چوارچێوه‌ی ئه‌و کۆمه‌لگه‌یانیه‌ی که له‌گه‌ڵ مه‌ترسییه‌کانی ده‌وله‌ته کۆلۆنیالیست (موسه‌عه‌ره‌چی) و ئیمپیریالیسته‌کان پووبه‌پوو بوون، سه‌ریانه‌لدا و بووه هۆی گۆڕینی بارودۆخی ئابووری و دروستبوونی شه‌پۆلی کۆچ و کۆچه‌ران. ئه‌م ئالوگۆرانه یارمه‌تی دا به سه‌ره‌ل‌دانی بیروپای سیاسی نوێی که کاریگه‌ری له‌سه‌ر جۆری پرسپاره‌کان و پڕۆژه‌کانی زانستوانان هه‌بوو. به واتایه‌کی دیکه "سروشته" که ده‌وری سه‌ره‌کی له سه‌ره‌ل‌دانی بیروکه‌ی لیبرالیزمدا گۆتێرا، وه‌ک سیاسه‌تی بالا (له پال یاسا‌کانی سروشتدا) سه‌یر ده‌کرا (شه‌بیینگێتر، ۱۹۸۷: ۴۳). له‌گه‌ڵ ئه‌مه‌شدا گه‌لێ له زانستفانان و بیرمه‌ندانی کۆمه‌لایه‌تی له پاستیدا خودی "سروشته" یان به هه‌مه‌ده‌ستی تاوانی نایه‌کسانی داده‌نا. (۶۰)

گه‌لێ له پۆشنبیرانی کورد به‌شیک بوون له گروپێکی پۆشنبیری به‌رفراوانتر که گرنگی به زانسته ده‌دا و به کرده‌وه ستایشی یاسای "سروشته" ی ده‌کرد. ئه‌م پۆشنبیرانه بانگه‌شه‌ی ئه‌وه‌یان ده‌کرد که خودی ناسیونالیزم وه‌ک خاڵیکی حه‌تمی له په‌وتی میژوو و یاسا کۆمه‌لایه‌تییه‌کاندا سه‌ریه‌ه‌ل‌داوه (۶۱) و "خه‌باتی نه‌ته‌وه‌بیان" به لایه‌نیکی کۆمه‌لایه‌تی له ناو مملاتنێ بۆ مانه‌وه له قه‌له‌م ده‌دا (۶۲). که‌وابوو،

پۆشنبیرانی كوردو (پۆشنبیرانی ديكەى غەيرە ئەوروپایى و پەشپىست و سورپىستەكانى باكورى ئەمريكا) توانىيان لە پىگای گونجاندنى كۆمەلگەى خۆيان لەگەڵ هەمان ئەو پىشوینە جیھانىیەى "ياسای سروشت"، ناخۆی پۆژئاواىیى بالادەستى نەژادى ئاوەژۆ بکەنەو چونکە ئەمەيان وا لیکدەدايەووە کە هەموو کەسىک توانای ئەوێ هەيە ببيت بە شارستانی (٦٣)، کە واپوو جۆرىک لە جۆرەكانى نایەكسانىيان پىچايەووە. لەهەمان کاتدا ئەم پۆشنبیرانە لە ناخۆی زانستى زالى سەردەم کەلکيان وەردەگرت بۆ ئەوێ كۆمەلکە جۆرى نوێى نایەكسانى لەناو كۆمەلگەى خۆياندا (لێرە مەبەستمان زالبوونە بەسەر پىگەى ژن لە ناو نەزمى (ناژینى) نەتەوێى نوێى مۆدێرندا) دروست بکەن.

كوردەكان هەرچەند كە لەوانەيە بە بەراورد لەگەڵ هاوتا پۆژئاوايیەكانى خۆيان، زۆریەى توێژینەووە زانستییە راستەقینەكانىيان پشتگوێ خستبوو، بەلام لە پۆژەكانىياندا لە پۆحى ئەم كەشفياتە زانستیانە كەلکيان وەردەگرت. كە واپوو ئەو دەورە كە ئەوان دەيانگوت دەبيت ژن لە نەزمى نویدا بىگىرپیت لەسەر بنەماى ئەو بىروبووچوونە نەبوو كە ژن و پیاو خاوەن بەهرەى يەكسانن بۆ ئەوێ دەورى يەكسان بگىرن. لە ناو پەوتە زانستییەكانى پۆژئاوا لەشى مرۆف بە تايبەت كاسەى سەر (چونكە پەيوەندى بە بەهرەى مرۆفەووە هەيە و بە گوێرەى كەشفياتەكانى زانستفانانى ئەمريكایى باكورد و ئەروپا، پەيوەندى راستەوخۆى بە بەهرەى مرۆفەووە هەيە) شىكراووتەووە و تاقىكراووتەووە بۆ ئەوێ پاساویكى زانستى بۆ ژێردەستكردنى پەشپىستان، ژنان، كۆچبەران و دانىشتوانى پەسەنى سەراسەرى جیهان بدۆزنەووە. بەلام ئەنجامى ئەم

تاقیکردنه‌وانه ده‌ریخت که زه‌رفییه‌تی (که‌وره‌یی و بچووک‌یی) کاسه‌ی سه‌ری نه‌م گروپانه هه‌روه‌ک زه‌رفییه‌تی سپییسته‌کانه و نه‌لبه‌ته هه‌ندی‌چاریش له‌وان زیاتره (۶۴). فیزیۆلۆژی ژنانیش (که کاسه‌ی سه‌ریان بچووک و له‌گه‌نیان که‌وره‌یه) به‌ده‌ر له چوارچێوه‌ی پۆشنبیری ژنان و له چوارچێوه‌ی توانای زاوژی ژناندا سه‌رنجی پێدراوه.

که‌وابوو نه‌و ده‌وره‌ی که ژنان له نه‌زمی نوێی کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌بوایه بیانگێژیه، ده‌ورێکی پۆشنبیری نه‌بوو به‌لکو ده‌وری زاوژکردن، دایکایه‌تی و گواسته‌وه‌ی کولتور بوو (۶۵). ژن ده‌بوایه له ناو نه‌و چالاکیانه‌دا خۆی تێوه‌گلاندبایه که له‌گه‌ل که‌سایه‌تی ژندا گونجاو بوو و به‌قازانجی ئامانجه ناسیونالیستییه‌کان بوو. که‌وابوو کورده ناسیونالیست و مۆدیرنیسته‌کان به‌که‌م له‌قه‌له‌مدانی به‌هه‌ری ژنان، وه‌ک ئامرازێکی پله‌نزم که‌لکیان له ژنان وه‌رده‌گرت، که‌وابوو وه‌ک ناسیونالیست و مۆدیرنیسته‌کانی شوینه‌کانی دیکه‌ی جیهان، پارادایمیکیان بۆ ژنان دروست کردو که‌لکیان لێ وه‌رگرت که هه‌ولیده‌دا هه‌لاواردن و نایه‌کسانیه‌ جنسییه‌کان به‌ شیوه‌یه‌کی نوێ له‌ژێر ناوی پیشکه‌وتن و نه‌ته‌وه‌سازیدا بکات به‌ یاسا و رێوشوێن.

ئەنجام

پۈۈنە كە پۇشنىبىرانى كورد بىرۆكە پۇژئاوايىپەكانيان نەك تەنھا خستووۋتە ناو باس و گفتوگۇكانيان لە پابردوو و ئىستا و داھاتوۋى كۆمەلگەكەياندا، بەلكو ئەم بىرۆكەيەشيان خستووۋتە ناو پوانگەى خۆيان و (بە وتەى ھانى ئوغلوو^{۹۲} خستوۋيانەتە ناو والتانشۆگى^{۹۳} خۆيان). لەھەمان كاتدا دەبىن سەرنج بەوۋە بدەين كە پۇشنىبىرانى كورد تەنھا بىرمەندى لاسايىكەرەوۋە نەبوون كە چاۋ و گوۋىبەستراۋانە چەمك و بىرۆكە ئەۋرۈپىيەكان ۋەرىگرن، بەلام بەھەرھال لەھەمان كاتىشدا ئاخىۋەكەيان چىۋىپىر و سىستىماتىك نەبوو، چونكە دەبىن لەبىرمان بىت كە ئەم بىرمەند و ھەلسۈپاۋانە ھەللىجاننەكانى پەيوەندىدار بە "نەرىت" و "مۆدىرنىتە"يان پشتگوى دەخست (۶۶)، چونكە ئەم دوو چەمكەيان لە سافى (بىژن) ئىدوئولوژىكى خۆياندا دەپالوت و ھەۋلىانندەدا لەم پىنگايەۋە بىن بە خاۋەن چارەنوۋسى خۆيان لەۋ كاتەۋ لە داھاتوۋدا.

كەۋابوو"كىشەى ژن" لەم چوارچىۋەيەدا سەرىھەلدا، چونكە نوخبە كوردە ئاۋارەكان و ئەندامانى چىنە نوۋىيە خاۋەن پىشەكان كارىان بۇ ئەۋە دەكرد كە لە سەروبەندى ئالوگۇپى دەسەلاتدا پلەۋپايەى نوۋى بۇ خۆيان دابتاشن. ئەۋ كاتە ھەرچەند كە ھەموو كەسىك پىنگاي ناسىونالىستى نەدەگرتەبەر، بەلام زۆرىيەى ھەلسۈپاۋان ئەم پىنگايەيان گرتەبەر، چونكە

Hanioglu-⁹²

weltanschauung -⁹³

ئەم رېنگايە لە جيهانى نەتەوهييدا پوژبەپوژ پەوايەتى زياترى پەيدا کرد (٦٧). بۇ تىگەيشتن لەم خالە دەبى سەرەتا لەو تىبگەين که بيرمەندانى کوردى عوسمانى بەرھەمى سەردەمى ميژوويى خويان بوون و بيروباوەر و پەفتارەکانيان نە نامۆ بوو و نە تايبەت بوو. "کيشەى ژن" ھۆکارىكى گرنگ بوو لەناو ئاخىويكى ناسيوناليستى- مۆديرنيستى بەرفراوانتردا و بيرمەندانى جۆراوجۆر بە شيوہگەلى جۆراوجۆر که لکيان لى وەردەگرت بۆ ئەوہى ھەولەکانيان بەھيژتر بکەن لە پيئاو ئەو نامانجەدا که ناسيوناليزم و مۆديرنيتەيەک بۆ خويان بەرھەمبەينن و جيئسى بکەن.

سەرچاوە:

Janet KLEIN, in: Shahrzad Mojab (ed), Women of a non-state nation: the Kurds. Costa Mesa, California: Mazda Publishers, 2001.

پهراونزهکان:

۱- بۆ نمونه بپوانن بۆ وتاری "کاریله ریمیزه" (بۆ خویته ره کانمان)، بلاقوکی "ژین"، ژماره ۱۸، ۲۱، حوزه بیرانی ۱۳۳۵-۱۸ ی ژوهی ۱۹۱۹، لاپه‌په‌ی ۱۷.

۲- ئه‌رگه‌نی ماده‌ئلی: "کورده لهره کادیم مه‌سه‌له‌سی" (کیشهی ژن له ناو کورده‌کاندا)، بلاقوکی "پۆژی کورد"، ۳۰، ی ئابی ۱۳۲۹-۱۲ ی ئه‌یلولی ۱۹۱۳، لاپه‌په‌ی ۱۱-۱۰.

۳- به‌هۆی نه‌بوونی جیگا، له باتی دانانی به‌شیکي جیاواز و به‌راوردکردنی شیوه‌ی هه‌لسوکوت له‌گه‌ل ژنان له ئاخوی ناسیونالیستی کورده‌دا له‌گه‌ل نمونه‌هاوچه‌رخه‌کانی، له په‌راویزه‌کاندا هه‌ندێ زانیاری به‌راوردکاری له‌م وتاره‌دا ده‌خه‌مه‌پوو. به‌ زه‌فکردنه‌وه‌ی میژینه‌ی ناسیونالیزمی کورد و لیکچوونه‌جۆراوجۆره‌کانی له‌گه‌ل بزوتنه‌وه‌ ناسیونالیستییه‌کانی دیکه‌ی هاوچه‌رخ له‌ سه‌راسه‌ری جیهاندا، هیوادارم که ئه‌و وته‌یه‌ی "ابوالحاج" م هینایه‌یه‌دی که ده‌ئیت: "ئه‌گه‌ر میژوو زانست بیت، ده‌کریت میژووی عوسمانی و (میژووه‌کانی دیکه) له‌سه‌ر بنه‌مای پێوانیکی گونجاو که بۆ لیکدانه‌وه‌ی میژووی ناوچه‌کانی دیکه به‌کار به‌راوه، هه‌لسوکوتی له‌گه‌لدا بکریت و ئه‌و په‌وتانه تیکبدریت که به‌گوێره‌ی ئه‌وانه میژوونوسی نهمپراتوری عوسمانی و (کۆمه‌لگه‌ غه‌یره پۆژئاوابیه‌کانی دیکه) لیکده‌دریته‌وه و ده‌بێ له‌سه‌ر بنه‌مای تاییه‌تمه‌ندییه‌کان و خاله‌هاوبه‌ش و جیاوازه‌کانی ئه‌م کۆمه‌لگه‌یانه و ئه‌م میژووانه هه‌لسوکوتی له‌گه‌لدا بکریت (ابو الحاج: ۱: ۱۹۹۱).

۴- ده‌ریاره‌ی ئه‌م بابته بۆ نمونه بپوانن بۆ "به‌دران" (۱۹۹۱: ۲۲۷)، بارۆن (۱۹۹۳) و گروٓت (۱۹۹۳)

۵- که واپو ئەم پروانگە بە شێوەی "ژنانە" نزیکى مەسەلە کە دەبێتەووە کە سکات (۲۰: ۱۹۹۸-۱) پەخنەى لیگرتووە. بە وتەى سکات، لە کاتێکدا کە نزیکایەتى "ژنانە" پەروایەتى بە لیکۆلینەووە لەسەر ژن و گرنگی جنس لە کۆمەلگە دەدات، بە لام مەترسییەکانى ئەم شێوە نزیکایەتیە ئەوەیە کە هەندێجار دوو مەسەلەى جیاواز بێکەووە تیکەل دەکات، بە واتایەکی دیکە هەلسەنگاندنى ئەزموونى ژنان و بە ئەرىزى هەلسەنگاندنى هەموو ئەو شتەنەى کە ژنان وتوویانە یا کردوویانە و دەیهوێت ژنان وەک بابەتى تاییەت و جیاواز لە میژوودا لە شتەکانى دیکە جیا بکاتەووە.

۶- ئەو بلاقۆکانە کە بۆ ئەم لیکۆلینەووەیە کەلکیان لێ وەرگیراوە بریتین لە: کوردستان (۱۹۹۸-۱۹۰۲)، کورد تەعاون و تەرەقى گازیتەسى (۱۹۰۸-۱۹۰۹)، پۆئى کورد (۱۹۱۳)، هەتاوی کورد (۱۹۱۳-۱۹۱۴)، ژین (۱۹۱۸-۱۹۱۹) و "کوردستان" (۱۹۱۹). بۆ سەرچاوەکانى "کوردستان" (۱۸۹۸-۱۹۰۲)، "کورد تەعاون و تەرەقى گازیتەسى" (۱۹۰۸-۱۹۰۹) و ژین (۱۹۱۸-۱۹۱۹) لەو کۆمەلە بەرھەمە کەلکم وەرگرتووە کە محەمەد ئەمین بوزنەرسەلان کۆیکردووەتەووە و چاپى کردووە.

۷- گەلێ لە بیرمەندە زمانى و ئەدەبییەکان ئاماژەیان بە گرنگی دەورى خوێنەر لە یارمەتیدان بە واتای دەقەکان یا دەورى "تینگەیشتن لە دەق" وەک بەشێكى گرنگی ئەدەبیات کردووە. ژان پۆل سارتیر بۆ نمونە دەلێت: "هەموو دەقێكى ئەدەبى بەرھەمى تینگەیشتنى خوێنەرە کەبەتەى، لەوانە ئەو وێنایە کە ئەو دەقە بۆ کێ نووسراوە. کە واپو. ئەو وتارانەش کە لە چاپەمەنى کوردیدا بلأو کراونەتەووە، بە لام بەتاییەت باسى مەسەلەى کوردیان نەکردووە بە وتارگەلى کوردى لە قەلەم دەدرێن، چونکە بۆ موخاتەبى کورد نووسراون. بیندیکت ئاندىرسۆن ئاماژە بە گرنگی دەورى خوێنەر لە چاپەمەنیدا دەکات بە تاییەت لە پەوتى میژوویى دروستبوونى شووناسى نەتەووییدا. بەشێک لە هەلێنجانەنەکەى ئاندىرسۆن دەریارەى دەستەواژەى "کاپیتالیزمى چاپ" کە پەيوەندى بەم باسەى ئێمەووە هەیه ئەو پەيوەندییە کە ئەو لە نێوان سەرھەلدانى پۆژنامە (کە پەيامەکەى یارمەتى بە وێناکردنى کۆمەلگە لە

پال هیتله نه ته وه بییه کاندایه دوات) و خوینه ریک که خوی هسته دکات له گه ل خوینه رانی دیکه دا په یوه ندی هه یه، دایده نیت. بنواپن بۆ ناندیرسون (۱۹۹۳:۲۳-۳۶) ۸- کورده کان ته نها که سانیک نه بوون که بایه خی نه م دیارده یان ده زانی. نه م دوایانه من لیکۆلینه وه یه کی سه رنجراکیشم بینی که باسی شوینیکی به ته وای جیاواز له جیهاندا کردبوو که نووسه ره که ی ناماژه ی به به ریانیکی هاوشیوه بۆ په یوه ندی نیاوان ده ولته - نه ته وه و مؤدیرنیت له گه ل خوشه ختیدا کردبوو. به ره مه که ی ده یفید نوگینت به ناوی:

Modernity at the edge of empire: state, individual and nation In the northern Peruvian Andes: 1885-1935)1997

نه وه بوون ده کاتوه که چۆن شتگه لیک وه ک تیجاره ت، مؤدیرنیت و نه ته وه ده ولته وه ک هیزگی لی پرگاریدر (نه هیزی مه ترسی) که ده بین پیشوازیان لیکریت (له باتی نه وه ی که به ره نگراریان له گه لدا بکرتیت) سه یر ده کران (۱۹۲-۳).

۹- بنواپن بۆ بیروبوو چونه کانی بیندیکت ناندیرسون ده رباره ی کاپیتالیزی چاپ و ناسیونالیزم (۱۹۹۳:۲۳-۳۶)

۱۰- هندی له وتاره کان باسی مه سه له کوردیه کانیان کردووه وه ک نه و رووداوه که له ناوخۆدا په یوه ندیان پیکه وه هه بوو و چالاکیه ناسیونالیستییه کانی نه رمه نییه کان و هه روه ها "حمیدیه سواری ئالایاری" که سوپایه کی ناته کوزمهند بوو (که له سه ر بنه مای نمونه ی هیزه قه زاقه کانی روسیا) دروستکرابوو که سولتان عه بدولحه میدی دووه م له سالی ۱۸۹۰-۱۸۹۱ دروستی کرد بۆ نه وه ی بین به پۆلیسی پۆژه لاتی ئاناتولی و زۆرت بۆ نه وه ی دژی پاپه پینه کانی نه رمه نییه کان پابوه ستیت. یه کینه کانی نه م سوپایه له عه شیرته کورده کان پیکه اتبوو و نه و پاداشت و خه لاتانه ش که سولتان ده یدا به هندی که سی تاییه ت له ناو چاپه مه نی کوردیدا باس ده کرا و به هۆی نه وه ی که نه م مه سه لانه چالاکیه سه ره کییه کانی ناوچه بوون، نووسه رانی کورد له سالی ۱۸۹۸ تا سالی کانی پیش له هه لگیرسانی شه ری یه که می جیهانی له سه ریان چر ده بوونه وه.

۱۱- بنواپن بۆ به ره مه که ی نه م نووسه ره به ناوی:

Claiming the Nation: the origins and nature of, Kurdish press in the Ottoman Empire), 1996

۱۲- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، کورد ھانیمی (خاتوونی کورد)، "ژین"، ژمارە ی

۱۴، مارس ۱۹۱۹-۲۳: لاپەرە ی ۶

۱۳- یوسف ئاچچورک لە بەرھەمە کە ی خۆیدا (۱۹۰۷) ئە و پێگا سیاسی و شارستانیانە دەخاتە پەرۆ کە لە و سەر دەمە دا لە بەردەم عوسمانی بو وانا پۆژنا و اچیتتی، ئیسلامچیتتی و تورکیچیتتی و خۆیشی لە گە ل تورکیچیتتی بە دایە. زیا گوگالپ لە گە لئ لە بەرھەمە کانیدا لە دەستە وازە گە لی ھاوشیوہ کە لک وەر دە گرت و لە کاتیکدا کە دا کۆکی لە "تورکیچیتتی" دە کات خوازیاری ئە و یە کە ئە م سێ پێگایە پێگە وە تیکە ل بکری ن بۆ ئە وە ی "شارستانیە کە ی نوێ" دروست بکری ت. بۆ کۆمە لێک لە نووسراوە کانی زیا گوگالپ لە م پە یوہە ندییە دا بنواپن بۆ بەرھەمە کە ی نیازی بەرکە س (۱۹۵۹).

۱۴- گە لئ لە لێکۆ لەرە سەرە کییە کانی تورکیا درێژە یان بە و پێگایە داوہ کە ئاچچورک و گوگالپ دایاننا و بە نیشان دانی ھە ندێ لە نمونە کانی ئە م مە سە لە یە، کۆمە لێک دەستە وازە یان لە بواری لێکۆ لێنە وە لە بارە ی میژووی ئە م داویانە ی عوسمانی و میژووی نوێی تورکیا خستووە تەر و و، بۆ نمونە بنواپن بۆ تیزی دکتۆراکە ی تونایا (۱۹۴۸) و کتیبە کە ی بە ناوی "تورکیادە سیاسیال پارتیلەر" (۱۹۸۴). ھە روہە ها بنواپن بۆ:

The genesis of young ottoman thought: a study in the modernization of Turkish political ideas) 1962 (and niyazi berkes: the development of secularism in Turkey) 1964

۱۵- بۆ زانیاری دەربارە ی سەرھە لدانی پۆژنامە نووسی عوسمانی لە م بواردە دا، بۆ

نمونە بنواپن بۆ ماردین (۱۹۶۲: بە شێ ۷-۱) و لیویس (۱۹۶۸: ۱۴۶-۱۵۰).

۱۶- ھانی ئوغلو لە سەرھە تادا CUP وە ک رێکخراویک وە سف دە کات کە کۆمە لی گروپگە لی نزیکە ی لە دەوری یە ک کۆ کردبووہ وە کە خالی ھاو بە شێ کە میان پێگە وە ھە بوو جگە لە وە کە خوازیاری زانست و پێشکە وتن و لە سەر دە سە لات لا بردنی سولتان عە بدولحە میدی دووہ م (۱۹۹۵: ۱۳) بوون.

۶۷- دوو لیکۆلەر که له سهەر ناسیونالیزمی عه‌ره‌ب لیکۆلینه‌وه‌یان کردووه، ئەم خاڵه‌یان به‌ جوانی نیشانداهه‌. ره‌شید خالیدی ناماژه‌ به‌ گرنگی چاپه‌مه‌نی و بیره‌پای گشتی ده‌کات (بنواړن بۆ خالیدی: ۱۹۸۴). جیمز گهلۆین نیشانداهه‌ که‌ چۆن ئالۆگۆره‌ به‌ رفراوانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئابووریه‌کان له‌ ئیمپراتۆری عوسمانی له‌ سه‌ده‌ی ۱۹ یارمه‌تی به‌ گۆرپینی په‌یوه‌ندییه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان و دامه‌زراوه‌کان دا و چۆن ریک‌خراوه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کان که‌وتنه‌ پال په‌یوه‌ندییه‌ نه‌ته‌وه‌یی و ریک‌خراوه‌یه‌یه‌کاندا و ئەمانه‌ش بۆ خۆیان به‌ خاڵه‌ ئیدۆلۆژیکه‌ له‌ یه‌ک نزیکه‌کان که‌ خه‌لکی سووریایان به‌ په‌که‌وه‌ ده‌به‌سته‌وه‌، به‌هێز ده‌کران (گهلۆین: ۱۹۹۴)

۶۸- بنواړن بۆ په‌راوێزی ۳، بیندیکت ئاندریسۆن ده‌رباره‌ی کاپیتالیزمی چاپ و ناسیونالیزم.

۶۹- من نه‌متوانی هیچ وتاریک له‌ "کوردستان" (۱۹۰۲-۱۸۹۸) یا "کورد ته‌عاون و ته‌ره‌قی گازیته‌سی" (۱۹۰۸-۱۹۰۹) ده‌رباره‌ی ئن بدۆزمه‌وه‌.

۷۰- دکتۆر عه‌بدۆللا جه‌وده‌ت: "بیر خیتاب" (موخاته‌بیگ)، "پۆژی کورد"، ژماره‌ ۱ (۲ی حوزه‌ییرانی ۱۳۲۹-۱۵ی ژوه‌نی ۱۹۱۳، لاپه‌ره‌ ۳)

۷۱- ئەم ۱۲ خاڵه‌ بۆ گروپه‌ جۆراوجۆره‌کانی عوسمانی پێناسه‌یه‌کی ئارپوونی بۆ خۆبه‌رپۆیه‌بردن هه‌بوو: ده‌یانگوت تورکه‌کانی ئیمپراتۆری عوسمانی ده‌بێن خاکیکی په‌که‌رچه‌یان هه‌بێت، به‌لام نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌ که‌ نێستا له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی تورکه‌کاندا ده‌بێن ئاسایشی ژیانیان زامن بکریت و ده‌ره‌قی خۆبه‌رپۆیه‌بردنی کاروباری خۆیان پێبدریت.

۷۲- ئەرگه‌نی ماده‌نلی: "گوردله‌رده‌ کادین مه‌سه‌له‌سی"، لاپه‌ره‌ ۱۲.

۷۳- ئەرگه‌نی ماده‌نلی: "گوردله‌رده‌ کادین مه‌سه‌له‌سی"، لاپه‌ره‌ ۱۲.

۷۴- بۆ نمونه‌ بنواړن بۆ وانلی مه‌مدوح سه‌لیم به‌گ: "ئیکي عه‌سری مه‌برور: کورد کادینلاری ته‌عالی جه‌معیه‌تی وه‌ کورد ته‌له‌به‌ هیوی جه‌معیه‌تی"، "ژین"، ژماره‌ ۲۰ (۴ی حوزه‌ییرانی ۱۳۳۵-۴ی ژوه‌نی ۱۹۱۹)

- ۲۵- بەدرخان موخەمد عوسمان: "كوردلوك و كوردستانى ياشاتبيلمەك"، "كوردستان"، ژمارە ۸ (۲۹ مایى ۱۹۳۵-۲۹ مای ۱۹۱۹، لاپەرەى ۹۸)
- ۲۶- بۆ نمونە "كوردستان تەعالى جەمعیەتى" (كۆمەلەى پېشكەوتنى كوردستان)، "كورد تەعمیمی مەعاریف جەمعیەتى" (كۆمەلەى پەرەپیدانی فیزیوونى) هەلۆەشاندهوه که پیش له هەلگیرسانی شەرى یەكەمى جیهانى دامەزراوو. ئەم كۆمەلەى بە بلاڤۆكۆكى بە ناوی "ژین" بلاو دەكردهوه که نیشانی دەدات پۆشنبیران چەندە گرنگییان بە دەورى پەرورده له كۆمەلگەكەیاندا داوه و چۆن ویستووایانە بەم نامانجە بگەن. بەرنامە ۱۲ خالییەكەى وۆدرو ویلستۆن له "ژین" دا بلاو بووهوه و تیددا داوا كراوه که كۆتیبى پۆزمان و فەرهنگی كوردی بلاو بیتەوه، بەرهمى شاعیرانى كورد كۆ بکۆریتەوه، كۆتیبخانە و رېكخراوهگەلى پەروردهیى دابمەزین، قوتابخانەى شەوانە بۆ ئەو كوردانەى که بە پۆژ کار دەگەن بکۆریتەوه، مامۆستا پەرورده بکۆریت و کچە هەتیوهکان فیزی کار و پېشەیهکی کچانە بکۆرین. بۆ تەواوی ئەم بەرنامەى بنواپن بۆ: "كورد تەعمیمی مەعاریفى جەمعیەتى بەیاننامەسى، "ژین"، ژمارە ۲ (۲ شوباتى ۱۹۳۵-۲ فوریهى ۱۹۱۹: لاپەرەى ۶۴-۱۶)
- ۲۷- وانلى مەمدوح سەلیم بەگ، "كورد هانیمی (خاتوونى كورد)", "ژین"، ژمارەى ۶
- ۲۸- وانلى مەمدوح سەلیم بەگ، "كورد هانیمی (خاتوونى كورد)", "ژین"، ژمارەى ۶
- ۲۹- بۆ ئەم دیاردەیه بۆ نمونە بنواپن بۆ سین (۱۹۹۳)، نەجمئابادى (۱۹۹۸) و شاکرى (۱۹۹۸). ئەم وتارەى دواییە بە سەرنجدانى تاییەت بە چوارچۆیهى كۆلۆنیالیستی سەبرى ئەم دیاردەیه دەکات. وتارەكەى گایسکیل و ئونتیرهالتیر (۱۹۸۹) بە تاییەت بەهۆى سەرنجدان بە دەورى دایکایەتى و گرنگی ئەم دەوره له چوارچۆیهى میژوویى، كۆمەلایەتى، ئابووریدا، گرنگە.
- ۳۰- وانلى مەمدوح سەلیم بەگ، "كورد هانیمی (خاتوونى كورد)", "ژین"، ژمارەى ۱۰
- ۳۱- عزیز یامولكى: "كورد كادینلارى تەعالى جەمعیەتى موسامەرەسى مونساییەتیلە"، "ژین"، ژمارەى ۲۵ (۲ تشرینی ۱۹۳۵-۲ ئۆکتۆبەرى ۱۹۱۹، لاپەرەى ۶۴-۱۵).

- ۳۲- وانلی مه مدوح سه لیم بهگ، "کورد هانیمی (خاتونی کورد)، ۶: ۹۱۹-۷
- ۳۳- عه بده لپه حیم په حمی (ژ مالا حه کاریان، ژ بۆ جیواتا دایکان)، "ژین"، ژماره ۲۲ (۲ی ته موزی ۲۳۳۵-۲ی جولای ۱۹۱۹، لاپه په ۱۶).
- ۳۴- پێژهی خوینده واری ئه و کاته له ناو ئیمپراتۆری عوسمانیدا به زۆر نده گه پشت به ۱۰ له سه د و له کوردستاندا ئه م پێژهیه له وهش که متر بوو. پێژهی خوینده واری ههتا ماوهیهکی زۆر پاش ئه وه زیادی نه کرد.
- ۳۵- ئیسماعیل حه قی بابازاده: "کوردچه په دهیر": کورد تهعاون و ته ره قی گازیته سی ۲ (۶ی کانونی ئه وهلی ۱۹۲۴-۱۹ی دیسامبری ۱۹۰۸، لاپه په ۱۸)
- ۳۶- ئیسماعیل حه قی بابازاده: "کوردچه په دهیر": کورد تهعاون و ته ره قی گازیته سی ۲ (۶ی کانونی ئه وهلی ۱۹۲۴-۱۹ی دیسامبری ۱۹۰۸، لاپه په ۱۸)
- ۳۷- ئه و پێشهکییه که موکوسلو حه مزه بۆ چاپی مه م و زین له سالی ۱۹۱۹ دا نووسیویه. مه م و زین به ناویانگترین هیماسه ی کوردیه که کورده ناسیونالیسته کان نه ک ته نها وه ک به ره مه یکی ئه ده بی، به لکو وه ک به ره مه یکی ناسیونالیستیش سه یری ده که ن (بوژنه رسه لان له پێشهکی مه م و زین دا ئاماژه ی به "ژین" (۱۹۱۹) کردوه.
- ۳۸- بۆ نمونه ئه و تییینییه که له "ژین" (۱۹۱۹) دا نووسراوه .
- ۳۹- کوردین بیتلیسی (خه لیل هایالی): "کوردچه په دهیر ۲": "ژین"، ژماره ۱۵ (۲۰ی مارتی ۲۳۳۵-۳۰ی مارس ۱۹۱۹: لاپه په ۱۴)
- ۴۰- " کوردستان مه کتوبه ری ۳"، "هه تاوی کورد ۲" (۲۹ی کانونی ئه وهلی ۱۹۲۹-۱۰ی ژانویه ی ۱۹۱۴: لاپه په ۵-۱۶)
- ۴۱- ئه رگه نی ماده نلی: "کورد له رده کادین مه سه له سی"، لاپه په ۱۲
- ۴۲- به شداریکردنی ژنان له کارو چالاکی کولتوریدا له ناو بزوتنه وه ناسیونالیستی و (تایینییه کاندئا) زۆر له لایه ن لیکۆله رانه وه که له سه ر گروپه جۆراوجۆره کاندئا لیکۆلینه وه ده که ن، ئاماژه ی پیکراوه. بۆ نمونه دنیز کاندیۆتی (۱۹۹۱) ئاماژه به وه ده کات که چۆن تورکه ناسیونالیسته کان و عوسمانیه نیسلا مچییه کان "ژن" یان وه ک به ردی بناغه ی په کگرتووی کولتوری عوسمانی " و کۆله که ی " په کگرتووی کولتوری

له بهرامبهر په وتی پوځیه پوځ پوو له زیادبوونی پوځناواچیتي" دا پیتاسه ده کرد. بۆ نمونوگه لى هاوشیوه له م په یوه نندییه دا بۆ نمونه بنواړن بۆ چاترچی (۱۹۹۲) و (۱۹۹۰) و واریکاس (۱۹۹۲)

۴۳- ده بیخ ناماژه به وه بکریت که له کاتیکدا که نه مه یاسایه کی گشتییه، به لام کۆمه لیک ناوازه یشی هه یه. نه دمانی گروهه نه تنیکیه کانی دیکه، به تاییه ت نوخبه کان بۆ پارگرتنی یه کپارچه یی نیمپراتوری عوسمانی کاریان ده کرد چونکه قازانجیان له وه دا بوو. نه م مه سه له یه بۆ نوخبه کانی زۆربه ی گروهه موسلمانانه کانی عوسمانی (له ناویشیاندا کورده کان) هه تا پاش جهنگی یه که می جیهانی وه پاست ده گه را.

۴۴- بیندیکت ئاندریسون ناماژه به وه ده کات که ناسیونالیزمی فه رمی زۆتر له وه لامی بزوتنه وه ناسیونالیستییه کاندا که نه تنیکتر، مه لیترا یا تاییه تترن و هه په شه له یه کپارچه یی خاکی نه و حکومته ده که ن، سه ره لده دات.. که و ابو عوسمانیچیتي ده کړت لانیکه م وه که وه لامی حکومت به بزوتنه وه جیا جیاکانی بالکان که له نیو گروهه کریستیانه کان له سه ره تای سه ده ی ۱۹ دا ده ستنی پیکرد، وه سف بکریت. وه که جۆریک "سوپرا ناسیونالیزم" که بۆ یه کخستنی هه موو گروهه کانی نیمپراتوری عوسمانی دانرا بوو موسلمان و ناموسلمان وه که یه که لایه نگریمان له عوسمانی ده کرد، به و هیوا یه که پیش له یه که له شاهانه وه ی زیاتری نیمپراتوری عوسمانی بگرن. ریفورمه کانی "ته نزیما ت" ده بیخ له م چوارچیتوه یه دا سه یر بکریت.

۴۵- به وتی ستاوو سکاندی کورده کان ته نها گروهیک نه بوون که گله بیان له "سیاسه ته به تورک کرده کان" ده کرد و ئالبانیاییه کان له بهرامبهر ناوه ندچیتي و سیاسه تی "ته نها زمانی تورکی" پاره ستان (۱۹۶۷، بۆ نمونه ۱۴۴، ۹۰) و گه لى له نووسه ران ناماژه یان به وه لامی به هیزی گروهه عه ره به کان به م سیاسه تانه کردوه (بۆ نمونه بنواړن بۆ خوری: ۵۸-۱۹۸۳-۵۹). به هه رحال ده بیخ ناماژه به وه بکریت که نووسه رانی دیکه نه و چوارچیتوه یان بر دووه ته ژیر پرسیار که تپیدا ناسیونالیزمی

عەرب وەك وەلامىك لە بەرامبەر ناسیونالیزمى پوو لە زیادبوونی تورک لەم قۇناغەدا سەریهەلدا. بۆ نموونە هانی ئوغلۇ ئاماژە بەو دەكات كە ناسیونالیزمى تورک پێش لە ۱۹۰۸ دەستی کرد بە زالبوون بە سەر cup دا (بنوارین بۆ هانی ئوغلۇ: ۱۹۹۱). هەروەها نابێ وابیر بگەینەووە كە هەموو ناسیونالیستەكان لایەنگری هەموو سیاسەتە پاوانخوازانەكانی تورکیا بوون.

۴۶- ئەو شتانەى كە دەربارەى بەتوركبوونی ژناندا پێشتر باسمان كرد كە لە "پۆژى كورد" و "هەتاوی كورد" دا بلأو بوووە.

۴۷- كەمال فەوزى: "حكومەتى حازریا ئاچىك مەكتوب" (نامەیهكى كراوە بۆ حكومەتى ئیستا): "ژین": ۱۰ مارتى ۱۹۳۵-۱۰ مارتى ۱۹۱۲: لاپەرە ۲). هۆكاری تورپى پۆشنبیرە كوردەكان، وتاریك بوو كە "ئیدارەى گشتى كۆچبەران و عەشیرەتەكان" دەربارەى كورد پاش جەنگى جیهانى بلأوی كردهووە. كوردی بیلتیسی لە وتاریكددا لەژێر ناوی "ئەفسانەى زەحاک: بە نىسبەت وتاریك بە ناوی كوردەكان لە لایەن ئیدارەى كۆچبەران" ئەم وتارەى ئیدانە كرد و نووسەریكى دیکە لە وتاریكى میژوویدا دەربارەى بنەمالەى بابان نووسی: "چەندە سەرسوپهینەرە كە ئیدارەى گشتى عەشیرەتەكان و كۆچبەران كۆتیبیكى بە ناوی "كوردەكان" بلأو كردووەتەووە كە تێیدا هاتوو: "وشەى بەبە لە زمانى توركیدا بە واتای مندالە و ئەمەش بەلگەیهكى بەهێزە كە دەیسەلمیڤیت كە سلسلەى بابان توركن و كەوابوو بنەمالەى بابانىش توركن و بەم شێوێه پشتیوانى لە توركیزم و تورانیزم دەكات بێ ئەوێ ئاماژە بەو بكات كە بابانەكان خەلكى ئێران (كورد تارىحینه بابان هاندانى، "ژین"، ژمارە ۹، ۱۶ كانونى سانى-كانونى دووهم ۱۹۳۵-۱۶ ژانویهى ۱۹۱۹، لاپەرە ۲). لە شوپینىكى دیکەدا نووسرابوو: "گەلن كۆچبەرى كورد هەن كە ناچنە لای كاربەدەستانی حكومەت كە لە ئیدارەى عەشیرەتەكان و كۆچبەرانددا كار دەكەن، چونكە زمانى فەرمى نازانن و دەیانەوێت خۆیان لە سیاسەتى بەتورككردن دور بگین و نەچنە خزمەتى سەربازى. ئەم كەسانە بە گوێرەى تێپوانینی ئەحمەد ئاغاویف، زیا

گورگالپ و سولهیمان نه زیف کورد نین ("گوردستان": ژماره ۸، ۲۹ مایسی ۱۹۳۵-
۲۹ مای ۱۹۱۹، لاپه په ۴)

۴۸- نمونەئە ئەم نووسراوانە ئەو کۆمەڵە وتارانە پە کە کوردی بیتلیسی (خەلیل
هەیالی) لە ژێر ناوی " کوردلەر ئیرانی دەگیل مەدیر؟ " (کوردەکان ئێرانین، تورک
نین؟)، لە بڵاوتکی "ژین" دا (ژماره ۱۸، ۱۹، ۲۰ و ۲۱ مارتی ۱۹۳۵-۱۰ مای
مارسی ۱۹۱۲: لاپه په ۲) بڵاوی کردەووە.

۴۹- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۶

۵۰- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۵

۵۱- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۷

۵۲- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۸

۵۳- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۹

۵۴- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۸

۵۵- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی، ژماره‌ی ۸-۹. شایانی
ناماژەپیکردنە کە ئەو کەسە ئەم بەسەرھاتە دا چاوی بپووەتەووە نامووسی ئەو ژنە،
کورد نییە. سەلیم بەگ دەئێت: من بیستوووە کە ئەم بەسەرھاتە لە گوندێکی کورددا
پوویداوە. کە وابوو ئەو راستییە کە لێکۆڵەرێکی باوەرپێکراو و بەناوبانگ) کە لە ناو
پەکیک لە دامەزرێوانەکانی خۆپێدانی بەلا لە ئیستانبول کار دەکات) دەئێت: ئەم شتە
پوویداوە، بەلگە پە کە شتیکی وا پوویداوە.

۵۶- وانلی مەمدوح سەلیم بەگ، "کورد هانیمی (خاتوونی کورد)، ژماره‌ی ۹

۵۷- ئەرگەنی مادەنلی: "کوردلەر دە کادین مەسەلەسی"، ژماره‌ی ۱۲

۵۸- ئەرگەنی مادەنلی: "کوردلەر دە کادین مەسەلەسی"، ژماره‌ی ۳-۱۲

۵۹- هانی ئوغلۆ لە کتێبەکیدا بە ناوی "تورکە گەنجەکان لە ئۆپۆزیسیۆندا" ئەو
پێگایە بە جوانی پوونداکاتەووە کە تێیدا داروینیزمی کۆمەڵایەتی و ماتیریاڵیزمی بیۆلۆژیکی
لەناو نووسراوانەکانی تورکە گەنجەکاندا لە سەرەتای سەدە ئێرێدوودا سەرپه‌ڵداوە. بە
وتەئە هانی ئوغلۆ شیوەئە بیرکردنەووە ئۆریه‌ئە ئەندامانی سەرەتای CUP مۆرکی بەهێزێ

بیرۆکه‌ی داروینیزی کۆمه‌لایه‌تی پتوه دیار بوو که تورکه گه‌نجه‌کان وه‌ک نامرازێک بۆ تیگه‌بشتن له پاستیه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان سه‌یریان ده‌کرد. تورکه گه‌نجه‌کان له نووسروه سه‌ره‌تاییه‌کانیاندا به توندی پشتیان به‌م بیرۆکه‌نه‌ به‌ستبوو و پاشان ئه‌م شته له ناو تورکه گه‌نجه‌کاندا گه‌شتگیرتر بوو بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌م بیرۆکه‌نه له ژبانی کۆمه‌لایه‌تیدا به‌کار به‌ن. پۆشنبیرانی کورد به‌شیک بوون له‌م په‌وته به‌رفراوانتره‌ی پۆشنبیرانی عوسمانی و ده‌بێ نامازه به‌وه بکه‌ین که هه‌ندێ له که‌سایه‌تییه ناسیونالیسته سه‌ره‌کییه‌کانی کورد (وه‌ک میقداد میب‌ح‌ت به‌سرخان، عه‌ب‌دول‌په‌حمان به‌سرخان و عه‌ب‌دول‌ل‌لا جه‌وده‌ت) که له "کۆمیه‌تی به‌کیتی و پیشکه‌وتن" (ی عوسمانی CUP) یا بزووتنه‌وه‌ی تورکه گه‌نجه‌کاندا چالاک بوون له‌و شته‌دا شه‌ریک بوون که هانی ئه‌غلو ناوی ده‌نێت: "والتانشانگی تورکه گه‌نجه‌کان بۆ زانست و پیشکه‌وتن."

٦٠- گۆلد (١٩٨١:٢١)

٦١- بۆ نمونه بنواپن بۆ لوتفی فیکری: "کورد میلییه‌تی"، پۆژی کورد" (٢٠٠٤ ی ئابی ١٣٢٩، ٢٠ ی ئیلوولی ١٩١٣، لاپه‌ره‌ی ٣)

٦٢- بۆ نمونه بنواپن بۆ "بولگاریستانلی دوگان، میلییه‌تینیزه کارشی وه‌زیفونیز (ئه‌رکی ئیوه له به‌رامبه‌ر نه‌ته‌وه‌که‌تان)، "پۆژی کورد"، (٦ ی ته‌موزی ١٩٢٢٩-١٩ جولای ١٩١٣: لاپه‌ره‌ی ٢)

٦٣- بۆ نمونه به‌روان بۆ: "فه‌حری"، کوردله‌رده قابیلییه‌تی ته‌مه‌دون (توانایی کورده‌کان بۆ ئه‌وه‌ی بین به‌شارستانی)، "پۆژی کورد"، (٢ ی حوزه‌یرانی ١٣٢٩-١٥ ی ژوه‌نی ١٩١٣: لاپه‌ره‌ی ٢-١١). ئه‌م نووسه‌ره وه‌ک که‌سانتیک که له پووی بیۆلۆژیکییه‌وه (په‌گه‌زییه‌وه) توانایی ئه‌وه‌یان نییه بین به‌مۆدێن (واتا بین به‌شارستانی) سه‌یری خه‌لکانی غه‌یره پۆژئاوایی ناکات و ده‌نووسیت: "شیکردنه‌وه‌یه‌کی ئه‌م یاسا سروشتیه میژوویییه که هه‌میشه له ژبانی مۆفدا زāl بووه نیشانداده‌ت که هۆکاری ئه‌وه‌ی که ئه‌م هیزی شارستانییه له‌تیو نه‌ته‌وه‌ی کوردا سه‌ریه‌لنه‌داوه ئه‌وه نییه که کورده‌کان توانایان نییه بین به‌شارستانی، به‌لکو به‌هۆی نه‌بوونی ئه‌و فاکتوره پیشخه‌رانه‌یه که وا له نه‌ته‌وه‌کان ده‌کات که پیشکه‌ون و بگه‌نه هه‌ندێ له قوناغه

تایبەتەکانی شارستانی. بەهەر حال ئەگەر ئێمە لە پوانگە یاسای سروشتەوه سەیری ئەم مەسەلە یە بکەین، دەتوانین بڵێین ئەگەر ئێو گیرۆگرتانە که لە ئەنجامی بارودۆخی مەهلیدا سەریهەلداوه نەمەنیت و و فاکتۆرگەلی نوێی پیشکەوتن بێنە ناو کۆمەلگە، ئەو کاتە دەبینین که کوردەکان لە پەوی پیشکەوتنەرە دەبن بە خاوەن چی داها توویەکی پەون.

٦٤- بنواین بۆ گۆلد (١٩٨١). هانی تۆغلو هەرەها نیشانیداوه که چۆن پۆشنبیرانی عوسمانی ناگاداری لیکۆلینەوهکانی ئەوروپییەکان لەسەر پەگەز و کاسە سەری مەرف پەون و سەرچەم تایبەتەندییەکانی کۆمەلگەیان بە گۆیەری بآدەستی فیزیۆلۆژیکی پۆلینبەندی دەکرد، بە تایبەت ئەنجامی دۆزینەوهکانی لیبۆن که بە گۆیەری ئەو: "کاسە سەری پۆشنبیران لە گوندییەکان و کەسانی خەزمەتکار گەورەترە". لە راستیدا عەبدوللآ جەودەت که ناسیونالیستیکی کوردی ناسراو بوو، یەکن لە سەرەکیترینی ئەو کەسایەتیانە بوو که باوەری بەم بیروکانه هەبوو (بنواین بۆ هانی تۆغلو ٢٣:١٩٩١).

٦٥- شیبینگیر (١٩٨٧) جەختی لە سەر ئەم خالە کردووەتەوه.

٦٦- ئەمە قسەکانی "چاترچی" یە (٢٣٦:١٩٩٢)

٦٧- دەبین مەرف باش لەم خالە تیبگات. راستە که گەلیک لە خەلک پێشوازییان لە ناسیونالیزم دەکرد، بەلام بە هیچ شتووەیک ئەمە بە واتای ئەو نێیە که تەنها پێگای پەوناکەرەوهی کۆمەلگە نوێ بوو و بزوتنەوه یەک بوو که حەتمەن دەبوا یە بگیردرا یە بەر. لەم پەیوهندییەدا بنواین بۆ بەرەمەمەکی بالیبیار و والیرستەین (١٩٩١.٨٩) و ابوالحاج (٦٣-١٩٩١-٦٤). هەرەها دەبین ئاماژە بەوه بکەین که تاکەکانی نەتەوه یەک حەتمەن بەشدارییان لە بزوتنەوهی نەتەوهیی خۆیاندا نەدەکرد، بەلکو بۆ بزوتنەوه نەتەوهییەکانی دیکە کاریان دەکرد. سولەیمان نەزیف و زیا گوگالپ کورد بوون، بەلام پێگایەکی دیکەیان هەلجێارد (زیا گوگالپ لە راستیدا بە باوک و دامەزێنەری ناسیونالیزمی تورک دادەنرێت). لە ئەنجامدا ئەم جۆرە کەسانە هەمیشە لە لایەن کوردە ناسیونالیستەکانەوه وەک خایین سەیر دەکرێن.

سەرچاوهكان:

- Hetawi Kurd (1913-1914), (1, 2, 3, 4, 5-10), Istanbul
- Jin (1918-1919) (1-25), Istanbul, republished by M. Emin Bozarlan, Upssala, Wesanxana Deng, 1985
- Kurd Teavin Ve Terakki Gazetasi (1908-1909), Istanbul, republished by M. Emin Bozarlan, Upssala, Wesanxana Deng, 1998
- Kurdistan (1898-1902) (1-9, 11, 13-16, 2031), Cairo, Genewa, London, Folkestone, republished by M. Emin Bozarlan, Upssala, Wesanxana Deng, 1991
- Kurdistan, (1919) (8-9), Istanbul
- Roji Kurd (1913) (1-4), Istanbul
- Abou El-haj, Rifaat Ali (1991), formation of the modern state: the Ottoman Empire sixteenth to eighteenth centuries, Albany: suny
- Akcura, Yusuf (1907)Uc tarsi Siyaset .Cairo,Matbaa-y Ictihad
- Anderson,Bendict (1993): Imagined Communities: Reflections on The Origins and Spread of Nationalism , revised, London, verso
- Badran Margot (1991), competing agenda, feminists, Islam, and the state in the nineteenth –century Egypt, in Deniz Kandiyohi(ed): women, Islam and the state, Philadelphia: temple university press.
- Balibar Etienne and Immanuel Wallenstein (1991): Race. Nation, class: Ambiguous Identities, London: verso
- Baron Beth (1993): The construction of national honor in Egypt, Gender and history
- Berkes Niazi(1964):the developement of secularism in turkey Montréal: McGill university press
- Berkes Niazi(1959):Turkish nationalism and western civilization: selected essays of Ziya Gokalp,London:georg Allen and Unwin
- Chatterjee Partha(1993) ,The nation and its fragments, colonial and post colonial histories, Princeton, Princeton university press
- Chatterjee, Partha(1990),the nationalist resolution of the women question: Inkumkumsangari and Sudesh Vaid(eds): Recasting women :essays in Indian colonial history ,new Brunswick, Rutgers university press.
- Cuinet,Vital(1891):la Turquie de l Assie,2, Paris,imprimerie A.Burdin
- De Groot Joanna (1993), tag dialectics of gender: women, men and political discourses in Iran: 1890-1930, gendr and history2
- Eagleton Terry (1996), literary theory: an Introduction, second edition, Minncapolis: university of Minnesota press.
- Fromkin David (1989): A peace to end all Peace: The fall of Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East: New York: Avon
- Gaitskell, Deborah and Ellain Unterhalter(1989) : Mothers of the nation :a comparative analysis of nation :race and motherhood in Afrikaner nationalism and African national congress ,in Nira Yuval–Ddavis and Floya Anthias (eds),woman-nation-state, London, Macmillan

- Galvin James (1994): The social origins of popular nationalism in Syria: evidence for a new framework: international journal of Middle Eastern studies, 26
- Gould Stephen jay (1981) the Mismeasure of man, Newyork, w.w Norton
- Hanioglu, M,Sukru(1991):The young Turks and the Arab before the revolution of 1908,in Rashid Khalidi et al(eds),the origins of Arab nationalism ,New York, Colombia university press.
- Hanioglu, M,Sukru(1995):the young Turks in opposition, new York, oxford university press
- Kandyoti Denis (1991): end of Empire: Islam, nationalism and women in turkey, in Kandyoti Denis(ed): women, Islam and the state, Philadelphia temple university press
- khalidi Rashid(1984): Social factors in the rise of Arab movement in Syria, in Said Amir Arjomand (ed),from nationalism to revolutionary Islam, Albany: SUNY
- Khoury Philip s(1983)urban notables and Arab nationalism: the politics of damascuse:1860-1920,New York ,Cambridge university press
- Klein Janet (1996): Claiming at Nation: The origins and the nature of Kurdish nationalist discourse: a study of the Kurdish press in the Ottoman Empire .ma thesis: Princeton University
- Lewis Bernard (1968), The emergence of modern Turkey, second ed , London, oxford university press
- Mardin Serif (1962): The genesis of young ottoman thought: A study in the modernization of Turkish political ideas, Princeton, Princeton university press
- Nugent David (1997): Modernity at the edge of Empire: state individual and the northern Peruvian Andes, Stanford University press
- Schiebinger Linda (1987), skeletons in the closet: the first illustrations of the female skeleton in eighteen century Anatomy. In Catherin Gallagher and Thomas lacquer (eds): The making of the modern body: sexuality and society in the nineteen Century, Berkeley: university of California press.
- Scot, Joan Wallach (1998): Gender and the politics of history, New York, Colombia university press
- Sen Samita(1993):motherhood and mothercraft :Gender and nationalism in Bengal: gender and history
- Shakry Omnia(1998): Schooled mothers and structured play: Child rearing in turn of the century Egypt: in Lila Abu-Lughod(ed): Remaking women feminism and the modernity in the middle east, Princeton, Princeton university press
- Skendi Stavro(1967):the Albanian national awaking , Princeton, Princeton university press
- Tunaya Tarik Zafer (1948):Ammes Hukukmuz Bakimindan Ikinci Mesrutiyet fakir ceryanlari, unpublished PhD dissertation ,Istanbul, university
- Tunaya Tarik Zafer (1984):Turkiyade Siyasal partiler, second ed, Istanbul: Hurriyet Vakfi Yayinlar
- Varikas Eleni(1993): Gender and National Identity in fin de siècle Greece. Gender and history 5(2(

به جیهانیبوون و ناسیونالیزی کورد

له دهرهوهی ولات

ئاندرۆ کورتیس

خه لکی جیهان، ئیدی له گۆشه گیریدا ناژین، په وته کانی به جیهانیبوون جیهانی بچووکتز کردووته وه، به لام جیهان ته نها یه ک کولتوری و یه ک زمانی نییه. په یوه ندییه کانی نیوان خه لک بووته هوی دروستبوونی شوناسه نه ته وه ییه کان و گروهه نه تنیکییه کان. له وه زیاتر به جیهانیبوون نه تنیکه کانی جیهانی بلۆ و پڑ کردوووه ته نها چند ده ولت نه ته وه یه کی به کدهستی هیشته وه ته وه.

ئه مرۆ ناسیونالیزم ته نها به ناوچه یه کی تایبته سنوردار نییه، چونکه به جیهانیبوون نه ته وه کانی په خش و بلۆ کردوووه و ئه وانی له ولاتی خۆیان هه لکه ندوووه. ئه م په خش و بلۆ بوونه وه یه ی خه لک، جوړه ناسیونالیزیکی نویی دروستکردوووه که له دهره وه ی سنوری ولاتیکی تایبته دایه.

دهسته واژه ی دیاسپۆرا سه ره تا بق وه سفکردنی خه لکی جوله که، که له سه راسه ری جیهاندا په خش و بلۆ ببوون به کار ده برا، به لام به مه رحال ئیستا بق وه سفکردنی ئه و خه لکه به کار ده بریت که له دهره وه ی ولاتی باو با پیرانی خۆیان په خش و بلۆ بوونه ته وه و شوناسیکی نه ته وه یی

به‌هیزیان هه‌یه و ئاره‌زوو ده‌که‌ن بگه‌پینه‌وه بۆ ولاتی خۆیان. دیاسپۆراکان له ولاتی خۆیان هه‌لکه‌ندراون، به‌لام ولاتی خۆیان قه‌د له‌بیر نه‌کردووه و به‌هر هۆیه‌ک بێت هۆشیاری نه‌ته‌وه‌یی خۆیان به‌ توندی پاراستووه بێ ئه‌وه‌ی ده‌وله‌تی خۆیان هه‌بێت.

گه‌لی کورد گه‌وره‌ترین گه‌لی بێ ده‌وله‌تی جیهانه. ژماره‌یه‌کی زۆر له کورده‌کان له ولاتی خۆیان هه‌لکه‌ندراون (نۆقه‌ی جارن به‌ نۆر). کورده‌کان دیاسپۆرایه‌کیان هه‌یه و من نمونه‌ی کوردم وه‌ک ته‌وه‌ری توێژینه‌وه‌که‌م به‌کاره‌یناوه بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و هیز و فاکتۆرانه شیبکه‌مه‌وه که بوونه‌ته هۆی پێکهاتن و مانه‌وه‌ی ناسیونالیزی کوردی دوور له ولات.

پێکهاتنی دیاسپۆرای کورد

کوردستان به‌ ولاتی باوباپیرانی گه‌لی کورد ده‌گوتریت، هه‌رچه‌ند که قه‌د شوینی ژبانی ته‌نها و ته‌نها کورده‌کان نه‌بووه. له سه‌ده‌ی ۱۶، کوردستان له نیوان ئیمپراتۆری ئێران و عوسمانیدا دابه‌ش بوو و پاش له‌یه‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی ئیمپراتۆری عوسمانی پاش شه‌ری یه‌که‌می جیهانی، کوردستان دیسان به‌سه‌ر ئێران، عێراق، و تورکیادا دابه‌ش بووه‌وه. ئه‌مڕۆ نیوه‌ی کورده‌کانی جیهان له ناو تورکیا ده‌ژین. به‌هه‌رحال هه‌روه‌ها که له‌م وتاره‌دا باسی ده‌که‌ین، شیوه‌ی ره‌فتاری ده‌وله‌تی تورکیا له‌گه‌ڵ کورده‌کان، ده‌ورێکی گرنگی له پێکهاتنی دیاسپۆرای کورددا بینیه‌وه.

کورده بێ ده‌وله‌ته‌کان قه‌د پێیان خۆش نه‌بووه ببن به‌ ژێرده‌ستی ئه‌و ده‌وله‌تانه‌ی که ئێستا ولاتی باوباپیرانی کورده‌کانیان خستووه‌ته ژێر ده‌سه‌لاتی خۆیان. تورکیا ئه‌وه ره‌تده‌کاته‌وه که هیچ شوناسیکی ئه‌تنیکی

جیاواز له تورکیا هه بیټ و ده لیت هه موو ئه وانیه له تورکیا ده ژین، تورکن. له عیراق، ده ولته دیکتاتوری (به عس - وه رگتپ) قه دانی به وه دا نه ناوه که کورده کان مافی به پیره بردنی کاروباری خویان هه یه. له دهیه ی ۱۹۲۰ تا ئیستا تورکیا چالاکانه بۆ له ناوبردنی که مینه ی کورد کار ده کات، بۆ نمونه له سالی ۱۹۲۴ یاسای بنه پهرتی تورکیا قسه کردن به زمانه غهیره تورکییه کانی قه ده غه کرد و کورده کانی له به کارهیتانی ناوه کوردیه کان و پهروه رده به زمانی کوردی له قوتابخانه کاندای بییه ش کرد.

دیاسپورای ئیستای کورد به ره می راسته وخوی تاکتیکه کانی نه ته وه سازییه. گه لی کورد ئیستا گه لیکی دوور له ولاته. شتیکی سهرسورپهینه ر نییه که کورده کان له دهیه ی ۱۹۲۰ ده ستیان کرد به راپه رین دژی سهرکوئی تورکیا که بووه هوی به پیره بردنی سیاسه ته گه لی توندو تولتر له لایه ن ده ولته ی تورکیا وه. له سالی ۱۹۳۴ ده ولته ی تورکیا "یاسای سهرله نوئی نیشته جیبوونی" په سه ند کرد که راشکاوانه ده یگوت ئامانجی سهره کی ئه وه یه که خه لکانی غهیره تورک له ناو کولتووری تورکه کاندای بتاوینیتته وه، واتا ئامانجی سهره کی ئه م یاسایه تاواندنه وه ی کورده کان بوو. له ئاکامی جیبه جیبوونی ئه م یاسایه، گه لی له عه شیرته کورده کان به زۆر له باشووری تورکیا دوور خزانه وه. هه م له تورکیا و هه م له عیراق سیاسه ته کانی ئه م دواییانه بووته هوی دهر به دهر بوونی ژماره یه کی زۆر له خه لک و ملیونه ها کورد ناچار کران ولاتی خویان به جیبه یلن.

ئه م تاکتیکه و تاکتیکه کانی دیکه، گه لی له کورده کانی ناچار کردووه له دهره وه ی ولات بزین. گه لی کورد ناتوانیت میراتی کوردی خوی له

ولاتی خۆیدا دەربەرپیت، بەلام بەهەر حال دەرفەتی ئەوەی بۆ پەخساوه له ولاتە لیبرالەکانی پۆژناوا میراتی خۆی بەکار بهێنیت و دەربەرپیت. ئەم مەسەلە پەبوووەتە هۆی ئەوەی دیاسپۆرایەکی کوردی دروست ببیت و ئیستا کۆمەڵێک کۆمەڵگەی کورد له ولاتانی سەراسەری ئەوروپا دەژین. نموونەی کوردەکان نیشان دەدات که چۆن کۆمەڵگە یەکی دیاسپۆرا دروست دەبیت. بە گشتی، دیاسپۆرا له پەنابەرانی شەڕ دروست دەبیت و بەهۆی هەلکەنرانی زۆرەملن له ولاتی خۆیان، کۆمەڵگەکانی دیاسپۆرا بە گشتی ناسیونالیزمیک دروست دەکەن که دەتوانین پێی بڵیین "ترانزاسیونالیزم".

نەتەوە دیسینترالەکان

نەتەوە کورد نەتەوە یەکه که پێخۆش نییه کوردستان به جێبهێنیت. ئەم پارادۆکسە له وانه یه له دیتنی یه که مدا ئەو پرسیاره دروست بکات که چۆن گەلی پەخش و بلای کورد دەتوانیت نەتەوە یەکه پێکبهێنیت؟ بۆ وەلامی ئەم پرسیاره من سەرەتا ئەو هۆکارانه دەخەمە بەریاس که کۆمەڵگە یەکی دیاسپۆرایی دروست دەکەن.

پێکھاتنی ترانزاسیونالیزم

مارتین فان بروینسپین دەلێت: "نەوە دوو م وانا منداڵانی ئەو کرێکاره کۆچبەرانهی که له ئەوروپا گهوره بوون، زیاتر له باوک و دایکه کانیان هه زیان له شوناسی کورد و سیاسهتهکانی کورده." ئەم بانگەشە یە له وانه یه له دیتنی یه که مدا وهک شتیکی نامومکین سەیر بکریت. ئایا ئەو کەسانە ی که له ئەلمانیا گهوره بوون و به زمانی

ئەلمانی قسە دەكەن و لە كۆلتووری ئەلمانیدا بەشدارى دەكەن لەو
كەسانە كۆردترن كە لە ولاتی كۆردستاندا گەورە بوون؟

من پیموایە هۆكاری ئەوێ بۆ ئەوێ دووھەمى كەسانى دوور لە ولات
لە دایك و باوكەكانیان ناسیونالیستترن سێ شتە و لە راستیدا ھەر ئەم
هۆكارانە كە ئەو ئەمى ئەو پرسیارە دەداتەوێ كە بۆ "ترانزاسیونالیزم"
دروست دەبێت و دەمێنێتەوێ: هۆكاری یەكەم ئەوێ كە دژواریبوونی پۆژ
لە دواى پۆژ زیاتری ئینتیگراسیۆن لە كۆمەلگەى مۆدیرندا وایكردووە كە
دوور لە ولاتان كەمتر حەزیان لەوێ بێت كە بە تەواوی یان تەنانت بە
شیوێ كەم تاكوت لە ولاتانی نوێى خۆیان ئینتیگراسیۆن بن.
ئینتیگراسیۆن لە راستیدا شتیكى زۆر دژوار نییە، مەگەر ئەوێ كە وەك
شتیكى دژوار یا نەخوازەو سەیر بكرێت، بۆ نموونە ئەم كەسانە دەلێن:
"ئەوان (ھاوولاتیانی ولاتانی بیانی- وەرگێڕ) نایانەوێت ئێمە قبول بكەن".
ئەم قسەى تەنهاو تەنها بەھانەى كە بۆ ئەو كەسە دوور لە ولاتانەى كە
نایانەوێت ئینتیگراسیۆن بن. كەسى دوور لە ولات كەوتوووە تە ناو
كۆمەلگەى كە ئەوێ ناوێت كە ئەمەش لە قووناغى یەكەمدا وایلدەكات
نەتەوێ نوێى خانەخوێى خۆى رەتەبكاتەوێ و بە شوێن شوێنیكى دیکەدا
بگەرێت تا قبولی بكات، وانا ولاتی خۆى كە لێى دوور كەوتوووە تەوێ. ئەو
دوور لە ولاتەكان زیاتر لە (دایك و باوكەكانیان) پێیان خۆشە بگەرێنەوێ
بۆ ولاتی خۆیان بە چەند هۆكار: ئەوێ دووھەمى دوور لە ولات بەتەواوی
ئاگای لە بارودۆخى خۆى "ئەوانى دیکە" ھەبێ و ئەو ھەلاوردنە دەبێت
كە دایك و باوكى ھەم لە دوورە ولاتی و ھەم لە ناو ولاتدا لەگەلى
پووبەپووبە و واى بۆدەچێت كە دروستبوونی دەولەتیك بۆ نەتەوێكەى،

هموو ئو هه‌لاواردن و کێشانه لاده‌بات که خۆی و دایک و باوکی له گه‌لیاندا پووبه‌پوون. له‌مه‌زیاتر ئو که‌سه به درێژایی گه‌وره‌بوونی، کۆمه‌لێک ده‌نگوباسی له ولاتی خۆی پێگه‌یشتوو و ئه‌مه‌ش هۆشیاری ئه‌تنیکی تێدا په‌ره‌پێداوه، له ئه‌نجامدا پۆژ به پۆژ زیاتر ده‌بی‌ت به ناسیونالیست و ئو هیوایه‌ی تێدا دروست ده‌بی‌ت که له‌وانه‌یه پۆژی له پۆژان بگه‌رێته‌وه بۆ ولاتی خۆی. به بۆچوونی من خولیا‌ی گه‌رانه‌وه بۆ ولات له قۆناغی یه‌که‌مه‌دا ته‌نها خه‌یاڵه و پێویست ناکات کوردی دوور له ولات بگه‌رێته‌وه بۆ کوردستان، به‌لکو ته‌نها پێویسته ئه‌وه بزانی‌ت که دامه‌زرانی کوردستانیکی سه‌ریه‌خۆ به قارانجی گه‌لی کورده.

هۆکاری دووه‌می بوونی ترانزناسیونالیزم، له راستیدا هه‌مان هۆکاری بوونی ناسیونالیزمه‌که‌یه. نه‌ته‌وه‌یه‌ک که بیه‌وێت له کاریگه‌رییه په‌خش و بلاوکه‌ره‌کانی دووره‌ولاتی پزگاری بی‌ت، ده‌بی‌ت سه‌رنج به "سه‌رچاوه بنه‌ره‌تییه" هاوبه‌شه‌کانی خۆی بدات. ئانتۆنی ئیسمیت^۱ ئاماژه به سن سه‌رچاوه ده‌کات که ده‌توانین به یه‌کیکیان پێژه‌ی به‌هێزبوونی ناسیونالیزم هه‌لبه‌سه‌نگینین. ئی‌مه ده‌توانین له‌هه‌مان ئه‌وه سن سه‌رچاوه‌یه که‌ک وه‌ریگرین بۆ ئه‌وه‌ی پێژه‌ی توانایی مانه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌ک هه‌لبه‌سه‌نگینین، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر ئه‌وه‌یه له سه‌راسه‌ری جیهاندا بلاو بوو‌ی‌ت. ئه‌م سه‌رچاوه‌ی بریتین له: ۱- بیره‌وه‌ری به کۆمه‌ل و به تایبه‌ت بوونی "قۆناغیکی زێڕین" (له میژووی ئه‌وه‌یه‌دا - وه‌رگێڕ) ۲- بیره‌وه‌ری نایینی و بوونی چه‌مکی که به گوێزه‌ی ئه‌وه کۆمه‌لگه‌یه له کۆمه‌له "خه‌لکیکی هه‌لبه‌زێردراو" پیکه‌یت ۳- بوونی ولاتیکی باوبا‌پیرانی.

بە نىسبەت كۆمەلگەى دىاسپۆرا، ولاتى باوباپىران دور كەوتوۋەتەو، كەوابو ئەفسانەى نەتەو بەھىز دەبىت و ۋەك خالىكى سەرەكى و بنەپەتى بەكار دىت تا كۆمەلگە پىكەو رابگرىت. لەمەزىاتر ھەرۋەھا كە جۆشوا كالدور رابىنسۆن^{۹۵} ئاماژەى پىدەكات، دىاسپۆراكان دەتوانن بە شىۋەگەلى جۆراوجۆر خۇيان تىۋەگلىننە ناو نەتەو. كۆمەلگە دىاسپۆرايىەكان دەتوانن "ئەفسانەى نەتەو" دروست بكن و لە پىگەى سەرپىچىكرىن لە ئىنتىگراسىۆن، لەسەر ھەتاھەتايىبوونى نەتەو پىداگرى بكن و نەرىت بۇ خۇيان دروست بكن. خالى لەوە گرنگتر ئەوەپە كە كۆمەلگە دىاسپۆراكان دەتوانن كارىگرى لەسەر بۆچوون و كردهوەكانى ناسىونالىستەكانى ناوخۆى ولاتى خۇيان دابىنن.

سەرەنجام ئەو كە تەكنۆلۇژىا كەرسەتەپەكە كە ناسىونالىزىمى دىاسپۆرا بەرەو پىشەدەبات. ئەو شتانەى كە باسكرا ھۆكارەكانى بوونى ترانزىناسىونالىزىم بوون، بەلام تەكنۆلۇژى ھۆكارى چۆنىيەتى بوونى ترانزىناسىونالىزىمە. پەيوەندىيە خىزا جىھانىيەكان ئەوئەندە بەرفراوانە كە بە شىۋەپەكى سەرسورپەنەر ئەو بوارەى پەخساندوۋە كە كۆمەلگەكان پىكەو پەيوەندىيان ھەبىت و دەتوانن پەيوەندىيان ھەبىت. چاپەمەنىيەكان پەيوەندىيەكانى نىۋ كۆمەلگەكان سەرلەنوئى شكىل پىدەدەن، بەلام رادىۋ، تەلەفزیۋن و ئىنتەرنىت بە تەواۋى پەيوەندىيەكانى تۆرە زانىارىيەخەشەكان بەھىزتر دەكەن.

جگە لە سەرلەنوئى شكىلپىدانەوۋەى تۆرە كۆمەلەپەتتەيەكان، تەكنۆلۇژى بە شىۋەگەلى دىكەش ترانزىناسىونالىزىم بەھىز دەكات. بە لەبەرچاۋ گرنتى

Robinson Joshua Kaldor-⁹⁵

ئەوێ گەلی کورد قەد دەولەتی خۆی نەبوو، زمانی ستانداردی کوردی قەد دەرفەتی ئەوێ بۆ نەپەخساوه پیشبەگە ویت. لەم سالانەى دوایدا ژمارەى وێبسايتە کوردیەکان بە خێرایى گەشەى کردوو و هەموو شتیکی، لە وتارگەلى پۆژنامەنووسى و توێژینەووه بگره تا مۆسیقای کوردی، پرۆپاگەندای سیاسى، دەنگوباس و کتیبە قەدەغەکراوهکان ئیستا لە ئینتەرنێتدا بلأو دەبیتەو و هەموو کەسێک دەتوانیت کەلکی لى وەرێگریت. خالی سەرنجپراکیش ئەوێهە کە بلأوبوونەوێ نووسینی کوردی لە ئینتەرنێت لەوانەى ببيتە هۆی ستانداردبوونی زمانی کوردی. کەوابوو لەم رێگایەو تەکنۆلۆژی زۆریەى لایەنەکانى بزوتنەوێ ناسیونالیستی کوردی دیسینترالیزه کردوو. ناسیونالیزم ئیدی مەحەلى نییه و بە تاییەت ئینتەرنێت دەرفەتی ئەوێ بۆ هەمووان پەخساندوو تا بێ گوێدان بە دووربوونی شوینی ژيانیان، بەشداری تیدا بکەن.

کاریگەراییەکانى دیاسپۆرا

تا ئیستا بیروبۆچوونەکانى پیکهاتنى دیاسپۆرامان خستەپوو و اتا ئەوێ کە بۆ کۆمەلگە دیاسپۆراکان دروست دەبن و چۆن دەتوانن خاوەن کاریگەراییەکی ئەوێندە بەهێز بن. لەم بەشەدا کاریگەراییەکانى ناسیونالیزم لە دیاسپۆرا بە لیکدانەوێ نمونەى کورد دەخەینەپوو:

کاریگەرى دانان لەسەر ولاتی باویا پیران

بە لەبەرچاو گرتنى رێژەى بالای پەيوەندیە ناوخۆییەکان لە جیهاندا، جیگای سەرسۆرمان نییه کە کۆمەلگە دیاسپۆراکان کاریگەراییەکی بەکجار

زۆریان لەسەر ئاخێو و سیاسەتەکانی ولاتی باوباپیرانی خۆیان هەیه. ئەم مەسەلەیه بە تاییەت بۆ دیاسپۆرای کورد وەرپاست دەگەرێت. کوردەکانی دیاسپۆرا لە ئاخێوی نەتەوهییدا لە ڕێگای تەکنۆلۆژییەوه بەشداری دەکەن. ئەم کوردانە بیروبوچوونەکانی خۆیان و تەنانەت شۆوێ پادییۆییە ئینتەرنێتییهکان لە مالبەرەکاندا بلۆ دەکەنەوه. ئەم کوردانە یارمەتی بە ئاخێوی ناسیونالیستی دەدەن و دەوریکی زۆر گرنگ لەم کایە چارەنووسسازەدا دەگێڕن. کۆمەلگە دیاسپۆراییهکان لەگەڵ ئەو مەترسییانە پووبەرپوو نین کە کۆمەلگەی ناوخۆی ولات لە گەلێدا پووبەرپووبە، کەوابوو ئەم دوو گروپە ئەجیندای جیاوازی پێش دەخەن.

جۆل دیمیریز^{۱۱} ئاماژە بەوه دەکات کە گروپەکانی ناوخۆی ولات لەگەڵ مەترسی برستی، ترسان و تۆقان و ئێش و گوشار پووبەرپوون، چونکە بە شیۆهی فیزیکی کەوتوونەتە ناو (کێشەکە). لەگەڵ ئەمەشدا گروپە دیاسپۆراییهکانیش لەوانەیه هەست بە تورپەیی، بێ هیوایی یا نامۆیی بکەن. ئەم جیاوازییە کاریگەری لەسەر هەلۆیستەکانی هەردوو گروپەکە دادەنێت، کەوابوو ئامانجەکانی ئەم دوو گروپە لە یەک جیاوازی، بەلام بەهۆی ڕێژەیی بالایی پەيوەندییەکانیان، پێکەوه دەگونجێن. کەوابوو بەمشێۆهیە کۆمەلگەی ناوخۆی ولات لە لایەن کۆمەلگەی دیاسپۆراوه بەهێز دەبێت. لەوێش زیاتر، بۆ مڕۆف ئاسانترە کە پال بە ئایدیالە توندنازۆکاندا بنیت ئەگەر ئاسایشی ئەو مڕۆفە لەژێر گوشاردا نەبیت و بەهۆی ئەوهی کە کۆمەلگەی دیاسپۆرا لەگەڵ مەترسی راستەوخۆ

پووبه پوو نییه، له گه‌ل نه‌نجامی کرده‌وه‌کانی یا له‌گه‌ل توندوتیژی یا دژکرده‌وهی ده‌ستبه‌جی پووبه‌پوو نابیتته‌وه .

ناکامه‌کانی پیشکه‌وتنی ناسیونالیزی دورره ولات، له شیوهی هه‌لسوکه‌وتی ولاتانی بیانی له‌گه‌ل دیاسپۆرا هه‌ست پێده‌کریت .

کاریگه‌ری دیاسپۆرا له‌سه‌ر نه‌و ولاتانه‌ی که تێیدا ده‌ژین

جگه له کاریگه‌ری دانان له‌سه‌ر سیاسه‌ته‌کانی ناوخۆی ولاتی خۆیان، کۆمه‌لگه دیاسپۆراکان له‌سه‌ر سیاسه‌ته‌کانی نه‌و ولاتانه‌شدا که تێیدا ده‌ژین کاریگه‌ری داده‌نێن. بۆ شیکردنه‌وهی نه‌م بابه‌ته من باسی دیاسپۆرای کورد له نه‌لمانیا ده‌که‌م.

له ناکامی پێککه‌وتنه‌نامه‌یه‌کی دوو لایه‌نه‌ی نیوان نه‌لمانیا و تورکیا له ۱۹۶۱، یه‌که‌م شه‌پۆلی به‌رفراوانی کۆچی کورده‌کان به‌ره‌و نه‌لمانیا ده‌ستی پێک‌کرد. له کاتی‌دا که زه‌حمه‌ته به‌راوردی نه‌وه بکه‌ین که به‌پراستی چه‌نده کورد له نه‌لمانیا ده‌ژین، به‌لام لیون و ئوکاریتر^۷ ده‌لێن نزیکه‌ی ۵۰۰ هه‌زار کورد له نه‌لمانیادا هه‌یه. "پارتیا کارکه‌رین کوردستان (PKK)" له سه‌ره‌تای ده‌یه‌ی ۱۹۸۰ ده‌ستی کرد به پێک‌خستن له ناو نه‌لمانیا و بزوتنه‌وه‌یه‌کی جیا‌یخوازی کوردی هه‌ینایه ناو نه‌لمانیا. له سه‌ره‌تای ده‌یه‌ی ۱۹۸۰ تا ۱۹۹۳ له PKK پێگای هه‌ینانی هه‌موو نمونه‌کانی، کێشه‌که‌ی خۆی له‌گه‌ل تورکیا بۆ ناو خاکی نه‌لمانیا کاریگه‌ری له‌سه‌ر ئاخپۆی نه‌لمانیا دانا بۆ نه‌وه‌ی سه‌رنجی کۆمه‌لگه‌ی نه‌لمانیا به‌ره‌و لای خۆی رابکێشیت . PKK .

مانگرتن و خۆپیشاناندانی زۆر گه‌وره‌ی به‌رێڤخستن ده‌کرد و ته‌نانه‌ت پێگا سه‌ره‌کییه‌کانی داده‌خست.

دیاسپۆرای کورد له‌ ئە‌ڵمانیا نیشانیده‌دات که‌ چۆن کۆمه‌لگه‌ی دیاسپۆرا ده‌توانیت کاریگه‌ری له‌سه‌ر نه‌ته‌وه‌ی خانه‌خوێی خۆی دابنیت: یه‌که‌م هۆکاری ئە‌م کاریگه‌رییه‌ نه‌وه‌یه‌ که‌ سیاسه‌تی نیونه‌ته‌وه‌یی ئە‌ڵمانیا به‌هۆی چالاکییه‌کانی کورده‌کانی ئە‌ڵمانیا ئالوگۆپی به‌سه‌ردا هاتوه‌. به‌هه‌رحال کورده‌کانی ئە‌ڵمانیا کاریگه‌ری باشیان له‌سه‌ر سیاسه‌ته‌کانی جیهان داناوه‌ و بوونه‌ته‌ یه‌کێ له‌ ئە‌لقه‌کانی زنجیره‌ په‌یوه‌ندییه‌کانی نیوان ئە‌ڵمانیا و تورکیا.

یه‌کێ له‌ ئامانجه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی کۆمه‌لگه‌ دیاسپۆراکان نه‌وه‌یه‌ که‌ کاریگه‌ری له‌سه‌ر (سیاسه‌ته‌کانی- وه‌رگێتی) نه‌و وڵاته‌ دابنیتن که‌ تێیدا دژین، بۆ نمونه‌ جوله‌که‌کانی ئە‌مریکا له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۲۰ گوشاریان خسته‌ سه‌ر ده‌وله‌تی ئە‌مریکا تا پشتیوانی له‌ ده‌وله‌تی سه‌ربه‌خۆی جوله‌که‌کان بکات. گروپه‌ دیاسپۆراکان له‌ پێگای به‌ده‌سته‌پێنانی هاوخه‌می نه‌ته‌وه‌کانی دیکه‌، ده‌توانن کاریگه‌ری له‌سه‌ر سیاسه‌ته‌کانی ده‌وله‌تانی خانه‌خوێی خۆیان دابنیتن.

ئەنجام

به لىكدانه وهى شىوهى بېكھاتن و كارىگه رىبه كانى دىاسپۆراى ئىستاي كورد، سهره تا نىشانماندا كه چۆن بارودۆخ ده بېتته هۆى دروستبوونى دىاسپۆرا. به هۆى سىياسه ته كانى نه ته وه سازى ئه و ده وله تانه كه ولاتى باوباپىرانى گه لى كوردىان خستوه ته ژىر ده سه لاتى خۆيان، گه لى كورد له سه راسه رى جيهاندا بلاو بووه ته وه. من پىموايه كه كۆمه لگه دىاسپۆراكان ئەنجامى ناسيوناليزمى جۆراوجۆرن. جگه له وهش ده ولت نه ته وه سازى زۆربهى جاران په يوه ندى به له ناوبردى كه مينه نه ته وه ييه كانه وه هه يه.

له كاتىكدا كه كرده وه كانى نه ته وه سازى ده وله ته كان، بووه ته هۆى بلاو بوونه وهى خه لك له سه راسه رى جيهاندا، به لام بلاو بوونه وهى ته نها يه ك ئەتتىك به س نىيه بو دروستبوونى كۆمه لگه دىاسپۆرا. به بۆچوونى من، خه لكى دووره ولات ده بى بگه نه ئه و قه ناعه ته كه ناتوانن له ناو ئه و ولاتانهى كه تىيدا ده ژين، ئىنتىگراسيون بن.

خالى دووم ئه وه يه كه سه رچاوه قووله كانى ئەتتىكى گه لانى دووره ولات، ئەلقه يه كى په يوه ندى له نىوان دوور له ولاتان دروست ده كات و ئاره زوى ئه وهى بين به خاوه نى ولاتىك، به ره و ترانزاسيوناليزم پالىيان پىوه ده نىت. خالى كۆتايى ئه وه يه كه ته كئۆلۆژى رىگا به گه لانى په خش و بلاو ده دات تا كۆمه لگه يه كى دىاسپۆرا دروستبهن. به كه لكوه رگرتن له تۆره كۆمه لايه تىيه كانيان، خه لكى په خش و بلاو ده توانن په كدى بدۆزنه وه

و یه کبکرن. بئ په یوه نډۍ که له ړنگای نامرازه نوټکانه وه دروست
ده بټت گروه دیاسپوراگان ژوربه ی هیزی خویان له دسته دهن.
سهره لدانی گروه دیاسپوراگان شیوه ی کاری ناسیونالیزمی
سهرله نوی شکل پیداوه. ده ولت نه ته وه کان هیشتا نه مردوون، به لام
نیدی ته نها نه کترانی سیاسه ته نیونه ته وه بیه کان نین. به هی نه وه ی
خه لک پوژبه پوژ زیاتر چالاک ده بن، ناسیونالیزمی دور له ولتیش
پوژبه پوژ به هیتر ده بټت، که و ابو له کاتی توژی نه وه ده رباره ی
ناسیونالیزم، نیدی ناکریت ترانز ناسیونالیزم پشتگویی بخریت.

سەرچاوهكان:

- [1] Wu, Fang, Huberman, Bernardo A., Adamic, Lada A. and Joshua R. Tyler, 2004, Information Flow in Social Groups, *PhysicaA*, Vol. 337, pp 327-335.
- [2] Anderson, Benedict, 1991, *Imagined Communities*, Verso, London and New York, pp 4-46.
- [3] Anderson, Benedict, 1992, Long-Distance Nationalism: world capitalism and the rise of identity politics, The Wertheim Lecture 1992, Centre for Asian Studies, University of Amsterdam, pp 1-14.
- [4] Bruinessen, Martin van, 2000, Transnational aspects of the Kurdish question, Working paper, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Florence.
- [5] Demmers, Jolle, 2002, Diaspora and Conflict: locality, long-distance nationalism and the delocalisation of conflict dynamics, *The Public/Javnost* Vol. 9, no. 1
- [6] Gellner, Ernest, 1997, *Nationalism*, Phoenix, London, pp 1-36.
- [7] Kaldor-Robinson, Joshua, 2002, The Virtual and the Imaginary: The Role of Diasporic New Media in the Construction of a National Identity during the Break-up of Yugoslavia, *Oxford Development Studies*, Vol. 30, No. 2, 2002, pp 177-187.
- [8] Kempe, David, Kleinberg, Jon, and Demers, Alan, 2001, Spatial gossip and resource location protocols, *Proceedings of the 33rd ACM Symposium on Theory of Computing*, 2001.
- [9] Kymlicka, Will and Christine Strachle, 2000, Cosmopolitanism, Nation-States and Minority Nationalism: A Critical Review of Recent Literature, *European Journal of Philosophy* 7:1, pp 65-88.
- [10] Lyon, Alynna J. and Emek M. Ucarer, 1998, The Transnational Mobilization of Ethnic Conflict: Kurdish Separatism in Germany. Paper presented at the International Studies Association annual meeting, Minneapolis, Minnesota, March 1998.
- [11] Wahlbeck, Osten, 1998, Transnationalism and diasporas: the Kurdish example presented at the International Sociological Associations XIV World Congress of Sociology, Montreal, Canada, July 1998.
- [12] Smith, Anthony D., 1996, "The Resurgence of Nationalism? Myth and Memory in the Renewal of Nations", *The British Journal of Sociology*, Vol. 47, No.4, pp 575-598.
- [13] Wasserman, Stanley and Faust, Katherine, 1994, *Social Network Analysis*, Cambridge, U.K.

کاریگه‌ری ئیسلام له‌سه‌ر دروستبوونی ناسیونالیزی کورد

هاکان نوزنوغلو

ئهم وتاره کاریگه‌ری ئیسلام له‌سه‌ر دروستبوونی شوناسی کورد شیده‌کاته‌وه. ئهم شیکردنه‌وه‌یه له سه‌ده‌ی ۷ ده‌ستپیده‌کات (کاتیگ که کورده‌کان چوونه سه‌ر ئایینی ئیسلام) و له سه‌ده‌ی ۲۰ کۆتایی پیدیت، واتا ئه‌و کاته که ناسیونالیزی کورد له پیناوشوناسی کوردیدا بوژایه‌وه. به‌ه‌رحال قوڵایی ئهم کاریگه‌رییه له قو‌ناغیک بۆ قو‌ناغیکی دیکه جیاوازه. به‌له‌ه‌رچا و گرتنی ئه‌وه‌ی که ئه‌و سه‌رچاوانه‌ی که له‌به‌رده‌ستدان، رینگای ئه‌وه‌مان پینادات ژیا‌نی ئاسایی خه‌لکی پی شیبکه‌ینه‌وه، ئهم وتاره زۆتر له‌سه‌ر هه‌ندی قو‌ناغی زه‌مه‌نی تایبه‌ت و له‌سه‌ر که‌سایه‌تییه کورده‌کان که ژیا‌ن و رابردوویان ده‌توانیت پۆشنایی بخاته سه‌ر ئهم بابه‌ته‌ی خۆمان، چر بووته‌وه. بۆ باسکردنی ده‌وری ئیسلام له شوناسی کورددا سه‌ره‌تا ده‌مه‌ویت سه‌رنجی خویته‌ران به‌ره‌و لای بیروکه‌کانی خۆم رابکیشم.

من دەمەویت لەم وتارەدا ئەو بەلیم کە شوناسی کورد مەنگ و وشک نییە و چەند قوناغی جوراوجوری بەرەوپیشچوونی بەسەرھاتوو: ئەم قوناغانە دیالیکتیکال، دیالۆجیکال و مۆتۆلۆجیکال. ھەرھەم لەم وتارەدا زیاتر باسی ئەو دەکەین کە لە ھەمووی ئەم قوناغانەدا، وینای گشتی ئەو یە کە شوناسی کورد بەھۆی پەيوەندی لەگەڵ ھێزێکی دەرەکی پیشکەوتوو. لە شوێنێکی دیکەدا من پەيوەندییە ناوخۆییەکانی نێوان شوناسی کورد و دەوڵەتە بەھێزەکانی دەوروپەریمان باس کردوو (۱). لەم وتارەدا من ھەمان ئەو مەسەلە یە تا ئەو شوێنە کە پەيوەندی بە ئیسلامەو ھە یە، دەخەمە بەریاس.

کاریگەری دیالیکتیکالی ئەو پەوتە یە کە تێیدا شوناسە محەللییەکان لەگەڵ ئیسلامدا لە یەک دەدەن و دەبنە سەنتیزیک و ھەنگاویک بەرەوپیش لە گەشە ی شوناسی کورددا پیکدەھێنن. بەھرحال لێکدادانیکی وھا دەکریت وەک لێکدادانی دوو ئیدوئۆلۆژیی پکابەر (ئیسلام و ناسیونالیزم لەم وتارەدا) سەیر بکریت کە ھەردووکیان پێویستیان بە وەفاداری سیاسی پەپرەوانەکانیان ھە یە (۲). لە ئەنجامی لێکدادانی نێوان ئەم دوو شوناسە پکابەرەدا سەنتیزیکی ئیدوئۆلۆژیکی دروستدەبیت. ئەم سەنتیزە کە ئیسلام و ناسیونالیزمی تیکەل کردوو لە لایەن کوردەکانەو وەرگیراوە. ئەم سەنتیزە تاییبەتە لە قوناغی نویدا لە ناو ئەو کوردانە ی کە پابردووی ئیسلامی بەرجەستەتریان ھە یە، بەدیدیەکریت.

لە لایەکی دیکەو ھە کارو کاریگەری دیالۆجیکال دەبێ زۆرتر وەک پەيوەندی سەیر بکریت تا پێکدادان. ھەندێجار جیاوازی نێوان کاریگەری دیالۆجیکی و دیالیکتیکی جیگای ناکۆکییە. پەوتی مۆتۆلۆجیکال شتیکی

زۆر جياوازه. له م قوناغدا ئىسلام شوناسىكى تايىت به سەر گروپدا دهسه پىئىت و كارىگەرى دوو لايەنە له كه مترین ئاستى خۆيداىه. من له م وتارەدا ئەو هەلئىنجاندنە دەخەمەپروو كه شوناسى كورد له قوناغگەلى جۇراوجۇدى رەوتى دىالىكتىكالى، دىالوجىكالى و مۆنۆلوجىكالى له پەيوەندىيەكەى له گەل ئىسلامدا تىپەريوه.

پىش هەموو شتىك دەبى بلیم كه تويزينه وه له سەر گروپه ئەتنيكىيەكان بۆ مێژوونووسان كىشه يەكى جىددىيە (۳). تويزينه وه يەكى وها له سەر ئەو ويناىه چر دەبىته وه كه گروپه ئەتنيكىيەكان، يەكینه گەلئىكى پىئاسەكراوى مێژووى و كۆمەلايەتى پىئكەهينن كه دەكرىت بهو زانىارىيانە كه له سەرچاوه مێژووييه له بەر دەسته كاندا تۆمار كراون، تاوتووى بكرىت. له راستىدا مێژوونووسان لىكۆلئينه وه كانى خۆيان به كۆمەلئىك قىياس (ئىستىنتاج)ى مەنتىقى دەستپىدەكەن و كۆتايى پىدئىنن. ئەم ئىستىنتاجانە زۆرتر بۆ يارمەتيدان به سەلماندى هەلئىنجاندنەكانى نۆ پۆلئينه كان بەكار دئت (كه پشتى به بەلگە يەكى متمانە پىكراو بەستوه) كه له دەستپەسى مێژوونوسدا نىيە.

له پەيوەندى له گەل تويزينه وه دەريارهى كورده كان وهك يەكینه يەكى شىكارى، ئەم كىشه يە زۆر بەدیده كرىت، چونكه مێژوونووس ناچاره كورده كان وهكو يەكینه يەكى يەكگرتوو سەير بكات، وانا يەكینه يەك كه له سەراسەرى مێژوودا هەبووه، هەرچەند كه ئەم بوونه بەشپۆه يەكى نەگۆر نەبووه. له گەل ئەمەشدا له راستىدا زانىارى پىويست بۆ پىئاسەكردنى فاكئۆره كانى كۆمەلگەى كورد. له سەرچاوه تۆماركراوه مێژووييه كاندا زۆر زۆر كەمە. فاكئۆره له بەر دەسته كان نىشانده دات كه دەسته واژهى "كورد"

به‌رچه‌سپٚکی دهره‌کی بووه و خودی کورده‌کان ئه‌م ده‌سته‌واژه‌یان وه‌ک شوناسی سه‌ره‌کی خۆیان ته‌نها له‌م دواییانه و له‌ ئه‌نجامی سه‌ره‌لانی دیارده‌ی ناسیونالیزمدا به‌کاره‌یتناوه‌. ئه‌لبه‌ته‌ ئه‌مه‌ به‌ واتای ئه‌وه‌ نییه‌ که کورده‌کان ئاگیان له‌م ده‌سته‌واژه‌یه‌ پیش له‌ سه‌ده‌ی ۲۰ نه‌بووه‌، چونکه‌ هه‌ندی له‌ کورده‌کان ئاگیان لیبوووه‌ و له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی ۱۶ ده‌ستیان کردووه‌ به‌ نووسینی به‌ره‌می ئه‌ده‌بی تایبه‌ت به‌ کۆمه‌لگه‌ی کورد. به‌ هه‌رحال هه‌چ ئاماریک له‌ به‌رده‌ستدا نییه‌ که ژماره‌ی ئه‌م کوردانه‌ چهنده‌ بووه‌.

که‌وابوو کٚشه‌که‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ چۆن ده‌سته‌واژه‌ی "کۆمه‌لگه‌ی کورد" له‌ قوناغه‌ جو‌راو‌جو‌ره‌کانی ئه‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ی ئیستای ئیمه‌دا پٚناسه‌ بکریت. من کۆمه‌لگه‌ی کورد له‌ چوارچٚوه‌ی ده‌سته‌واژه‌گه‌لیکی به‌رفراوانتردا پٚناسه‌ ده‌که‌م. له‌م لیکۆلینه‌وه‌یه‌ی به‌رده‌ستماندا کۆمه‌لگه‌ی کورد وه‌ک ئاماژه‌یه‌ک به‌ گروپیک له‌ خه‌لک که‌ خۆیان وه‌کو کورد پٚناسه‌ کردووه‌ یا له‌ لایه‌ن لایه‌نه‌ دهره‌کییه‌کانه‌وه‌ وه‌کو کورد پٚناسه‌ کراون، به‌کار براوه‌. به‌هه‌رحال خویته‌ر ده‌بٚت ئاگادار بٚت که‌ پٚناسه‌ی کورد له‌ سه‌ده‌یه‌ک بۆ سه‌ده‌یه‌کی دیکه‌ و له‌ که‌سٚک بۆ که‌سٚکی دیکه‌ جیاواز بووه‌.

پٚش ئه‌وه‌ی من ئه‌و کاروکاریگه‌رییه‌ دیالیکتیكال، دیالۆجیکال و مۆتۆلۆجیکالانه‌ بخره‌ به‌ر باس که‌ شوناسی نوٚی کوردیان پٚکه‌یتناوه‌، با به‌ کورتی چاویک به‌ چۆنییه‌تی به‌ موسلمانبوونی کورده‌کاندا بخشٚتین.

گورد چۆن بوو به موسلمان

زانباری باوه پپیکراو (ئه‌لبه‌ته ناته‌واو) ده‌رباره‌ی به موسلمانبوونی کورده‌کان له سه‌رچاوه‌کانی سه‌ره‌تای ئیسلامدا هه‌یه. نووسه‌ره عه‌ره‌به‌کان له کاتی باسکردنی فتوحاتی سه‌ره‌تای ئیسلامدا ئاماژه‌یان به هه‌ندی گروپی عه‌شیره‌تی کردوووه و زۆر به کورتی ناوی "گورد" یان هه‌تئاوه. زانباری زۆر ته‌نانه‌ت ده‌رباره‌ی ئه‌وه‌ی که ئه‌م نووسه‌ره عه‌ره‌بانه مه‌به‌ستیان له ده‌سته‌واژه‌ی "گورد" (که کۆکه‌ی ده‌بیت به الاکرد) چی بووه، له ده‌ستدا نییه. به هه‌رحال ئه‌م سه‌رچاوانه ئه‌وه‌مان بۆ ئاشکرا ده‌کات که کورده‌کان به که‌یفی خۆیان نه‌بوون به موسلمان، چونکه کاتیک که سوپای عه‌ره‌ب له سه‌ده‌ی یه‌که‌می ئیسلامیدا می‌زۆپۆتاما‌ی‌یان داگیر کرد، عه‌شیره‌ته به‌ناو کورده‌کان له به‌رامبه‌ر داگیرکاری عه‌ره‌ب پاره‌ستان و له ئاکامدا یا ده‌کوژران، یا ناچار ده‌بوون "جزیه" (باجیک که ناموسلمانان به موسلمانه‌کانیان ده‌دا) بده‌ن.

بۆ نمونه عزالدین ابن الاسیر⁹⁸ (1160-1233) به‌سه‌ره‌اتی‌کمان ده‌رباره‌ی فه‌رمانده‌یه‌کی عه‌ره‌ب به ناوی سلام بن قیس الاشجعی⁹⁹ و هه‌ول‌ه‌کانی بۆ به موسلمانکردنی عه‌شیره‌تیکی کورد بۆ ده‌گێڕێته‌وه. له به‌شیک له ژۆر ناوی "چیرۆکی سلام ابن القیس الاشجعی و کورده‌کاندا"، ابن الاسیر ده‌لێت: "سوپای سلام بن قیس پۆیشتن و پۆیشتن تا تووشی کورده دوژمنه‌کان بوون که باوه‌ریان به ئیسلام نه‌بوو. سوپای قیس

Izzaldin Ibn Alathir-⁹⁸

Salama Ibn Alqays Alesjai-⁹⁹

داوایان له كوردهكان كرد يا ببن به موسلمان يا جزیه بدهن. به لام كوردهكان قبولیان نهكرد، هه ربویه سوپای ئیسلام له گه ل كوردهكان شه پى كرد و هه ره سى پیهینان و شه پوانه كوردهكانى كوشت و منداله كوردهكانى به دىلى برد" (٤).

عزالدين ابن الاسير میژوونووسىكى به ناوبانگى عه رب ب بو كه له موسل و به غداد ده ژیا و كتیبه كه ی به ناوی "الكامل فى التاريخ" باسى میژووی جیهان له كاتى دروستبوونى "ئاده م" وه ده كات. هه ندی له به شه تاییه ته كانى ئه م كتیبه باسى فتوحاتى ئیسلام ده كات. ئه و به سه رها ته كه با سامنكرد، له سالى ٦٤٤ ی زایینی، و اتا دوایین سالى ده سه لاتداری خلیفه ی دووهم، عومه ر پوویداوه. ئه م به سه رها ته به دلنیا ییه وه نیشانیده دات كه لانیکه م گروپیک له كوردهكان قه د ئیسلامیان نه هیتا وه و پتیا ن با شتر بو وه بكوژین تا ئه وه كه ئیسلام به یتن.

كتیبه كه ی عزالدين ابن الاسير له وانه یه نه كریت وه ك سه رچا وه یه كى ته وا و بو چو نییه تی به موسلمانبوونى كوردهكان دا بنریت، چونكه زیاتر له ٥ سه ده پاش ئه و پوو دا وه تاییه ته نووسرا وه. له گه ل ئه مه شدا ده بیته له بیрман بیته كه نه ریتی نووسینی میژووی عه رب له سه رده می عه با سییه كاندا (٧٥٠-١٢٥٨ ی زایینی) بوو ژایه وه و گه شه ی كرد. له و كاته به دوا وه سه رچا وه گه لیك كه ئاماژه یان به فتوحاتى سه ره تای ئیسلامدا كردو وه، دوو سه ده پاش ئه م پوو دا وه سه ریه ئدا. له گه ل ئه مه شدا ئه مه به واتای ئه وه نییه كه ئه م سه رچا وانه با وه پیتنه كرا ون.

بۆ نمونه يەكئ له نووسەرە سەرەتاییەکانی عەرەب كە بە تايبەت باسی فتوحاتی سەرەتای ئیسلامی له سەدەى ٩ى زایینی کردووه، ابن جابر البلادهوری^{١٠١} (سالی ٨٢٩ى زایینی كۆچی دوایی کردووه) یه كە دیمەنگەلى پوون دەربارەى فتوحاتی سەرەتای ئیسلام دەخاتەپوو كە له چوارچۆهەى زنجیرەیهك گواستنهوهی متمانه‌پێكراو وهك هەدیس پشتاوپشت هاتوو. بلادهوری له كتیبه‌كه‌یدا به ناوی "كتاب فتوحات البلدان"^{١٠٢} كۆمه‌لیك به‌سەرھات وهك ئه‌وه‌ی كتیبی "الكامل فى التاريخ"^{١٠٣} دەربارەى شیوه‌ی ئیسلامه‌پێنانی كورده‌كان دەنوسیت. بۆ نمونه له به‌شێكدا له ژێر ناوی "فتوحات المداين" بلادهوری ده‌لێت: "فه‌رمانده‌ی سوپای ئیسلام داواى له كورده‌كانى به‌لاسه‌جان"^{١٠٤} كرد ئیسلام به‌پێن، به‌لام كورده‌كان شه‌پیان له‌گه‌ڵ كرد و بن كه‌وتن. هه‌ندێك له كورده‌كان ناچار کران باج و هه‌ندێكى ديكه سەده‌قه به سوپای ئیسلام بدن، به‌لام زۆرتر هه‌ر باجه‌كه بوو (٥).

ئاماژه‌ی بلادهوری به فتوحاتی مه‌داين (شوینیک له نزیکى به‌غدادى ئیستا) يەكئ له نمونه سەرەتاییه‌كانه كه مرۆف ده‌توانیت كۆمه‌لیك زانیاری دەربارەى فه‌تووكردنى سه‌رزهمینه كورده‌كان وه‌چه‌نگ بخت. لێره‌شدا وهك نمونه‌ی پیشووتر، به‌رخۆدانى كورده‌كان له به‌رامبه‌ر سوپای داگیرکاری عەرەب به‌دیده‌كریت. به‌هه‌رحال پاش به‌رخۆدانیه‌

Ibn Jabir Al-Baladhuri-¹⁰¹

Kitab Futuh Al-Buldan -¹⁰²

Al-Kamil fi Al-Tarikh-¹⁰³

Balasakan-¹⁰⁴

سهره تاییه کان، کورده کان به کۆمه ل هاتنه سهر ئایینی ئیسلام و ئیستاش شانازی به وه ده کهن که له کۆمه لگه به که مینه کان بوون که ئەم ئایینه یان قبو ل کردووه . له سه ده کانی دواتردا کورده کان بوون به به کۆ له گرنگترین کۆمه لگه کانی "مه ی ئیسلامی .

بیش ئه وه ی زیاتر تاوتوی قوناغه زه مه نییه کانی دواتر بکه ین، ده بین ئاماژه به دوو خالی گرنگ بکه ین: به کهم ئه وه که له به ره مه کانی سه ره تای ئیسلامدا واتای وشه ی "کورد" قه د پوون نه بووه، که وابوو ناتوانین ئه و شتانه ی که ده رباره ی ئیسلامه یێانی کورده کان وتمان، بیلکینین به هه موو کورده کانه وه . خالی دووه م و گرنگتر ئه و پرسیاره یه که بۆ به ماوه ی هه زار سا ل کورده کان نه یاننوانی ئه ده بیاتیکی تاییه ت به کۆمه لگه ی خۆیان بخولقینن . هه تا سه ده ی ۱۶ ئیمه هه یچ نووسراویکمان نییه که له لایه ن کوردیکه وه نووسرابن و تیدا باسی کورد و کۆمه لگه ی کوردی کردب، به لکو نه ته وه کانی دیکه وه ک عه ره به کان، فارسه کان و تورکه کان باسی کوردیان کردووه . ته نها پاش سه ده ی ۱۶ بوو که کورده کان هه ندیک هۆگرییان به تیپه پبوون له م شوناسه عه شیره تییه نیشاندا و ته نها له سه ده ی ۲۰ (دوای سه ره له دانی دیارده ی ناسیونالیزم) بوو که ئیتنسیسته ی کورد به گشتی له ژیر سیبهری ئیسلام هاته ده ره وه . ده بین پرسیار بکریت که بۆ به ماوه ی ۹۰۰ سا ل ده سه ته واژه ی کورد ته نها به رچه سپیک بوو که ته نها له لایه ن بیانیه کانه وه بۆ وه سفکردنی گروپیک له خه لک که لکی لئ وه رده گیرا و ئه و خه لکه که وه کو "کورد" وه سف ده کران خۆیان له م ده سه ته واژه یه که لکیان وه رنه ده گرت (۶).

پرسیاری دوهم ئه‌وه‌یه که نووسهرانی سه‌ره‌تای ئیسلام مه‌به‌ستیان چی بوو کاتیک که که‌لکیان له وشه‌ی "کورد" وهرده‌گرت؟ ئیمه به د‌ل‌نیاییه‌وه نازانین مه‌به‌ستیان چی بووه، هه‌رچ‌ئ‌ند که ده‌زانین عه‌ره‌به‌کان ئه‌م ده‌سته‌واژه‌یان بۆ ئه‌و مه‌به‌سته به‌کار نه‌ده‌هینا که ئیستا به‌کاری ده‌هینن. توێژه‌ران له‌سه‌ر ئه‌وه هاو‌پان که عه‌ره‌به‌کان ئه‌م وشه‌یان بۆ گروپیک له‌ په‌وه‌نده‌کان که له‌ ناو و ده‌وروپه‌ری هه‌ندێ ناوچه‌ی شاخاوی تایبه‌ت له‌ میزۆپۆتامیا ده‌ژیان به‌کارده‌هینا، که‌وا‌بوو ده‌توانین تارا‌ده‌یه‌ک به‌ د‌ل‌نیاییه‌وه بل‌یین که وشه‌ی "کورد" هه‌تا کۆتایی سه‌ده‌ی ۱۹ نه‌بووبوو به‌ ناوی ئه‌تنیکیک (به‌ ناوی کورد).

بۆ نمونه کوردناسی هۆله‌ندی، مارتین فان بروینسن، باسی مه‌هدی بن مه‌یمون^{۱۰۵} ده‌کات که زانابه‌کی موس‌لمان بووه که له‌ سه‌ده‌ی ۸ له‌ به‌سه‌ره ژیاوه. خالی سه‌رنج‌پراکیش ئه‌وه‌یه که سه‌رچاوه‌کان وه‌ک کوپی کورد باسی "مه‌دی بن مامون" ده‌که‌ن. مارتین فان بروینسن سه‌رنجی خوێنه‌ر به‌ره‌و لای ئه‌و خاله‌ پاره‌که‌شیت که ئه‌م ناوه‌ واتا باوکی مه‌یمون (نه‌ک خودی مه‌یمون) وه‌ک کورد وه‌سفه‌کات (۷). ئه‌م بیروکه‌یه‌ی فان بروینسن ئه‌و گریمانه‌یه به‌هێز ده‌کات که عه‌ره‌به‌کان له‌ بنه‌رته‌دا وشه‌ی "کورد" یان وه‌ک ناوی ئه‌تنیکیک به‌کار نه‌ده‌هینا، به‌ل‌کو له‌وانه‌یه وه‌کو ناوی "ه‌شیره‌تیکي په‌وه‌ندی نه‌خوینده‌وار" به‌کاریان هینابن.

به‌هه‌رحال سێ سه‌ده‌ دواتر سه‌رچاوه‌کانی سه‌ره‌تای ئیسلام ئاماژه‌ی تایبه‌ت به‌ ابو یوسف یعقوب ال‌کردی^{۱۰۶} (سالی ۱۰۸۲ مردووه) ده‌که‌ن که

Mahdi Ibn Maymun-¹⁰⁵

Abu Yusuf Yaqub Al-Kurdi-¹⁰⁶

زمانناس بووه. به وتهى مارتين فان بروينسن، الكردى يه كه م كوردىك بووه كه ناوى له ناو چينى خوینده واردا تۆمار كراوه (۸). نه گەر ئەمه پاست بێت، هۆكاره كهى ئەوهيه كه له سه دهى ۱۱، دهسته واژهى كورد ئەندامىكى چينى "علماءى" نه خستووته دهره وهى بازنهى خۆى. ئەمه شتىكى ههنگاو به ههنگاوه، به لام له هه مان كاتدا لادانىكى گرنه له واتاى بنه پتهى دهسته واژهى "كورد" كه مه به ستى زۆرتى چينىكى پیناسه كراو (واتا په وهند) بووه نهك ئەتنىك (۹). ئەم نمونهيه نيشانیده دات كه له سه دهى ۱۱، سنورى نىوان ئەم دووانه (چين و ئەتنىك) پوون نه بووه و تىپه رپوون له چين به ره و پیناسه يه كى نيمچه ئەتنىكى ده ستى پى كوردوه. ماوه يه كى كورت پاش په يوه ندىيه سه ره تاييه كانى كورده كان له گه ل ئىسلام، شوناسى كورد به ته واوى به ره و لای ئىسلام پاكيشرا و ئەم پاكيشرانه ئەوه نده زۆر بوو كه خودى كورده كان ئەسل و بنه چهى بنه مالهى خۆيان ده گه رپننه وه بۆ پىغه مبه رى ئىسلام يا نزيكترين سه حابه عه ره به كانى پىغه مبه ر. نمونهى هه ره زه قى ئەم مه سه له يه، گه ره پياو و نووسه رى كوردى سه دهى ۱۶، شه ره فخان بى تليسييه.

شه ره فخان بى تليسى و شه ره فنا مه

له سه دهى ۷ تا سه دهى ۱۶ هيج سه رچاوه يه كى تۆمار كراو له به رده ستدا نيه كه نيشانىيدات خودى كورده كان دهسته واژهى "كورد" يان به كار هيتابن بۆ ئەوهى كۆمه لگه يه ك يا سياست يا شتىكى ديكهى يه كده ست نيشان بدهن. له سه دهى ۱۶ واتا ۹۰۰ سأل دواى ئەوهى كه دهسته واژهى "كورد" بۆ يه كه مجار له لايه ن عه ره به كانه وه به كار برا،

کوردیک کتیبیکى ده‌بارەى میژوی سلسله کورده‌کان نووسی وانا
 "شەرفنامە" که شەرفخان بە زمانی فارسی نووسی. "شەرفنامە" بە
 یەکه‌مین سەرچاوه دادەنریت که کوردیک نووسییتی و کۆمەڵیک
 بەرچاوپوونیمان پیدات دەبارەى ئەوەی که کورد ئەوکاتە چۆن سەیر
 کراوه. قەزاوەتی شەرفخان بە هیچ شیوەیەک بۆ سەرجه‌م ئەو که سانه
 وەرپاست ناگەریت که ئەو پێیان دەلێت "کورد"، بە پێچەوانەوه تەنانت تا
 کۆتایی سەدهی ۱۹ زۆریەى کورده‌کان خۆیان وەک کورد پێناسە نەدەکرد
 بەلکو پێناسەى عەشیرەتی خۆیان بە باشتر دەزانی. لەگەڵ ئەمەشدا
 "شەرفنامە" هیشتا سەرچاوه‌یەکی زۆر باشە بۆ دۆزینەوه‌ی شوینپی
 گەشەکردنی بەرەبەرەى شوناسی کورد.

شەرفخان سالی ۱۵۴۲ له ئێران له دایک بوو(۱۰)، باوکی
 (شەمسەدینی سییەم^{۱۰۷}) حاکمی ناوچه‌ی بتلیس و سەرۆکی عەشیرەتی
 روزه‌کی (رۆژەکی)^{۱۰۸} بوو. شەمسەدین قەڵەمپەوی عوسمانی له سالی
 ۱۵۳۵ وانا پێش لەدایکبوونی شەرفخان بە جیه‌یشت و چوو ئێران و
 لەوێ له ژێر ناوی "خان" خزمەتی دیوانی سەفەوی کرد.

سەرچاوه‌کان نیشاندەدات که هۆکاری سەرەکی ئەوەی که بۆ شمس
 الدین ئاراستەى وه‌فاداری خۆی بەم شیوەیە گۆرا، ئەوه بوو که بیتلیس
 (که قەزایەکی قەڵەمپەوی عوسمانی بوو که هەر له کۆنەوه بنەمالەى
 شمس الدین حاکمی بوون) که‌وته ژێر فرمانرەوایی عوله‌ما پاشا^{۱۰۹} که

Şemseddin III-¹⁰⁷

Ruzegi(Rujeki)-¹⁰⁸

Ulema Pasha-¹⁰⁹

فه‌رمانده‌یه‌کی عوسمانی و پ‌کابه‌ری شمس‌الدین بوو. شه‌ره‌فخان ه‌ه‌ر وه‌کو باوکی، ده‌سه‌لاتی فه‌رمانه‌وایی گ‌رنگی له ناوچه‌کانی ئیمپراتۆری سه‌فه‌وی به‌ده‌سته‌ینا، بۆ نمونه کاتیک که شه‌ره‌فخان ۱۲ سالان بوو، شاته‌ه‌ماسیی سه‌فه‌وی (۱۵۲۴-۱۵۷۶) له‌قه‌بی (نازناوی) "ئه‌میری کورده‌کان" ی پێیه‌خشی و سێ سال ه‌ه‌ر ئه‌م له‌قه‌به‌ی ه‌ه‌بوو. پاش ئه‌وه‌ی شا ئیسماعیلی دووم له‌ سالی ۱۵۷۶ بوو به‌ حاکی ئیمپراتۆری سه‌فه‌وی، شه‌ره‌فخان به‌ له‌قه‌بی "امیر الامرا" ی کورده‌کان بوو به‌ حاکی نه‌خچه‌وان له‌ نازه‌ربایجان و شیروان. به‌ ه‌ه‌رحال کاتیک که ئیمپراتۆری عوسمانی ته‌نگی به‌ سه‌فه‌وییه‌کان ه‌ه‌لچنی و به‌هۆی ئه‌وه‌ی دوژمنایه‌تیکردنی پ‌کابه‌ره‌که‌ی شه‌ره‌فخان له‌ دیوانی سه‌فه‌وی زیاتر بوو، شه‌ره‌فخان پێشنیاری خزه‌تکردنی کرد به‌ سوڵتان مرادی سییه‌می عوسمانی و له‌ به‌رامبه‌ردا بوو به‌ حاکی بیتلیس و نیوه‌ی قه‌زای موش و وان. سالی ۱۵۷۹ شه‌ره‌فخان ده‌سه‌لاته‌که‌ی ته‌سلیم به‌ کوره‌که‌ی خۆی به‌ ناوی شمس‌الدین کرد و خۆی سه‌رقالی نووسینی کتیبیک کرد که بوو به‌ "شه‌ره‌فنامه" یا میژووی سلسله‌ی کورده‌کان.

شه‌ره‌فنامه زۆر گ‌رنگه‌، چونکه‌ یه‌که‌م کتیبیکه‌ که کوردیک نووسیبیتی و ه‌ه‌مووی ده‌رباره‌ی کورد بێت. به‌ه‌رحال گ‌رنگی تایبه‌تی ئه‌م کتیبه‌ بۆ ئه‌م توێژینه‌وه‌یه‌ی ئیمه‌ له‌وه‌دایه‌ که کاریگ‌ری ئیسلام له‌سه‌ر شوناسی کورد نیشانده‌دات. شه‌ره‌فخان باسی په‌گورپیشه‌ی کورده‌کان و ئه‌و ئه‌فسانه‌ ده‌کات که ده‌رباره‌ی کورد (زۆرت‌ر به‌ زمانی عه‌ره‌بی و غه‌یره‌ عه‌ره‌بی) نووسراون(۱۱). شه‌ره‌فخان ه‌ه‌روه‌ها که‌لکی له‌و زانیاریانه‌ وه‌رگرتوه‌ که خۆی له‌و که‌سانه‌ کۆی کردووه‌ته‌وه‌ که له‌م کتیبه‌دا ناوی

هیتاوان. شه‌ره‌فخان له‌کاتی باسکردنی په‌گورپیشه‌ی بنه‌ماله‌ گه‌وره کورده‌کان ئاماژه به‌وه ده‌کات که خودی ئەم بنه‌مالانه په‌گو بنه‌چه‌ی خۆیان ده‌گه‌رپننه‌وه بۆ سلسله‌ عه‌ره‌به‌ گه‌وره‌کان، وه‌ک عه‌باسیه‌کان و ئەمه‌وییه‌کان. بۆ نموونه شه‌ره‌فخان پیمان ده‌لێت: که شه‌جه‌ره‌ی حاکه‌م‌کانی حه‌کاری که به "شه‌نبو"^{۱۱۰} ناسراون، ده‌گه‌رپته‌وه بۆ خه‌لیفه عه‌باسیه‌کان (۱۲). به‌هه‌مان شیوه حاکه‌م‌کانی عیمادییه^{۱۱۱} بانگه‌شه‌ی ئەوه ده‌کن که په‌گورپیشه‌یان ده‌گه‌رپته‌وه بۆ عه‌باسیه‌کان (۱۳) و حاکه‌م‌کانی "جزیره"ش په‌گورپیشه‌ی خۆیان ده‌گه‌رپننه‌وه بۆ فه‌رمانده‌یه‌کی ئەمه‌وی به‌ ناوی خالد بن ولید (۱۴).

شه‌ره‌فنامه کۆمه‌لێک زانیاریمان ده‌رباره‌ی په‌گورپیشه‌ی بنه‌ماله‌ گه‌وره‌کانی سه‌ده‌ی ۱۶ ده‌دات. هه‌رچه‌ند که له سه‌ده‌ی ۱۲دا، گه‌راندنه‌وه‌ی په‌گورپیشه‌ی بنه‌ماله‌ کورده‌کان بۆ سه‌ر عه‌ره‌به‌کان له ناو ئاخۆی ناسیونالیستی کورددا جیگای مشتومره‌، به‌لام له سه‌ده‌ی ۱۵ دا هه‌ولێکی وه‌ها هیچ دژایه‌تییه‌کی له‌گه‌ڵ ده‌رکی شه‌ره‌فخان له شوناسی کورد نه‌بووه.

لێره پرسیارێکی گرنگ دێته‌ کایه‌وه ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که بۆ بنه‌ماله‌ کورده‌کان که ئه‌وه‌نده به‌ گه‌رموگورپیه‌وه دژی عه‌ره‌به‌ موسلمانه‌ داگیرکه‌ره‌کان له سه‌ده‌ی ۷دا شه‌ریان کرد، بێ هیچ دوودلێیه‌ک له سه‌ده‌ی ۱۶ په‌گورپیشه‌ و بنه‌چه‌ی خۆیان ده‌گه‌رپننه‌وه بۆ سه‌ر عه‌ره‌به‌کان. بۆ وه‌لامدانه‌وه‌ی ئەم پرسیاره‌ ده‌بێ ئیسلام وه‌ک پره‌نسیپێک

Şenbu-110

İmadiye-111

(نهك تنها وهك هۆكارىنگ) سهىر بكرىت. شتىكى پوونه كه بنه ماله كورده كان ۹۰۰ سال دواى نه وهى ئىسلاميان هيتا، له ئاستى مه للىدا خۆيان له سه ر بنه مای عه شیره ته كه يان و له ئاستى گشتيدا خۆيان وهك موسلمان پىناسه ده كرد و دهسته واژهى "كورد" يان وهك نيشانه يه كى شوناسى خۆيان به كار نه ده هيتا.

ههروهها خويته ر ده بى نه وه بزانت كه هيج به لگه و نيشانه يه ك له به رده ستدا نيه كه نيشانى بدات تىگه يشتنى زۆر ليبرالى شه ره فخان به نىسبه ت نه وهى كه كورد له سه دهى ۱۶ دا كى بووه، به نىسبه ت نه وه كه سانهى كه نه و خستوونيه ته ناو پۆلىنى "كورد" وه رپاست ده گه رپت. به واتا يه كى ديكه ئيمه ناتوانين به دلنبايه وه بانگه شهى نه وه بكه ين كه تىگه يشتنى نه مپۆى ئيمه له كۆمه لگه ي كورد بۆ قوئاغه كانى پيشووتر وه رپاست ده گه رپت. به هه رحال چه مكى "كورد" نه وه نده پوون و شه فاف بووه كه نووسه رىكى كورد، وهك يه كينه يه كى شيكارى ميژووى كردوويه تى به بابته تى تويزينه وهى خۆى. له مه زياتر گه رانده وهى په گورپشه ي گه لى له بنه ماله كورده كان بۆ سه ر بنه چه ي عه ره بى له گه ل بىرۆكه ي شوناسىكى كوردى جياواز ناته با نه بووه. كه وابوو به بۆچوونى من له هه زار سالى يه كه مى ميژووى ئىسلامدا، ئىسلام خۆى به سه ر شوناسه مه لليه كاندا سه پاندووه و داواى ليكردوون وهك نه ندامى "مه" له پووى سياسيه وه پى وه فادار بن. نه مه نيشانه ي په وتىكى يه كلايه نه كه تيدا ئىسلام شوناسه مه لليه كانى شكل پيداوه و خستوونيه تيه ناو قالبى كۆمه لگه ي ئيمانداران يا "مه" ي ئىسلامى. شوناسه مه لليه كان له نه نجامى نه م په وته دا له ناو نه چوون، به لام په يوه ندييان له گه ل راستيه

سیاسییه‌کانی سهردهم نه‌ما، لانیکه‌م تا ئه‌و شوینه که په‌یوه‌ندی به سهره‌رییه‌کانی عه‌شیره‌تیبه‌وه هه‌بووه .

که‌وابوو هیچ سهرچاوه‌یه‌ک له به‌ر ده‌ستدا نییه که ئه‌و بانگه‌شه‌یه به‌سه‌لمینتیت که کورده‌کان وه‌ک گروپتیکی جیاواز، کۆمه‌لگه‌یه‌کی سیاسیان پیکه‌یتاوه، به‌لکو کۆمه‌لێک سهرچاوه‌مان له به‌رده‌ستدایه که ئاماژه‌یان به کۆمه‌لێک عه‌شیره‌ت کردوه که مۆرکی کوردیان لیداون. هه‌ربۆیه ئیمه ناتوانین باسی ره‌وتیکی دیالیکتیکیال یا دیالۆجیکال بکه‌ین که له‌گه‌ل ئیسلام وه‌ک کۆمه‌لگه‌یه‌کی یه‌کده‌ست کارو کاریگه‌ری بووبیت.

نزیکه‌ی ۱۰۰ سال دوا‌ی نووسینی شه‌ره‌فنامه، یه‌که‌م ده‌رپرینی شوناسی تاییه‌تی کوردی ده‌بینین که وه‌ک گروپتیکی سیاسی له‌قه‌له‌م ده‌دریت، مه‌به‌ست ئه‌و کاته‌یه که ئه‌حمه‌دی خانی، شاعیری کورد و پیاوی ئایین، داوا‌ی پادشایه‌کی کورد ده‌کات.

ئه‌حمه‌دی خانی و ره‌وتی دیالۆجیکال

ئه‌حمه‌دی خانی سالی ۱۶۵۱ له گوندی "خان" له‌حه‌کاری له‌دایک بوو (۱۵). له‌وانه‌یه ئه‌حمه‌دی خانی ناوی خۆی له زیدی خۆی وه‌رگرته‌یت و له‌وانه‌شه له ناوی عه‌شیره‌تی خانی یا بنه‌ماله‌ی خانیه‌یه‌کان وه‌ریگرته‌یت که خۆی ئه‌ندامی ئه‌م عه‌شیره‌ته بوو. خانی زمانی کوردی (زاراوه‌ی کرمانجی)، عه‌ره‌بی، فارسی و تورکی ده‌زانی و شاره‌زای ئه‌ستیره‌ناسی بوو. هه‌روه‌ها خانی وه‌کو پیاویکی ئایینی زۆر سه‌فه‌ری بو ناوچه‌کانی نێوان قه‌له‌مپه‌روی عوسمانی و سه‌فه‌وی ده‌کرد، به‌لام زۆرتر هه‌ر له‌جزیره ده‌ژیا که ناوه‌ندی کولتووری ناوچه‌که بوو. خانی سالانی کۆتایی ژیا‌نی

خۆی له دوغوبایه زید^{۱۱۲} به سه بر د و سالی ۱۷۰۷ هه ره له وێ کۆچی دوایی کرد. مه زاری خانی له نزیک کۆشکی ئیسحاق پاشا^{۱۱۳} له دوغوبایه زید هیشتا له لایه ن خه لکه وه زیاره ت ده کریت.

که سایه تی خانی کاریگه ری زۆری کردووه ته سه ر که سایه تیبه کورده رۆشنبیره کانی سه ده ی ۲۰، له وانه سه عید نرسی.

ئه حمه دی خانی نو سه ری کتییی "نه وه را بچوکان"^{۱۱۴} (که فه ره نه نگیکه عه ره بی- کوردیه) و "عه قیدا ئیمان"^{۲۰} (ده رباره ی باوه پی به ئیسلام). به هه رحا ل ناوبانگی خانی زیاتر به هۆی کتیییکه دیکه یه تی به ناوی "مه م و زین" که له سالی ۱۶۸۴ دا هۆنراوه ته وه. خانی بۆ هۆنینه وه ی مه م و زین له دیوانیکه دیکه به ناوی مه می ئالان ئیلهامی وه رگرتوو ه که به شیوه ی زاره کی پشتا و پشت له ناوچه که دا گوازا وه ته وه. "مه م و زین" ی ئه حمه دی خانی له پوا له تدا چیرۆکی ئه وینداری نیوان مه م و زینه، به لām به شیکه له ژیر ناوی "ئیشین مه" ی تیدا یه که به شیکه گرنگه و گرنگیه که ی له وه دایه که خانی هه ندئ به رچا و پرونیمان ده داتن ده رباره ی ئه وه ی که چۆن خانی وه ک گروپیکه سیاسی جیاواز که پتیوستی به ده وله تی خۆی هه یه، بیری له کورد کردووه ته وه:

ئه ز مامه د حیکمه تا خودئ ده

کرمانج د ده وله تا دنیده

ئایا ب چ وه جه مانه مه حرووم،

Dogubeyazit-¹¹²

Ishakpasha-¹¹³

Nubara BiÇukan-¹¹⁴

بیلجومه ژ بو چ بوونه مه حکوم

.....

گهرد هه بوو و مه ئیتیفاههک

ویک را بکرا مه ئینقیادهک

پۆم و عه ره ب و عه جه م ته مامی

هه مییان ژ مه را دکر غه لامی

ته کمیلێ دکر مه دین و ده ولته

ته حسیلێ دکر مه عیلم و حکمهت (۱۶)

به له بهرچاو گرتنی گرنگی ئەم به شەهێ مه م و زین و له بهرچاو گرتنی ئەو پاستییە که ئەم دیوانه شیعره به زاراوهی کرمانجی زمانی کوردی هۆنراوه ته وه، کورده ناسیونالیستهکانی ئیستا "مه م و زین" ی ئەحمەدی خانی وهک "حیماسە ی نه ته وه یی کورده کان" سه یر ده که ن. لایه نی ناسیونالیستی مه م و زین له شوینەکانی دیکه له م کتیبه دا باسکراوه (۱۷)، بۆیه من لێره ته نها ده مه ویت له سه ر تیگه یشتنی خانی له شوناسی کورد چر بیه وه و ده وری ئیسلام له م تیگه یشتنه دا هه لێسه نگینم.

خالی یه که م ئە وه یه که تیگه یشتنی خانی له کورد له گه ل تیگه یشتنی قۆناغی نوێ جیاوازه. هه ندێ له توێژه ران له کاتی هه لسه نگاندنی ره هه ندی ناسیونالیستی "مه م و زین" دا، به نادروست ده لێن که مه به سستی خانی کۆمه لگه ی کورد به گشتی بووه، به لام ئە گه ر بیته و لیکۆلینه وه یه کی ورد له سه ر مه م و زین بکه ین، بۆمان ده رده که ویت که ئە م هه لسه نگاندنه پاست نییه. ئە وه پاسته که خانی تیگه یشتنیکی پوونی

له بارودۆخی کوردهکان له ناو دهولهتی عوسمانی (رووم)، ئێرانی (عهجم) و گورجی (گورجستان) ههبووه، بهلام بههرحال مهبهستی له کورد، تهنها کورده کرمانج زیانهکان بووه. بهلگه ی قهناعهتیهینه ر بۆ سهلماندنی ئهم بانگهشهیه ئهوهیه که خانی وشه ی "کورد" ی له مه م و زین دا له شوینیک بهکارهیتاوه که ویستبیتی وشه ی "کرمانج" له باتی کورد یا کۆ عه ره بییه که ی (واتا الاکرد) به کار بهیتیت.

ههروه ها هیچ نیشانه یه کی دیکه له بهرده ستدا نییه که نیشانبیدات گروه کوردهکانی دیکه وهک گورانی، سۆرانی، لورپی یا دیمیلی (مه بهستی زازاییه - وه رگێر) له م تیگه یشتنه ی خانی له کورد جتی هه بوویت. له وانه یه خانی به زاناییه وه تهنها باسی کورده کرمانجهکانی کردبیت و (له وانه شه تهنها مه بهستی کرمانجه عه شیره تیهه کان بوویت) چونکه هه روا که ده زانین خانی، شه رفنامه ی شه ره فخان ی بتلیسیشی خویند بووه که تیدا کۆمه لگه ی کورد به شیوه یه کی به رفراوانتر باس کراوه و نیمچه گروه زمانیهکانی دیکه ی له خۆ گرتوه. خانی ناگای له پروانگه به رفراوانتره ده رباره ی شوناسی کورد هه بوو که تا پاده یهک له تیگه یشتنی ئه مرۆ له شوناسی کورد نزیکه. به هر حال خانی وای به باشتر زانیوه که کورد تهنها به کرمانج زمانه کان دابنیت. به داخوه ئیمه به دروستی نازانین که بۆ خانی پروانگه یه کی به رته سکی به نیسه ت شوناسی کورد هه بووه، له کاتیکدا که ده یزانی پیناسه ی شوناسی کورد له وه به رفراوانتره.

به هر حال تیگه یشتنی خانی له شوناسی کورد هه رچی بیت، هیچ له و راستیه ناگۆرپیت که خانی (وهک شه ره فخان) جوړیک شوناسی کوردی

زەق کردووێتهوه که لادانیکی گرنکه له قۆناغهکانی پیشووتر که تییدا شوناسی ئیسلامی، شوناسی کوردی خستبووه ژێر ته م و مژی خۆی. خانی شوناسی کوردی-کرمانجی زەق کردووێتهوه بێ ئهوهی پهوایهتی کۆمهڵگهی ئیسلام بباته ژێر پرسیارهوه. له م پوووه جهختکردنهوهی خانی لهسهر شوناسی کورد دهکریت وهک ئهنجامی کاروکارهگری دیالۆجیکالی سهیر بکریت که تییدا شوناسی محەللی (کوردی-وهرگیپ) له گهڵ ئیسلامدا پهیوهندی ههیه نه ئهوه که له گهڵی ناته با بیته.

پرسیاریکی گرنکی دیکه که دیته ئاراوه ئهوهیه، که بۆ ئه م پهوته له سهدهی ۱۷ دا سه رهیه لدا، به واتایهکی دیکه چی له سه دهی ۱۷ دا پوویدا که کۆمه لگهی بۆ سه ره له دانی شوناسه محەللییهکان ئاماده کرد؟

وه لآمی ئه م پرسیاره پهیوهندی به که شوه وه ای سه ربازی و سیاسیی ئه و سه دهیه وه ههیه، چونکه له و سه دهیه دا دوو ئیمپراتۆری سه ره کی (واتا ئیمپراتۆری عوسمانی و سه فه وی) له ناوچه یهک که زیاتر کوردنشین بوو، له ناو شه پتیکی بێ کۆتایی بۆ به ده سه ته وه گرتنی ده سه لات گیریان خواردبوو، وادیاره که تا راده یهک ئاگایان له ئینشیقاقه سیاسییهکانی نیو ئیسلام هه بوو، واتا ئه و ئینشیقاقانه که له لایه ن ئیمپراتۆری عوسمانی و سه فه وییه وه به هۆی مملانیکانیان بۆ گرتنه ده ستهی ده سه لاتی ناوچه، به ره سه ت ده بوو. ئه م مملانی تونده بوو که پێگای بۆ پێداگرتن له سه ر شوناسه محەللییهکان و پێویستی بوونی پێکهاته یهک بۆ داکوکیکردن له به رژه وه ندییهکانی خه لکی ناوچه ی خۆش کرد.

به په رۆشبوونی خانی بۆ ئه وهی پادشایهکی کرمانج سه ره له ئبدات، له م چوارچێوهیه دا با شتر ده رکی پێده کریت له با تی ئه وه که له گه ل پوانگهی

سیاسی سەدهی ١٩ دا قیاس بکریت که بووه هۆی له دایکبوونی ناسیونالیزم.

له گەڵ ئەمەشدا هیچ گومان له وەدا نییه که خانی و پیشه‌کییه‌که‌ی له "مەم و زین" دا سەرچاوه‌گەلی زۆر گرنگن بۆ ناسیونالیسته کورده‌کانی سەدهی ٢٠. تیگە‌یشتن و فێرکارییه‌کانی خانی له شوناسی کورد کاریگەری راسته‌وخۆی له‌سەر گەلێ له پۆشنییرانی کوردی سەدهی ٢٠ هه‌بووه. به‌هەر حال ئەم کاریگەرییه به جوانترین شیوه له‌سەر که‌سایه‌تییه کورده میان‌په‌وه موسلمانه‌کان وهک سه‌عید نورسی په‌نگی دایه‌وه که ده‌لیت: بوونی شوناسه محەللییه‌کان یارمه‌تی به ئیسلام ده‌دات نه‌ک ئەوه که دژی ئیسلام بی‌ت.

ئیسلام و کورد له سەدهی ١٩: دزه‌کردنی ناسیونالیزم

تا سەدهی ١٩، بالاده‌ستی ئیسلام له دابینکردنی شوناسیکی زāl بۆ گەلێ له کۆمه‌لگه‌کانی قه‌له‌مه‌روی ئیسلام به‌کجار زۆر جیگای مشتومر بوو. به دزه‌کردنی ناسیونالیزم بۆ ناو سه‌رزه‌مینه ئیسلامیه‌کان و به له‌یه‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی دوایین ئیمپراتۆری گه‌وره‌ی ئیسلام (ئیمپراتۆری عوسمانی) و نا توانایی ئەم ئیمپراتۆرییه بۆ داکوکیکردن له به‌رژه‌وه‌ندی هاوولاتیانی خۆی، ناسیونالیزم جیپتییه‌کی له سه‌رزه‌مینه ئیسلامیه‌کاندا دۆزییه‌وه. کورده‌کان له پال عه‌ره‌به‌کان، تورکه‌کان، ئالبانییه‌کان و فارسه‌کاندا زۆر به‌شوین رێگاگه‌لیکدا ده‌گه‌پان تا جو‌ره ناسیونالیزمیک هه‌لبژێرن که له‌گەڵ په‌رنسیپه‌کانی ئیسلامدا ناته‌با نه‌بی‌ت. له سەدهی ٢٠ په‌وتی مؤنۆلۆجیکال که تێیدا ئیسلام تا پاده‌یه‌کی زۆر (نه به ته‌واوی)

به‌پرسيار بوو له به‌رام‌به‌ر شكليځپيداني شوناسي كورد، پښگای بو سهره‌لداني په‌وتی ديالتيكتيكال خوش كرد. نه‌كتهرانی ناكوک له م په‌وته ديالتيكتيكاله‌دا، ناسيوناليزم و ئيسلام بوون. ناسيوناليزم كه به‌نه‌سته‌م ده‌يتواني شان له شانی بالاده‌ستی ئيسلامدا بدا، له‌گه‌ل ئيسلامدا پکا‌به‌ری ده‌کرد، چونکه وه‌فاداری سياسي خه‌لکی به‌ره‌و لای خوی پاده‌کيشا. ناسيوناليزم به سهرله‌نوځ شرفه‌کردنی پره‌نسيپگه‌ليک وه‌ک په‌کيتی سياسي سهرجه‌م موسلمانان، پاراميتره‌کاني شوناسي كوردی سهرله‌نوځ پينا‌سه كرده‌وه. په‌کيک له به‌رچاوترين نمونه‌کاني ئه‌م په‌وتی ديالتيكتيکالييه‌ی پيکهاتنی شوناسي كورد له په‌يوه‌ندی له‌گه‌ل ئيسلامدا، بزوتنه‌وه‌ی "نوورجو"ه، به‌تاييه‌ت قوناغی پاش مردنی سه‌عيد نورسی (۱۸۷۶-۱۹۶۰) كه دامه‌زړينه‌ری بزوتنه‌وه‌که‌به.

هر له‌کونه‌وه بزوتنه‌وه ئيسلامييه‌کان داگوکی له په‌کگرتوویی "امه‌ی (ئيسلامی-وه‌رگړې) ده‌که‌ن و په‌خنه له شپوه جزواو‌جزره‌کاني شوناسي گروپه به‌رته‌سکه‌کان وه‌ک عه‌شيره‌تچيتی و ناسيوناليزم ده‌گرن. به‌هرحال هه‌روه‌ها که له دريژه‌ی ئه‌م باسه‌دا نيشانیده‌ه‌ين، په‌کي له لقه‌کاني بزوتنه‌وه‌ی نوورجو واتا "مه‌کته‌بی مه‌دزه‌هرا"^{۱۱۰} سه‌نتيزيکی له ناسيوناليزم و ئيسلام له چوارچپوه‌ی كوردا دروست‌کردووه كه ده‌بيت به وردی و به ديقه‌ته‌وه هه‌لبسه‌نگيندریت.

سه‌عيد نورسی له ناو بنه‌ماله‌يه‌کی ثايني له گوندي نورس سهر به بتليس هاته دنيا. سه‌عيد نورسی به‌هوی ئه‌وه‌ی كه كورد بوو، تا ناوه‌پراستی ده‌يه‌ی ۱۹۲۰ هر به سه‌عيد كوردی ناوبانگی هه‌بوو(۱۸).

نورسی له سهره‌تای خویندندا له حوجره‌ی شیخه‌کانی نه‌قشبه‌ندی له نورشین^{۱۱۶} (گوندیکی نزیکى بتلیس) و هه‌روه‌ها ته‌کیه‌ی موکوس و نه‌رواس^{۱۱۷} له وان فه‌قیتی کرد. به‌هه‌رحال نورسی نه‌چوو ه‌ریزی ته‌ریقه‌تی نه‌قشبه‌ندی و بزوتنه‌وه‌که‌ی خۆی وه‌ک بزوتنه‌وه‌یه‌کی سو‌فیگه‌رانه نه‌ناساند. نورجووه‌کان خۆیان وه‌ک ئیسلامیه‌یه‌ میانه‌په‌وه‌کان ده‌ناسینن و په‌گوبنه‌چه‌ی پۆشنبیری خۆیان ده‌گه‌پیننه‌وه‌ بۆ جمال الدین الافغانی^{۱۱۸} که زانایه‌کی موسلمانى پیفورمخو‌زى سه‌ده‌ی ۱۹ بووه .

نورسی یه‌که‌مجار به‌هۆی داواکردنی دامه‌زاندنی زانکۆیه‌کی ئیسلامی له پارێزگا کوردنشینه‌کانی ئیمپراتۆری عوسمانی ناویانگی ده‌رکرد. نورسی ناوی ئەم زانکۆیه‌ی نا "مدرسه الزهرا" و به‌مه‌به‌ستی دامه‌زاندنی ئەم زانکۆیه‌ له وان چوو بۆ ئیستانبول بۆ ئه‌وه‌ی خۆی پاسته‌وخۆ ئەم داواکارییه‌ له‌گه‌ڵ "سولتان عه‌بدولحه‌مید" ی دووه‌م باس بکات. به‌هه‌رحال هه‌رچه‌ند که نورسی بۆ وه‌ده‌یه‌پنانه‌ی ئاواته‌که‌ی له‌ پیناو دامه‌زاندنی ئەم زانکۆیه‌ کۆمه‌لێک یارمه‌تی ماددی له‌ خه‌لک کۆ کرده‌وه‌ و به‌ردی بناغه‌ی ئەم زانکۆیه‌ی له‌ ساڵی ۱۹۱۳ دا دامه‌زاند، به‌لام به‌هۆی شه‌ری بالکان و پاشان شه‌ری یه‌که‌می جیهانی ئەم زانکۆیه‌ قه‌د دانه‌مه‌زرا .

پاش له‌یه‌که‌ه‌لوه‌شانه‌وه‌ی ئیمپراتۆری عوسمانی، نورسی له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی نوێی که‌مالیست له‌ تورکیا په‌یوه‌ندی گرت و له‌ ساڵی ۱۹۲۲ واتا ۲ ساڵ پێش له‌ هه‌لوه‌شانه‌وه‌ی ده‌زگای خه‌لافه‌ت، له‌گه‌ڵ مسته‌فا که‌مال،

Nurshin-¹¹⁶

Mukus and Arvas-¹¹⁷

- ¹¹⁸ Jamaladdin Al-Afghani

دامه زرينه‌رى كۆماری توركيا له ئانكارا دیداری کرد و پیداکری له‌سه‌ر کرد که ئه‌وه قبول بکات که حکومه‌تی نوێ له‌سه‌ر بنه‌ماکانی ئایینی ئیسلام دابمه‌زینیت. به‌هه‌رحال پژیمی نوێ پژیمیکی سه‌ریازی سیکولار بوو و ته‌ببعه‌تن گومانی خراپی به‌ نیه‌سه‌ت قه‌سد و نیازه‌کانی سه‌عید نوری هه‌بوو. له ۱۹۲۵ پاش راپه‌پینی شیخ سه‌عیدی پیران که بوو به‌ هه‌رپه‌شه‌ بۆ ده‌وله‌تی سیکولاری توركيا، سه‌عید نوریسه‌ش به‌ تۆمه‌تی ئه‌وه‌ی که گویا یارمه‌تی به‌ راپه‌پین داوه، گیرا و هه‌رچه‌ند که ده‌وله‌تی توركيا نه‌یتوانی ئه‌م تۆمه‌ته‌سه‌لمینیت، به‌لام دیسان نوری بۆ بارلا^{۱۱۹} (شاریکی بچوک له ئیستپارتا^{۱۲۰}) دوور خرایه‌وه‌و له‌ وێ ریساله‌ به‌ ناویانگه‌که‌ی به‌ ناوی "پیساله‌ی نوور" نووسی که ته‌فسیریکی هاوچه‌رخانه له‌ ئایینی ئیسلام بوو.

هه‌رچه‌ند که نوری خۆی له‌ دووره‌ ولتیدابوو، به‌لام بزوتنه‌وه‌که‌ی پیشکه‌وت و مورید و ئه‌و شوینکه‌وتووی زۆری له‌ نیو سه‌رجه‌م چین و توێژه‌کانی کۆمه‌لگه‌ (له‌وانه‌ ئه‌وانه‌ی که پیاوی حکومه‌ت بوون) دۆزییه‌وه‌. له‌ هه‌لبژاردنی گشتی سالی ۱۹۵۰، پارتی دیموکرات که پارتیکی سیاسی بوو، له‌ لایه‌ن گروپکه‌لی ئیسلامی وه‌ک بزوتنه‌وه‌ی نوورجو پشتیوانی لیکرا و گه‌یشت به‌ ده‌سه‌لات. له‌م قوناغه‌دا بوو که کۆمه‌له‌ وتاره‌کانی "پیساله‌ی نوور" به‌ شیوه‌ی یاسایی به‌ ئه‌لفوبیتی لاتین چاپ و بلۆ بووه‌وه‌ و لایه‌نگر و موریدی زۆرتری به‌ره‌و لای بزوتنه‌وه‌که‌ راکیشا.

Barla - 119

Isparta - 120

سه‌عید نۆرسی له ۲۳ی مارسى ۱۹۶۰ له کاتى سه‌فه‌ر بۆ ئورفا کۆچى
دواى کرد و هەر له‌و شاره‌ به‌خاک سپێژدرا. به‌هه‌رحال پاش کۆده‌تای
سه‌ریازی ۱۹۶۰ که‌ بووه‌ هۆی پوو‌خانى حکومه‌تى پارټى ديموکرات و
پاشان عه‌دنان مه‌نده‌ره‌سى سه‌رۆک وه‌زيران له‌گه‌ل دوو له‌ وه‌زیره‌کانى
(فاتین رۆشتو زۆرلو و هه‌سه‌ن پولاتکان^{۱۲۱}) له‌ سێداره‌دران، پاشماوه‌ى
نۆرسییه‌کان چوون بۆ شوپنێکى ناديار بۆ ئه‌وه‌ى نه‌کا گۆرپه‌که‌ى سه‌عید
نۆرسی بېیت به‌ ناوه‌ندیک بۆ پاکێشانی موریده‌کانى.

پاش مه‌رگى سه‌عید نۆرسی، بزوتنه‌وه‌ى نۆرچو توشى ناکۆکى و
ئینشيقاقى ناوخۆیى زیاتر بوو (۱۹). به‌هه‌رحال ئیمه‌ لێره‌ ته‌نها باسى
"مه‌دزه‌هرا" ده‌که‌ین که‌ لقیكى ئه‌م بزوتنه‌وه‌یه‌ بوو، چونکه‌ زۆر به‌ پوونى
کاربگه‌رى دوو لایه‌نه‌ى ئیسلام و ناسیونالیزم له‌سه‌ر شوناسى کورد
نیشانده‌دات. من ئه‌م کاربگه‌رییه‌ ته‌نها وه‌ک کاردانه‌وه‌یه‌کى سه‌نتیزى
نێوان دوو فه‌لسه‌فه‌ى سیاسى ناته‌با وانا ئیسلام و ناسیونالیزم ده‌بینم،
چونکه‌ ئیسلام خوازىارى شوناسیكى جیهانییه‌، به‌لام ناسیونالیزم داواى
شوناسیكى تاییه‌ت ده‌کات.

بزوتنه‌وى "مه‌دزه‌هرا"یه‌کى له‌ نمونه‌ پوونه‌کانى وه‌رگرتنى ناسیونالیزم
له‌ لایه‌ن بزوتنه‌وه‌یه‌کى ئیسلامیه‌وه‌یه‌ و به‌ پوونى نیشانیده‌دات که‌ چۆن
شوناسى کورد (که‌ له‌ لایه‌ن خویندنه‌وه‌یه‌کى جیهانى له‌ ئیسلام پawan
کراوه‌) وه‌لامى ناسیونالیزمیكى گونجێندراو له‌ ناوخۆدا ده‌داته‌وه‌ که
ئیدوئولوژییه‌کى سیاسى زۆر به‌هێزه‌ که‌ له‌گه‌ل ئیسلام پکابه‌رى ده‌کات بۆ
ئه‌وه‌ى شوناسى خه‌لک سه‌رله‌نوێ پێناسه‌ بکاته‌وه‌.

Fatin Ruştü Zorlu and Hasan Polatkan-¹²¹

پاش مەرگی سەعید نورسی، بە تاییەت لە دەیهی ۱۹۷۰، کۆمەڵێک جیاپوونەوه لە ناو بزوتنەوهی "نورجو"دا پوویدا. ئەم جیاپوونەوهیە زۆتر بەهۆی جیاوازی بیروپا سەبارەت بە بلۆکردنەوهی پۆژنامەیەک بۆ پرۆپاگەندەکردنی پوانگە جیهانییەکانی بوو. گروپێک لە نورجووکان کە بە ئاشکرا لە ناو سیاسەتدا تێوەگلابوون، لایەنگری بلۆکردنەوهی پۆژنامەیەکی وەها بوون، بەلام بەهەر حال گروپێکی دیکە دژی بیروکەمی بلۆکردنەوهی ئەم پۆژنامەیە و تێوەگلان لەناو سیاسەتدا بوون (۲۰).

یەکەمین گروپێک کە لە ئەنجامی ئینشیقاق لەناو نورجوودا سەریهەڵدا، بزوتنەوهی "یەنی ئاسیا"^{۱۲۲} (یان کیشوهری ئاسیای نوێ- وەرگیژ) بوو کە پۆژنامەیەکی بەهەمان ناو بلۆ کردەوه. بزوتنەوهی "یەنی ئاسیا" ماوهیەکی کورت پاش ئەوه لە لایەن گروپێکی دیکە لە نورجو و اتا "مەدزەهرا" وە پەخنی لێگیرا. "مەدزەهرا" دەیگوت "یەنی ئاسیا" و اتا کانی "پیسالەیی نور"ی چەواشە کردووه.

سالی ۱۹۸۹ "مەدزەهرا" دەستی کرد بە بلۆکردنەوهی پۆژنامەیەک بە ناوی "دەعوا"^{۱۲۳} کە تێیدا تەنها پرۆپاگەندەیی بۆ هەلوێستی خۆی دەکرد. "مەدزەهرا" کە لە لایەن "م س سەیهانزادە"^{۱۲۴} وە پێبەراییەتی دەکرا، بە چەند شیوه لە گروپەکانی دیکە لە نورجو و جیاواز بوو: یەکێ لەم شیوانە کە پەيوەندی بەم وتارەیی ئێمە وەهە، ئەوهیە کە "مەدزەهرا" گرنگی بە شوناسی کورد و ناسیونالیزمی کورد دەدا (۲۱). "مەدزەهرا" پێداگری

Yeni Asya-¹²²

Dava-¹²³

M.S.Seyhanzade-¹²⁴

لهسهر ئهوه دهکرد کاتیک که دهقی ئهسلای "پیساله ی نور" به ئهلفوبیی لاتین چاپ بووه، ههندی له گروپهکانی نورجوو وشهگلی "خه لکی رۆژه لات" و گوندیهکانیان "خستووته جیگای وشه ی "کورد" و "کوردستان". له راستیدا "مهدزههرا" بانگهشه ی ئهوه ی دهکرد که ههندی له برپهکانی ئه م پیساله یه که باسی پرژیمی سیاسی کۆماری تورکیای کردوو، به تهواوی له دهقی "پیساله ی نور" دا سراوه ته وه (۲۲).

"مهدزههرا" به چرپوونه وه لهسهر رابردووی کوردی سهعید نورسی، دهیگوت: هه موو گروپیککی ئه تنیکی ده بی ده ولته ی خوی هه بی و پاشان ئه م ده ولته تانه ده بی فدراسیۆنیککی ئیسلامی پیکیبتن. "مهدزههرا" دهیگوت: کورده کان ده بی "کۆماری ئیسلامی کوردستان" یان هه بیته و ئه م ده ولته ته ئه ندای فدراسیۆنی ده ولته ته ئیسلامیه کان بیته. به وته ی "مهدزههرا" ئه م فدراسیۆنه دژی پره نسیپی "مه ی ئیسلامی نییه، به لکو به پیچه وانه وه ئه م کیانه سیاسیه ده بیته هوی خۆشبه ختی سه رجهم کۆمه لگه ئیسلامیه کان بی ئه وه ی له لایه ن کۆمه لگه موسلمانهکانی دیکه وه بچه وسیندرینه وه. فولای ئاتا جان^{۱۳} که که سایه تیه کی ئاکادیمیککی تورکه و پسپۆری بزوتنه وه ئیسلامیهکانی تورکیایه، ده لیت: "سهعید نورسی لایه نگری یه کگرتووی ئیسلام بوو که تئیدا هر نه ته وه یه ک یا گروپیککی ئه تنیکی بتوانی زمان، دابونه ریت و کولتووری خوی به رپوه بیات. ئیسلام چوارچێوه یه ک ده خاته رپوو که تئیدا سه رجهم خه لک ده بی بتوانن شوناسی خۆیان بپارێزن" (۲۳).

ئەم بۆچۈنە ھەلۋىستى "مەدزەھرا" بە باشى پۈۈندەكاتهوۋ دەربارەى
 ئەوۋى كە چۆن ناسىوناليزمى كورد و ئىسلام دەتوانن پىكەوۋ تەبا بن.
 لىرە پىرسىارەكە ئەوۋ نىيە كە ئايا پاراستنى شوناس، زمان، داب و نەرىت
 و كولتورى ئەتنىكىك، بىن بردنە ژىر پىرسىارى پىرەنسىپەكانى "امە" لە
 ئىسلامدا پىنگەپىدراوۋە يا نا. لەمە زىاتر لەوانەيە بە شىۋەيەكى مەعقول
 بلىتىن كە ئىسلام بە شىۋەيەكى سەرکەوتوانە، شوناسىكى ئىسلامى بىن
 وىنەى بە بەھاي لەناوچۈونى شوناسە بەرتەسكەكانى دىكە دروستكردوۋە.
 پىرسىارەكە ئەوۋەيە كە بۆ ھەولگەلىكى ۋەھا بۆ پەوايەتيدان بە گىرنگى
 شوناسە ئەتنىكىيەكان لە چوارچىۋەى ئىسلامدا لە سەدەى ۲۰ سەرزەلدا
 و لەگەل سەرزەلدا و بلاۋبوونەوۋەى ناسىوناليزم لە سەرزەمىنە
 ئىسلامىيەكاندا ھاۋكات بوۋ. ئەم توۋىزىنەوۋەيەى ئىمە نىشانىدەدات كە
 ۋەلامى ئەم پىرسىارە لە خەباتى ناسىوناليزم دىزى زالبوونى ئىسلام لە
 چوارچىۋەى پاكىشانى ۋەفادارى سىياسى خەلكدايە. زۆر پوونە كە
 ھەولگەكانى "مەدزەھرا" بۆ داھىتەنى چوارچىۋەيەك كە تىيدا سەنتىزىك
 لەنىۋ دوو ھىزدا (مەبەستى ئىسلام و ناسىوناليزمە - ۋەرگىپ) دروست
 بىت، سەرکەوتوۋ بوۋە. ئەم سەنتىزە ئەنجامى پەوتىكى پۇشنىبىرىيە كە لە
 سەدەى ۱۹دا دەستى پىكرد و تىيدا كەسايەتىگەلىكى پىقۇرمخواز ۋەك
 سىد جمال الدىن الافغانى و حسن البنا^{۱۳۶} و كەسانى دىكە ھەستىان بە
 پىۋىستى ئەو ھەللىجاندانە دەكرد كە ئىسلام و پۇزىتىقىزم (ئەو
 پۇزىتىقىزمە كە لە پۇزىئاۋا ھەيە) پىكەوۋ تەبان. لە سەدەى ۲۰دا مورىدان و
 ئەو شونىنكەوتوانەى ئەم ھىلە پۇشنىبىرىيە، ناسىوناليزمىشيان بەسەر ئەم

لیسته‌دا زیاد کرد. له ئەنجامدا شوناسی کورد قۆناغ به قۆناغ هه‌تا قۆناغی ئیستای خۆی هاتوو و پیشکەوتوو و ئیسلام هیشتا دەوری گرنگی تیدا دەبینیت. له‌گه‌ڵ ئەمه‌شدا جه‌ختکردنه‌وه له‌سه‌ر ئەتنیسیتە و ناسیونالیزم، په‌نگیکی جیاوازی به‌ سه‌ر سیمای (وێنای) کورددا زیاد ده‌کات.

ئەنجام

پاش ئەوھە كە كوردەكان لە سەدەى ٧ى زايىنى ھاتنە سەر ئايىنى ئىسلام، كاروكارىگەرى نىوان ئىسلام و شوناسى كورد دەكرىت بە باشترىن شىوھى خۆى ھەك پەوتىكى مۆتۆلۆجىكالى ھەسەف بكرىت. لەم قۇناغە سەرھەتايىھەدا، ئىسلام شوناسىكى جىھانى نوۆى لە رىگاي دانانى شوناسە مەللىيەكان لە قالبى "امە" و داواكردى ھەفادارى سەرجم موسلماناندا، سەپاند. لە ھەزارەى يەكەمى خۆيدا، ئىسلام بە شىوھەيكى سەرگەوتوانە كۆمەلگەيكى گەورەى لەگەل شوناسىكى نوۆى و جىياواز دروستكرد.

شوناسە مەللىيەكان ھەرچەند كە بە تەواوى نەتوانەوھە، بەلام ھەتا سەدەى ١٧ كالى بوونەوھە و كەم پەنگ بوون، واتا تا ئەو كاتە كە مەملانى ئىمپراتورى عوسمانى و سەفەوى لەسەر دەسەلاتى سىياسى لە ناوچە بوو بە ھەرەشە بۆ سەر كۆمەلگە مەللىيەكان. لە كوردستاندا بەھۆى ئەوھى كە ئىنشىقافە سىياسىيەكان لە ناو ئىسلامدا بەرھەستەر و زەقتر بوو و لە ئەنجامى سەرھەلدانى مەملانى ئىوان دەولەتى عوسمانى و سەفەويدا و بەھۆى ئەوھى كە ئەم مەملانىيە پۆزبەپۆز زياتر ژيانى خەلكى ناوچەى دەخستە ناو مەترسى، پۆشنبىرانى كورد دەستيان كرد بە پىداكرتن لەسەر جىياوازيوونى شوناسى كورد و داواى دەولەتىكى دىكەيان كرد كە بتوانن بەرژەوھەندى كۆمەلگە مەللىيەكان بپارىزىت. جەختكردەنەوھى ئەحمەدى خانى لەسەر شوناسى كوردى-كرمانجى ھەك شوناسىكى جىياواز و پەرزىشىيەكەى بۆ سەرھەلدانى پادشاھەيكى كرمانج بۆ ئەوھى لەگەل

ئىمپراتورى عوسمانى و سەفەويدا پىكەرى بىكەت، دەپنە لەم چوارچىۋە يەدا
(نەك لە چوارچىۋە ناسيونالىستىدا) سەير بىكەت.

شايانى ئامازە پىكەرنە كە ئەحمەدى خانى خاۋەن پەگۈبەنە چەي
"عولما"^{۱۲۷} بوۋە كە ئەمەش نىشانىدەدات لە سەدەي ۱۷دا تەنات
كەسايە تىبە ئايىنىيە كانىش دەستيانكرد بەۋە كە لە كەردەۋەدا "امە" بە
تاكە سەرچاۋەي شوناس دابنەن. ئەلبەتتە ئەمە بە واتاي ئەۋە نىيە كە
شوناسە محەللىيەكان، پەرسىيەكانى "امە"يان لانىكەم لە ئاستى
فەلسەفەيدا پىشتىگۈي خستوۋە، بەلكو بەھەرچال بە واتاي ئەۋەيە كە
پەۋتەيىكى نوئى بۇ شوناسى كورد دەستىيەكرد، پەۋتەيىكى كە تىيدا پىداگرتن
و جەخت كەردنەۋەكان كەم كەم بەرەۋ لاي پىكەھاننى شوناسە
بەرتەسكترەكان بە تايبەت لە بواری سياسىدا، لار بوۋەۋە. كەۋابوۋ ئەۋ
پەۋتە كە بە ئەحمەدى خانى دەستىيەكرد، دەپنە ۋەك پەۋتەيىكى
دىالۆجىكال سەير بىكەت و ۋەسەف بىكەت، چۈنكە شوناسە محەللىيەكان
لەگەل بىرۋەكەي "امە" ناتەبا نەبوۋن، بەلكو بە پىچەۋانەۋە شوناسىيىكى
گروپى كارا ترىان دروست كەرد كە لەگەل راستىيە سياسىيەكانى ئەۋ
قۇناغەدا باشتە دەگونجا.

لە سەدەي ۲۰ دا دزەكردنى ناسيونالىزم بۇ ناۋ سەرزەمىنە
ئىسلامىيەكان بوۋ بە خالىيىكى گىرنگ بۇ پىكەھاننى شوناسى مۇدىرنى
كورد. ئىسلام ۋەك شوناسىيىكى سياسى لە ئەنجامى سەرهەلدانى
ناسيونالىزم لەگەل پىكەرىيەكى بەرچاۋ پوۋبەپوۋ بوۋەۋە. ئەگەر بىيىن و
لەگەل ناسيونالىزمدا بەراۋردى بىكەن، دەبىنەن كە ئىسلام لە پىكەرىيەكى

باشتردا بوو بۆ ئەو هی داوای وه فاداری له خه لک بکات. به هه رحا ل کاتی ک
که جیهانی کریستیان (مه سیحی) حیسابی له سه ر لاوازیوونی ئی مپراتورییه
ئیسلامیه کان کرد، کۆمه لگه موسلمانه کان به شوین پێگا گه لیکدا گه پان تا
ئیسلام و ناسیونالیزم پێکه وه بگونجین. من ئەم په وته به په وتیکی
دیالۆجیکال ده بینم، چونکه ئەمه سازشیکی نه خوازاو بوو، نه گه رنا ئەم
سازشه نه کرایا، ئیسلام و ناسیونالیزم له یه کیان ده دا.

شایانی دو پیا تکرده وه یه که شوناسی کورد پێش له قۆناغی مۆدیرنیته
"نانتی تیزی" ۳۵ ئیسلام نه بوو، به لکو له باشترین حا له تی خۆیدا
سه نتیژیک بوو که له ئەنجامی په وتیکی دیالۆجیکالدا پێکهاتبوو که تییدا
کۆمه لگه ی کورد له گه ل ئیسلامدا له وتووێژدا بوو بۆ ئەو هی زا لیبوونی
ئایین به سه ر شوناسه محه للییه کاندای که م بکاته وه (۲۴). له لایه کی
دیکه وه شوناسی کورد له قۆناغی مۆدیرندا ته نها و ته نها ئەنجامی
په وتیکی دیالۆجیکال بوو. به هه رحا ل هێزه پێکدا ده ره کان و اتا تیز و نانتی
تیز، ئیسلام و ناسیونالیزم بوون. کورده کان سه نتیژیکیان له م دوو شته
وه ک جو ره شوناسیکی مۆدیرنی کورد دروستکرد و گونجاندیان، و اتا
شوناسیک که ئیسلام و ناسیونالیزمی له پێگای پشتگوێخستنی ته واوی
ناکوکییه غه ریزییه کانی ئەم دوو چه مکه، پێکه وه گونجاند.

سه رچا وه:

"The Impact of Islam on Kurdish Identity Formation in the Middle East," in *Evolution of Kurdish Identity* Ed. Michael Gunter. Costa Mesa: Mazda Publishing, 2007.

په راویزه‌گان:

1- بنواین بۆ کتیبی:

Hakan Ozoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries* (Albany, NY: State University of New York, 2004)

2- من لیره زۆرتر له‌سه‌ر لایه‌نه سیاسیه‌که‌ی ئیسلام (که داوای وه‌فاداری ته‌واو له باوه‌په‌ندانى خۆی ده‌کات) چر بومه‌ته‌وه، که‌وا‌بوو من له‌م وتاره‌دا وه‌ک ئیدولوژییه‌کی سیاسی نزیکى ئیسلام بومه‌ته‌وه.

3- دۆزینه‌وه‌ی پیناسه‌یه‌کی به‌ره‌ست بۆ ئەم ده‌سته‌واژه‌یه زه‌حه‌ته . مه‌به‌ستی من له‌م ده‌سته‌واژه‌یه "گروپیکه که له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌ندی خوینی راسته‌قینه یا ناراسته‌قینه په‌یوه‌ندیان پیکه‌وه هه‌یه یا که‌سانی دیکه وایداه‌نن که په‌یوه‌ندیان پیکه‌وه هه‌یه."

4 - عزالدین ابن الاسیر، *الکامل فی التاریخ*، به‌رگی دووه‌م (ببیروت، دارالکتب العربی)، لاپه‌ره‌ی ۴۲۶-۴۲۷

5- عباس احمد ابن الجابر البلادهوری، *پیشه‌کانی حکومه‌تی ئیسلامی*: کتاب فتوح البیان، وه‌رگێرانی فیلیپ خوری هیتی، به‌رگی ۱ (نیویۆرک، زانکۆی کۆلومبیا، ۱۹۱۶)، لاپه‌ره‌ی ۳۱۹

6- من به‌ره‌وپی‌شچوونی ناسیونالیزی کوردم له‌ کتیبی:

Hakan Ozoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries* (Albany, NY: State University of New York, 2004)

باس کردووه، به‌ تاییه‌ت بنواین بۆ به‌شی ۲ی ئەم کتیبه‌.

7- مارتین فان بروینسن، "کورد و ئیسلام"، پرۆژه‌ی لیکۆلینه‌وه ئیسلامیه‌گان، تۆکیۆ، ژاپۆن، ۱۹۹۹. هه‌روه‌ها بنواین بۆ په‌راویزی ۳

8- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

9- من ده‌سته‌واژه‌ی "چین"م له‌ پیناسه به‌رفراوانه‌که‌ی خۆیدا به‌کارهێناوه که په‌وه‌نده‌کانیش له‌خۆ ده‌گرێت.

10- ئەم زانیاریانه‌م له‌م سه‌رچاوانه وه‌رگرتووه:

شرف الدین: "شه‌ره‌فنامه یا میژووی نه‌ته‌وه‌ی کورد" (به‌ زمانی فه‌ره‌نسی)، وه‌رگێرانی فرانسوا بیژنارد شارمۆی، به‌رگی ۱، سه‌نپیتیرزیورگ، ئاکادیمیای شاهانه‌ی

زانسته‌کان، ۱۸۷۰، لاپه‌ره‌ی ۱-۱۰)، سه‌عید نه‌فیس، بیتلیسی شرف‌الدین، نینیس‌کلۆپیدیای ئیسلام، عیسمه‌ت پارماکسیر ئوغلۆ: شه‌ره‌فخان: تورک نینیس‌کلۆپیدیسی، به‌رگی ۳۰ (نانکارا، میلی ئیگیتیم باسیمه‌وه‌ی، ۱۹۸۱)، "شه‌ره‌فخان: مه‌یدان لاروسی" (نیستانبول، مه‌یدان یایی‌نلاری، ۱۹۷۳)، به‌کیر کۆتوگئوغلۆ: "شه‌ره‌فخان"، ئیسلام نینیس‌کلۆپیدیسی، (نیستانبول، میلی ئیگیتیم یایی‌نلاری، ۱۹۷۰)، محمد تاهیر: "عوسمانلی موله‌فله‌ری"، به‌رگی ۳ (نیستانبول، مه‌رال، ۱۹۷۵، لاپه‌ره‌ی ۱۴۰) و سی نا ستوویری: "ئه‌ده‌بیاتی ئیران: لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی کتیبناسی" (لندهن، ۱۹۲۷-۱۹۳۹، لاپه‌ره‌ی ۳۶۶-۳۶۹).

11- مه‌به‌ستی شه‌ره‌فخان ته‌نها سه‌رچاوه‌ غه‌یره‌ عه‌ره‌ببیه‌کان نه‌بووه، به‌لام چونکه شه‌ره‌فخان زانیویه‌تی تورکی و فارسی بخوینتیه‌وه و بنووسیت، ئه‌و سه‌رچاوانه‌شی به‌کاره‌یتاوه که به‌م زمانانه نووسراوه. له‌ راستیدا شه‌ره‌فخان له کۆتایی کتیبه‌که‌یدا ناوی هه‌ندێ له‌م سه‌رچاوانه‌ی نووسیوه. بنواړن بۆ کتیبی "شه‌ره‌فخان: شه‌ره‌فنامه"، وه‌رگێرانی محمه‌د ئەمین بوزئه‌رسالن (نیستانبول، هاسات، ۱۹۹۰، لاپه‌ره‌ی ۱۱ و ۵۲۸).

12- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ره‌ی ۱۰۷

13- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ره‌ی ۱۲۵

14- هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، لاپه‌ره‌ی ۱۳۵ به‌لام وه‌رگێر له‌ په‌راویزی ۱۶۵ دا

ئه‌م روانگه‌یه‌ی بره‌وه‌ته ژێر پرسیار.

15- بنواړن بۆ وتاره‌که‌ی مارتین فان بروینسن به‌ ناوی "ئه‌حمه‌دی خانی و ده‌وری وی له‌ سه‌ره‌لدانی هۆشپاری نه‌ته‌وه‌یی کورددا" که له‌ کتیبی "کۆمه‌لیک وتار ده‌رباره‌ی پیشه‌کانی ناسیونالیزمی کورد" دا چاپ کراوه که عه‌باس وه‌لی کۆیکردونه‌ته‌وه و ده‌زگای چاپ و بڵاو کردنه‌وه‌ی "مه‌زدا" ساڵی ۲۰۰۳ له‌ ئەمریکا چاپ و بڵاوی کردوه‌ته‌وه.

16- ئه‌م شیعراوه‌ عه‌زیز باوه‌رپه‌ند کردوونی به‌ ئینگلیزی و له‌ کتیبه‌که‌ی گینا لیتۆ به‌ ناوی "ناگر، به‌رف و هه‌نگوین" (ده‌نگه‌لیک له‌ کوردستانه‌وه) دا چاپ کراوه (سیدنی، ده‌زگای چاپ و بڵاو کردنه‌وه‌ی هالستید، ۲۰۰۱) لاپه‌ره‌ی ۵۴۵-۵۴۷

17- بنواړن بۆ کتیبی:

Hakan Ozoglu, *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties, and Shifting Boundaries* (Albany, NY: State University of New York, 2004)

Martin van Bruinessen, "Ehmedi Xanis Mem u Zin and Its Role in the Emergence of Kurdish National Awareness," in Abbas Vali, ed., *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* (Costa Mesa, CA: Mazda, 2003), p. 40-57.

18- که واپوو ئه و ناوی خۆی ناوه "سه عید نورسی" که به بدیع الزمان سعید نورسی"ش به ناویانگه.

19- بۆ لیکدانه وه یه کی شایانی بایه خ ده رباره ی ئه م مه سه له یه بنواپن بۆ وتاره که ی فولیا ئاتا جان به ناوی "گروپتیکی ئیسلامخواری کورد له تورکیای نویدا: ئالوگۆپ له شوناسه کاندای" که له گۆفاری "لیکۆلینه وه کانی پۆژه لاتی ناوه راست" دا له جولای 2001 بۆ یووته وه (لاپه ره ی 11-144).

20- بۆ زانیاری زیاتر ده رباره ی ئه م جیا بوونه وه یه و سه ره له دانی "مه دزه هرا ئیکۆل" بنواپن بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو. من زانیارییه کان ده رباره ی بزوتنه وه ی "مه دزه هرا" و پوانگه کانیم له م سه رچاوه ی وه رگرتوو. هه روه ها گرنگی تایبه تم به نووسراوه کانی بۆ لافۆکی "ده عوا" داوه که له وتاره که ی ئاتا جاندا چاپکراوه.

21- هه ندی له و ته وه رانه که به هۆیه وه "مه دزه هرا" بزوتنه وه ی نوورجووی بردووته ژێر پرسیار بریتین له مه سه له ی "بیرۆکه ی دیموکراسی"، دامه زانی سیسته می خه لافه ت" و "ده ستیوه ردانی پۆژئاوا". بنواپن بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو.

22- م س سه به انزاده، "خوتبه ی سه مه یه"، گۆفاری ده عوا، ژماره ی 43-44، ئۆکتۆبه ر نوامبری 1993، لاپه ره ی 27-47. هه روه ها بنواپن بۆ هه مان سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره ی 65

23- هه مان سه رچاوه ی پیشوو، لاپه ره ی 121

24- بۆ نمونه له م قوناغه دا کورده ناموسلما نه کان (ئیزه دی، ئه هلی حق و ته نانه ت کورده عه له و بیه کان) وه ک به شیک له کۆمه لگه ی کورد سه یر نه ده کران.

25- له م قوناغه دا شوناسی کورد هیلی ئایینی تیپه پاندوو و کورده ناموسلما نه کانیشی له خۆ گرتوو.

ناسیونالیزمی کورد و ته‌کنولوژی مودیرنی په‌یوه‌ندییه‌کان

ده‌یقید رۆمانو^{۱۲۸}

پیشه‌کی

هه‌ستکردن به چه‌وسانه‌وه و به‌قوربانیبوون، هۆکارێکی سه‌ره‌کییه بۆ سه‌ره‌لدانی هه‌رچه‌شنه بزوتنه‌وه‌یه‌کی ناسیونالیستی. چه‌وسانه‌وه له‌سه‌ر بنه‌مای شوناسی ئه‌تنیکی، پاساوه بۆ ته‌یارکردن و به‌سیاسیکردنی ئه‌تنیسیته به‌ئامانجی ئه‌وه که داکوکی له‌که‌سیک و گروپێک بکات. به‌هۆی ئه‌وه‌ی که بزوتنه‌وه ناسیونالیستییه ئه‌تنیکییه‌کان ده‌بێ خۆیان له

¹²⁸ - ئه‌م وتاره له‌کاتی لیکۆلینه‌وه و کاری مه‌یدانی بۆ خوێندنی دکتورا ده‌رباره‌ی بزوتنه‌وه ناسیونالیستییه کوردیه‌کان ئاماده‌کرا. ژۆر سوپاسی Quebecs Fonds pour la formation de Chercheurs et l'Aide à la Recherche، به‌شی به‌رگری ئاسایشی نه‌ته‌وه‌یی کاناډا و به‌شی لیکۆلینه‌وه‌کانی به‌رگری له‌قوناغی دکتورا و زانکۆی تورنتۆ ده‌که‌م که له‌په‌وی مادیه‌وه بۆ ئه‌م په‌ڕۆژه‌یه‌هاوکاریمان کردم. هه‌روه‌ها ژۆر سوپاسی ستافی پێداچوونه‌وه‌ی گوڤاری Journal ده‌که‌م بۆ تێبینیه‌کانیان. هه‌روه‌ها سپاسی ریچارد سه‌ندبروک، ئه‌میر سه‌سه‌نپور، هادی ئیلین، ئیلین گوتیرمه‌ن و گره‌یس لاتولپ ده‌که‌م بۆ خوێندنه‌وه‌ی پێشخوسه‌کانی ئه‌م وتاره.

پەيوەندى لەگەڵ گروپەكانى دىكەدا پىناسە بگەن (۱)، ھەرەشەكان (لە ناو شتەكانى دىكەدا) دەتوانىت بىتتە پاساۋ بۇ پىويستى ھەلسانەۋە و داكۆكىكردن لە كەسىك يا گروپىك (۲). بەھەمان شىۋە پروداۋىك كە بىويەتە ماىەى سووكايەتى پىكردن بەو ئەتنىكە يا بىويەتە ھۆى شكستى ئەو ئەتنىكە، دەتوانىت ۋەك پالپشتىك بگەۋىتتە خزمەتى دروستبوونى بزوتنەۋەىەكى گەرەتر، يەكگرتووتر و سياسىتر.

لە گوندى جىھانى ئەمرودا كە بەرنامەى مىدىياكان خىرا لە ھەموو شىۋىنىك بلو دەبىتتە، ھىزى ئىحساسات و كارىگەرى ھاندەرانى شكستىكى ۋەھا زۆر بەرھەست دەبىت. تەكنۆلۆژى پەيوەندىيە مۆدىرنەكان كارناسانى بۇ ئەۋە دەكات كە سۆز و ھەستكردى خەلك بە شكست بەرەو تەياربوون و ھەنگاۋھەلگرتن بە رىكخستن بكرىت. بەشدارىكردن لە خۆپىشاندانەكان و ئاگادارىبوون لە خۆپىشاندانە ھاوشىۋەكان كە لە سەراسەرى جىھاندا ئەنجامدەدرىت، لە لايەن ئەندامانى گروپەۋە (كە ئوۋىش بەھۆى تۆرى جىھانى مىدىياكانەۋە ئاسان بوۋە) لە سەرەتادا ھەستىكى گەرەترى ھۆشيارى ئەتنىكى و شوناسىكى ئەتنىكى سياسى دروستدەكات. كەۋابوۋ كارىگەرى ھۆكارى ھاندەرى ھەستكردى بەكۆمەل بە سووكايەتى پىكردن، ئەمرو لە پارىدوۋ بەھىزترە.

ئەم وتارەى ئىمە كوردەكان ۋەك نمونەى گروپىكى نەتەۋەىى بى دەۋلەت، سەركوتكراۋ و دابەشبوۋ لە پروۋى خاكەۋە دەخاتە بەر باس و ئەو ھەلئىنجاننە دەخاتەپروۋ كە پىشكەۋتتە شۆرپىگىرپانەكان لە پەيوەندىيەكاندا، كارىگەرىيەكى بەكجار زۆرى لەسەر گەشەكردى ئەو گىروگرفتانه بوۋە كە ناسىونالىستە ئەتنىكىيەكان بۇ دەۋلەتەكان دروستى

دەكەن. شتى زۆر سەبارەت بە كارىگەرى ھېژمۆنتىكى مېدياكان و لەناوچوونى ئەو كولتوررانە كە پەيوەندى باشيان لەگەڵ تەكنۆلۆژى پەيوەندىيە مۆدىرنەكاندا نىيە نووسراو، بەلام لەم نووسىنانەدا سەرنج بەو نەدراو كە ئەم تەكنۆلۆژىيە پوتانسىيەلى ئازادكردىشى ئىدايە (۳). شۆپشى پەيوەندىيەكان گەلى دەرفەتى نوپى بۆ "پىكھاتن و دەركەوتنى ئەو شوناسانە كە لە پەيوەندىيە خاكەو سەربەخۆن، پەخساندوو و پىگای بە گروپە بى دەولەت و ھەژارەكان داوھ تا خۆيان سەرلەنوئ پىناسە بكەنەو و ئەو دەولەتانە بىبەنە ژىر پەرسىارەو كە ئەوانى خستوو تە ژىر دەستى خۆى (۴). دەستراگەيشتنى ئاسانتر بە تەكنۆلۆژى چاپ، فۆتوكۆپى (ئىستىنساخ) و بلاوكردنەو پىگای بە ھەموو كەسك داوھ تا كىتەب، پۆژنامە و ھەوالنامەى خۆى بلاو بكاتەو. دەستراگەيشتن بە رادىو، سەتەلايت، تەلەفون، ئىنتەرنىت، كامىرا، نەواری تەجىل و نەواری وىدېو پىگای بۆ خەلك خۆش كردوو تا بىروبوچوونەكانيان لە سەراسەرى جىھاندا بلاو بكەنەو و تەنانەت بە پىچەوانەى خواستى دەولەتانى سەردەست، لەگەڵ خەلكى دىكەدا پەيوەندى بگرن (۵).

ھەسەلەى كورد

كوردەكان بەگۆرەى پىناسەى ھاتچىنسۆن^{۱۲۹} و ئىسمىت^{۱۳۰} لە ئەتىك، گروپىكى ئەتىكىن وانا "كۆمەلە خەلكك كە خاوەن باوباپىرى ھاوبەش، بىرەوهرى مېژووېى ھاوبەش و يەك يا چەند تايبەتمەندى كولتورى

Hutchinson-129

Smith-130

هاوبه‌شن و جۆریک په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ نیشتمان و هه‌ستی هاوسۆزی له
نیوان لانیکه‌م هه‌ندی له ئەندامه‌کانیدا هه‌ی" (٦).

نیشتمانی کورد به‌ گشتی له ناو زنجیره‌ چیاکانی زاگروسیاده که تییدا
سنووری تورکیا، ئێران عێراق و سووریا ده‌گه‌ته‌یه‌ک. زمانی کوردی
زمانیکی هند و ئه‌وروپیه‌ که په‌یوه‌ندی به‌ زمانی فارسییه‌وه هه‌یه‌. ئەمڕۆ
نۆربه‌ی کورده‌کان به‌ دوو زاراوه‌ی سه‌ره‌کی (که به‌ ته‌واوی له‌یه‌کدی
تێناگه‌ن) واتا سۆرانی و کرمانجی قسه‌ ده‌که‌ن. ٧٥ له ١٠٠ی کورده‌کان به
کرمانجی قسه‌ ده‌که‌ن و په‌یره‌وی ئابینزای شافیعیین له‌ کاتیگدا که ٢٥ له
١٠٠ی دیکه‌ له‌ نیوان موسڵمانی شیعه (٥١٥٪)، عه‌له‌وی، کریستیانی،
جوله‌که، ئیزه‌دی و ئه‌هلی حه‌قدا (کاکه‌یی) دابه‌ش کراون (٧). بوونی
تایبه‌تمه‌ندییه‌کی به‌هێزی عه‌شیره‌تی، بیره‌وه‌ری هاوبه‌شی پابردوویه‌کی
په‌وه‌ندایه‌تی گوندی شاخاوی، ئاگادارییون له‌ بوونی ولاتیگ به‌ ناوی
کوردستان (به‌ واتایه‌کی دروستتر ئه‌و ناوچه‌ شاخاوییه‌انه که باسمانکرد) و
دابونه‌ریتی جیاوازی کۆمه‌لایه‌تی له‌گه‌ڵ زمان و میژوو تیکه‌ڵ بووه‌ و
کولتور و میژووی کوردی پیکه‌یتاوه‌. ئەم کولتوره‌ خاله‌ جیاواز و
یه‌کگرتووه‌کانی خۆی به‌ درێژایی سه‌ده‌کان راگرتووه (٨).

سه‌رله‌نوێ دیاریکردنه‌وه‌ی سنووره‌ سیاسیه‌کانی پۆژه‌لاتی ناوه‌راست
پاش جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی کاریگه‌ری یه‌کجار زۆری کرده‌ سه‌ر
کورده‌کان. ولاتی کورد له‌و شوێنه‌دا هه‌لکه‌وتووه‌ که سنووری تورکیا،
ئێران، عێراق و سووریا به‌یه‌ک ده‌گاته‌وه‌، که‌وابوو نفوسی کورده‌کان له
نیو ئەم چه‌ند ولاته‌دا بلأوه‌ و ئه‌وانی له‌ناوه‌ر کام له‌م ولاتانه‌دا کردووه
به‌ که‌مینه‌یه‌ک (٩). کورده‌کان نزیکه‌ی ٢٠ له ١٠٠ی نفوسی تورکیا، ١٥ له

۱۰۰ نفوسی ئىران، ۲۷ لە ۱۰۰ نفوسی عىراق و كەمتر لە ۱۰ لە ۱۰۰ نفوسی سوريا پىكدەھىتىن (۱۰).

كوردەكان لە ھەمووی ئەم چوار ولاتەدا لە سەدەى ۲۰ دا لەگەڵ سیاسەتى بەھىزى ناسیونالیستى، ناوەندچىتى و سەرکوتەكانى دەولەتانى تورکيا، ئىران، عىراق و سوريا پووبەپوو بوونەتەوھ كە بۆ تاواندەوھى كەمىنە ئەتنىكییەكانى نە تورک، نە فارس و نە عەرەب بەرپۆھ دەچوو. بەھۆى ئەوھى ژمارەيەكى نۆرى كوردەكان لە ھەر كام لەم ولاتانەدا دەژین، دەولەتانى ناوچە وەك ھەپەشەيەك بۆ سیاسەتە نەتەوھسازى و مۆدىرنیزاسیونەكانى خۆيان سەیريان دەكەن (۱۱).

ئەو ھاكتۆرانەى كە گرنگ بوون بۆ ئەوھى ناسیونالیزمى كورد، تەكنۆلۆژى میدیای مۆدىرن بەكار بەینىت:

چوار ھاكتۆرى سەرەكى بووھى ھۆى ئەوھى كە بزوتنەوھى ناسیونالیستى كورد، تەكنۆلۆژى میدیای مۆدىرن بەكار بەینىت و ئەنجامەكانى وەدەست بخات:

۱- ئەو پارچە پارچەبوونەى خاكى كوردەكان كە باسمانكرد و جیاوازییە زمانى، كۆلتورى و سیاسییەكانى نىوان گروپە كوردەكانى زیاتر كورد.

۲- سەرکوتى كەمىنەى ئەتنىكى كورد لە لایەن ئەو دەولەتانەوھ كە كورد تىياندا دەژین.

۳- مۆدىرنیزاسیون و اتا ئەو پەوتە گشتییە كە تىیدا ژمارەيەكى پۆڤیەپۆڤ زیاترى خەلك لە شارەكاندا نىشتهجى بوون و لە شىوھ ژيانى

کشتوکالی و نهریتی گوندی براون و لهگه ل بیربوچوونگه لی نوی پووبه پوو
بوونه ته وه و له ناکاو که وتوونه ته ناو ژیا نی پوژانه و، سیستی پوره دهی
حکومه تی ده بینن و که وتوونه ته ناو ئابووری بازار.

۴- ئالوگوچه کانی نیو نفوسی کورده کان، له وانه بزافی په نابهران، کۆچ
و پیکهاتی کۆمه لگه ی دیاسپۆراکان له دهره وه ی پوژمه لاتی ناوه پاست.
هۆکاری یه که م و دووم پیوستی شه وه ی زیاتر کرد که کورده کان وه ک
گروپنک ئیستراتژیگه لیک په ییره و بکن بۆ شه وه ی له به رامبه ر
پارچه پارچه یی و سرکوتی خۆیان پابوهستن. هۆکاری سیییم و
چاره میش دهره تی شه وه ی بۆ کورده کان په خساند تا که لک له
قازانجه کانی گۆرانکارییه جیهانییه کان له بواری ته کنتۆلۆژی په یوه ندیییه کان
و به جیهانیبووندا وه ربگرن.

پارچه پارچه بوونی کورده کان

سه ره له نوی دیاریکردنه وه ی نه خشه ی سیاسی هه ری می کورده کان پاش
شه پی یه که می جیهانی بووه هۆی پارچه پارچه بوونی خاکی کورد و
پارچه پارچه بوونی خودی کورده کان له پووی سیاسییه وه و دوای شه وه
جیاوازییه کولتووری و زمانیییه کانی نیو کورده کانی زیاتر کرد: "کورده کانی
عیراق بی شه وه ی کورده ایته تی خۆیان له دهستبدن، که م که م بوون به
عیراقی و ته نانه ت تا پاده یه کیش بوون به به شیک له جیهانی عه ره ب.
کورده کانی ئێران بوون به ئێرانی و کورده کانی تورکیا بوون به تورکیایی.
شه وه راسته که شه وه هۆشیارییه به نیسبه ت بوونی شوناسیکی هاو به شی

کوردی و بیرویا به رهسته‌کانی به‌رژه‌وهندی هاوبه‌ش قه‌د له نئو
 کورده‌کاندا به ته‌واوی له ناو نه‌چوو، به‌لام درزئکی گه‌وره که‌وته نئو
 کولتور و هه‌لوئستی کورده‌کان و نه‌یه‌یشت کورده‌کان کورده‌وه‌یه‌کی
 هاوبه‌ش نه‌نجامبده‌ن (۱۲). کورده کرمانج زمانه‌کانی تورکیا (که نزیکه‌ی
 ۵۰ له سهدی کورده‌کان پئیکده‌هینن) له ناو قوتابخانه تورکییه‌کاندا
 په‌روه‌ده ده‌کران و بۆ نووسینی کرمانجی له ئەلفوبی‌ی لاتینی که‌لکیان
 وه‌رده‌گرت، به‌لام کورده کرمانج و سۆرانی زمانه‌کانی عێراق، ئێران و
 سوریا له قوتابخانه‌کاندا به ئەلفوبی‌ی عه‌ره‌بی که ئەلفوبی‌ی په‌رسی
 ولاته‌کان بوو په‌روه‌ده‌یان ده‌بینی (۱۳).

بۆ ناسیونالیسته کورده‌کان که خوازیاری یه‌گگرتنی کورده‌کانن و
 جه‌خت له‌سه‌ر ئەوه ده‌که‌نه‌وه که پئویسته یه‌گ زمانی ستانداردی کوردی
 هه‌بیت، بارودۆخیکی وه‌ها گیروگرتنی زۆری دروست کرد. جگه له‌و گیرو
 گرفتانه‌ی که به‌هۆی بوونی زاراوه جۆراوجۆره کوردییه‌کان دروستبوو
 (ئهم زاراوانه په‌یوه‌ندیان پئیکه‌وه هه‌یه، به‌لام زۆربه‌ی کورده‌کان له
 زاراوه‌ی یه‌کدی تئیناگن)، بوونی سیستمگه‌لی جیاوازی په‌روه‌ده‌ی
 ده‌وله‌ته‌کان له ناوچه ده‌بیته هۆی ئەوه‌ی که کورده کرمانجه‌کانی عێراق و
 سوریا یان ئێران نه‌توانن ئەو به‌ره‌مانه بخویننه‌وه که کورده کرمانجه‌کانی
 تورکیا ده‌ینوسن.

نوخه ناسیونالیسته کورده‌کان هه‌ولیان دا به‌سه‌ر ئەم جیاوازیانه‌دا
 زāl ببنه‌وه، به تاییه‌ت هه‌ستیان ده‌کرد که ئامانجه نه‌ته‌وه‌یه‌کانیان
 گری‌دراوه به هه‌ولئ زیاتر بۆ پئیکه‌یتانی زمانیکی نه‌ته‌وه‌یی و ستاندارد.
 لیکۆله‌ری کورد، ئەمیر حه‌سه‌نپور به تیروته‌سه‌لی شه‌واهیده‌کانی ئەم

کاریگریه دهخاتپوو، نمونهکانی سهرنجانی رپهرانی کورد به مهسهلهی زمان که گزرتیرینیان دهگه رپتهوه بو سهدهی ۱۷ باس دهکات و ده لیت: "ئهحمدهی خانی (پوشنبیریکی گهرههی کوردی سهدهی ۱۷) ئهرکی سیاسی (پیکهتانی دهوله تیکی کوردی) و ئهرکی ئهدهبی (نوسین و تهئلیف به زمانی کوردی) به دوو پوو یهک سکه ده زانیت. خانی خوی له خویدا وهک ئامانج سهیری بوژانهوهی زمان ناکات. ئهوه سهردهمه زمانیکی ئهدهبی به پرستیژ لهگه ل پادشاهیکی گهره نیشانهی سههرکی نهتهوهی شارستانی و سهربهخوی کورد بوون" (۱۴).

حهسهنپور ههروهها ههولهکانی رپوشنبیرانی کورد له سهدهی ۲۰ شی دهکاتوه و ده لیت: "ئه م رپوشنبیرانه ههولیاندهدا له رپگیای ستانداردکردنی زمانی کوردی ئه م زمانه پئشبخن و بیکن به ئامرازیک بو پهروهدهیهکی مؤدیرن و پیکهتانی میدیاکان، ئهدهبیات و کولتور" (۱۵). بهلام دروست له وکاتهدا که کومه لانی خه لکی کوردستان نه خویندهوار بوون و ئه مه ته گهره ی بو پرژه ناسیونالیستییهکانی نوخبه کوردهکان پیش له دهیهی ۱۹۶۰ دروستکردبوو(۱۶)، سیستمگه لی جزواوچوری نووسینیش گیرو گرفت و ته گهره یان (بو کومه لگه ی کورد- وه رگپ) دروستده کرد.

ئه گه ر ئیمه هه لئینجاننده که ی بئندیکت ئاندریسون^{۳۱} قبول بکه ین که ده لیت بوونی زمانی نووسینی ستاندارد هۆکاریکی زور پئویسته بو پیکهاتنی کومه لگه نه ته وه بییه کان، که وابوو گرنگی ئه م گیرو گرفته (له ناو کوردهکان - وه رگپ) نابیت دهستی که م بگیردریت. بئندیکت ئاندریسون

ده‌لێت: "ئەو کەوسانەى کە بە زمانگەلى فەرهەنسى، ئینگىلىزى يا ئىسپانى
 قەسەيان دەکرد و هەستيان دەکرد لە يەكدى بە زەحمەت تىدەگەن و يا
 قەد تىناگەن، توانىيان لە رىنگاى چاپ و كاغەزەو لە يەكدى تىبگەن. لەم
 رەوتەدا ئەم كەسانە كەم كەم توانىيان لە زمانى سەدان هەزار و تەنانت
 مليونەها كەس كە بە زمانى تايبەتى خۆيان قەسە دەكەن، تىبگەن. (۱۷)
 لەوانەى بەهۆى ئەوئەوى كە لىرە و تمان كە زۆرەى كوردەكان خۆيان
 بە كورد دەزانن و كەوابوو لە كوردەو دا خاوەن شوناسىكى نەتەوئەبين،
 هەندى لە خۆينەران لەسەر گرنكى بەكلايىكەرەوئەوى بوونى زمانىكى
 ستاندارد و نووسراو بۆ ناسيوناليزمى كورد لەگەڵ ئىمە هاوئا نەبن.
 هەرەها ئەو مەسەلەى جىگای پرسىارە كە يەك زمانى ستانداردى كوردى
 تا چەند دەتوانىت سەرچاوەكانى دىكەى پارچەپارچەبوونى كوردەكان لە
 ناو ببات كە بەهۆى جياوازيە عەشیرەتى، ئايىنى، ناوچەى و
 چىناپەتییەكانەو دەروستبوو (۱۸). بەهەرچاڵ ئەوئەوى كە بۆ ئەم باسەى
 ئىمە گرنگە، ئەوئەوى كە كوردە ناسيوناليسەت و نوخبەكان لە پىوئىستى
 زمانىكى ستانداردى بەگرتووى كوردى تىگەيشتبوون، چونكە واى بۆ
 دەچوون كە بوونى ئەم جياوازيە زمانىە لە سياسەت و پەرەردەدا زۆر
 خراپە و بە شوئىن رىنگاچارەكاندا دەگەرەن. كەوابوو چونكە "پىوئىستى"
 هۆكارى هەموو داھىنانىكە و كوردەكانىش هەستيان دەكرد كە پىوئىستە
 بەسەر ئەم جياوازيانەدا زال بن، بە دنىايەوئەوى يەكى لە هۆكارەكانى
 ئەوئەوى كە مىتۆدى نوئى پەيوئندىيەكانىيان بەكار هئنا، ئەم
 پىوئىستىيە بوو.

سەرکۆتی کوردەکان

دەولەتی تورکیا، سووریا، ئێران و عێراق زێدەباری سەرکۆتکردنی ھەموو دەنگەکانی نہیاری خۆیان، کۆمەڵێک بەرپەستی توندیشیان لە بەرامبەر کەلک وەرگرتن لە زمانی کوردی داناوە. تورکیا (ھەر چەند کە لە ھەندێ پووەوە زۆر لە دەولەتەکانی دیکە دیموکراتترە) زۆرتین کاری بۆ سەرکۆتی دەنگی ناپەزایەتی کوردەکان و زمان و کۆلتوری کوردی کردووە:

"سەرھەڵدانی سیستمی دەولەت - نەتەو بەشیوەی ئەوروپایی لە رۆژھەڵاتی ناوھەڵدانی بە واتای پیشکەوتنی زمانیکی ھاوبەش وەک ئامرازیکی گرنگ بۆ مۆدێرنیزاسیۆن و نەتەوھەسازی لە ناو کۆمەڵگە چەنە ئەتئیکی و چەند زمانییەکانی ناوچەدا بوو. لە ئەنجامدا، لە پێگای کۆمەڵێک سیاسەتی حکومەتی کە لە لایەن تورکیاوە بۆ تێکشکاندنی زمانە غەیرە تورکییەکان پێکەوێ دانرابوو، زمانی کوردی بوو بە قوربانی. لە راستیدا مادە ۲۶ ی یاسای بنەپەتی ۱۹۸۲ی تورکیا کەلک وەرگرتن لە زمانی کوردی بە ھەموو شیوەیەکی لە تورکیا کرد بە سووچ. مادە ۸۹ دەلیت: " حیزبە سیاسییەکان ناتوانن بە پێکھێنانی کەمبەگەلێک لە وڵاتی تورکیا لە پێگای پاراستن، گەشەپێدان و بلۆکردنەوێ زمانو کۆلتوری غەیرە تورکی بە شیوازی نووسینو بلۆکردنەوێ بەرنامەو پڕۆگرام، پەپرەوی ناوخوا، کۆبوونەوێ پڕوپاگاندە، یەکییتی نەتەوویی لاواز بکەن و ناتوانن لە ھیچ پلاکاردا، زناک، پۆستەر، پڕۆگرامی تۆمارکراو یان

فیلمو بروشوریک به زمانی غهیره تورکی که لک وهریگرن یان بلای
بکه نه وه . (۱۹)

ماده ی ۲۶ی نه م یاسایه له راستیدا ده لیت: "هموو که سیک مافی
نه وه ی هیه بیروبوچوونو بیروپراکانی خوی له ریگای وتن، نووسین، وینه و
میدیا گشتیه کانی دیکه به شیوازی تاکی یان گروپی ده ربپریت، به لام له
ده ربپرنی بیروپا له زمانه قه ده غه کراوه کان که لک وهرناگیردریت. به لگه
ده ستنوس یان چاپکراوه کان، وینه کان، نه واره موگناتیسی یان
فیدیوییه کانو که رهسته کانی دیکه ی ده ربپرن نه گهر دژی یاسابن به
حوکمی دادوهر و نه گهر دره ننگردن بیته هوی زهره، کتوپر له لایهن
کاربه ده ستانی پیوه نیداری یاساییه وه دهستی به سهردا ده گیریت". (۲۰)

تورکیا هه رچهند که سالی ۱۹۹۱ هه ندی له به ره بهسته کانی که لک
وه رگرتن له زمانی کوردی هه لگرت، به لام هه روا به توندی که لک وهرگرتن
له م زمانه ی سنووردار ده کرد. بو نمونه نه حمه د کایا^{۱۳۲}، گورانیبیژی
خوشه ویستی کورد که بو ساله های سال له تورکیا گورانی ده گوت، پاش
نه وه که رایگه یاند که به کوردی گورانی ده لیت ده ستگیر کراو تومه تی
نه جامدانی پروپاگهنده ی جیاییخوازانه ی خرایه پال (۲۱). عه باس وه لی^{۱۳۳}
نه وه زیاد ده کات که " له دیموکراسی تورکیادا ریگا به ده ربپرنی ده نگی
ناره زایه تی کورد نادریت و وهک خیانه ت له قه لام ده دریت، که وابوو نه م
ناره زایه تیه به شیوه ی نهینی و چه کداری ده رده برپریت. هه ربویه
توپزیسیونی چه کداری دژی ده ولت له پاریزگا کوردن نشینه کانی باشووری

Ahmet Kaya-¹³²

Abbas Vali-¹³³

پۆژھەڵاتی تورکیا لە لایەن پارتی کرێکارانی کوردستان (پ ک ک) وە
بەپێکخستن کرا و پێبەرایەتی کرا" (٢٢).

عەباس وەلی دەلێت: کە داخستنی ھەموو کەنالە فەرمییەکان بە
پووی دەربیرینی دەنگی ناپەزایەتی کوردەکان لە تورکیا، بوو تە ھۆی
ئەوێ کە پەپەرە و کردنی پێگاگەلی نایاسایی توندوتیژانە (لە لایەن PKK
و) ئالوگۆپی بەسەردا بێت، ھەمان شتیش بوو تە ھۆی ئەوێ کە
(بزووتنەوێ) ناسیونالیستی ئەتەنیک کورد پوو لە تەکنۆلۆژی
پەییوەندییەکان بگات: لە چوارچێوەی سەرکوتی کورد لە تورکیا دا، ھەر
چەشنە کە لک وەرگرتنیک لە م زمانە وەک دەربیرینی دەنگی ناپەزایەتی لە
قەڵەم دەدریت. کوردەکان لە پووی یاساییەوێ لە دەستپراگەیشن بە
پەرورە، چاپ، پادییۆ، تەلەفزیۆن لە وڵاتی خۆیان بێبەشن، کە وابوو
ناچارن ھەوڵبەدەن لە وڵاتانی دیکە دەستیان بە م سەرچاوانە بگات (٢٣).

لەوانە یە زۆر جیگای سەرسوڕمان نەبیت کە گرنگترین ھۆکارێک کە
بوو ھۆی ئەوێ کە کوردەکان ھەنگاو بۆ دۆزینەوێ پێگاگەلی دیکە بۆ
دەربیرینی دەنگی خۆیان و اتا دامەزراندنی MED TV ھەلگرن، ئەو بەرەستە
زۆر توندانە بوو کە دەوڵەت لە بەرامبەر زمان، کولتور و پەییوەندییەکانی
کوردەکاندا داینابوو. لە بنەرەتدا گروپێک لە پۆشنبیرانی کورد کە زۆرتر
خەلکی تورکیا بوون، "MED TV" یان دامەزراند.

لە ئێران، عێراق و سووریا سەرکوتی حکومەت زۆرتر بە ئامانجی
سەرکوتکردنی دەنگی ناپەزایەتی سیاسی کورد دەکرا تا لە ناوێردنی زمان
و کولتوری کورد. پەوانکردنی کەنالەکانی سیاسی زانیاری و
پەییوەندییەکان لە لایەن ئەم حکومەتانەوێ پالی بە ناسیونالیستە

كوردەكانەوہ نا تا ھەولبەدەن بە شوپەن كۆمەلەك ئامرازى دىكەدا بگەپەن، بۇ ئەوہى بەسەر ئەم بالادەستىيەى حكومت بەسەر كەنالەكانى راگەياندندا زال بن. بەلام پەيش ئەوہى باسى روھىنانى كوردەكان بە ھەرگرتنى تەكنۆلۆژى پەيوەندىيە نوپكان بگەين، دەبى ئەو فاكوتورانە بخەينە بەر باس كە وای لە كوردەكان كرد بتوانن لەم تەكنۆلۆژىيە كەلك ھەريگرن .

ھەتا دەيەى ۱۹۵۰ كۆمەلگە و ئابورى كورد ھىشتا زۆرتەر نەرىتى بوو، شىوہى كشتوكالى فيودالى زال بوو(۲۴). بە دروستبوونى چىنىكى ناوھراستى پۆشنىبىرى تا رادەيەك بچوك كە بوو پەيشاندەر بۇ ئەو خەلكە، كە بە دەستى ھەژارى و نەخویندەوارىيەو دەياننالاند، كوردەكان ھەك گروپىك ھەزىان دەكرد بگەونە ناو بزافى بەكارھىنانى تەكنۆلۆژى مەدىيەى پەيوەندىيەكان. بەھەرھال مۆدىرنىتە كۆمەلەك ئالوگورپى دروستكرد، كە ھەم لە پەوى چەندايەتى و ھەم لە پەوى چۆنايەتییەو چىنى پۆشنىبىرى كوردى گەرە كرد و ئاستى خویندەوارى خەلكى بە گشتى بردە سەرەوہ و بواریكى سىياسى گەرەترى لە ناوچە بوپان رەخساند.

لە دەيەى ۱۹۵۰ كۆمەلەك ئالوگورپى گرنگ لە شىوہى بەرھەمەپەنانى كشتوكالى نەرىتى دەستى پەيكرد كە بەشىكى بەھوى ئەو راپەپەنە جوتيارىانەو (لە ئەنجامدا كۆچى جوتياران لەم ناوچانە) و چاكسازى لە زەويدا بوو كە حكومت ئەنجاميدا. كۆچى گوندنشىنان بەرەو شار زىادى كرد و چىنى كرىكار و بۆرژوازى كورد دەستى بە گەشە كرد. كرىكاران و كۆچبەرانى كورد لە شارە گەرەكانى پۆژھەلاتى ناوھراستدا (شارگەلەك

وہک ئانکارا، ئیستانبول، بەغداد، دیمەشق، تاران و ئەسفەهان) نیشتەجین بوون. ژمارەیکە زیاتر لە کوردەکان پوویان هینایە کاری پیشەیی و هونەریی و بوون بە خاوەن پیشە و ژمارەیکە زیاتری کوردەکان بوون بە میکانیک (فیتەر)، چاپکار، وایەرمەن، پارێزەر، پزیشک و پۆژنامەنووس. زیادبوونی پێژەیی پەرەدە بواری بۆ بەشداریکردنی کوردەکان لە ژیاانی کۆمەلایەتی، ئابوری، سیاسی و کولتوری پۆژەلاتی ناوەراستدا خۆشکرد (٢٥).

ئەم پەوتی مۆدێرنیتەیی نفوسیکی کوردی دروستکرد کە تینووی ئەو زانیارییانە بوو کە پەیوەندی بەو مەسەلانەو هەبوو کە کاریگەری لەسەر ژیاانیان دادەنا. هەرەها بواری ئەوێ بۆ بزوتنەوێ نەتەوێی کورد خۆشکرد کە دەستی بگات بە پیشەگەلیکی پڕۆفیشنال وەک پۆژنامەنووس، تکنیسییەن و کارسازی ئابوری (٢٦). لە باکووری عێراق کە لە کۆتایی شەپی کەنداو لە ١٩٩١ تا ئیستا لەژێر دەسەلاتی ئۆتۆنۆمی کورددا، کوردەکان دەستیان بەسەر ئیزگەکانی رادیۆ و تەلەفزیۆن و چاپخانەکانی دەوڵەتدا گرت و دەستیانکرد بە کاری پاگەیانندن بۆ بزوتنەوێ نەتەوێی کورد وەک پارتی دیموکراتی کوردستان (PDK) یەکییتی نیشتمانی کوردستان (PUK) کوردەکانی تورکیا، سوریا و ئێران دەرفەتێکی وایان بۆ نەپەخسا، هەر چەند کە توانییان لە دەرەوی ولات، بە تایبەت لە لایەن دیاسپۆرای کورد لە ئەوروپا سەرچاوەکانی دیکەیی شکاندنێ پاوانی دەوڵەت بەسەر زانیارییەکاندا دروست بکەن.

گۆراتکارییەکانی حەشیمەتی کورد و پێکھاتنی کۆمەڵگەی دیاسپۆرا

زێدەباری بە دەستەتێنانی پەرەردە و شارەزایی نوێ، ژمارەیهکی زۆر لە کوردەکان که لە شارە گەورە جۆراوجۆرەکانی پۆژەلاتی ناوهراسندا نیشتهجێبوون، لەگەڵ ئیدۆلۆژیکەلی نوێ پووبەپووبوونەوه و گەلێکیان چوونە ناو بزوتنەوه ئۆپۆزیسیۆنە (موعارەزە) چەپەکانی ئێران، عێراق، سووریا و تورکیا، بەلام بەهەر حال کاتی که ئەم رێکخراوانە لە دانپێدانان بە مافە سیاسییە نەتەوهییەکانی کوردەکان سەرپێچیان کرد، گەلێک لە کوردەکان لەم رێکخراوانە کشانەوهو هەولیاندا بزوتنەوهی کوردی ئۆپۆزیسیۆنی تاییبەت بە خۆیان دايمەزێنن. پارتي کرێکارانی کوردستان (PKK) لە تورکیا بەم شێوهیە دامەزرا (٢٧).

بەتاییبەت لە تورکیا سیاسەتەکانی حکومەت بۆ تاواندەوهی ئەو کوردانەهی که بۆ ناوچە غەیریە کوردنشینەکان گوازاوانەتەوه، سەرکەوتوو بوو و ئەم خەڵکە ئیدی قەد خۆیان بە کورد نازانن، هەرچەند که هەندیکیان هەندێ هەستی کوردایەتییان تێدا ماوه، بەلام بەهەر حال وهک زمانی یەکهەم لە باتی کوردی بە تورکی قسە دەکەن. کوردە ناسیونالیستەکان که لەم پەوتانە زۆر نیگەران و توپە بوون، گرنگی زۆریاندا بە شکاندنی پاوانی دەولەت بەسەر توپری زانیارییەکان و پەيوەندییەکانداو زیندووکردنەوهی زمان و هۆشیارییە ئەتنیکییەکانی کوردەکان. بزوتنەوهگەلێک وهک PKK سەریانهێلدا و سیاسەتەکانی دەولەت بەنێسبەت که مینەهی کوردیان برده ژێر پرسیار (٢٨). بەهەر حال پێکھاتنی کۆمەڵگەگەلی کوردی تا رادەیهک گەورە، بە تاییبەت لە ئەوروپا بواریکی

دیکه‌یان بۆ پێبه‌رانی نه‌ته‌وه‌یی کورد په‌خساند تا له‌م پێگایه‌وه‌ پاوانی ده‌وله‌ت به‌سه‌ر په‌یوه‌ندییه‌کاندا بیه‌نه ژێر پرسیار.

تیکه‌لبوونی ئەم کێشه‌ ئابووری، سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیانه، کورده‌کانی به‌ کۆمه‌ڵ ناچار کرد تا په‌نا بیه‌نه ناو ناوچه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی هه‌ریمی خۆیان (زۆتر و لاتانی ئه‌وروپایی) (٢٩). ئازادی پاده‌برپین له‌ ئه‌وروپا ده‌رفه‌تی په‌روه‌رده، بلاوکردنه‌وه و په‌یوه‌ندیگرتنی بۆ کورده‌کان به‌و جوړه‌ که ئاره‌زوویان ده‌کرد، په‌خساند (٣٠). گه‌وره‌یی کۆمه‌لگه‌ی دیاسپۆرای کورد (نزیکه‌ی ٨٠٠ هه‌زار که‌س) (٣١) وایکرد که چاپ و بلاوکردنه‌وه، په‌روه‌رده و په‌خشی به‌رنامه‌ له‌ پووی ئابوورییه‌وه به‌ قازانج بیت. داها‌تی به‌رز له‌ پوژئاواش بواری ئه‌وه‌ی بۆیان په‌خساند تا له‌سه‌ر ته‌کنۆلۆژی مۆدیرنی په‌یوه‌ندییه‌کان سه‌رمایه‌گوزاری بکه‌ن و پێیبه‌گه‌ن.

به‌هه‌رحال ئه‌وه‌ گرنگه‌ که کۆمه‌لگه‌ی دیاسپۆرای کورد هه‌تشتا له‌گه‌ڵ کورده‌کانی ناوخۆی کوردستان په‌یوه‌ندی هه‌یه و په‌یوه‌ندی گروپه‌ کورده‌کان له‌گه‌ڵ (کوردستان - وه‌رگێتی) کاریگه‌ری له‌سه‌ر ده‌وله‌تی تورکیا، ئێران، عێراق و سووریا داناوه (٣٢).

ئێستراتیژی کورد بۆ تیکه‌لبوون به‌ په‌یوه‌ندییه‌ مۆدیرنه‌کان

"ته‌کنۆلۆژی نوێی په‌یوه‌ندییه‌کان نه‌ک ته‌نها چه‌مکی یه‌که‌پارچه‌یی که‌مپه‌نگ کردووه، به‌لکو که‌شوه‌ه‌وایه‌کی نوێی بۆ گروپه‌ په‌راویزخراوه‌کان په‌خساندووه تا به‌سه‌ر ئه‌و پارچه‌ پارچه‌بوونه‌دا زāl بن که ده‌وله‌ت نه‌ته‌وه‌کان به‌ سه‌ریاندا سه‌پاندوویانه" (٣٣). بلاوکردنه‌وه‌ی وێنه و ویدئۆی نه‌هینی سه‌باره‌ت به‌ سه‌رکو‌تی ده‌وله‌ته‌کان یارمه‌تی به‌

سیاسیپوون، تەیاربوون و یەگگرتنی بزوتنەوہ ئۆپۆزیسیۆنەکان دەدات .
 لە جیہانی گلوبالیزەدا بەلگە دەربارە ی سەرکوتی دەولەت دەبیتە ھۆی
 ئەوہی کہ گروپەکانی دیکەش، وەک خەلکان و دەولەتانی دۆستی
 بزوتنەوہکە، گروپەکانی مافی مرۆف ، کۆپە نۆنەتەوہیہکان و پێکخراوہ
 دەولەتیہکانی دیکەش پشتیوانی لە گروپی سەرکوتکراو بکەن .
 خالی گرنکتر ئەوہیہ کہ پاوانی دەولەت بە سەر زانیاریہکان و
 راگەیاندن شکا. لە باکووری عێراق کہ ئیستا لەژێر کۆنترۆلی
 کوردەکانداہ، لە کاتی راپەرینی پاش شەپی کەنداو لە بیناکانی
 ئیستیخباراتی عێراقدا دەست بەسەر شریتە فیدیۆییہکاندا گیرا (بۆ
 نیشانسانی بەلگەمەندی ئەشکەنجە و لەسێدارەدانی کوردەکان بە دەستی
 دەولەتی عێراق). یەکی لەو شریتانہی کہ خەلک زۆر حەزی لێہ ناوی
 "جینایەتەکانی سەدام" -ہ. فرۆشیاری کوردی ئەم نەوارە دەیگوت:
 "لەوانە یە ھەندێ خەلک خەون بە "رامبو"وہ ببینن، بەلام ئەگەر دەربارە ی
 ھەر کام لە بەشەکانی شریتی "جینایەتەکانی سەدام" پرسیاریان لێکرت
 ھەموو شتەکانی شریتەکەت بە وردی بۆ دەگێرنەوہ". ئەو ئیزگە
 تەلەفزیۆنە محللیانہ کہ لە راپەریندا دەستی بەسەردا گیرا، ئیستا
 کوردەکان کەلکی لێوہردەگرن و تێیاندا ئەو تەوہرانہ کہ لە کاتی
 دەسەلاتی دەولەتدا قەدەغە بوو، باس دەکرت و بەرنامە ی لەسەر بلۆ
 دەکرتەوہ. کوردەکان لەم ئیزگانەدا ستایشی مێژوو و قارەمانەکانی
 خۆیان دەکەن. ھەرۆہا شریتی فیدیۆ بە پڕۆگرامی بیانی بۆ ناوچە
 قاچاغ دەکرت و ئەمەش پاوانی حکومەتی عێراق بەسەر زانیاریہکانی
 شکاندوہ (٣٤).

له تورکیا PKK شریتی هیژمه‌کانی خۆی بۆ سه‌ر مۆلگه‌کانی هیژه‌کانی تورکیا و چالاکیه‌کانی گه‌ریلاکان و ژیانیان به قاچاغ ده‌باته ناو خه‌لک. PKK مه‌روه‌ها شریتی کرده‌وه دل‌په‌قانه‌کانی تورکیا به قاچاغ له ناو خه‌لکدا بلأو ده‌کاته‌وه به‌و ئامانجه‌ی که پشتیوانی کۆمه‌لگه‌ی نیونه‌ته‌وه‌یی به‌ره‌و لای خۆی رابکیشیت و پشتیوانی زیاتری کورده‌کان له ده‌روه‌ه تهبیار بکات.

کۆمه‌لگه‌ی دیاسپۆرای کوردیش که‌لکی ته‌واوی له قازانجه‌کانی ته‌کنۆلۆژی په‌یوه‌ندییه‌کان وه‌رگرتووه بۆ شه‌وه‌ی کولتور و زمانی، له بن هه‌په‌شه‌ی خۆیان بیوژینه‌وه. کورده‌کان له شه‌روپا که‌لک له ئامرازه شه‌لیکترونییه‌کان وه‌رده‌گرن بۆ شه‌وه‌ی له به‌رامبه‌ر سانسۆری بابته کوردییه‌کان له لایه‌ن ده‌وله‌ته‌کانه‌وه رابوه‌ستن. نووسه‌رانی کورد له ده‌روه‌ی ولات یارمه‌تی سه‌ره‌کییان به پیشکه‌وتنی زاواوه‌ی ستانداردی نووسراوی کرمانجی و مه‌روه‌ها زیادبوونی به‌ره‌مه شه‌ده‌بیبه‌کان داوه. گه‌لێ له ده‌قه کرمانجییه‌کان که له سوید و فه‌رهنسه بلأو ده‌بنه‌وه که بابته‌کانیان له پیزمان و فه‌ره‌نگ بگره تا چیرۆک و بابته‌ی پۆژنامه‌وانی هه‌مه‌په‌نگه، دیسان له تورکیا بلأوده‌بنه‌وه (۳۵). پۆژنامه‌گه‌لی لایه‌نگری کورده‌کان وه‌ک OZGUR POLITIKA که له تورکیا قه‌ده‌غه‌یه، له شه‌روپا بلأو ده‌بیته‌وه و به قاچاغ ده‌بریته ناوچه کوردنشینه‌کان.

پۆژنامه‌ی OZGUR POLITIKA و به‌ره‌مه‌کانی دیکه‌ی نه‌یاری حکومه‌ت راسته‌وخۆ له ناو ئینته‌رنیته‌دا بلأو ده‌بیته‌وه و ده‌که‌ویته به‌رده‌ستی خوینه‌رانی له ناوچه‌ی کوردنشین. پیش له سالێ ۱۹۹۵ ژماره‌ی مالپه‌په کوردییه‌کان که‌متر له ۲۰ مالپه‌په بوو، به‌لام له ژانویه‌ی سالێ ۲۰۰۱ دا

ئەگەر لە ناو ئینتەرنێتدا بە شوێن وشەى "كورد"دا بگەڕای، زیاتر لە ۲۹۴۶۳ سەرچاوەت دەدۆزییەوه که ۷۵ لە ۱۰۰ى زانیارییه به که مه کان ده باریه و تارى دهنگوباس يان مالبه په كوردییه کان بوو، ههروهها ۲۳۹۷۲ سەرچاوهی دهچووه ناو ئه و و ئیلا په پانهی که په یوه ندییان به بابه تی كورده وه هه بوو. مالبه په گه لێك وهك " KURD.COM " و " KURDISH.COM " هه ر کامیان سه دان لینیکیان بۆ مالبه په كوردییه کانی دیکه تیدابوو، که ئه م مالبه پانه ش بابه تیان به زمانى ئینگلیزی، ئه لمانى، فه په نسی و تورکی و زاراوه ی کرمانجی، سو رانی و زازیایان تیدابوو (۳۶) .

EMAIL ئامرازێکی هه رزانه که به زه حمه ت کۆنترو ل ده کړیت و زۆر که س ده توانیت ده ستی پێرا بگات بۆ ئالو گوپی بیروپا و بلاو کورده وه ی زانیاری و به پیکه ستنکردنی پروژه ناسیونالیستییه ئه تنیکیه کان له سه راسه ری جیهاندا. ئینتەرنیت وهك گو په پانێك بۆ باس و گفتوگۆ و مونا قه شه ده باریه ی بابه ته قه ده غه كراوه كان كه لکی لئ وه رده گیریت (۳۷) .

په یوه ندییه ئه لیکترو نییه کان له شیوه کانی دیکه ی په یوه ندی وهك ده زگاکانی چاپ ئاسانتر و هه رزانتره . The Spirit Arm که پیکه خراوێکی دژه ئیمپیریالیستی که نه داییه و زانیاری ده باریه ی کورد و بابه ته کانی دیکه بلاو ده کاته وه و ده لیت: "گروپی ئیمه سالی ۱۹۹۵ ده ستی به بلاو کورده وه ی دهنگوباسی KURD-L کرد، ئه و کاته گروپی چه پ یا گروپی کوردی زۆر که م له ناو ئینتەرنیتدا چالاک بوون" (۳۸) .

به هه رحال زۆربه ی ئه و کوردانه ی که له پۆژه لاتى ناوه راستدا ده ژین هیشتا به گشتی ده ستیان به سه رچاوه کانی ئینتەرنیت ناگات و ئه و باس

و گفتوگو، دهنگوباس و زانیاریبانه که له ئینته رنیتدا بلأو ده بیته وه، به شیوه گه لی نارپاسته وخۆ ده چیتته ناو کۆمه لگه کانی پۆژه لاتی ناوه پاست.

یه کئی له نامرازه کانی دیکه ی په یوه ندییه کان که له دهستی کۆمه لگه ی دیاسپۆرای کورد دایه و کاریگه ری یه کجار زۆری له سهر کۆمه لگه ی کورد له ناوخۆی ولآتدا داناوه، MED TV یه که ئیزگه ی سه ته لایتیکی کوردییه که شوینه سه ره کییه که ی له به لژیکا و له نده نه. کورده کان به دامه زانندی MED TV بوون به یه کئی له یه که م نه ته وه کانی بی ده ولته تی خاوه ن ته له فزیۆن له جیهاندا (۳۹). دامه زیننه ری سه ره کی ئه م ئیزگه یه کوردیکی خه لکی تورکیا به ناوی حیکمه ت ته به ق^{۱۳۴} بوو که سالی ۱۹۹۲ ناوچه ی خۆیانی له سهر سنووری تورکیا و ئه رمه نستان به جیه یشتبوو و به ریتانیا مافی په نابهری پیدابوو.

حیکمه ت ته به ق و ۲۰ که سی دیکه MED TV یان له سالی ۱۹۹۴ دامه زاندا. ئه م گروه ته نها ۵ هه زار دۆلار پاره ی هه بوو و له ناویاندا حیکمه ت ته به ق (که شاعیر، نووسهر و فیلمساز بوو) ته نها که سیک بوو که تۆزیک ته جروه ی به پیره بردنی ئیزگه یه کی ته له فزیۆنی هه بوو، و ژماره ی به پیره به ران و پۆژنامه نووسانی کوردی شاره زای کاری ته له فزیۆن زۆر که م بوو. حیکمه ت ته به ق ده لیت: "به لام ئیمه ده مانینی که کۆمه لگه که مان هیدی هیدی به ره و له ناوچه ی ده چیت و هه ستمانه کرد ده بی کاریک بو پاره ستاندنی ئه م په وتی به ره وپاشچونه ئه نجام ده یین"، که وابوو بو ئه م مه به سه ته په یوه ندیمان له گه ل کۆمپانیای BRITISH TELECOM گرت (۴۰).

MED TV ئامرازی ئەوی بۆ کوردەکان پەخساند تا لە بەرامبەر ھێزی بەکجار زۆری دەولەتەکان بۆ زالبوون بە سەر تۆپی زانیارییەکاندا رابووستن. ئەمیر حەسەنپوور دەلێت:

MED TV "ئەو سنوورە نۆنەتەوہییانەى دەرباز کرد که لە ۱۹۱۸وہ خاکى کوردستانی دابەش کردبوو، بۆ بەکەمجار لە میژوودا دەرفەتى ئەوہ بۆ کورد رەخسا تا ئامرازیکی بەھێزی پەيوەندییەکان لە نێو خۆیدا دابەزینیت و ئەو بیچیمە ژیوپلوتیکییە^{۱۳۰} دەولەتییە سست بکات کہ کوردی کردبوو بە کەمینەبەکی ھەژاری بیکەس. گەلی کورد بۆ بەکەمجار لە میژووی دابەشکراوی خۆیدا ئیستا دەتوانیت ژيانى خۆی، راستییەکانى خۆی لەسەر شاشەى ئەم تەلەفزیۆنە لە سەراسەرى جیھاندا ببینیت. کوردەکانى ئێران دەتوانن لەسەر ھێلى تەلەفۆن لەگەڵ کوردەکانى تورکیا قسە بکەن و کوردەکانى عێراق دەتوانن ببینن کہ کوردەکان چۆن لە ئەوروپا دەژین. ھەموو شەویک بە ماوہى چەند کاتژمێر گەورەترین نەتەوہى بێ دەولەتى جیھان مالىکی بۆ خۆى ھەپە" (۴۱).

MED TV زیاتر لە ھەر شتیکی دیکە ھۆشیارییە ئەتینکییەکانى لە نێو کوردەکان لە سەدەى ۲۱دا ھان داوہ و بەرنامەکانى زۆرتین بینەرى لە نێو کوردەکانى سەراسەرى جیھاندا ھەپە. لە سالى ۱۹۹۵وہ ژمارەى ساجەکانى سەتەلاىت لەسەر بانى مائەکان لە گەلى لە شارەکانى باشوورى پۆژھەلاتى تورکیا زیادى کردوہ (۴۲). خەلکی دیاریبەکر (گەورەترین شارى کوردنشینى جیھان ھەلکەوتوو لە باشوورى پۆژھەلاتى تورکیا) و سەراسەرى کوردستان بە نووسەرى ئەم وتارەیان دەگوت: "ھەموو کەس

سەیری MED TV دەکات و ئەگەر خۆشیان سەتەلایتیان نەبێت دەچنە مانی کەسیکی دیکە یا قاوەخانەیک تا سەیری بکەن (٤٣). " گەلی لە بنەمالە جوتیار و گوندییەکانی کوردستان تەنانەت ئۆتۆمۆبیل و ھەموو مەرۆمالاتی خۆیان فرۆشتووہ بۆ ئەوێ سەتەلایتیکی پێبکێن و لەوانە یە بۆ ئەمەش لەگەڵ مەترسی ھێزەکانی ئاسایش لە ناوچە ی خۆیان پووبەپوو ببنەوہ" (٤٤).

بە گوێرە ی ھەلسەنگاندنەکانی خودی دەولەتی تورکیا، نزیکە ی ٩٠ لە ١٠٠ خەلکی ناوچە ی کوردنشینێ تورکیا سەیری کەنالی MED TV دەکەن. ئەمیر ھەسەنپوور دەلێت: "تەنانەت قوروجییەکان (گوندپارێزەکان) واتا ئەو ھێزانە ی کە بەکرێگیراوی حکومەتن تا دژی PKK شەپ بکەن و ھەروەھا ئاوارەکانی شەپ کە لە کەلاوہکانی شارەکانی پوژئاوای تورکیا نیشتەجین، لە دەورۆی یەک کۆ دەبنەوہ تا سەیری MED TV ی بکەن" (٤٥).

بەرنامەکانی MED TV لە دەنگوباس و بەرنامە ی سیاسی بگرە تا بەرنامە ی مندالان و مۆسیقا و دراما و بەرنامە ی داکیومینتاری (بەلگەمەند) ھەمچەشنە یە و زۆرتەر بە زاراوہ ی کرمانجی و ھەروەھا بە زاراوہ ی سۆرانی و زازایی و زمانی فارسی، ئارامی و عەرەبی بەرنامە بلۆ دەکاتوہ. MED TV نەتەنھا بە پەخشی بەرنامە بە زمانی کوردی یاساکانی تورکیا دەباتە ژێر پرسیاروہ، بەلکو لێکدانوہ پەسمییەکانی دەولەت دەربارە ی پووداوہکان و مەسەلە سیاسییەکان دەباتە ژێر پرسیار، چونکە ھوالتی تاییبەت بەخۆی بلۆ دەکاتوہ و بەرنامە ی گفتوگۆ و باسی سیاسی لەسەر ئەو بابەتانە کە بۆ دەولەتەکان بە تەواوی قەدەغە یە (وہک بانگەشەکانی کوردەکان لەسەر مافی چارە ی خۆنووسین) پەخشدەکات.

که وابوو کاریگری MED TV نابیت دهستی که م بگیرد ریت، چونکه نامرازی ته له فزیۆن له نامرازهکانی دیکه ی پاگه یاندن وهک رادیۆ و چاپه مه نی به هیژتره و ده توانیت سنووری نه خوینده واری، زمان، ناوچه، ته مه ن، جینده ر (جنسی ژن و پیاو) و ئایین ده ر یاز بکات" (٤٦).

ئه گه ر ده وله تی تورکیا ئیزنی به کورده کان بدایا تا میدیایه کیان به زمانی خو یان هه بیته، ئیزگه یه ک وهک MED TV ده یتوانی له ژیر چاودیری و کۆنترۆلی تورکیا پیشبکه ویت (٤٧). به هه رحال پۆشنبیرانی کورد هه یچ رینگیه کی دیکه یان نییه جگه له وه که میدیای سه ربه خو ی خو یان له ئه وروپا بدۆزنه وه، چونکه له ئه وروپا ئازادی راده رپرین زیاتره . له راستیدا تورکیا باش ده زانیت که MED TV چی ده ورئکی له هاندانی ناسیونالیزمی کوردا هه یه، هه ربۆیه هه ولیداوه تا پیش له گه یشتنی دهنگی ئه م ته له فزیۆنه بگریت. هه یزهکانی ئاسایشی تورکیا له باشووری رۆژه لاتی تورکیا ساجی سه ته لایته کان ده شکینن و خاوه نی ساجه کان ده ستگیر ده که ن (٤٨).

ده وله تی تورکیا ههنگاوی دیپلۆماتیکی زۆری هه لگرته وه تا مۆله تی ئه م ئیزگه یه له له نده ن و به لژیکا هه لبوه شینیتته وه و له م په یوه ندییه دا گوشاری خستوه ته سه ر کۆمپانیاگه لیک وهک FRANCE TELECOM تا مۆله ته که ی MED TV تازه نه که نه وه و له م کاره شدا سه رکه وتوو بووه (٤٩). تورکیا هه روه ها گوشاری خستوه ته سه ر که رتی تاییه ت تا له گه ل MED TV مامه له نه که ن، که وابوو له ئه نجامدا گه لی له بانکه کان، دامه زراوه یاساییه کان و دامه زراوه بازرگانیهکانی دیکه له گه ل ئه م ئیزگه کوردییه

مامەلە ناکەن، چونکە لەو دەترسن کە تورکیا بۆ کاری بازرگانی رێککەوتنیان لە گەڵ مۆر نەکات (۵۰).

MED TV بۆ گەلانی بێ دەولەتی دیکەى جیهانیى بوو بە نموونە و سەرچاوەى ئیلهام وەرگرتن. نوێنەرى پەنجابىەکان، تامىلەکان و تەنات ئەرمەنىیەکانىش نزیکی MED TV بوونەتەو و پرس و پای لەگەڵ دەکن و داواى لێدەکن کە بەرنامەکانیان لەم تەلەفزیۆنەدا بلاق بکەنەو. بەهەرچال تا ئیستا هیچ پڕۆژەىەکی هاوکارى لە نیو ئەم گروپانە و MED TV دا جیبەجیب نەبوو و هاوکارى ئەمەش زۆرتر ئەو بوو کە MED TV لەو نىگەران بوو کە بەهۆى هاوکارى لەگەڵ ئەم گروپانە بچیتە ژێر پرسىار، چونکە سیستى ئىدارى بەرىتانیا زۆر بە وردى چاودىرى بارودۆخەکى دەکرد (۵۱).

لە ۳ى ئافرىلى ۱۹۹۹ کۆمىسیۆنى سەربەخۆى تەلەفزیۆنى بەرىتانیا (ITC) مۆلەتى MED TV مى هەلۆهشاندەو (ITC). سەرەنجام تەسلىمى بانگەشەکانى تورکیا بوو دەربارەى ئەو کە MED TV کوردەکانى تورکیا بۆ توندوتىژى هان دەدات و بۆ داخستنى ئەم ئىزگىە ئەو پاساوى هینایەو کە: "هەرچەندە لەوانەىە هاوسۆزى لەگەڵ گەلى کورد لە بەرىتانیا دا هەبیت، بەلام لە بەرزەوهندى گشتى (ئىمەدە+ وەرگىر) نىیە کە دەزگایەکی پراگەياندن لە بەرىتانیا وەک سەکۆیەک بۆ هاندانى خەلک بۆ توندوتىژى کەلک وەرگىریت" (۵۲).

بەهەرچال تا جولای ۱۹۹۹ ئىزگىەىەکی سەتەلاىتى نوئى بە ناوى MEDYA TV لە فەرەنسا مۆلەتى وەرگرت. MEDYA TV بە گشتى وەک مىراتى MED TV سەیر دەکرا و لە لایەن هەمان کارمەندانى MED TV یەو

به پړيوه ده چوو، له گه ل ه و له کاني ده و له تي تورکيا بۇ بيده ننگر دني ميديا به کي سه ربه خزي کورد پو به پوو بووه وه . به هر حال نيزگه به کي ته له فزيوني کولتوري (CTV) يش له لايه ن به ريتانيا وه پړگاي پيدرا تا پوڅي چند کاتزمير به رنامه ي کولتوري به زماني کوردي بلاو بکاته وه . ه و له کاني ده و له تي تورکيا بۇ بيده ننگر دني کورده کان و بيته شکر دنيان له ده سترگه يشتن به قازانجه کاني ميديا کان ته نها نه بووه هوي بيده ننگ بوونيان به لکو دهنگي کورده کاني زياتر و چند قاتتر کرد .

ه و له کاني تورکيا بۇ بيده ننگر دني MEDYA TV ته نها به نه وروپا سنووردار نه بوو (۵۳). تورکيا له م پيناوهدا يارمه تي به حيزبه کورده کاني کوردستاني عيراق دا تا ته له فزيوني خويان و اتا ته له فزيونيکي دڙي PKK دابمه زرينن (۵۴)، به و اتا به کي ديکه تورکيا ه و ليده دا "شهرې ناگر به ناگر بکات" (۵۵). دامه زرينه ري MED TV ، حیکمه ت ته به ق له پاستيدا له م مه سه له به خو شحال بوو و ده يگوت: "نيزگه کوردي به کاني ديکه هر چي دڙي MED TV ده لئين با بيلين، گرنگ نييه، مادام که به زماني کوردي دڙايه تيمان ده که ن، شتيکي باشه . تورکه کان به پړگادان به م کاره، ياساکاني خويان ده شکينن" (۵۶). به هر حال له وه به دوا ده و له تي تورکيا به شيوه ي غيره فه رمي داني به وه دا نا که ناتوانيت پيش له بلاو بوونه وه ي به رنامه کاني نه م سه ته لايته کوردي به بگريت .

که و ابو ته کنز لوڅي په يوه ندي به کان، به تاي به ت MED TV ده وړيکي که وره يان له زه فکر دنه وه ي هوشيار به نه تنيکيه کاني کورده کان، به سياسيووني نه تنيکيه يان و ته نانه ت به گرتووي نه تنيکي کورده کاندا

گتپاوه (٥٧). ئەو کەسانە کە MED TV یان دامەزراند و بەرپۆه یان دەبرد دەربارەى دەوری ئەم ئیزگە بە راشکاوانە دەیانگوت :

MED TV "بەر هیوا یە دامەزرا کە یارمەتی بە بووژانەوێی زمانی کوردی و شوناسی نەتەوێی بێگەس و هەژاری کورد بەدات و زانیاری دەربارەى بووداوه نەتەوێی و نێونەتەوێیەکان بەدات بە کوردەکانی سەرەسەری جیهان." (٥٨)

حیکمەت تەبەق دەیگوت: "ئیزگەى MED TV هێزی متمانه بەخۆکردنی زۆری بە کوردەکان بەخشی، پیشتر کوردەکان هەستیان دەکرد ناتوانن هیچ شتیکی بکەن، بەلام MED TV هەموو سنوورەکانی دەریاز کرد و کوردەکانی ولاتە جۆراوجۆرەکانی بە یەکتەر ناساند. پیشتر تەنھا قاچاخچیەکان چاپەمەنی کوردیان دەبردە ناو ناوچە کوردنشینەکان. MED TV وای لە کوردەکان کرد کە لە یەکدی تێبگەن و پەڕیوەندیەکی لە نێوان زاراوه کوردییەکاندا دروستکرد و خەلکی فیزی زارلوه و نایینزاگەلی جۆراوجۆر کرد. ئالوگۆری پەڕیوەندیەکان لە نێوان کوردەکان لە ئاستی سیاسیشیدا شتیکی زۆر گەرنە و MED TV گۆرەپانێکە بۆ دەربڕینی نوو لایەنەى بیروپراکان و توانیویەتی ئەم ئەرکە بە باشی جێبەجێ بکات. MED TV لانیكەم کوردەکانی لە سەر شاشەکان پێکەوه یەکگرتوو کرد. لە راستیدا MED TV شوپڕشیکی گەورە بۆ یەکگرتوویی و یەکپیزی کورد بوو" (٥٩).

بەهەر حال کاریگەری MED TV پۆڕیە پۆڕ زیاتر بوو، چونکە زێدەبارى KTV، گروپە سەرەکییەکانی کوردی عێراق، واتا پارتنی دیموکراتی کوردستان (PKD) لە سالی ١٩٩٩ KURDISTAN TV و یەکییتی نیشتمانی کوردستان (PUK) لە بەهاری ٢٠٠٠دا KURDSAT یان دامەزراند.

تەكنۆلۇژى ۋەك ھۆكۈمەت بىزىگە

مىدىيە نوپۇسى بەشىۋەنچە دېگەن دۆلەت تىكرىدىن لەگەل دەۋلەتەكانى زەقتەر كىردۈۋە: ئەو ۋەنەنە كە لە تەلەفۇنەكاندا لە سەراسەرى جىھاندا بلۇ دەنەۋە، لەگەل ئامرازەكانى پەيۋەندىيەكان تىكەل دەبىت ۋە ھەست ۋە سۆزى گىشتى خەلك دەۋرۇنۇنۇت ۋە ئەم ھەست ۋە سۆزە خىرا بەرەۋ عاقارى شوناسسازى ۋە كىردەۋەى بەھىز ئاراستە دەكرىت.

ھەر شە لىكرىدىن، سوکايە تىپىكرىدىن يا شىكىستى سەمبولىكى گىروپىكى دەتۈنۇت كارىگەرى زۇر لەسەر ئەندامەكانى ئەو گىروپە دابىت ۋە ھۆشيارى ئەتنىكى، بە سىياسىيۈن ۋە يەگىرتۈۋىان زەقتەر بىكاتەۋە (۶۰). بۇ نەمۈنە كاتىك كە تۈركىيا پىيەرى pkk، عەبدوللا ئۆجەلانى لە بەھارى ۱۹۹۹ لە كىنيا پفاند، كوردەكان خىرا كاردانەۋەيان نىشاندا. كاتىك كە ئۆجەلان لە ئەفرىقا گىرا، كاتىمىز ۲ى شەۋ لە ناپۇرى، پايتەختى كىنيا خرايە ناۋ فرۆكەيەكى تۈركىيا. پاش كەمتر لە دوو كاتىمىز ئەم پووداۋە لە ئەۋرۈپا بلۇ بوۋەۋە ۋە كاتىمىز ۵ى سەرلەبەيانى ناپەزايەتى كوردەكان دەستى پىكرىد (۶۱). بە يارمەتى كامىراى سەتەلايتەكان، تەلەفۇنەكان تۈننىيان پووداۋەكان بەۋ شىۋەيە كە ھەبوۋ بلۇ بىكەنەۋە ۋە تەلەفۇن، فاكس ۋە ئىنتەرنىت تۈننىيان زانىيارىيەكان بە خىرايى بگۈزەنەۋە بۇ ھەمۈ ئەندامانى كۆمەلگەى كورد لە سەراسەرى جىھاندا (۶۲). كوردەكان بىن ئەۋەى دەربازبۈۋى كات ھەندى ئاراميان بىكاتەۋە، ھەستىيان دەكرى كە سووكايە تىبيان پىكراۋە ۋە بوۋنە بە قوربانى، ھەربۇيە تۈننىيان لە

تەكنۆلۇژى پەيوەندىيەكان كەلك وەربىگرن بۇ ئەوھى خۆپىشاندىان لە
كۆمەلگەى نىۋنەتەوھىيدا بەرپىكخستىن بكەن.

گەلن لە بىنەرانى خۆپىشاندىانەكانى كوردەكان لە بەرامبەر
كونسولگەرىيەكان و بالىۆزخانەكان لە سەراسەرى ولاتانى رۆژئاوا، لە
خىراىى و سروسىتىبوىون و لەناكاوبوىونى ئەم خۆپىشاندىانە ئەوھندە
سەريان سورمابوو كە پىيانوابوو ئەم خۆپىشاندىانە لە پىشەوھە بەرنامەى
بۇ دارپۇژدراوھە بەلام شتىكى وا لە نارادا نەبوو، ھەر چەند كە ئەزموىونى
خۆپىشاندىانەكانى پىشووتر (ئەو كاتە كە ئۆجەلان داواى مافى پەنابەرى
لە ئىتالىا و ولاتانى دىكە كرد) بە واتاى ئەوھ بوو كە ھىلەكانى
پەيوەندىيە بەرپىكخستىنكراوھەكان بۇ خۆپىشاندىانگەلىكى وھەا تازە لە
كۆمەلگەى كوردا گرنكى پىدراوھە. لە ماوھى چەند كاترمىردا بە فاكس،
ئىمەيل و تەلەفون پەيام گەشىت بە دەستى زۆرىيەى كوردەكان كە تىيدا
ھاتىبوو: "وھرن با لە بەرامبەر كونسولخانە و بالىۆزخانەكاندا خۆپىشاندىان
بكەين". رۆژىك داواى گىرانى ئۆجەلان، ئەو رۆژنامە كوردىيانە كە لە
ئەوروپا بلأو دەبوونەوھە وەك OZGUR POLITIKA وتار و مانشىتىيان بلأو
كردەوھە و داوايان لە خوینەرەكانىيان كرد كە : "لە مافى خۇتان بۇ
دەربىرنى ناپەزايەتى كەلك وەربىگرن" (۶۳). تەنھا دوو، سى رۆژ پاش
ئەوھ كوردەكان لە شوپنە دوورەكان گەشىتن بە يەك بۆئەوھى لە گەلن لە
پايتەختەكانى سەراسەرى جىھان رىپىئوان بكەن (۶۴).

بەشدارىكردن لە خۆپىشاندىانەكان كە لە دەنگوباسى ئىتواراندا لە
تەلفىزىۋنەكاندا بلأو دەبووھە و خۆپىشاندىانى كوردەكان سەراسەرى جىھانى
نىشانىدەدا، رەوتى تەياربوىونى كوردەكانى بەھىزتر كرد. وىنەى

خۆپيشاندانەكان ۋەك كاريگەرترين ئامرازى پەيوەندىيەكان لە تەلەفزیۆنەكاندا بلأو بوو و توانى خیرا بگاتە لای خەلك - تەنانەت خەلكى نەخویندەوار - و زیاتر لە میدیای چاپ و پەيوەندى زارەكى ھەست و سۆزبان بورژینیت (٦٥). پیاویكى كورد كە لە خۆپيشاندانەكانى بەرامبەر بەلئۆزخانەى ئیسرايیل لە شارى مونترال لە كەنەدا، گىرا، دەيگوت: "كاتىك كە ئاپۆ (عەبدوڵلا ئۆجەلان) م لە تەلەفزیۆندا بينى كە لە لایەن توركەكانەو دەستگىر كراو و دەست و چاوى بەستراو، دلم ئۆقرەى نەدەگرت، ئیلا دەبوایا كاریكم كەربایا . ئاپۆ زۆر خەمەتى كوردى كەردوو، فیداكارى زۆرى بۆ ئیمە كەردوو". ئەم پیاو ھەرەھا ئاماژەى بەو كە كە نەك تەنھا كوردەكانى توركیا یا ئەوانەى كە لایەنگرى pkk-ن، بەلكو كوردەكانى سەراسەرى جیھان لەم خۆپيشاندانانەدا بەشدارییان كەردوو (٦٦).

بۆ ناسیونالیستە كوردەكان كە بە دەستى نەبوونى یەگرتوویى كوردەكان لە میژوودا دەنالینن، ئەو گەنگە كە نەك تەنھا كوردەكانى توركیا، بەلكو كوردەكانى عێراق، ئێران و سوریا و شوینەكانى دیکە لەم خۆپيشاندانانەدا بەشدارییان كەرد بۆ ئەو ھاوسۆزى خۆیان لەگەڵ ئۆجەلان دەربەپن. تەنانەت لە كوردستانی ئێران و عیراقیش خۆپيشاندانگەلى گەرە ئەنجامدرا. لە ئێران ئەم خۆپيشاندانە پاشان بە دژى پزىمى ئیسلامى ئێران ھەلگەراپەو (٦٧). گەلن لەو كوردانەى كە لە شارەكانى پۆژئاوا خۆپيشاندانیاں كەرد خەلكى پارچەكانى دیکەى كوردستان بوون. وینەكانى ئۆجەلان بە دەستگىركراوى كە لە

تەلەفزیۆنەکاندا بلۆ بوو، لەسەر تۆرەیی کوردەکان، تەنانەت ئەوانە که لایەنگری pkk نەبوون، کاریگەری دانان.

تۆجەلان (بێ لە بەرچا و گرتنی ئیدوئولوژییەکی) سیمبۆلی خەباتی کوردە و کوردەکانی سەراسەری جیهان دەستگیرکردنی ئویان بە سوکایەتییکردنیکى دیکە و شکستیکى دیکە بۆ خۆیان دەزانی. کوردەکان و سەیری گەلێ لە زلهێزەکانی جیهان، لەوانە و لاتە یەگرتووکانی ئەمریکا و ئیسراییلیان دەکرد که دەستیان لە دەستگیرکردنی تۆجەلاندا هەبوو، ئەم پاستییەش هەست و سۆزی بە قوربانیبوونی کوردەکانی زیاتر و روزاند. رۆژنامەى New York Times، لەمبارەى لە زمانى کوردیکە وە نووسى: "دایکى من قەد لایەنگرى pkk و عەبدوللا تۆجەلان نەبوو، بەلام کاتیک که وینەکانى ئەوى بە دەستبەستراویى بىنى، گریا" (٦٨). که واپوو MED TV و میدیاکانى دیکە که پەوتى دەستگیرکردنى تۆجەلانیاں راپۆرت دەدا، بە قازانجى ناسیونالیستە کوردەکان کاریان کرد و ئەم شکستەیان کرد بە دەرفەتیک و هاندەرێک بۆ ئەوى کۆمەلانى خەلکى کورد سیاسیتەر و تەیارتر بکن.

ئەگەر تەکنۆلۆژی پەيوەندییە مۆدێرنەکان بە قازانجى بزوتنە وە ناسیونالیستیە نەتە وەبیەکان کەلکی لێ وەربگیردریت، ئەو کاتە دەولەتگەلیک وەک تورکیا لە وەلامدا هەول دەدەن که نەهێلن ئەم بزوتنە وە دەستیان بگات بە میدیاکان. که واپوو تورکیا، عێراق و سوریا و لە پادەپەکی که مەتردا ئێران^{١٣٦} بە توندی میدیای چاپ و پەخشی کوردی

³⁶ ئیستا ئێران لە هەمووی ئەم دەولەتانە زیاتر چاپ و پەخشی کوردی سانسۆر دەکات (وەرگێت).

سانسۆر دهكەن و يا به تهواوى قهدهغەى دهكەن. بەلام بەهەر حال بەلەبەرچا و گرتنى بوونى كۆمەلگە دياسپۆراكاڭ و دەستراگە يىشتنى ئاسان بە تەكنۆلۆژى پەيوەندىيەكان لە جىھانى گلوباليزدا ھەولگە لىكى سەر كوتكارانەى و ھەما لە لاين دەولەتەكانەو ھىچ ئەنجامىكى نابىت.

توركيا ھەست بە ھەر پەشەى MED TV دەكات چونكە تەنانەت بوونى ئەم نىزگە يەش پەرنسىپە بنە پەتییەكانى دەولەتى توركيا دەباتە ژىر پەرسىيار (٦٩). بەلام ئەگەر توركيا كە ئەندامىكى گەرنكى پەيمانى ئاتلانتيكى باكوور (ناتق) پە و ھىوادارە كە ببىت بە ئەندامى پەكتىتى ئەوروپا، لە باتى سەر كوتكردنى كوردەكان زياتر بە ديموكراسىيەت ھەلسوكەوت بكات و پەرز لە مافى مرؤف و سەرورەى ياسا بگەرىت و باش حكومەت بكات و پەكسانى كۆمەلایەتى بچەسپىننەت، ئەو كاتە كە مینەى كوردى توركيا ھەست بەو دەكات كە بەشیکە لە كۆمارى توركيا و ھەولە جىيايخوازانە ناسیونالیستیيە نەتەو پەییەكانى كوردەكان نامىننەت. ھەمان شت بۆ ئىران و عىراقیش و ھەر پاست دەگەرىت. لە كۆمەلگە پەكى ديموكراتدا كە مرؤف بتواننەت شوناسى خۆى بە ئازادى دەربەرىت و لە مافە بنە پەتییەكانى كە مینەكان و اتا ئازادى سىياسى و كولتورى چىژ و ھەرىگەرىت، خەلك و ھەدوى بەرنامە جىيايخوازەكان ناكە وىت.

بەھەر حال لە كورتخايەندا، دەولەتگە لىك و ھەك توركيا كە لە گەل كىشەى بزوتنەو ھە ناسیونالیستیيە نەتەو پەییەكان پەو پە پەوون، دەبى لە سووكا پە تىكردن بە نە پە رەكانیان خۆيان ببوین. بۆ دەولەتى توركيا زىانەكانى بلابوونەو ھى وینەكانى ئۆجەلانى دەستگىركراو و دەستبەسراو كراو لە پال ئالای توركيا لە تەلە فزىونەكاندا، لە دەرئىخايەندا

له قازانجهكانى نۆرتره . شهش مانگ دواى گيرانى تۆجهلان ههست و
سۆزى كوردهكان دژى دهولهتى توركيا به بهراورد لهگهڵ سالى پيشووتر
زياتر بوو و زياتر ئامادهبوون دژى دهولهت چهك ههلبگرن (٧٠).
شارهزايانى ديكهش ئهو دياردهيه بهنيسبهت ههست و سۆزى
ناسيوناليستى كوردهكان وهسف دهكهن و دهلّين: "دهولهتى توركيا
دهلّيت ژمارهيهكى نۆركه م له كوردهكان پشتيوانى له ناسيوناليزمى كورد
دهكهن و نۆر بهى هه ره نۆريان له و ژيانه كه له توركيا هه يانه، پازين .
بهلام ئه گه ر چوار پۆژ له ناو پاريزگاكانى باشوورى رۆژه لاتي توركيا
بگه ر پّيت، بۆت ده رده كه و پّيت كه ئه م شته پاست نيه . ئيستا كوردهكان له
سه راسه رى ئه م ناوچه يه دا زياتر له هه ركاتيكي ديكه به نيسبهت شوناسى
خۆيان هۆشيارن و زه حمه ته كه سيك هه پّيت كه پشتيوانى له ئامانجى
ناسيوناليستى و ته نانته خه باتى چه كدارى pkk نه كات كه له سالى
١٩٨٤ وه ده ستى پيكر دوه (٧١).

ئه‌نجام

ئو دياردهى سهره‌كى (پارچه‌پارچه‌بوونى كورده‌كان له پرووى سياسته و خاكه‌وه و سهركوكتردنيان له لايهن ده‌وله‌ته‌كانه‌وه) ئه‌و پئويستى و پالپشتيه له ناو كورده‌كاندا دروست كردوو كه له‌گه‌ل ته‌كنۆلۆژى په‌يوه‌ندييه مۆديرنه‌كان تيكه‌ل بن. ئه‌م پئويستيه واي له نوخبه ناسيوناليسته كورده‌كان كرد كه بۆ په‌گرتوويى ئه‌تنيكى كورد هه‌ولبدهن و پوانى ده‌وله‌ته‌كان به‌سهر توپى زانياريه‌كان و په‌يوه‌ندييه‌كان ببه‌نه ژيهر پرسیار. مۆديرنبوون و شارنشينبوونى كۆمه‌لگه‌ى كورد و هه‌روه‌ها ئالوگۆره‌كانى نيو حه‌شيمه‌تى كورده‌كان، به‌ تايبه‌ت سروسنبوونى كۆمه‌لگه‌يه‌كى نياسپۆراى گه‌وره له ئه‌وروپا، ژماره‌يه‌كى زۆر له كورده‌كانى خسته ناو بارودۆخيك كه بتوانن له ته‌كنۆلۆژى په‌يوه‌ندييه نوپكان به قازانجى خۆيان كه‌لك وه‌ربگرن. ئه‌مه ده‌رفه‌تى ئه‌وه‌ى به نه‌ته‌وه‌ى ده‌نگ كپكراو و هه‌ژارى كورد په‌خساند، تا شوناسى نه‌ته‌وه‌ى كوردى خۆى پيڤه‌يه‌نيت و پڕوپاگه‌نده‌ى بۆ بكات. كارگه‌ليكى زۆر گرنگ، له‌وانه ستانداردكردنى زمانى كوردى، پڕوپاگه‌نده‌كردنى ئه‌م زمانه، كۆكردنه‌وه‌ى ميژوو و كولتورى كورد و بردنه ژيهرپرسیارى ناخيووى ده‌وله‌ته‌كان (كه حاشا له شوناسى كورد ده‌كهن يا سهركوتى ده‌كهن) ئيستا له پيڤه‌ى كه‌لك وه‌ربگرتن له ئامپرازه ته‌كنۆلۆژيكه‌كان وه‌ك سه‌ته‌لايت، نينته‌رنيت و كۆمپيوته‌ر به‌پۆه ده‌چييت .

له‌م چوارچيۆه‌يه‌دا و به‌هۆى هه‌ستكردن به شوناسى كوردى كه تارپاده‌يه‌ك باش پيئاسه كراوه، ئه‌و پووداوانه كه هه‌ستى چه‌وساندنه‌وه و قوربانيبوونى كورده‌كان به‌رجه‌سته ده‌كات وه‌ك بزويته‌ر كار ده‌كات و هه‌ستى ناسيوناليزمى

کوردی به هیتر دهکات. به کورتی دهستگیربوونی ریبری pkk عهبدوئلا ئۆجلان، هۆشیاری نهتهوهیی کوردهکان، بهسیاسیوونی کوردهکان و یهگرتوویی کوردهکانی زیاتر کرد. خالی گرنگر نهوهیه که تهنها دهستگیربوونی ئۆجلان نهبوو که ئه کاریهگرییهی لیکهوتوه، بهلکو بلاوکردنهوهی ئه پوودلوه له لایه ن پاگه یاندنهکانهوه بووه هۆی نهوهی که کوردهکان له سه راسه ری گوندی جیهانیدا له م پوودلوه ناگادار بن و پاشان کاردانهوه له خۆیان نیشانبدن.

بهه رحال نهوه که نایا نیاردهیهکی وهها دهتوانیت دهوړیکی هاوشیوه لهناو نهتهوه بی دهولهتهکانی دیکه دا بگیړیت، پرسیاریکه که دهبی وهلام بدریتهوه. نوخه ناسیونالیستهکانی گروه بی دهولهتهکان که لهگه ل بارودۆخیکی هاوشیوهی بارودۆخی کوردهکان پوویهروون و ئارهزوو دهکن که له بهرامبه ر بندهستی گه له که یان راپوهستن، بهو ئه نجامه گیشتون که مؤدیرنیته و بوونی کومه لگه یهکی گرنگی دیاسپۆرا له پوژئاوا، دوو فاکتوری گرنگن که توانایی ئهوان بو که لک وه رگرتن له تهکتۆلۆژی په یوهندییه مؤدیرنهکان و به دهستخستنی قازانجهکانی یه کلایی دهکاتهوه. ئه و راستیه که گروهی باسک^{۱۳۷}، په نجاب^{۱۳۸}، تامیل^{۱۳۹} و ئه رمن^{۱۴۰} له MED TV نزیك بوونه تهوه بو ئه وهی که لک له نه زموونی کوردهکان وه رگرن، نیشاندهدات که تهکتۆلۆژی په یوهندییه مؤدیرنهکان دزه ی کردووته ناو گه لی له گروهی ناسیونالیسته نهتهوهیهکان.

مروّف هه میشه له نمونه ی کهسانی دیکه فیّری شت ده بیّت.

Basque-¹³⁷

Punjabi-¹³⁸

Tamil-¹³⁹

Armenian-¹⁴⁰

په راویزه‌کان:

1- Donald Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict* (Berkeley: University of California Press, 1985), 141-84.

2- بۆ زانیاری زیاتر ده‌رباره‌ی پیکهاتنی شوناسی نه‌تینکی له به‌رامبه‌ر هه‌په‌شه‌کاندا بنواپن بۆ : David Brown, 'Ethnic Revival: Perspectives on State and Society, *Third World Quarterly* 11(1989) 8-11
پۆل بره‌س نه‌وه زیاد ده‌کات که: "هه‌موو بزوتنه‌وه ناسیونالیستییه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای سه‌رکوت له لایه‌ن گروپی پکابه‌ره‌وه، پاساو بۆ بوونی خۆیان ده‌هیننه‌وه".
بنواپن بۆ:

(*Ethnicity and Nationalism* [London: Sage, 1991] 43).

3- بۆ نمونه‌ی برونن بۆ:

Benjamin R. Barber, *Jihad Versus McWorld* (New York: Times Books, 1995).

4- M. Hakan Yavuz, "A Preamble to the Kurdish Question: The Politics of Kurdish Identity, *Journal of Muslim Minority Affairs* 18 (1998), 13.

5- بۆ نمونه‌ی چهند سال پێش له شۆرشێ (ئیسلامی) ئێران شریتی لێدوانه‌کانی نایه‌توللا خومه‌ینی (که نیشه‌جیتی پاریس بوو) دژی پژیستی شا به قاجاغ ده‌چوووه ناو ئێران و به شێوه‌یه‌کی به‌رفراوان له ناو شاره‌کانی ئێراندا بلأو ده‌بووه‌وه. نه‌م لێدوانانه ئۆپوزیسیۆنی (موعاره‌زه‌ی) دژی شا به‌هێزتر کرد و بواری بۆ به‌ده‌سه‌لات گه‌یشتنی خومه‌ینی خۆش کرد. بۆ زانیاری زیاتر ده‌رباره‌ی نه‌م دیارده‌یه‌ بنواپن بۆ

: Mohammadi, *Small Media, Big Revolution* (Minneapolis: University of Minnesota press, 1994)

6- John Hutchinson and Anthony D. Smith, eds., *Ethnicity* (Oxford: Oxford University Press, 1996), 6.

7- Mehrdad Izady, *The Kurds: A Concise Handbook* (Washington: 1992). Crane Russak, 1992

8- Mordechai Nisan, *Minorities in the Middle East* (Jefferson, North Carolina: McFarland, 1991), 28

9- Sabri Cigerli, *Les Kurdes et Leur Histoire* (Paris: LHarmattan, 1999), 20

بهۆی ههستیاری سیاسی مهسهلهکه و نهبوونی ئاماریکی باوهپیتیکراو دیاریکردنی ژماره‌ی نفوسی کورد زهحمه‌ته. جگهرلی ده‌لێت: "به وتهی سه‌رۆک کۆماری تورکیا نفوسی کورده‌کان له تورکیا ۱۲ ملیۆنه، به‌لام خودی کورده‌کان ده‌لێن ۱۵ ملیۆن که‌سن". ئەمیر حه‌سه‌نپور له وتاریکدا له ژێر ناوی "Med-TV"، به‌ریتانیا و ده‌وله‌تی تورکیا: هه‌ولی نه‌ته‌وه‌یه‌کی بێ ده‌وله‌ت بۆ یه‌کگرتن له ئاسماندا "ئاماژه به ئاماری ۷۰۰ هه‌زار که‌سی کورده‌کان له ئه‌وروپا له ساڵی ۱۹۹۵ ده‌کات. ئهم وتاره له زانکۆی Freie Universitat Berlin, November 7, 1995. پێشکەش کراوه.

10- هه‌مان سه‌رچاوه: ۲۰-۲۲

11- پوانگه‌یه‌کی وه‌ها به‌هۆی سیاسییوونی مه‌سه‌له‌که نۆر به‌دی ده‌کریت. ناسیونالیسته‌کانی تورکیا دان به‌ بوونی کورده‌کاندا نانی و ناسیونالیسته‌کانی ئێران، عێراق و سووریاش کورده‌کان وه‌ک گروپێک که‌ ده‌ورێکی ئه‌وتۆیان له‌م وڵاتانه‌دا نییه، پێناسه‌ ده‌که‌ن.

12- Martin van Bruinessen, "Shifting National and Ethnic Identities, *Journal of Muslim Minority Affairs* 18 (1998), 40.

13- زمانێ کوردی چهند زاراوه‌ی هه‌یه. زاراوه سه‌ره‌کیه‌کان بریتین له کرمانجی (که له سه‌رجه‌م ئه‌و وڵاتانه‌ی کورد تێیاندا ده‌ژی، قسه‌ی پێده‌کریت) و سوورانی که‌ (له ئێران و عێراق قسه‌ی پێده‌کریت).

Case of Kurdish, in Eran Fraenkel and Christina Kramer, eds., *Language Conflict* (New York: Peter Lang, 1993), 112

14- Amir Hassanpour, "The Pen and the Sword: Literacy, Education and Revolution in Kurdistan, in Peter Freebody and Anthony R. Welch, eds., *Knowledge, Culture and Power: International Perspectives on Literacy as Policy and Practice* (London: Falmer Press, 1993), 42.

15- Hassanpour, "The Internationalization of Language Conflict, 133.

16- هه‌تا ده‌یه‌ی ۱۹۶۰ نۆر به‌ی کورده‌کان گوندنشین و نه‌خوێنده‌وار بوون، که‌وابوو ناسیونالیزمی چاپ له سه‌ره‌تا تووشی کۆمه‌لێک گێره‌وه‌کێشه‌ بوو. یه‌که‌م پۆژنامه‌ی کوردی به‌ ناوی "کوردستان" له ساڵی ۱۸۹۸ له قاهیره‌ چاپ بوو. ئهم پۆژنامه‌یه

دهورتيكي بهرچاوي له بههتيزكردي هوشيارى نهتهوهيى له نيوان كورده خويندهوارهكاندا گيژا. "كوردستان" كاتيگ باسى بارودوخى زمانى كوردى دهكرده كه چاپهمنى و پوژنامه نووسى له پاوانى زمانه زاله كاندا واتا توركى، عه ره بى و فارسيدا بوو. بههرحال نهوكاته تنها گروپيكي بچوك خويندهوار بوون و گروپيكي خوينه (بهو شيويه كه له كوتايى سهدهى ۱۸ له نهووپا سهريهآدا) له ناو كورددا له نارادا نهبوو. بنواپن بو:

(Hassanpour, "Med-TV, Britain, and the Turkish State, 5).

. 17- Benedict Anderson, *Imagined Communities* (London: Verso, 1983)

18- بو زانبارى زياتر له م پهيوه ندييه دا بنواپن بو:

Philippe Boulanger, *Le Destin Des Kurdes* (Paris: L Harmattan, 1998:228-31, 1998) 228-31.

19- Nader Entessar, "The Kurdish Mosaic of Discord, *Third World Quarterly* 11(1989) , 86.

20- A. Blaustein and G. Flanz, *Constitutions of the Countries of the World: Turkey* New York: Dobbs Ferry, 1994), 13

21- Selcan Hacaoglu, "Turkey—Music of Rebellion, *Associated Press*, February 25, 1999; <http://mnsi.net/-mergan95/25-2-99-AP-music-of-rebellion.html>.

22- Abbas Vali, "Where Kurdish Identity and Civil Society Clash, *Warreport* 47(1996) , 27

PKK هه رچهند كه له ناوه راستى دهيهى ۱۹۷۰ له لايه ن عه بدولا ئووجه لانه وه له

ئانكارا دامه زرا به لام هه تا كاتى ده ستپيكردي خه باتى چه كدارى له ۱۹۸۴ زور ناسراو نه بوو.

23- بو زانبارى ته واوتر ده رباره ي سه ركوتى كورده كان بنواپن بو:

Warreport, Special Feature: *The Crushing of Kurdish Civil Society* 47 (1996);

"Democracy at Gun- point, *The Economist: Turkey Survey* (June 8-14, 1996); and David McDowell *Modern History of the Kurds* (London: I.B. Taurus, 1996),

(chaps 9, 19, 20 8, 14-18 (Iraq) and 10-13 (Iran)

24- Amir Hassanpour, "The Kurdish Experience, *Middle East Report* 189 (1994) , 4.

25- هه مان سه رچاوه: ۴-۵

26- بو زانبارى زياتر ده رباره ي ده وري مؤديرنيزاسيون له دروستبوونى چينيكي

پوشنبيري ناوين كه بزوتنه وه ي ناسيوناليسي پييه رايه تي ده كرد بنواپن بو:

Crawford Young, *The Politics of Cultural Pluralism* (Madison: University of Wisconsin press, 1976:26-38,45-47
27- McDowall, *The Kurds*, 418.

28- بۆ شیکردنه وهی میتۆدهکان و دهوری pkk له بردنه ژێر پرسیاری ناخۆیاری

په رسمی حکومتی تورکیا و بههێزکردنی هۆشیاری تهتیککی کوردهکان بنواپن بۆ:

Ismet Imset, *The PKK* (Ankara : Turkish Daily News Publications, 1992);
and Ismail Besikci, *Kurdistan and Turkish Colonialism* (London: Bla ckrose
Press, 1991).

29-. Osten Wahlbeck, *Kurdish Diasporas* (New York: St. Martins Press,
1999), 61.

بۆ زانیاری زیاتر دهبارهی کۆچی کوردهکان بنواپن بۆ :

Warreport, *Special Question in an Environment of Insecurity: The Kurds in
Turkey, Ethnic and Racial Studies* 22 (November 1999), 991-1010; and Halkawt
Hakim, ed., *Les Kurdes par de là lexode* (Paris: LHar mattan, 1992).

کۆچ و دهکردن له ناوچه کوردنشینهکان به تایبتهت له کاتی سه رکوتی دهولهت

له دهیهی 1920 و 1930 و ههروهها پاش دهستپێکردنی خهباتی چه کداری pkk له

1984 زۆر زیاتر بوو.

30- ئهم ئازادیانه هه ندێ جار بووته هۆی ئه وهی که ئه و کوردانه که ئه وایانه ته وه

و بوونه به تورک له ئه وروپا، دیسان شوناسی کوردی خۆیان بدۆزنه وه . بۆ زانیاری

زیاتر له م په یوه ندییه دا بنواپن بۆ:

Claus Leggewie, "How Turks Became Kurds, not Germans, *Dissent* 43
summer,

31- Cigerli, *Les Kurdes*, 20.

32- Wahlbeck, *Kurdish Diasporas*, 177.

33-Yavuz: *A preamble to the Kurdish question*:20

34- Aliza Marcus, "City in the War Zone, *Middle East Report* 189 (1994),

35- Michiel Leezenberg, "The Kurds and the City, *Journal of Kurdish
Studies* 2(1997) , 62.

36- جگه له ماله په کوردیهه کولتوریههکان، حیزه کوردهکان وهک KDPI

PKK, PUK KDP, KOMALA هه موویان ماله په پی خۆیان هه یه .

37- شه پ و نا کۆکییه کان هه ندی جار له ئینه تر نیتدا زۆر په ره ده سینیت . دوابه وای

گیرانی تۆجه لان، ماله په پی Time Daily له خۆپنه رانی خۆی پرسیاری کردبوو که ئایا

نه ته وه په کگرتووه کان ده بن پشتیوانی له دامه زرانی ده وله تیککی کوردی بکات؟ هه ندێ

له خوینەرانی (تورک - وه رگێژ) بێزاری خۆیان له م پرسیاره ده بریبوو و هه ندیکیان نووسیبووین" من ئەم هه لۆیستهی ئیوه شه رمه زار ده که م" و "ئیوه ده بێ داوای لیبوردن بکه ن". به هه رحاڵ زانکۆیه کی تورکیا و خویندکاره گانی هێرشیان کرده سه ر مالبه ره که . بنواپن بۆ:

"When robots attack online polls: a report on ourselves, February 26, 1999;

<http://members.xoom.com/>

38-"Kurdish Liberation on the Internet, February 3, 1998 akin@kurdish.org,

39- Nick Ryan, "Television Nation, Wired Magazine, March 1997.

ئهمیرحه سه نه پور ئه وه زیاد ده کات که : "داهه زانندی سه ته لاینتیکی پۆزانه و اتا MED-TV له لایه ن کۆمه لگه ی کورد له ئه وروپا، یه که م نمونه ی ده سه تپاگه یشتنی نه ته وه و که مینه بێ ده وله ته کان به ته کنۆلۆژی بێشکه و توتور له ته له زیزبون بوو. بنواپن بۆ:

(Amir Hassanpour, "MED-TV, Britain, and the Turkish State, abstract).

40-هه مان سه رچاوه : ٤٥

41- Amir Hassanpour, "Satellite Footprints as National Borders: MED- TV and the Extraterritoriality of State Sovereignty, Journal of Muslim Minority Affairs 18(1998) , 53.

42- ئەم بانگه شه یه ئه نجامی دیتنی خۆمه که پاش چه ند جار سه ردانکردنی ناوچه له هاوینی ١٩٩٤، ١٩٩٧-١٩٩٨ و هاوینی ١٩٩٩ به م ئه نجامه گه یشتم.

43- ساڵی ١٩٩٨. ده متوانی به زمانی تورکی له گه ل کورده کان له کوردستانی تورکیا قسه بکه م. له کوردستانی ئێران، عێراق و سووریا به زمانی ئینگلیزی، فه ره نسی یا تورکی قسه م ده کرد یا قسه گانیان به م زمانانه بۆم وه رگێژان ده کرد. من له گه ل هه موو چین و توێژه کان، له وانه منداڵ، دوکاندار، کرێکار، جوتیار، شوان، مامۆستا، خویندکار و ئه ندامان و کاربه ده ستانی حزبه کورده کان له عێراق (نۆرتی یه کیتی و پارتی) قسه م کرد. من له جولای ١٩٩٤ و سپتامبر-تۆکتۆبه ری ٢٠٠٠ سه ردانی کوردستانی عێراقم کرد. له جولای ١٩٩٩ و سپتامبر- تۆکتۆبه ری ٢٠٠٠ سه ردانی کوردستانی ئێران و له ژه ون- جولای ١٩٩٨ سه ردانی کوردستانی سووریا م

کرد. هه موو ئه و کوردانه که من قسم له گه ل کردن ده یانگوت که MED-TV ته له فزیۆنه خۆشه ویستی کورده کانه. کاربه دهستیکی یه کیتی نیشتمانی کوردستان له تورکیاش ده یگوت که بۆ کورده کانی ئێران، عێراق و سوریا ئه م ته له فزیۆنه خۆشه ویسته. سه ره پای ئه و راستیه که MED-TV به گشتی وهک ته له فزیۆنی PKK سه یر ده کریت، ئه م کاربه دهسته ی یه کیتی ده یگوت که MED-TV ته له فزیۆنی خۆشه ویستی ئه ویشه (گفتوگۆ له گه ل نووسه ر، 5 ی ئاداری 1999).

44- Ryan, "Television Nation, 46.

ئه میر سه سه نپوور ورده کاریه کانی ئه و مه ترسیبانه ده خاته پوو که بینه رانی ئه م ته له فزیۆنه له گه لیدا پووبه پوو ده بوون و ده لیت: "له سه راسه ری ناوچه ی کوردنشین، هیزه کانی پۆلیس و ژاندارمری ده زگا کانی ئه م سه ته لایته یان ده شکاند، بۆ نمونه له ناوچه ی ئه روح (باتمان) سوپای تورکیا فرۆشتنی ساجی سه ته لایتی قه دهغه کرد و هۆشدار ی به خه لک دا که نه یکه ن. کاتیک که MED-TV رایگه یاند که په ره مان ی کورد له ده ره وه ی و لات داده مه زیت (12 ی ئاو ریلی 1995) پۆلیس هیزشی کرده سه ر ئه و قاوه خانانه ی که سه ته لایتیان هه بوو و بینه رانی ئه م ته له فزیۆنه ی ده ستگیر ده کرد و سه ته لایته کانی ده شکاند. پۆژنامه ی کوردی "YENI POLOTIKA" که ئیستا له تورکیا داخراوه) هه ندیک راپۆرتی ده رباره ی گرتن و ئه شکه نجه کردنی بینه رانی ئه م ته له فزیۆنه بلآو کرده وه (بۆ نمونه بنوا ین بۆ راپۆرته کانی ئه م پۆژنامه یه له به رواری مای 1995، به تاییه ت 11 مای 1995). به هه رحال سه ره پای ئه م سه رکوته، هه ر دوکانیک هه فته یه ک 150 دانه سه ته لایتی ده فرۆشت. ته کنیک کاریک ی کورد که دوکانه کی که وتبووه به ر هیزشی پۆلیس ده یگوت که ئه و که سانه ی که کاریان دامه زراندن ساجی سه ته لایته له ناوچه کوردنشینه کان سه رکوت ده کرین. ئه م پیاوه که ده ترسا له به رامبه ر کامێرادا قسه بکات ده یگوت که هه موو شه ویک 15 دانه سه ته لایت داده مه زیت. بنوا ین بۆ:

("Satellite Footprints, 70; Hassanpour takes this last quotation from Beating the Censor, A Frontline News report produced by Tony Smith and Tim Exton aired on Swedens Channel 1, 25 September, 1995).

خودی ئیزگهی MED-TV له بەلژیکا، بەریتانیا و ئەلمانیاش کەوتە بەر هێرشێ
پۆلیس (بەلام پۆلیس نەیتوانی هیچ بەلگەیەکی تاوان لەم ئیزگەیدا بدۆزیتەوه) و
هەندێکەسی نەناسراو هێرشیان کردە سەر کارمەندانی ئەم تەلفزیۆنە. بنواری بۆ:
(Ryan, "Television Nation, 92).

45- Hassanpour, "Satellite Footprints, 70; quote s from " Turkey Said to be
Considering Allowing Kurdish Broadcasts, Turkish Daily News (Ankar a)
-June1996

46-هەمان سەرچاوه: ٤٦

47-بەهەر حال له ١٩٩٢ بیروکی بۆلۆکردنەوهی بەرنامه بە زمانی کوردی بەهۆی
ئەوهی که دژی یاسای بنهپهتی تورکیابوو، له لایەن دمیڕل، سەرۆک وهزیرانی تورکیا
پهت کرایهوه . بنواری بۆ:

(Amir Hassanpour, "Language Rights in the Emerging World Linguistic
Order : The State , the Marke t and Communication Technologies, in Miklos
Kontra, ed., Language: ARight and a Resource [Budapest: CEU Press, 1998],
228).

48-ئەمیر حەسەنپوور دەلێت: "پوونه که هەر چرکەیهک له بەرنامهکانی-MED
TV دەسەلاتی تورکیا بە توندی دەباته ژێر پرسیارهوه . لۆگۆی MED-TV که له
سوچی چهپی شاشه‌ی ئەم تەلفزیۆنەدا نووسراوه، جهختکردنەوهی له‌سه‌ر
باوایپیرانی کورده‌کان (واتا کورد له نه‌وه‌ی مادن و تورک نین). هه‌روه‌ها به واتای
جهختکردن‌وه له‌سه‌ر مافی به‌ده‌وله‌ت‌بوونی کورده . ئەم لۆگۆیه له سێ پهنگی سوور،
زەرد و سه‌وز پیکهاتوه که پهنگی ئالای کوردیشه . له‌مه زیاتر خودی ئالای کوردیش
له بەرنامه‌کانی ئەم تەلفزیۆنەدا دەرده‌که‌وێت (له ده‌نگوباس و زانیاریه‌وه بگه‌ر تا
بەرنامه‌ی سه‌رگه‌رمی و کولتوری) و بەرنامه‌کانی پۆژانه‌ی به‌ سه‌رودی نه‌ته‌وه‌یی "ئەمی
په‌قیب" ده‌ست پێده‌کات . بوونی ئالای نه‌ته‌وه‌یی کورد و سه‌رودی نه‌ته‌وه‌یی به واتای
ئ‌وه‌یه که MED-TV ئ‌ه‌وه‌نده هێزی هه‌یه که نه‌ک وه‌ک بیسه‌ر و بینه‌ر، به‌ل‌کو وه‌ک
هاوولاتیانی حکومه‌تی کوردستان له‌گه‌ل کورده‌کاندا مامه‌له‌ بکات.

49-هەمان سەرچاوه

50- Language Rights:233 : " Hassanpour

51-گفتوگۆی نووسەر له گه‌ڵ حیکمه‌ت ته‌به‌ق، له دامه‌زێنه‌ره سه‌ره‌کیه‌کانی MED-TV، 2ی ئوگوستی 1999. به‌ له‌ به‌رچاوه‌گرتنی پرکابه‌رییه‌ میترووییه‌کانی ناسیونالیسته‌ کورد و ئه‌رمه‌نییه‌کان له‌ سه‌ر هه‌ندێ له‌ ناوچه‌کان و هه‌روه‌ها بوونی ده‌ستی هه‌ندێ له‌ کورده‌کان له‌ کۆمه‌ڵکوژی ئه‌رمه‌نییه‌کاندا، تا پاده‌یه‌ک ئه‌وه سه‌رنجراکێشه‌ که نوینه‌رانی ئه‌رمه‌نی له‌ MED-TV نزیک بوونه‌ته‌وه.

52-“Britain Shuts down Kurd TV Channel, Reuters, April 23, 1999; <http://www.mnsi.net/-mergan95/23-4-99-Reu-med-tv-closed.html>; this URL no longer functions.

53-“KDP Launches Anti-PKK TV Station, Arm the Spirit, February 22 1999;

54-کاربه‌ده‌ستانی PDK (پارتی دیموکراتی کوردستان) ئه‌وه‌یان په‌ت ده‌کرده‌وه که KURDISTAN TV وه‌ک ئیزه‌گه‌یه‌ک دژ به‌ PKK دامه‌زراپێت و ده‌یانگوت که ئاماژه‌ی ئه‌م ته‌له‌فزیۆنه‌ ئه‌وه‌یه‌ که ده‌نگی کوردستانی عێراق، خه‌ڵکه‌که‌ی، راستیه‌یه‌کانی و کولتوره‌که‌ی بگوازێته‌وه (گفتوگۆی نووسەر له‌ گه‌ڵ سه‌فین دزه‌یی، نوینه‌ری پارتی له‌ ئانکارا، 11ی ژه‌نی 1999)

55-ادیاره‌ ده‌وله‌تی تورکیا زۆر ئاگاداری گرنگی و ده‌وری ئه‌م ته‌له‌فزیۆنه‌ بوو، بۆ نمونه‌ هه‌رچه‌ند که فیلمی شیردل (BRAVE HEART) له‌ سه‌راسه‌ری پرۆژئاوای تورکیا نمایش کرا، به‌لام ده‌وله‌ت نه‌یه‌یشت ئه‌م فیلمه‌ له‌ پرۆژه‌لاتی تورکیا (که کوردنشینیه‌) نمایش بکریته‌ چونکه‌ له‌وه‌ ده‌ترسا که کورده‌کان بارودۆخی خۆیان له‌ ناو ئه‌م فیلمه‌دا ببیننه‌وه، چونکه‌ بارودۆخی کورده‌کان و سه‌رکۆتی خه‌ڵکی سکا‌ته‌ند به‌ ده‌ستی ده‌وله‌تی به‌ریتانیا (که له‌م فیلمه‌دا خرابووه‌ پوو)، زۆر له‌ یه‌ک ده‌چوو.

56-گفتوگۆی نووسەر له‌ گه‌ڵ حیکمه‌ت ته‌به‌ق، 27ی ئوگوستی 1999.

57-هۆشیا‌ری ئه‌تینکی ده‌کریته‌ وه‌ک ئه‌و پرۆژه‌یه‌ پێناسه‌ بکریته‌ که خه‌ڵک خۆیان وه‌ک ئه‌ندامی گروپیکی ئه‌تینکی ده‌ناسینن و ئه‌و بایه‌خه‌ که بۆ ئه‌م شو‌ناسه‌ دایده‌ن. له‌م پوه‌وه‌ ئه‌م ده‌سته‌واژه‌یه‌ له‌ پێناسه‌که‌ی براس (BRASS) ده‌چیت که ده‌لیت: "مه‌به‌ست له‌ ئه‌تینکی سیاسی ئه‌و پرۆژه‌یه‌یه‌ که خه‌ڵک وه‌ک نه‌ته‌وه‌ سه‌یری

گروپی نەتئیکی خۆیان دەکەن و ئەمەش لە بانگەشەکانی ئەوان لەسەر مافی نەتەویی بەدەولەتیبوون، ئۆتۆنۆمی و یان لانیکم هەندئ مافی تاییبەتی کۆلتووری و سیاسی (لەسەر بنەمای جیاوازیبونی نەتەوێکیان لە کەسانی دیکە ی ئەو ولاتە) دا دیار دەبێت.

بنواین بۆ:

David Brown "Ethnic revival: perspectives on state and society and Nader Entessar, "The Kurdish mosaic of discord, both in Third World Quarterly 11 (1989), 1-17 and 83-98,

یەکی نەتئیکی لە باتی ئەوێ خوازیاری هاوئاھەنگی ئەواو (بەلام ناواقعیبەنەنی ئەو گروپە نەتئیکییە) بێت، ئاماژە بەو پێژە بە ئەندامانی گروپ خۆیان لە بەرامبەر کەسانی دیکە دا یە کگرتو نیشانە دەن و یارمەتی گروپەکانی دیکە نادەن و زەرەر لە ئەندامانی گروپەکانی دیکە دەدەن.

58- MED-TV, "Kurdish Satellite Television, brochure published in London, Fall 1995 (quoted in Hassanpour, "Satellite Footprints, 55).

59- گفتوگۆی نووسەر لەگەڵ حکیمەت تەبەق، ۲۷ی ئوگۆستی ۱۹۹۹. بۆ

بیروبوچوونی دیکە سەبارەت بە دەوری MED-TV لە یە کگرتنی کوردەکاندا بنواین بۆ:

-Philippe Boulanger, *Le Destin Des Kurds* (Paris: LHarmattan, 1998) 228

60- هەندئ لەو لیکۆلینەوێ دەرونناسییانە کە باسی ئەم مەسەلە بە و بابەتە

بە یوێ نەدیاردەکانی دیکە یان کردوێ بریتین لە:

J. Martin and A. Murray, "Catalysts for collective violence, in R. Folger, ed., *The Sense of Injustice: Social Psychological Perspectives* (New York: Plenum, 1984) 95-139; Crawford Young, "Patterns of Social Conflict: State, Class and Ethnicity, *Daedalus* 111 (1982), 91-110; and Abbas Valy, "The Kurds and Their 'Others: Fragmented Identity and Fragmented Politics, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 18 (1998), 82-95.

61- RFE/RL Iraq Report, 23 April 1999; <http://www.mnsi.net/~mergan95/23-4-99-Iraq-Report.html>.

62- ئەم زانیاریانە لە ئەنجامی گفتوگۆ لەگەڵ بەرپۆوەبەرائی "ناوەندی کۆمەڵگەی کورد لە تورنتۆ" و خۆپیشاندەرائی کورد لە تورنتۆ و مونترال بەدەستەاتوووە. ئەو خۆپیشاندەرانە کە من قسەم لەگەڵ کردن هەوایی گیرانی "تۆجەلان" یان یا راستەوخۆ لە MED-TV بیستبوو یا لە لایەن کەسانی دیکەو تەلەفونیان بۆ کرابوو یا ئیمەیلیان بۆ نێردرابوو. ئەمانە پاشان داوایان لە بنەمالە و دۆستەکانی ناو کۆمەڵە کردبوو کە زوو لە بەرامبەر کونسولگەری ئیسرائیل و یۆنان لە تورنتۆ و مونترال خۆپیشاندان بکەن. لە ئەوروپا و پۆڤۆهلاتی ناوەراستەووە بۆ هەندێک لە خۆپیشاندەران تەلەفون کرابوو یان ئیمەیلیان بۆ نێردرابوو و پێتیانوتبوون ئەوانیش لە شوێنی خۆیان خۆپیشاندان دەکەن.

63- Andrew Buncombe, "Diaspora hear the word on Kurd TV, The Independent(London) February 19, 1999

لەم وتارەدا هەروەها نووسرابوو کە: "لە گوندییە هەژارەکانی ناوچە شاخاویییەکانی رۆژەلاتی تورکیا بگرە تا کۆچبەرائی بازەرگانی تا پادەپەیک خۆشبوژی بکۆوری لەندەن، کۆردەکانی سەراسەری جیهان تۆپکی کاریگەری زانیاری و هەواییان دروستکردوووە.

64- یەکن لە بەرپۆوەبەرائی "ناوەندی کۆمەڵگەی کورد لە تورنتۆ" بە نووسەری گوت کە سێ پۆژی خایاندوووە تا توانیویانە پاس کرێ بکەن و خەڵک بنێرن بۆ ئوتاوا بۆ ئەوەی لە بەرامبەر بانیۆزخانەی تورکیا خۆپیشاندان بکەن.

65- حیکمەت تەبەق جەختی لەسەر ئەوە دەکردوو کە تەنها MED-TV نەبوو کە خەڵکی خستوووە تە ناو جموجۆل، بەلکو ئەو وێنە سوکایەتی پیکراوانەیی تۆجەلان (بە چاوپەستراوییی) کە تورکیا بلۆی کردوووە تەو، خەڵکی خستوووە تە ناو جموجۆل و هەست و سۆزی خەڵکی وروژاندوووە. ئەم وێنانە لە لایەن تەلەفزیۆنەکانی سەراسەری جیهانەووە بلۆ کرایوو (گفتوگۆی نووسەر لە گەڵ حیکمەت تەبەق، ۲۸ی ئوگۆستی ۱۹۹۹)

66-گفتوگۆ له گه‌ڵ کوردیکی کوردستانی تورکیا (١٦ی نوامبری ٢٠٠٠) که له سالی ١٩٩٧ه‌وه مافی په‌نابهری له که‌نه‌دا وه‌رگرته‌بوو .

67-له کاتێکدا که ئه‌وه بۆ پۆژنامه سه‌ریه‌خۆکان ده‌ست نادات که پاستیه‌کانی ئه‌م ه‌ویداوه بزانه‌ن، به‌لام ه‌وونه که کۆمه‌ڵێک ناپه‌زایه‌تی گرنه‌گ دژ به کۆماری ئیسلامی ئێران ه‌ویداوه . ئه‌و خۆپیشاندانانه که بۆ لایه‌نگری له ئۆجه‌لان و دژ به پزێمی ئیسلامی ئێران ه‌ویدا، نیشانه‌ی گرنه‌گی مه‌سه‌له‌ی کورد و ناپازیبوونی کورده‌کانی ئێران له پزێمی ئێران بوو. بنه‌واپن بۆ

(WKI Press Release, March 3, 1999, www.clark.net/kurd/prIranViolence.html).

68- Stephen Kinzer, "Nationalism is Mood in Turkey's Kurdish Enclaves, The New York Times, May 16, 1999.

69-هۆکاری ئه‌م مه‌سه‌له‌یه ئه‌وه‌یه که زما‌نی تورکی ته‌نها زما‌نێکه که له تورکیا رێپێدراوه له شوینه گشتیه‌کاند قسه‌ی پێبکریته. بۆ زانیاری زیاتر ده‌رباره‌ی پره‌نسییه‌ بنه‌ره‌تیه‌کانی کۆماری تورکیا، کۆماری ئیسلامی ئێران و ده‌وله‌تی عێراق به نیه‌سه‌ت مافه‌کانی کورده‌کان بنه‌واپن بۆ کتێبه‌که‌ی ده‌یفید مه‌کداوڵ به ناوی "مێژووی هاوچه‌رخ‌ی کورد."

70-له ئه‌نجامی گفتوگۆ له‌گه‌ڵ جوتیاران، بازرگانه‌کان و خۆپێندکارانی کورد، به تابه‌ت له دیاره‌که‌ر، وان و هه‌کاری بۆم ده‌رکه‌وت که پزێه‌ی دژایه‌تی کورده‌کان له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی تورکیا له ه‌وینه‌ی ١٩٩٩ له ١٩٩٨ زیاتر بووه . ئه‌لبه‌ته ئه‌مه ئه‌نجامی تێگه‌یشتنی خۆم بوو، چونکه به‌هۆی بارودۆخی تورکیا، مۆف ناتوانیته هیچ هه‌سه‌نگاندنێکی بیروپای گه‌ستی یا لێکۆڵینه‌وه‌یه‌ک له نێو کورده‌کاندا بکات.

71- Kinzer, "Nationalism is Mood in Turkey's Kurdish Enclaves.

کتیبه‌کافی دیکه‌ی وه‌رگیتیر:

- ۱- میژووی په‌یوه‌ندیه‌کافی کورد و ئەمریکا ، ۷۲۰ لاپه‌ره، ده‌زگای چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولتیر، ۲۰۱۱
- ۲- سیاسه‌تی ئەمریکا له کوردستان له پوانگه‌ی پسیپۆرانی رۆژئاوایی، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی رۆشنییری، هه‌ولتیر، ۲۰۱۱
- ۳- کوردستان و کورد له پوانگه‌ی نه‌خشه‌وانییه‌وه (۱۲۰ نه‌خشه‌ی میژووی کوردستان له‌گه‌ڵ ۵۲۰ لاپه‌ره لیکدانه‌وه و هه‌لسه‌نگاندن)، ده‌زگای چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولتیر، ۲۰۰۹
- ۴- کوردستانی عێراق له به‌لگه‌نامه نه‌ینییه‌کافی ویلاته په‌گگرتوه‌کافی ئەمریکادا، ۸۵۰ لاپه‌ره، ده‌زگای چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولتیر، ۲۰۰۹
- ۵- کوردستانی ئێران و تورکیا له به‌لگه‌نامه نه‌ینییه‌کافی ویلاته په‌گگرتوه‌کافی ئەمریکادا، ۷۵۰ لاپه‌ره، ده‌زگای چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی رۆژه‌لات، هه‌ولتیر، ۲۰۰۹
- ۶- تراژیدیای کورد، ژیرار شالیان، وه‌رگیتیران له ئینگلیزییه‌وه بۆ کوردی سۆرانی، ده‌زگای چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی موکریانی، هه‌ولتیر، ۲۰۱۰
- ۷- کولتور و ناسنامه‌ی کورد، فیلیپ کرینبروک- کریستییه‌ن ئالیسون، وه‌رگیتیران له ئینگلیزییه‌وه، ده‌زگای چاپ و بلۆکردنه‌وه‌ی موکریانی، هه‌ولتیر، ۲۰۰۸
- ۸- تراژیدیا کوردان (راپۆرته‌ک ژۆق نه‌ته‌وه‌یین په‌کیووی)، فه‌رگه‌را ژ ئینگلیزی بۆ کوردیا کورمانجی، چاپخانه‌یا وه‌زاره‌تا رۆشنییری، هه‌ولتیر، ۲۰۰۸
- ۹- بزوتنه‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی کورد له کوردستانی تورکیا (پاول وایت)، وه‌رگیتیران له ئینگلیزییه‌وه .
- ۱۰- شوپشی مه‌زنی ئەیلوول له به‌لگه‌نامه نه‌ینییه‌کافی ئەمریکادا، کۆکردنه‌وه و وه‌رگیتیران له ئینگلیزییه‌وه .

بۆدابهزاندنی چۆرهما كتيب: سردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدای دانلود كتایهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردی ، عربي ، فارسي)